

له رپیازه هزرییه هاوچه رخه کان

نووسینی

د. سعدون محمود ساموک

وه رگیږانی

یوسف

بوخاری

منتدی اقرأ الثقافی

للکتاب (تصویریں - عربی - فارسی)

www.lqra.ahlamontada.com

له رښانه هزريه هاوچه رخه کان

نووسينی

د. سعدون محمود ساموك

وهرگيراني

نالی يوسف

بوخاری عبدالله

نارین

پیشکەشە بە :

دیاری ریز و سوپاسگوزاری بۆ بە ریز:

مامۆستا دکتۆر عبدالرحیم الحنیطی

سەرۆکی زانکۆی ئەردەنی

ماڦى له چاپدانى پاريژراوه

ناوى كتيب به عه ره بى: فى المذاهب الفكرية المعاصرة

نوسينى: د. سعدون محمود ساموك

ناوى كتيب به كوردى: له ريبازه هزاريه هاوچهرخه كان

وهر گيرانى: نالى يوسف - بخارى عبدالله

نه خشه سازى ناوه وه: وهر گير

سالى چاپ: ۲۰۱۱ ز - ۱۴۳۰ ك

ژماره ي سپاردن: ۹۸۳ ي سالى ۲۰۱۱ ي پيدراوه

بازارى زانست بو كتيب و چاپه مه نى

website: www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

ته له فون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

موبایل: ۰۰۹۶۴ ۷۵۰۴۰۶۴۶۱۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نارین

له رښانه

هزريه هاوچه رخه کان

سوپاس و پیزانین:

سوپاسی هه موو نه وانه ده کهم که به شدار بوون له نویینی نهم کتێبه.... به تاییه تی:

- بهرپێژ دکتۆر عبد المجید الصلاحین راگری کۆلیژی شەریعه له زانکۆی ئهردەنی.
- بهرپێژ دکتۆر یوسف علی غیظان راگری کۆلیژی اصول الدینی زانکۆیی له زانکۆی
البلقاء التطبيقية.
- بهرپێژ دکتۆر محمد هاشم سلطان سهروکی پیشوی بهشی عهقیده له کۆلیژی
أصول الدینی زانکۆیی و جیگری سهروکی زانکۆی آل البيت.
- بهرپێژ دکتۆر بشار عواد معروف سهروکی پیشوی زانکۆی ئیسلامی له
بهغداد مامۆستا له بهشی أصول الدین له کۆلیژی أصول الدینی زانکۆیی.

خوای گهوره پاداشتی به خیریان بداتهوه

پيشه کی وەرگيران

به ناوی خواي کارساز

سو پاس بؤ خواي بيّ هاوتا که پاش هـول و ماندوبونیکي زور توانيمان هم
ئینسايکلۆپیدیايه وەرگيرينه سەر زمانی کوردی.

خوينهري بهريز.

له م سهرده مه دا، هزرو تيؤرو بيردؤز و پښانه مروييه دهستكرده كان نه مسهرو نه وسهري
دنيايان داگرتووه، شهرو مملاني تي نتيوان هزره كان له وپهري گهرمي دايه، هوش و بير و پاي
مروفي هم سهرده مه به هزرو و ئايينه مروفكرده كانه وه تهواو سهرقال كراوه.

ئيسـتا گوهره پاني جيهان وه كو شاشه يه كي سينه ماي ليها توه، ههركه سهو ديت و دوا فيرژني
فيلمی خوی له هزرو بيروپا و پښانه كان نمايش دهكات... بزاني شاخو كي پهنگاوهره ننگرين و
سهرنجراكيشترين هزري جيهاني دادهريزي و خهلكي پتوه سهرقال دهكات.

له جيهاني ئيسلاميشدا خهلكي كه م تازور كه وتوينه ته ژير كاريگهري هم هزرو پښانه
دهستكردانه وه شوينه واره كاني بيبهش نه بوون... زوربه ي جاريش ههستيانه به لايه نه
مه ترسي داره كانيان نه كردووه، نه ويستانه و دوور له ناگايي خويان تياندا ژياون و ته نانه
كردويان به پرؤگرام و بهرنامه ي ژيانان.

له بهرته وه له م سهرده مه دا پتيويسته له سهر ههركه تاكيكي مسولمان به تاييه تي له چيني لاوان
(كه وشيارترين چيني كۆمه لگان) ههولندا بريك زانياري له سهر هم قوتابخانه و پښانه ههبي و
له نهينه كانيان حالي بيت تا بتواني له مهر ههركه پوداو و پرسيسي ههركه ييدا ههلويسي
بابه تيانه و دانايانه بنوي. به داخه وه نه مپو سهره پاي هه بوني سهرچاوه و شامپازي جوراوجوري
زانياري له چينيكي كه مي وشيارو چاوكراوه بترازي زور كه م وابوه كۆمه لگاي ئيسلامي له پان
فيروني زانسته ئيسلامي ههكان چه مك و مه به سته كان و ديوي دواوهي هم پښانه شي
خويندبيته وه شيكرده وه يه كي بابه تبي بؤ كردبن، نه گهر هه شوبوي پتيويستي به زانياري نويترو
هاوچه رځ ههيه.

هرچنده وا باوه كه دهوتری شهرې هزر و نایینه كان باوی نه ماوه، به لآم له راستیدا له
 رۆژه لاتنی ئیسلامی دا له پال هزری ئیسلامی بازارینکی گهرم بۆ ئهم پټبازو هزره رۆژناواییانه
 ههیهو، هیشتا ململانی هزری هر له نارادایه، نه گهرچی جهنگی نه ریته كان له چوارچیویه
 جهنگی رۆتینی چۆته دهره وهو رهوتیکی رامیاری به خۆوه دیوه.

بۆ نمونه نیستا سهرجهم راگه یاندنی رۆژاوا به زمانی وجودیهت قسه دهكا، زاناو سهركرده
 دیبلوماتكاره كانی نهووپا له پټی عهقلیهتی رۆژه لاتناسیهوه سهیری مسولمانان دهكهن و
 مامه لهیان له گهل دهكهن. ولاته زهیزه كان به پشیره وایهتی نه مریكا به زمانی سهرمایه داری
 قسه له گهل كۆمه لگای ئیسلامی دهكهن و ... هتد.

له سهر ئهم بنه ما گرنگه، ئیمه هه لساين به وه رگپړانی ئهم كتیبه ی بهرده ست له عهره بیه وه
 بۆ كوردی كه له لایهن دكتور سه عدون مه حمود ساموك، ماموستای كۆلیژی شه ریه ی یه كی له
 زانكۆكانی ئوردن له شیوه ی ئینسایكلۆپیدیا ناماده كراوه.

ئهم كتیبه ده بابته ی سهره کی گرتۆته خۆ كه ههریه كینکیان کاریگهری بهرچاوی له سهر
 كۆمه لگای مرۆفایه تی دوینی و نه مرۆ هه بوه، نه وانیش بریتین له:
 (دیوكراسی، رۆژه لاتناسی، سیكۆلاریزم، جیهانگیری، وجودیهت، پراگماتیزم،
 سهرمایه داری، ماركسیهت، شیوعیهت، زایونیزم).

خوینهری بهرپز له كاتی خویندنه وه ی ئهم كتیبه دا پتویسته ئهم خالانهت له بهرچاوی بیت:
 ۱- ئهم كتیبه له بنه رته دا وه كو كتیبه ی مهنه جی Textbook ناماده كراوه تاكو
 قوتاییانی كۆلیژی زانسته ئیسلامیه كان له سهری بخوینن، بۆیه نوسهر تاراده یهك رسته و
 چه مکی كورت و وشکی به كارهی ناوه، نه مهش له بهرته وه ی شیوازی نوسینی مهنه جی
 واده خوازی، جا كاتی هه لساين به وه رگپړانی بۆ كوردی ویستمان هه مان ریتمی
 مهنه جیه ته كی به یلینه وه، ههرچنده هه ولشمانداوه رسته سازی تیدا بكهین و له وه رگپړانی
 وشه به وشه خۆمان به دووربگرین، تا خوینهر هه ست به بیزاری نه كات و چیژ له خویندنه وه ی
 وه ربگری.

۲- مهرج نيه ئيمه وه كو وهرگيږ له گهڼ هه مو بيروړاو بوچونه كاني نوسه ردابڼ، بهلكو له زور شوينان تيبيني و سهرنجي خوځمان له سهری هه يه، بهلام به شيويه كي گشتي خوځندنه وهی ئهم كتيبېه زانياريه كي به سود و پيوست به خوځنه ري كورد ده گه يه نئ.

۳- بو رافه كړدني ئه و نايه تانه ي كه هاتوون، ته فسيري "ناسان" مان به كارهيڼاوه. ئيدي هيوادارين ئهم كتيبېه به ئه ندازه يه ك سود به خش بيت كه بگاته ئاستي ئه و ماندوبوونه ي كه بو وهرگيږاني كيڅشراوه، هه روه ها كه لينيكې پيوست له كتيبځانه ي هزري ئيسلامى كوردى دا پرېكاته وهو، له سهروى هه موشيه وه خواى به خشنده ليتمان رازى بئ.

وهرگيږان

بوخارى و نالى

۲۰۱۱/۸/۲۶

هه وليږ

پيشه کی

سوپاس بۆ خوای پوره دگاری جیهانیان، دروود و سلاؤ پرژیته سهر گیانی بهرترینی ټیردراوه کانی...، پاشان. ئهم کتیبه کومه له تویتینه وه یه کی کورته له باره ی نهو پټبازه هزيبانه ی که مرؤشی هاوچه رخ پټبانه وه سهرقال بسوه، مرؤشی ئیستا وا له گيژاوی بیردۆزانی کدایه که به خیرایی دین و دهرۆن، هه ندیکیان داده پټرین و تا ماوه یه کی دوورودریش ده میننه وه و هه ندیکیشیان مرؤ بۆ ماوه یه ک سهرقال ده کمن و پاشان بزر ده بن.

ئیمه ده زانین که ئایینی ئیسلام به به هتیه که یه وه له پروویان ده وهستی، هه ربویه ش پټیوستان به وه نییه که بزانیین ناخۆ هه لویستی ئیسلام بهرامبهریان چی یه، چونکه زۆر پروون و ناشکرایه که ئیسلام زۆر نه له خشاوو خوگره وه له گه له ئهم پټبازه ده ستردانه دا بهراوردناکری ئهمه ش له بهر دوو هوکاری سهره کی:

یه کهم: ئیسلام له ئاسمانه وه پشتگیری لی ده کری، خوای وه دیهتیه ر که مرؤشی وه دیهتیه ناوه زاناره پپی و ناوه زو توانسته کانی چاکتر ده ناسی، وه قورنانی بۆ ئهم مرؤفه رهوانه کردوه که بۆ هه موو کات و شوینی گونجاوه پاریزگاریشی لی ده کات به پپی وته ی خوای گه وره که ده فهرموی: {إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ} (۹) الحجر، وه قورئان سهرچاوه ی سهره کییه بۆ ئیسلام، نه بیرۆکه کان ده یله رزینن و نه پټبازه جیا جیاکانیش ده یروختین.

ئهم کتیبه ئهم بابه تانه له خۆی ده گری: دیوکراسیه ت، رۆژه لاتناسی، ته بشیری و هه ره ولتیک بۆ سهرخستنی، پاشان عه لمانییه ت و جیهانگیری و وجودیه ت و پراگماتیزم و سهرمایه داری و مارکسیه ت و شیوعیه ت و زایونیزم. هه رچهنده ده شکرا زۆر بابه تی تریشی تیدا باسبکری که جیهانی ئهمرۆی ئیسلامی داگرتوه، به لام بواری تر هیه که په یوه سته بهم بابه تانه وه وه کو فیرقه کۆنه کان و فیرقه نوێه کان و بیروپراکان.. و زۆری تریش، هه ربویه ش

كورتمانها له پټنا لږم بابتهانه به جوړيك كه ان شاء الله له چاپه كانى داهاتوودا ليكولينه وهى نوې له سره لږم بابتهانه ده كين... له گڼل شوو شدا ده بى شوو بزانى كه لږم كتيبې وادانراوه كه بى يه كه وهزى خوښندن له زانكوكاندا بخوښنى، بويهش ده بى كورت و پر و سنوردار بيت.

لږم كتيبې دهرخستنې راستيه كانه له باره ي تيكه لويه كه له كوى هزرو بيروپراو فله سلفه جيا جيا كانه وه كه قوتابى زانسته ئيسلاميه كان پيړيستيان پييه تى به شيويه كه كه هندنك لږم هزاره دهناسن و هندنكي تريان نانس، جا بويه پيويسته هلويسى ئيسلاميان بى بخريته پروو له باره يانه وه، خو مهرج نيه قوتابى پسپور له زانسته ئيسلاميه كان ته نها له پسپورپه كه ي خويدا شاره زا بيت و نه شاره زا بيت به و هزرو بيروپرايه ي كه له ده وروبه رينى و پرنگه بوماويه كيش سره ئيشه ي بى دروستبكه. بارودوخى پاميارى شه مړ و له سره مسولمان پيويست ده كات كه روبه پرووى زورنك له و هزاره بيته وه كه هه ماهه ننگه له گڼل ده ركه و تنى شه و پارتې پامياريانه ي كه بانگه شهيان بى ده كهن، يان شه قهواره نيو ده ولته تى و پامياريانه ي كه كار ده كهن بى سپانديان به سر جيهانى ئيسلامى دا. به مېش ماناكانى جيهاد و پوشنبرى ئيسلامى له بير مسولمان دهباته وه و پاشان كار ده كهن له سره شه وهى كه ئيسلام به ته واوى له بير مسولمانان ببه نه وه به شيويه كه سهرقاليان بكهن به لايه نى ترى ژيانه وه.

پارته شيوعيه كان كارده كهن له سره بلاوكردنه وهى ماركسيه ت و بنياتنانى دام و ده زگاي ماركسى له تيكراي جيهاندا، وه جيهانى رورژاوا كار ده كات له سره بلاوكردنه وهى سهرمايه دارى و ديموكراسى رورژاوا و هكو هولييك بى راگرتنى ههر كوششيك كه مه ترسى بوسه ئيسپرائيل و ده ولته تى زايونى هه يه، وه نه گهر هه موو شه مانه ش روويده ن شه و گه شه سندننى ئيسلام و هزرى ئيسلامى پاده گريت كه ئيستا سهرله نوې له بارى ژيانه وه دا يه.

له پروويه کي تره وه، پوژهلالت و پوژئاوا هه مان تيگه يشتيان هه يه له باره ي ئيسلامه وه که ئيسلام وه کو ئايني تيروړ ده بينن، بويه له م کتيبه دا کو شيشيکي زور کراوه بو پروونکردنه وه ي واتاي تيروړ و هه لويستي ئيسلام له باره ي وه، چونکه هه ر ئيسلام بوو بويه که مين جار وه ستا له دژي تيروړي نيوده ولته تي که نه مړو خودي ئيسلامي ش به بلا وکردنه وه ي مه ترسيه کاني تيروړ تاوانبار ده کړي و له ژير ناوي ئيسلامدا کرده وه ي تيروړيستي نه نجام ده درين. گياني بي تاوانيکيش زور به نرخره له وه ي که تنه ها پيويست بي پاريزگاري لي بکړي... له راستيدا ئيسلام وشه ي تيروړي به کار نه هيناوه تنه ها به ماناي پاريزگاريکردن له نه ته وه ي ئيسلام و بيرو هزري ئيسلامي نه بي، وه نه م تيروړه ش "ستايشکراو" ه به هيچ جوړيک نه ويستراو نيه چونکه هه موو نه ته وه يه ک پاريزگاري له خو ي و کيانه که ي ده کات و، نه سل وايه که هه موو بيروپايه کي راسته قينه له پيناو مانه وه ي ده بي بهرگري له خو ي بکات له بهرام بهر هه ر ده سترديويه کي پوخي نه ر تا راستي سه ربکه وي و ناهه قيش بروخي^۱. و له کوتايي دا هيوادارم توانيبيتم سه رکه و توو يم له هه لباردني نه و بابته تانه بو کتيبيکي ديراسي وه کو نه مه، سه رکه و تنيش هه ر له خوا وه يه.

دانه ر

م . د . د . سعدون محمود ساموک

ديموکراسی

الديمقراطية

Democracy

ديموکراسی

زاراوهی دیموکراسی داتاشراوه له وشه‌ی لاتینی (democracy) که به مانای "فرمان‌پروایی گډل" دیت. هه‌روه‌ها ده‌شتوانری پیناسه‌ی دیموکراسیه‌ت بکړیت به‌وه‌ی که سیستمی‌کی فرمان‌پروایی به که تییدا گډل خوی موماره‌سه‌ی ده‌سته‌لات ده‌کات، نه‌مه‌ش یان به شیوه‌یه‌کی راسته‌وخو له ریځه‌ی گردبونه‌وه‌ی هاو‌لاتیان بو گفتوگو‌کردن و چاره‌سه‌رکردنی کیسه‌کانیان، یان به شیوه‌ی ناراسته‌وخو له ریځه‌ی نوینه‌رانی گډل که به شیوه‌ی خول له لایه‌ن گه‌له‌وه هه‌لده‌بژیردریډن. جوړی به‌که‌م پیی ده‌گوت‌ریټ دیموکراسی راسته‌وخو که له ده‌وله‌تی شاری نه‌سینا په‌پړه‌وه ده‌کرا، هه‌روه‌ها جوړی دووهم ناسراوه به دیموکراسی ناراسته‌وخو یان نوینه‌رایه‌تی (نهدامیه‌تی) نه‌م جوړه‌ش له زوړبه‌ی ولاتانی نه‌م‌پړدا باوه که له نه‌نجامی زیادبوونی ریژه‌ی دانیش‌توان له ولاته هاوچه‌رخه‌کان سه‌ریه‌لدا. هاوکات له‌گډل شیوازی نوینه‌رایه‌تیش دا هه‌ندی‌ک جار گه‌رانه‌وه‌ی راسته‌وخو ده‌بیټ بو گډل له هه‌ندی‌ک بابته‌تی تایه‌تی وه‌کو هه‌موارکردنی ده‌ستوور، که له ریځای پاپرسیه‌وه ده‌بیټ.^۲

توتالیتاری (شمولیه‌ت) :

له به‌رام‌به‌ر سیستمی فرمان‌پروایی دیموکراسی و حکومتی دیموکراسی دا که په‌نا ده‌باته به‌ر په‌رله‌مانی‌کی هه‌ل‌بژیردراو له لایه‌ن گه‌له‌وه که نوینه‌رایه‌تی ناراسته‌کان و بو‌چونه‌کانی گډل ده‌کات، سیستمی تاک‌پروای یاخود شمولی به‌دی ده‌کری که تییدا ده‌سته‌لات چرپه‌بیته‌وه له ده‌ستی تاکه‌که‌سی‌ک یاخود کو‌مه‌له‌یه‌کی دیاری‌کراو له خه‌ل‌کی که موماره‌سه‌ی شکو‌مه‌ندی به‌سه‌ر گه‌له‌وه ده‌که‌ن، وینه جیاجیا‌کانی نه‌و سیستمه‌ش له تاک‌حیزی و دیکتاتوری تاک‌پروای دا خوی ده‌بینیته‌وه.

لە کاتی کەدا سەستەمی پاشایی لە ڕۆژاوا گۆرا بۆ شانشینی دەستوری بۆ ھۆی
بلاوونەو ھەزەرەکانی دیموکراسی و ھەکو ولاتی ئەسکەندەنافیا و تیشیاندا سوید و نەرویج،
شمولیت لە گەڵ سەرکەوتنی شۆرشێ روسیای شیوعی لە ساڵی ۱۹۱۷ ز لە ڕۆژەلات
بالادەست بوو. بە شیوەیەک کە سەستەمی فەرمانرەوایی بنیاتنرا لە سەر سەستەمی حیزبی
تاکرەوی ئایدیۆلۆژی، لەوانە حیزبی شیوعی کە لەسەر ئایدیۆلۆژیای مارکسیست ھەلنرابوو.
پاشان لە نیوان ھەدوو جەنگە جیھانییە کە (۱۹۱۹ تا ۱۹۳۹ ز) وە بە تاییبەتی لە سێھکاندا
دوو سەستەمی شمولی لە ڕۆژاوا سەریان ھەلدا کە ئەوانیش نازیست لە ئەلمانیا بە سەرکردایەتی
ھیتلەر و فاشیست لە ئیتالیا بە سەرکردایەتی مۆسۆلۆنی بوون، وە لە دوا جەنگی دووھەمی
جیھانی لە ساڵی ۱۹۴۵ ز سەستەمی شوعیست لە ولاتی ڕۆژەلاتی ئەوروپا بلاو بوو کە لە
ژێر دەستەلاتی یەکیستی سوڤیست دا بوون، کە وای لێ کردبوو مۆسکۆ بێتە سەنتەری
سەربازگە ڕۆژەلاتی بەر لە ھەرەسەپتانی ۳.

ھۆکارە بنەرەتییەکانی دیموکراسی

دیموکراسیست لەسەر کۆمەڵێک گریمانە پێشوەختە پەیدا دەبێت کە گرنگترینیان بریتین لە
داننان بە ئازادی و یەکسانی و بنیاتنانی دەزگای دەستوری لە پێناو شکۆمەندبوونی ویستی
گەل لە ڕووی پامیاری و سەرچەم دۆزە جیا جیاکانەو، ھەر و ھا دەبێت بە لایەنی کەمەو
ئازادی پامیاری ھەبێت بۆ ھەبوونی دیموکراسی. جەوھەری ئەو ئازادیە ئەوێ کە ھەر تاکێک لە
کۆمەڵگا مافی ئەوێ ھەبێت کە بەشداری بکات لە پڕۆسەی بریاردان، ئەمەش بە کردار
دەکری لە پێگەی سازدانی ھەلبژاردنی خولی و یەکسانبوونی ھەموو تاکە پێگە یشتوکان لە

دهنگدان و خو پالاوتن بو ههر پلهیه کی جی به جی کردن و دادوهی ههرکاتی هه موو مهرجه پێویسته کانی بو ئهم پلهیه تیدا هاته دی.

یه کێک له گرنگترین بنه ماکانی دیموکراسی بریتیه له لیکجیا کردنه وهی دهسته لاته کان، چه مکی لیکجیا کردنه وهی دهسته لاته کان له وه وه سه ری هه لدا که فه رمان په واکانی سه ده کانی ناوه راست دهسته لاتی په هایان هه بوو به سه ر هه موو دهسته لاته کان دا. جو ن لوک پی پی وایه چر کردنه وهی هه موو دهسته لاته کان له دهستی تاکه فه رمان په وایه که دا ئه وه خو ی له خو ی دا له خو بایه یو نه. بو یه ئامانجی جیا کردنه وهی دهسته لاته کان بریتی یه له لیسه ندنه وهی به شیک له دهسته لاته کانی فه رمان په وایه به تایبه تیش جیه جی کردن و دادوهی، و دانیان به کهسانی تر. ئه مه جگه له وهی که کو مه لیک ریو شوینی له بار په ی په ده کری بو ریگری کردن له فه رمان په واکاتی بیه وئ ئه وه دهسته لاتانه بگێرێته وه یاخود دهسته بخاته نیویان.

ئه گه ریبتو دوو دهسته لات له یه که ده ستدا کو ببێته وه ئه وایه به شیوه یه که له شیوه کان زۆرداری و به کاره یانی زۆریگری له ده ولته تدار ی دا دروست ده بیته ههروه کو چو ن له زۆریه ی سیستمه دیکتاتۆریه کانی جیهانی ئه مرۆدا به دی ده کری^٤.

به شیوه یه کی گشتی ده ستوری زۆریه ی ولاتانی جیهان شیوازی فه رمان په وایی ئه و ولاته دیاری ده کات و، بنه ما کو مه لایه تی و ئابووری و پامیاری و فه ره هنگی یه کانی کو مه لگا و ده ولت بنیات ده نیته. ههروه ها پسه پۆریه کانی ده زگا کانی دهسته ده ستوریه کان رونده کاته وه، شکلیک ده دات به سنوری سی دهسته لاته که (یاسا دانان، پاپه راندن، دادوهی)، وه په یوه ندیه کانی ئه و دهسته لاتانه له گه ل یه کتری ریک ده خات و، گرێنتی ماف و ئازادیه گشتیه کان بو ها ولاتیان دا بین ده کات و له هه مان کاتیشدا ئه رکه سه ره کیه کانیشیان ده خاته روو^٥.

٤ الدساتیر العراقیه، حکمت حکیم لایمه ١٧

٥ ماذا تبقى من صدام، إسماعیل صادق لایمه ٢٣٠

نهمه له کاتيکدا که هيچ سيستمیکي فرمانږه وایی نيبه له جيهاندا که بانگاشه ی گهرهنتی نازاديه کان نه کات و باس له پاراستنی نازاديه کان نه کات که چی له ههمو سيستمه کانیش زیاتر نازاديه کان ده خنکیني، له وانه هه ندي نازادی دابی به دارو دهسته که ی که بویان په وایی ههمو شتی به گهل بکه ن همر له گرتن و نه شکه نه داند و کوشتن نه گهر خواستیان له سهری.

له راستیدا گرینتی دوزی نازادی ناکری ته نها له پښگای یاسادانان و جیا کردنه و هی دهسته لاته کان نه بی، چونکه مروځ به سروشتی خو ی تینوی تاکړه و ی و موماره سه کردنی زوردار یه^۶، ههروه ها دهسته لاتیښ پال به مروځه وه دهنی بۆ گنده لئ ههروه کو مونتسیکو له کتیبی (ړوخی یاساکان) باسی لیوه کردووه، مروځ ههرچی بکات به بی هه بوونی یاسا ثوځره ناگری.

لیړه دا هه رده بی یاسادانان هه بی که دان به نازاديه په واکان دا بنی و بریار له سهر جوړه کانیان و چونیته می موماره سه کردنیان بدات، واته هیلی سهوز و سور بۆ ههمو نازاديه ک دابنی وه کو: نازادی مولکداریتی و، نازادی بیرو را و هتد ... پیش ههمو شتیځ بوونی کومه له و پښکخواه کانی مافی مروځ پیویسته که پیکدیت له یاسادانه ران و خه لکی ناسایی که هه لدهستن به کاری چاودیږی و دانانی مافه مروییه کان له ولاتدا، جا نه گهر هاوالاتی ترسی هه بوو له وهی که داوا تومار بکات له سهر نه و لایه نه ی که ده ستریزوی کردو ته سهر مافه کانی به هدر هوکاریک بی نه و نهم کومه له و پښکخواه نه سه لایه نه ی ته وایان هه یه که بهرگری له و مروځه بکه ن، یان به نوینه رایه تی نه و داواکه ی بهر ز بکه نه وه.

کاری ئهم رېکخراوانه تهنه بهم بهرپرسياريه تيه سنوردار ناکړی به لکو هه لده ستی به چاودیری کردنی مافه مروییه کان له یاسادانان و گفتوگوزکاني نیو په رله مان و هه روه ها چاودیری کردنی برپاره کانی ته نجومه نی وه زیان و برپارنامه ی دهرچووی وه زیره کان و، کار ده کات له سهر هه لوه شانده وهی هه رشتیک که مه ترسی له سهر مافه کانی مروی هه بیت.

په نکه جیاکاریه په گهزی و نایینه کان له گرنگترین کیسه کان بن که تییدا نه و کومه له و رېکخراوانه دهسته وهستان دهن ، و دروشی دیموکراسیهت بهرز ده که نه وه بو گه یشتن به یه کسانى راسته قینه که به گرنگترین بنه ماکانی دیموکراسیهت ده ژمیردریت.

به راوردیک له نیوان سیستمی دیموکراسی و سیستمی توتالیتاری:

سیستمی توتالیتاری له سهر مهبدهئی (الغایه تبر الوسيلة) واته "ئامانج په وایی ده دات به هوکار " کارده کات. له گرنگترین نه وله ویا ته کانی توتالیتاریزم بریتیه له پاریزگاری کردن له دهسته لات به هه موو شیوه یه که و نه مهش سهر ده کیشی بو به کاره یانی زهر و زهنگ و هوکاره جیا جیا کانی توند و تیژی له لایهن حکومه ته وه ته نانه ت نه گهر پیچه وانه ی به ها په وشیه کان و یان به ها ده ستوریه کانیش بیت که مهرجه حکومه ت پیانه وه پابه ندیبت. به ئاسانی هه ست به وه ده کریت که سیستمی توتالیتاری قیزه ونترین ئامرازه کانی زهر و زهنگ و زورداری ده خاته گهر بو سهر کوتکردنی ئوبوزسیون له پئی دهزگا نه ینی و هه والگریه کانه وه که خاوه نی سه لاحتی کی بهر فراوانن. له نمونه ی نه وهزگایانه: نه وهی که به "جستابو" ناسراوبو له نه لمانیای نازی و "که ی جی بی" له یه کیستی سو فیته ی پیشو.

له لایه کی تره وه تیبینی ده کړی که دهسته لاتنی توتالیتاری هوکاره کانی په یوه ندی وه کو نیستگه و روظنامو ته له فزیونه کان قورخ ده کات به وهی که هه لده سو پرنین له لایهن ده وله ته وه،

يان ته نانه ت خاوه نداري تيان ده كري ت به مهبه ستی زالبوون به سهر رای گشتی. له وانه يه نهو خاسيه ته جيا كه ره وهی سهره کی نيوان دهسته لاتی توتاليتاری هاوچه رخ و ديكتاتوريه تی زورداری کون بيت.

به شيوه يه کی گشتی سيستمی توتاليتاری رژ له نازادی هزری و نازادی پادهری پین ناگری، به لکو نایدیو لوزیایه کی فهرمی نویستراو له لایهن حکومه ته وه به سهر هه موو تاکیکی کومه لگادا ده سه پینری.

ديموکراسيه ت و نوينه رایه تی گردن:

یه کی له گرتین پاساوه کانی سیستمی نوينه رایه تی بریتیه له نهستم بوونی جیبه جی گردنی دیموکراسیه تی راسته وخو، هه ریو یه ش یاسا دانه ره کان گه یشتونه ته دوو بیردوژی جیاواز بو ره واپیدانی نوينه رایه تی گردنی گه له فرمانره وایی دیموکراسی که له لایهن گه له خویه وه شهرعیه ته که یی ده دري، که نه مانیش بریتین له:

- بیردوژی نوينه رایه تی گردنی یاسایی: به و واتایه ی که نوینر یاخود بریکار هه لده ستی به راپه راندنی کاره یاساییه کان به جوریک که هه ره هه میکی لیبکه ویتته وه نه ستویه که ده که ویتته بالی بریکار پیده ره که یاخود نه که سه ی که نوينه رایه تی ده کریت، به مه ش نوينه ره کان و بریکاره کان ته مسیلی گه له ده کهن.

- بیردوژی نه ندامیه تی: سوده که ی نه ویه که ته نه که سیک نوينه رایه تی کومه لیک یاخود ریک خراویک ده کات و هه لده ستی به بریاردان، بوون به نه ندام له کومه لیک رامياری وه کو نه ندامیکی له شی مروژ وایه به جوریک که که سایه تیه که ی ته و او سه ره خو نی یه، به لکو هه لده ستی به موماره سه گردنی نه رکیکی دیاریکراو.

ماموستا "پارتملی" پټی وایه بۆ هه بوونی هه ماهه نگی له نیوان سیستمی نوینه رایه تی و یاسادا پټویسته تنه ا ره چاوی رټو و شوینه یاسایه کان نه کریت به لکو پټویسته به چاویکی واقعیانه سهیری پرسه کان بکړی، چونکه هیئانه دی سیستمی دیموکراسی راسته وخۆ ئهسته مه وه لیږه وه دیموکراسیه تهنه ا بریتیه له به شداریکردنی گهل له فه رمانږه وایی له رټی نوینه ره کانیه وه، به مهش یاسا پارټزراو ده بیټ.

بینگومان په رله مان نوینه ری راسته قینه یه بۆ ویستی گهل و سه ره پای ئه مهش هه ندیک جار گه رانه وه ی راسته وخۆ بۆ گهل پټویست ده بیټ بۆ زانینی ویست و ئاره زوه کانی، ئه مهش نایه ته دی تنه ا له رټی خولی هه لټزاردنه کانه وه نه بی. نوټیکردنه وه ی خولی په رله مانی نابی بۆ ماوه یه کی که م بیټ تاوه کو نوینه ره کان به شیوه یه کی به رده وام نه که ونه ژیرباری ده نگه رانه وه، هه روه ها نابی ماوه ی نیوان خوله کانیش دوور و درټیژ بیټ ئه مهش بۆ ئه وه ی په رله مان دوورنه که وټته وه له ئاراسته کانی گهل، ئیتر له مه وه ماوه ی نیوان خوله کانی په رله مان به چوار یاخود پټنج سال دیاریکراوه.

به م شیوه یه هه رسی سیستمی رامیاری ولات به شیوه ی له یه کترجیاکراوه شکلی خوټان وه رگرت به تیروانی نی ئاستی په یوه ندی و په یوه ست بوونیان به یه که وه: ئه گه ر په یوه ندی نیوان دهسته لاته کان له سه ر بڼه مای یه کسان ی دروست بوو ئه و سیستمه که په رله مانی ده بیټ، خو ئه گه ر توانست و زوړینه بگه رټته وه بۆ دهسته لاتی جیبه جیټکردن ئه و ئه و سیستمه ناو ده بریت به سیستمی سه رۆکایه تی، ئه وه ی کوټاییشی پټی ده گوټری سیستمی "دهسته جه معی" ئه گه ر بیټ و دهسته ی یاسادانان زال بیټ به سه ر ئه وانی ترده^٧.

سیستمی پەرلەمانی :

له سیستمی پەرلەمانی دا سەرۆکی ولات یان پاشا دەبێت به شیوهی میرات، یاخود سەرۆک کۆمار له پێی هه‌لبژاردنه‌وه، به‌لام سەرۆکی ولات ده‌بێ سەر‌به‌خۆ بێت هه‌م به‌رامبه‌ر پەرلەمان و هه‌م به‌رامبه‌ر ئه‌نجومه‌نی وه‌زیرانی‌ش، واته‌ ده‌بێ که‌سایه‌تی سەرۆکی ولات جیا‌بێت له‌ که‌سایه‌تی سەرۆکی حکومه‌ت که سەرۆکایه‌تی ئه‌نجومه‌نی وه‌زیران ده‌کات.

له‌ نمونه‌کانی سیستمی پەرلەمانی وه‌ک ئه‌وه‌ی که له‌ به‌ریتانیا و هیندستان و یابان و ئوستورالیا و که‌نه‌دا و ئیتالیا دا هه‌یه.

حکومه‌تی تیکه‌ل:

به‌ کورتی، ئه‌م سیستمه‌ به‌وه جیا ده‌کرێته‌وه که پەرلەمانی‌کی هه‌لبژێردراوی هه‌یه که له‌سه‌ری پێویسته‌ حکومه‌تی‌ک هه‌لبژێرێت، ئه‌م حکومه‌ته‌ بۆ ماوه‌یه‌کی دیاریکراو سەرۆکایه‌تی ده‌کرێت له‌ لایه‌ن سەرۆک کۆماره‌وه که پاسته‌وخۆ له‌ لایه‌ن که‌له‌وه هه‌لبژێردرا‌بێت.

ئه‌م سیستمه‌ له‌ تیکه‌له‌ی سێ به‌شی گ‌رن‌گ پێک ده‌ی که هه‌ریه‌که‌شیان ده‌سته‌لات و سه‌لاحیاتی خۆی هه‌یه‌و، ئه‌م حکومه‌ته‌ سەرۆک کۆمار و پەرلەمانی هه‌یه که کاره‌کانیان به‌ شیوه‌ی هه‌ماهه‌نگی و هاوسه‌نگی جێبه‌جێ ده‌کهن له‌ نێوان هه‌ردو ده‌سته‌لاتی یاسا دانان و جێ به‌ جێ کردندا، سه‌باره‌ت به‌ ده‌سته‌لاتی سەرۆکایه‌تیش جیاکاری ده‌کرێت له‌ نێوان هه‌ردوو ده‌سته‌لاته‌که‌دا.

هه‌روه‌ها ده‌کرێ سەرۆک کۆمار و سەرۆک وه‌زیران له‌ دوو حیزبی جیا بن که هه‌ندێ جار ده‌بێته‌ هۆی ململانی له‌ نێوانیاندا. له‌ نمونه‌ی ئه‌م سیستمه‌ تیکه‌له‌یه ولاتانی وه‌کو فەرهنسا و ئێرله‌ندا و فنله‌ندا و نه‌مسا هه‌یه.

به دريځايي هممو ميژوو ديموكراسيه ته پيريوه نه كراوه ته نها له كاتي دهركهوتني دا نه بيت له شاره يونانيه كاني وه كو ته سينا و نه سپارته .

نو حكومته ته كه نو سيستمه ي به كارهيڼا پتي دهوتري (حكومته تي شاري) ... پياواني شار له هر يه كيڅك لهو شارانه كو ده بونه وه به شيوه ي ته نجومه ني ياسادانان، كه فرمانپه وايه كيان له نيوان خوياندا هله ده بژارد و گفتوگو يان ده كرد له باره ي پرسه كانيان و هروه ها ياسايان بو خويان داده رشت، سهره راي ته مهش چاودتري جيبه جيكردي حكومته تيان ده كرد .

نم ديارده يهش به رده وام بوو له يونان تاكو دهركهوتني مه سيحيه ته و سهره له لداني رابووني ئيغريقي تيكله به كه لتوري يوناني...، وه كو سيستمكي "دهره به گايه تي" دهركهوت و شوييني ديموكراسي گرته وه . سيستم ي دهره به گايه تي زياتر له هزار سال فرمانپه وايي يوناني كرد، ته مهش له به رژه وهندي ئاييني مه سيحيه ته دا بوو وه ته نانه ته به يه كه وه ده ستبار بوون . هممو ههولتيكي مه سيحيه ته نه وه بوو كه فرمانپه واکان بيته ژير باري كليسا نه ك نازاد كردني گهل، تا وای ليها ته گهل ده ينالاند به ده ست ي سيستمه كاني دهره به گايه تي و كليسا ي سه پندراو به شيويه كه كه گهل هيچ مافيكي نه بوو ته نانه ته كه رامه تيش . له م ناوچه يه دا كه نو سيستمه ديموكراسيه ي به ره مه مهينا كه ئيستا باسي ليوه ده كه مين هيچ مانايه كه بو بووني مروژ نه مابوو .

واي ليها ته، له سيستم ي دهره به گايه تي كليسا ي دا پاشا به "سيبهر ي خودا له زه وي" داده نرا و، نه وي شهري پادشاي كردبايه نه وا شهري "خوداي" ده كرد... ، پاشا وای له خاندان و به گزاده كان كردبوو كه ده ست نه پاريزن لهو زه ويانه ي كه له ژير ده ستيان بوون، مير و نه شرافه كان به هر شيويه كه ثاره زويان ليوايه به بي ده ستگيرانه وه ياسا پاريزي مامه له يان

به زهويه كانى خوځيان و گه له كه يان ده كړدو، وای ليټهات خه لكى سهر ئو زهويانه يان به "به نده" بانگ ده كړد، مير يان به گ دهسته لاتداريكي ئه ونه نده په ها بوو كه نوينه رايه تي هه موو دهسته لاتنه كانى دادوهرى و ياسادانان و جى به جيكردنې ده كړد.

هه روه ها هه لدهستان به خواردنې هه رچى مولك و سامانيك كه جوتياره كان كوځيان ده كړده وه به كار كړدن له زهوى دهره به گ و خانه دانه كان، ئو جوتيارانه ي كه به دريژايى ته مه نيان له كار كړدندا بوون بو پادشا. خودى پادشا بى به شى ده كړدن له وه رگرتنى دهسته قه كانيان .

ئينجا نه گهر بيت و سهيرى دهسته لاتى دووه مى كوومه لكاي ئه وسا بكه ين، ئه وا دهسته لاتى كليسا ده بينين به جوړى كه ژيرده سهته بوونى خه لكى بو كليسا به پيروز داده نرا، كليسا هه لدهستا به سه پاندنى باج و دهيك (واته دهست به سهر اگرتنى دهيكى به ره هم يان دهيكى مولكه كانيان) جا چ وه كو باج يان وه كار كړدنې بى بهرام بهر له زهويه كانى كليسادا.

كاتيكش پادشا يان ئيمپراتور يان مير له سيستمه كه يان دهره چون، كليسا هه لدهستا به زور خه لكى ده كره سهر بازو شهري له دژيان راده گه ياند و كوټايى پيده هينان. زور نمونه مان هه يه له ميژووى كليسا كه به مشيوه يه بووه... وه كو (شه په خاچه رسته يه كان)، گه وره ترين نمونه ش بريتيه له "شهري ميللى گه وره" كه له هه موو لايه كى نه وروپا پياوان كو بوونه وه بو روبه پروو بوونه وه له گه ل پوژ هه لاتى ئيسلامى.

كاتيك كه شوړشى دهرونى بو سهر كليساو سيستمى دهره به گايه تي زورى بو هينان نه وروپا هه لسا به بانگه شه كړدن بو "جهنگى پيروز" له دژى مسولمانان له پوژ هه لات، نه مه ش دواى ئو بانگه شه يه ي دهيان كړد گوايه سته ميان لى كراوه له لايه ن مسولمانه سه لجوقيه كان به وهى كه هير شيان كړد بيته سهر قافله يه كى حاجيانى مه سيحى كه بو شارى قودس دهره يشتن.

چېړۍ که کش نه ویه که قافله یه کی نه وړوپی که پټکها تېو له چهند حاجیه کی مه سیحی
 ناسایی بۆ شاری قودس ده پوښتن و هندی مولک و پاره و زیرو یاتاغ و ناژه لیان پټسو، له
 رینگادا پرویه پروی هیترشیک بوونه وه له لایهن سهربازه سه لجوقیه مسولمانه کان (که تورک
 بوون)، نهو کاتی فرمانپه وایی پوژه لاتی نیسلامیان ده کرد له ژیر ناوی " ده ولته تی
 سه لجوقی نیسلامی ". نهو هیزه هم مو نه وانه یان کوشت که له قافله که دا بوون و هرچی که
 پییان بوو له مولک و مال بردیان، ته نها یه کیکیان نه بی که دهرباز بوو و هه لات. نهو که سه
 گه رایه وه نه وروپاوه هانی برده بهر پاپا بۆ پاراستنی قودس.

دواي نه مه پاپا داوای له همو مه سیحیه کانی جیهان کرد که یه ککرن و ده ستبارگری
 یه کدی بن و بیته پال یه کتری له پټناوی داینکردنی رینگایه کی سه لامه ت بهره و قودس تاوه کو
 مه سیحیه کان به سه لامه تی و به ناسایی شه وه حه جی خویان بکه ن، نهو بهو که له همو
 نه وروپاوه خه لکی له سهر داوای پاپا یه کیانگرت و هاتنه ریزی سوپا کانی خاچیه رستی
 رزگار یخوایه وه که بهره نهو ناماچه هه نگاویان ناو دواتریش هیتایانه دی.
 بۆ لیکنولینه وهی نه م چېړۍ که پټوښته بگه رپټینه وه بۆ نه وروپای نه وکات بۆ هه لوسته کردن
 له سهر نهو بابه ته و زانینی راستیه که.

نه وروپا له چاخه کانی خاچیه رستی دا :

نه وروپا له و ساتانه دا نوقمی نه مانهی خواره وه بویو:

۱- خه لکی به دهستی سیستمی دهر به گیاه تی و زورداریه وه دهیاننالا ند، شوپشه کان له
 دژی سیستمی زالی دهر به گیاه تی و کلیسه یی زیادیان کرد، به م هویه شه وه زیندانه کانی نه وروپا
 له همو لایه ک پرپوون له یاخیبوه کان و شوپشگی پان سهره پای هه بوونی زیندانیه
 تاوانباره کانی وه کو دز و ده ستر یژیکار و بکوژ و هی تریش که سیستمی ده سته لاتدار پالی
 پټوه نابوون بۆ نه نجامدانی نه م تاوانانه.

كلټساو ده زگاكانى ټوكاتى ټه وروپا له سهرىان بوو كه خواردن و خواردنه وهو شويى
 هوانه وهو دټيايى پزىشكى و هى تريشيان بو دابىن بكهن (ژماره يان ټه ونده زور بوو كه
 بودجه ي ولاتانى ټه وروپا چتر نه يتوانى له خوښگريټ) .

۲- ميرنشين و مولك له ژير چنگى تاكه كه سيك له تاكه بنه ماله يه كدا چر ده بويه وه، له
 كاتى فراوان بوونى بنه ماله كان و گوره بوونيان خه لكى چاوتير پيدا ده بوون له نيو خودى
 بنه ماله كاندا بو گه يشتن پييان. هه رچهنده كه كه سانى به توانا تر هه بون له نيوياندا له پوى
 جه سته يى و عه قلى و هزرى دا به لام كلټساو سيستمه كى خه لكى ترى داده نا، ئير بهم جوړه
 ململاني توند پيدا بوو له نيوياندا له سهر فرمانره وايى كه پاپاييه كان به ده ستيا نه وه
 ده ياننانا لاند.

۳- دهنگ و هه رايه كى زور هه بوو له سهر سيستمى پاپايى و كلټساى زال به سهر ټه وروپا،
 زور له خه لكى داواى رزگار بوونيان ده كرد لى... ته نانه ت هه نديك جار پياوانى ناو كلټساش
 به شداريان ده كرد تيياندا، هه روهك چون دواتر له كاتى سهره لدانى كلټساى پروتستانتى
 ده ركوت. پاپا كه وته بارىكى لاواز به شتويه كه كهوا پيشيىنى ده كرا له كوتاييدا دوژمنانى
 سيستمه كى بتوانن شوړش له دژى بهرپا بكهن. شتيكى ټه وتو نه بوو كه بكرى له بهرام بهر ټه
 شوړشه كه كه سهر اپاي ټه وروپاي گرته وه، هه ربويه ش پاپا هه لسا به بانگاشه كردن بو شه پرى
 پيروز كه ټه وانه ي برويان به ناين هه بوو به هيچ جوړيك نه يانده توانى مله جيړه لى بكهن. پاپا
 له كاتى بانگاشه كردن بو شه پرى پيروز ټه به لټنه ي دابوو بهو كه سانه ي به شدارى ده كهن له
 شوړش:

أ- هه ر زيندانيه كه به شدارى شه پرى پيروز بكات ټازاد ده كريت وه ټه مه ش جوړه له
 كوټكردنه وه يه كه بوو له پرووى سياسى و پاشان ټابوريش، هه روه ها به لټن به وانه ش درا كه

چاوتیږپیان ده کرد له میرنشینه كان به دروستکردنی میرنشین بویان له زهویه کانی روزه لات پاش داگیرکردن، بهمهش ده رگا بهرووی هندی لهو هه راو نازاوهیه داخرا که داوای هه بونی میرنشینان ده کرد له نهو روپا بهووی که ده کرانه میر له خاکیکی تردا.

ب- دورخستنه ووی مه ترسی له سهر نهو میرانهی که کیپرکییان ده کرا له سهر خاکه کانیان له نهو روپا، به شپوهیه که هه ریه کیکیان بیتخه بن له م ترسه.

نهووی که لیږدها گرنگه نهویه که نهوانه ی باسماکردن هه مویان هاتنه دی و، خاکه کانی ولاتانی نیسلا می "رژگارکران" له سالانی ۱۰۹۸ ز هوه، هه موو نهو شتانه ی که ده یانویست له پادشاهین و میرنشین دایامه زراند و نهو زهویانهش له لایه ن مسولمانانه وه رژگار نه کرانه وه تا سالی ۱۱۹۶ ز کاتی که سه لاهه ددینی نه یوی و نهوانه ی که له گه لی بوون له مسولمانان بهیه که وه هه لسان به وه دهرنان و ده رکردنی خاچه رسته كان و دورخستنه وویان له زهویه کانی ده ولته تی نیسلا می به ته وای.

خاچه رسته كان به تیکشکاو ی گه رانه وه بؤ زهویه کانیان و بیسه روه ری له نیویاندا بلاوبویه وه، گوزان به سهر عه قلیه تیاندا هات و به هو ی هندی شورشی ناوه خو ی کلیسیایان دابه شکرد بؤ کلیسای پروتستانی سهر به خو و کاسولیکی که پیشی ده و ترا سیستمی پاپایی. پاپا ناچار بوو له شوینیک نیشته جی بیت که سیستمی نارپه زایی پروتستانی تیدا سهری هه لنه دابی و، هه لسا به هه لگیرساندن شپریکی ناوه خو ی خاچه رستی له زهویه کانیاندا که باشوری نهو روپای ده گرته وه. دادگا کانی پشکین (محاکم التفیش) له سه ده کانی ناوه راست هه لسان به جیبه جیکردنی سه خترین سیستمی دیکتاتوری له نهو روپا نه مهش نهووی لی که و ته وه که ناراسته ی خه لکی گوزا بؤ هزری یونانی کون که زوریگیری و دیکتاتوریه تی رته ده کرده وه، سهره پای نهووی که ماوهیه کی زوریشی به سهردا تیپه ری بوو. خه لکه که داوای بنیاتنانی سیستمی دیو کراسیان ده کرد له نویوه.

له وانه شه زانكوكان و شوړشي پيشه سازي و شوړشي فەره نسي و گوړانكاري تريس هوكار بووبن بو لاواز بوني پاپا، نه مه جگه له بهر بلاو بوني هزري نه ته وه يي كه هه لشاخي به پرووي شه قلي ژياني كومه لايه تي نه وروپا^۸.

ئيدى ورده ورده دهسته لاتي پاپا به ره و ته سكبونه وه ده چوو، تاكو هاتنى سيستمى ئيستيمارى نوې (كه هه سيستمى خاچه رستي بوو بهر ويه كي ئايينى ساكارتر به لام درنده تر)، چونكه داخوازي نه وه ده كرد كه تيكراي هه ريمه كانى جيهان له ژير بارى دهسته لاتي نه وروپادا كوښنه وه، به مجوره هه ولاتي ك كه سايه تيبه كي تايبه تي خو و ورده گرت و هه نه ته وه يه كي نه وروپييش ده به بانگه شه كارو بهر گريكارى خو. جا بو مه به ستي ته واو هينانه دى نه مه ش نه م شتانه پيويست بوون:

۱- كه مكر دنه وه دهستيه وردانه كانى پاپا، تا له كو تايه كهيدا توانرا دهسته لاتي پاپا له تيكراي كاروباره كانى نه وروپا به وستينري.

۲- گه رانه وهى حكومه ته كان بو گه له كانيان، بو دلنيا بوون له پالپشتيكران و پاريزرانيان، نه مه ش هه رگيز نه ده كرا ته نها له حالى هه بونى ديموكراسيه ت نه بى سهر له نوپوه.

سيستمى ديموكراسى نوې له نه وروپا:

نه و سيستمه ديموكراسيه ي كه گه رايه وه بو نه وروپا جياواز بوو له و ديموكراسيه ي كه پيشتر هه بوو له مانه:

۱- له ناوچه كانى نه وروپا چهند حيزيك دامه زران كه خه لكى ئينتيمايان بويان هه بوو، وه سيستمه كه شيان سيستمى حيزى براوه بوو له هه لبار دنه كان يا خود نه و هاويه يان تيبه نه ي شوينى دانىشتوانى نه و شاره ده گريته وه كه باسما نكرد له بابته سهره لدانى ديموكراسى دا.

^۸ رهنه نازيه ت يه كيك بيت له توندترين سيستمه نه ته وه يه كان كه له نه وروپا پهيدا بوو و به كاولكارى جيهانى كو تايى پتهات.

۲- چيتر ديموكراسيه ته به واتاي فرمانپه وايي گهل له لايهن خودي خوي نه ده هات به لكو به ماناي فرمانپه وايي زورينه ي گهل ده هات له پهل مان دا، به واتايه كي تر كه مينه ده بي ملكه چي راي زورينه بيت و پتي پازي بي.

۳- به مهبه ستي دريژه پيداني ديموكراسيه ته له لايهن دهن گدهرانوه كه مينه هر ده بي پازي بي و نه يار بيت له گهل نهو ياسايانه ي كه داده پيژرين و كاريان پي ده كړي، له گهل چاوه پرواني هلبژارديكي تر سا به لكو تييدا بتوانن فرمانپه وايي بگرنه ده ست.

هه لويستي ئيسلام بهرام بهر ديموكراسيه ت :

بهر له وه ي بچينه سهر باسكردني هه لويستي ئيسلام بهرام بهر ديموكراسيه ت با ناماژه كه بكهين به "شورا" له ئيسلامدا كه كه شكليكي كرده ي تري ديموكراسيانه نيشان ده دات.

شورا زاراو هيه كي قورئاني يه، خوي پهره ردگار ده فرموي {وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ} (۳۸) الشوري، واته: نه وانهش به دهم بانگه وازي پهره ردگاريانه وه چوون و نويژه كانيان به چاكي نه نجامد او وه كاروباريان هه رده م به مبه شوره ت و راپرسي و راپيژكارييه، و له و رزق و روزه ي كه پيتمانداون ده به خشن.

به لام ديموكراسيه ت به واتاي (فرمانپه وايي گهل) ديت كه زاراو هيه كي لاتينيه. له كاتيكا كه شورا بريته له مهبه ئيكي كوشكاري "اجتهادي" كه له چوارچي وه شهريعه تي ئيسلام ناچي ته دهره وه. ديموكراسيه ت له پاش شورشي فره نسا له سالي ۱۸۷۹ز لكتندرا به شكومهندي نه ته وه " له گشت كاروباردا. " پره نسيپه كاني

به لام سيستم ي شورا به شكليكي دياريكراوه وه نابه سرتي ته وه به فرمانپه وايي يه وه، چونكه له ئيسلامدا نه وه ي كه گرنگه ناوه روكه نه ك شكل و شيوه، وه ئيستا نهو ديموكراسيه هاوچه رځانه ي كه له روظناوا هيه چه ند شكل و شيوه يه كي دياريكراوي وهرگرتوه كه خوي له سيستم ي پهل مان ي و سهرؤكايه تي و ده سته جه معي دا ده بيني ته وه .

سهره پای هه بوونی ټو جياوازيانه له نيوان سيستمی شور او ديموکراسی دا، به لام هه ردوکیان له يهک نامانجا يهک ده گرنه وه که نه ویش په تکررنه وهی حوکمی تاکړه وی زورداري و ديکتاتوري يه، وه هه روه ها بهرپرسياريتی گهل له هه لېژاردنی دهسته لاندان و چاوديري کردنيان. هه روهک چوڼ له سهر فرمانپه وایانی ده ولته تی ئیسلاميش پټويسته که راويژ به گهل ياخوډ به زانايان بکه له باره ی ټو پرسانه ی که ده قتيکی قسه پريان له سهر نه هاتي ي له قورنان و سوننه تدا، که نه مهش وا له سهر فرمانپه و پټويست ده کات که نازادی بداته تاکه کانی گهل له و باره يه وه.^۹

نه گهر سه يری ئیسلام بکه ين ده بينين مافی راويژ پی کردنی له سهر ټومه تی ئیسلامی پټويست کردوه، هه له پیغه مبه روه (عليه الصلاة والسلام) هه روهک چوڼ خوی په روه ردگار ده فرمانوی {فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} (۱۵۹) آل عمران، واته: که وایو (نه ی موحه مه د (صلى الله عليه وسلم) به هو ی په همه تی خواوه يه ټو نه رم و هيمن بویت له گه لئاندا، خو نه گهر ټوره و قسه په ق و بی به زه یی بویتايه، نه وه هه مو له ده وروبه رت بلاوه يان ده کرد، که واته چاوپو شيان لی بکه و لییان بسوره و داوی لیخو شبونيان بو بکه، له کارو پيشه اتدا پرس و رایان پی بکه (داوی مه شو رت و پرس و را) نه گهر برپارتدا (کاريک نه نجام بده ی، نه نجامی بده و) پشت به خوا به سته. نه م ده قه قورثانيه زور به راشکاوی پټويست بوونی راويژ پی کردن له سهر سه روکی ده ولته ده خاته پروو، چونکه مانا پروکاریه که ی پټويست بوونی راويژ پی کردن ده رده خات ته نها مه گهر هو کاريک هه بیته بو لا بردنی نه م حوکمه. خو هه رچه نده دوواندن ی ټو ثايه ته پيروزه (که فرمان به راويژ پی کردن ده کات) پروو له پیغه مبه ر ده کات (عليه الصلاة والسلام) له گهل نه وه هه مو پټو گه وره یی پله و

پايه ي که هه يبوو، ههوت جار پټويستره له سهر فهرمانه وايان و سهر وکه کاني ولاتاني
 ئيسلامي که به راوټټيکړدنه وه پابه ندبن.

ليړه دا جياوازيه کي ورد و هه ستيار هه يه له نيتوان شوراو ديموکراسي دا:

۱- ديموکراسيه ت راي چينيکي هه لټيژدراوه، به لام شورا بريته له راي ټيکړاي نه ته وه به
 پټي رټو و شويته کاني شهرع.

۲- ديموکراسيه ت په رله مانيکه که دواي هه لټيژدراو هيج که سي ناتواني په نجه ي رځه
 ناراسته ي يه کي له نه دنامه کاني بکات، له کاتيکدا شورا وه کو په رله مانيکه که نه دنامه کاني
 ملکه چن بو راي نه ته وه.

۳- ديموکراسيه ت مافي رها ده داته زورينه، به لام شورا رپساي باشتري هه لده بټيړي به سهر
 راي زورينه دا، نه گهر هاتو وراستي له گهل که مينه دابو نه و شايانتره به وه ي که وه رځيړي و
 کاري پي بکري چونکه پټوهر بريته له راستي نه ک زورينه و که مينه.

۴- ديموکراسيه ت هيج پټوهر يکي واقعيانه ي ني يه بو راستيتي چونکه راي زورينه
 دهسته لاتي په سند کردني برياره کاني هه يه، له کاتيکدا شورا پټوهر ي رووني هه يه که کتيبي
 خوايه و هيج ناته ووي و نادروستي يه ک روي تي ناکات له هيج کاتيکداو له هيج لايه که وه، وه
 هه روه ها سونه تي پټغه مبهري خوا (عليه الصلاة والسلام) که له خويه وه هيج فدرمايشتيکي
 نه فهرمووه مه گهر له رټي سروشي خوي په روه رډگار وه نه بي. به کورتي، پټوهر ي راستيتي له
 لاي شورا بريته له شريعه تي ئيسلام.

ليړه وه بو مان ده رده که وي که په يړه وکردني سيستمی شورا سهر که وتوتو تره له په يړه وکردني
 سيستمی ديموکراسي چونکه ټيکړاي کاراکتيره کاني ديموکراسيه ت له خوده گريټ و بگره
 زياتريش...، به لکو شورا ديموکراسيه تيکي پته و وپوخته کراوه نه گهر بو شان رها بي که زاراوه ي
 ديمه کراسيه ت له بهرامبه ر شورادا به کاربنيه ي چونکه ديموکراسيه ت مانايه کي تايبه ت

ده گه يه نې به و واتايه ي که گهل مافي ياساداناني هديه، له کاتيکدا که تنهها خودا (جل جلاله) ياسادانه ره.

له سهر نهم بنچينه يه و هي تریش بومان پروون ده بيته وه که خواي پهروه ردگار مهبده ئي شوراي له سهر پيغه مبه ره که ي (عليه الصلاة والسلام) داناوه، ههروه ها له سهر تيکراي نه ته وه ي ئيسلام چونکه شورا دلتيابي مسوگر ده کات و متمانه له نيو دلي پرواداراندا ده پروتييت وهه ميشه ده يانگه يه نيته راستيه کان، خواي پهروه دگار فهرماني به پيغه مبه رمان (عليه الصلاة والسلام) کردوه که دلي هاوه لاني (خوا لييان پازي بيت) به يه که وه هوگر بکات، تاوه کو له دواي نه ویش په پره وي بکه ن بو هه ليئنجاني ههر پايه که پيشتر سروشي له سهر نه هاتيته خواره وه بو نمونه له کاروباره کاني جهنگ و ورده بابته تي تر، پيغه مبه ر (عليه الصلاة والسلام) له و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکي ديار يکراويان له سهر نه هاتبوه خواره وه راويزي له گهل هاوه لاني ده کرد چونکه بوي ره و نه بوو راويژ بکات له سهر نه و شتانه ي که ده قي قورناني له سهر هه بوو.

نه و کارو بارانه ي که ده قي قورنان و سونه تيان له سهر هيه خالي نابن له وه که ناخو ده قه که موحه که مه^۱ ياخود ناموحه که مه، به شيويه که که هيچ مه ودايه که بو راويژو شورا ني يه له شتيکدا که ده قيکي موحه که مي له سهر هه بيت، به لکو له سهر نوومه تي ئيسلامي پيوسته که شويني بکه ون و کاري پي بکه ن، به لام نه گهر بيت و ده قيکي ناموحه که هه بيت (زياتر له مانايه که له خوي بگري) پيوسته راويژيکردن له سهر ماناو تيگه يشتنه که ي بکريت. وه نه و کاروبارانه ي که هيچ ده قيکيان له سهر نه هاتوه نه و ده کري راويژيان له سهر بکري، له وانه: بهرپاکردني جهنگ و به ستنی په يماننامه و پيداني پوسته گه وره کان له ده ولته دتا به و که سانه ي که شياون، وه ههروه ها سهر جهم کاروباره ئابووري و کارگيري و کو مه لايه تي و رامياريه جوړ به جوړه کان ياخود ههر شتيکي ديکه که ده قه کان له خويان نه گرتبيت.

۱۰ موحه که زاراوه يه کی فيقه ي يه که بو نه و ده قانه به کاردی که وه کو فرمان هاتوه. وهرگير

جا بهرله وهی بچینه سهر باسی نهو ولاتانهی که سیستمی دیموکراسی په پړه ده کهن یاخود ههولې بو ده دهن تیښاندو ولاته ئیسلامیه کان، پیویست ده کات باسیک له باره ی فرمانپړه وایی له ئیسلام بکهین تاوه کو بزاین تا چ نه دازه یه که مسولمانان پیویستیان به سیستمی دیموکراسی رږژتاوا هه یه که دهیه وی به سهرماندا بسه پیښی.

سیستمی فرمانپړه وایی له ئیسلامدا:

بو نه وهی له وه تیښگهین ئیسلام بهرام بهر دیموکراسیه ت هه لویتستی چی یه (که باسما ن لیوهی کرد) پیویست ده کات تیښکیک بجهینه سهر سیستمی فرمانپړه وایی له ئیسلامدا. یه کیک له کاراکته ره کانی ئیسلام بریتیه له گشتگیری، نه مهش بهو واتایه ی که له ئیسلامدا چندين ریساو نه حکام هه یه که کاروباری فرمانپړه واو هاوالاتیان ریځده خات که پیشی دهوتری سیستمی فرمانپړه وایی، شهر عزنانان له گه ل هه بوونی نهو دهقانه ی که له قورئان و سوننه ت دا هاتوون هه لساون به کوششکاری له زوریک له کاروبار و ریسا گرنگه کانی فرمانپړه وایی دا.

فرمانپړه ووا، جینشین، وهلی نه مر، پیشه ووا:

جینشین(الخليفة) ناویکه بهو کهسه دهوتریت که شوینی که سیکی تر ده گرتته وه یاخود جینی که سیکی تر ده گرتته وه له راپه پانندی کاروباریکدا^{۱۱}، له روی چه مکه شهرعیه که شیه وه به که سیک دهوتریت که کاروباری موسولمانان راپه پرتی و هه بوونی پیویسته له سهر ثوممه ت، نیبن تهیمیه ده لیت "پیویسته بزاندري راپه پانندی کاروباری خه لکی یه کیکه له گه وره ترین پیویستیه کانی دین، به لکو به بی وی دین رانا په پرتندی"^{۱۲}، نه مانهش به به لکه ده هیښته وه:

۱۱ منهاج السنة النبوية لابن تیمبة، بهرگه ۱، لاپه ره ۱۳۷

۱۲ السياسة الشرعية لابن تیمية، ۱۱۳۸، وه پروانه الإسلام والخلافة. لاپه ره ۲۲-۲۴

په كهم: خواى گه وړه له قورثانى پيروژدا ده فهرموى {أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ} (۵۹) النساء . نهى نهوانهى باوه پتان هيتاوه، فهرمانبهردارو گوپرايه لى خواو پيغه مبهرو فهرمانپه واکان بن كه له خودى خوتانن (له بيروباوهرو پابه نديدا).

دووه م: له سوننه تى گو فتارى دا پيغه مبهرو (عليه الصلاة والسلام) ده فهرموى (من مات وليس في عنقه بيعة مات ميتة جاهلية)^{۱۳}، واته: ههر كه سى مردو به يعه تى له گهر دندا نه بوو نهوا به مردن يكي نه فامانه مردووه. كه نه م فهرمووده به بهواتاى به يعه تدان به پيشهوا ديت، وه له سوننه تى رفته تارى دا پيغه مبهرو پيشهوا به سهرجه م كاروباره كانى ده سته لات هه لسا، نه مدهش به دامه زراندى ده ولته تى ئيسلامى له مه دينه و بونه سهروك تيدا.

سيه م: له ئيجماعى زانايانيش دا، ماوه ردى و شافيعى و نه بويه علای حنه لى ده لى: "له راستيدا به لى ننامه ي پيشهوايه تى پيوسته له سهر كه سيك كه به كوده نكي زانايان پيى هه لى"^{۱۴}، هه ووه ها ئين خه لدون له (مقدمة) كهيدا ده لى: "دانانى پيشهوا پيوسته و پيوستبونيشى له شهر عدا زانراوه به كوده نكي تيكراى هاوه لان و تابيعين، چونكه هاوه لانى پيغه مبهرو (عليه الصلاة والسلام) له دواى كوچى دوايى كردنى دا په ليه انكرد له به يعه تدان به نه بويه كر - خوا لى پازى بيت - تاوه كو مشورى كاروباريان بخوات، نا به مشيوه به له هه مو چرخ و باريكدا پيوستى دانانى پيشهوا نه گوپ بووه "^{۱۵}.

چواره م: زورتيك له حوكمه كانى شهريعه تى ئيسلام وه كو جهاد و جبهه جيكردى هه دده كان و سزادان و په يره وكردنى دادگه رى له نيوان خه لكى دا نايه نه دى نه گهر پيشهوايه ك

۱۳ صحيح مسلم، باب وجوب ملازمة جماعة المسلمين عند ظهور الفتن، فهرمووده ي ۱۸۵۱- بهرگى ۳ لاپه ره ۱۴۷۸.

۱۴ الماوردي، الأحكام السلطانية - ص ۳، الأحكام السلطانية لأبي يعلى الحنبلي ص ۳.

۱۵ مقدمة ابن خلدون، ص ۱۹۱، هه ووه ها بروه الإسلام والخلافة ص ۱۷-۱۸.

له ئارادا نه بې خواهنی هیز و دهسته لات بې بؤ راپه راندنيان، ټين ته يميه ده لیت: "وه ته مه ش له بهر نه وهی خوی په روه ردگار فرمان کردن به چاکه و پړی له خراپه گرتن و بهرپا کردنی پیوسته کردووه، حج و جهژن و بونه ټایینه کان و سه رځستنی سته ملیکراوانیش نایه نه دی تنها به هه بوونی دهسته لات و فرمانه وایی نه بې" ۱۶.

که سیکیش مافی جینشینایه تی پی رها ده بینری که سه رجه م سولمانان له سه ر پیشه وایه تی و به یعه تپیدانیدا کؤک بن، به مجوره پیشه وایونی ټیسپات ده بی و پالپشتی کردنی پیوست ده بی، خوی په روه ردگاریش ده فرمانی: {وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ} (۷۱) التوبة، واته: ټیمانداران له پیاوان و له نافرتهان هندیکیان خوشه ویست و پشتگیرو هاوکاری یه کترن (که ته مه ش سیفه تیانه): فرمان به چاکه ده دن و قه ده غه له خراپه ده کن. وه هره ها ده فرمانی: {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ} (۱۳۵) النساء، واته: تهی نه وانهی باوه رتان هیناوه هه میسه راگری داده وهری بن. هره ها زور نایه تی تریش که به لگن له سه ر بهر پرسیاریتی کومه لی م سولمانان له جبه جی کردنی حوکه کانی ټیسلام. ناشتوانری ټیکرای کومه لی م سولمانان راسته وخو له گهل دهسته لات دارانیان تاوتوتی بابه ته کانیان بکن له نه رزی واقع دا، به لکو ده بی په نا بردریته بهر "نوینه رایه ټیکردن" به و واتایه که گهل که سانیک هه لده بیژی و ه کو بریکارو نوینه ری یاسایی بونه وهی هاوکار له گهل فرمانه وادا مشوری کاروباره کانیان بخون.

چونی تی هه لبراردنی جینشین یان پیشه واه لایه ن نومه ته وه:

مافی نومت له هه لبراردنی پیشه وادا له بنه رته دا ده گه رپته وه بؤ و تهی خوی گه وره: {وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ} (۳۸) الشوری، واته: وه کاروباریان هه میسه به مشوره ت و راپرسی و

راوړتو کاربیه. نیدی هه لېږاردنی پېښهوا ده گه پټه وه بۆ ویستی نومعت که چوڼ چوڼی به وکاره هه لدهستی:

۱- ده توانن نهم پرؤسه یه به شیوه یه کی راسته وخؤ به نهم بگه یه نن، به و واتایه ی که ټیکړای تاکه کانی گهل به شداری ده کهن له هه لېږاردنی دا، تنها نه وانه ی که هه لاویر ده کړین وه کو منداډ و شیت و نامسو لمانه کان.

۲- یاخود به شیوه ی ناپاسته وخؤ، له پټی نوینه رانه وه به پټه یه کی دیاریکړاو که له سهرده می راشیدینه کان- که نزدیکترین چاخه بۆ وینه ی راسته قینه ی ئیسلام- په پړه و کړاوه. خه لیفه راشیدینه کان -خوا لییان رازیبت- له لایه ن دهسته یه که له مسو لمانه وه هه لده بډیرران که پیان ده و ترا نه هلی "حل و عه قد" و مسو لمانانی تریش گوپړایه لیان ده کړدن، نه که سهرجه م مسو لمانان له ټیکړای شاره کانی ده ولته ی ئیسلامی دا هه لسن به هه لېږاردنیان یاخود به یعه ټپیدنایان، وه نه گهر دانانی جینشین به فهرمانپه و به کو ی ده نگ پیویست بی نه و ده بټه فهرزی کیفایه به جوړیک که نه رکی هه لېږاردنی تنها له سهر نه هلی حل و عه قد وه خه لکی تریش تنها له سهریان پیویست ده بی که گوپړایه لیان بکه ن.^{۱۷}

نه هلی "حل و عه قد" :

کومه له که سیکن له نومعتی ئیسلامی که ناسراون به پاریزکاری و دادوهری، خه لکی گوپړایه لیان ده کهن، نه و که سانه پیویسته مسو لمان بن و نیازپاک و پشودرپړو خاوه ن رای به جی بن و شاره زایان هه بی له کاروباری ژیانی خه لکی دا و سوربن له سهر پاراستنی به رژه وه ندیه کانی میلله ت و، وه کو نوینه ر و بریکار (وه کیل) له بری خه لکی هه لدهستن به هه لېږاردنی سهرؤکی ولات و میلله تیش ده بی پابه ند بیت به هه لېږاردنه که یان.^{۱۸}

۱۷ مقدمة ابن خلدون لاپه ره ۱۹۳، الأحكام السلطانية للماوردی لاپه ره ۱

۱۸ أصول الدعوة لاپه ره ۱۵۸

له سهرده می راشیدینه کان دا نه هلی حمل و عقد دهناسرانه وه به وهی که خاوه نی ته قوابون و
 توبالیان بو له نه ستو ده گرا که له مسولمانه پیشینه کان بون و نه وهیان پی ږهوا ده بینرا که
 مشوری کاروباران بخون و نیازپاک بون له راپه پاندنی کاروباره کاند، سهره پای فزلی هاو هل
 بونیان له گهل پیغه مبه ر(علیه الصلاة والسلام) و ستایش کرانیان له لایه ن قورئان و
 پیغه مبه روه (علیه الصلاة والسلام)...، نه ونده شی که زانرابی هیچ ږه خنه یه که له برپاره کانیان
 نه گیراوه.

له سهرده می نه مړشدا هیچ شتی که نه ریگری بکات له نوممه تی نیسلامی بو هه لېژاردنی
 نه هلی حمل و عقد به جوړیک که نه و مهرجانه ی زانایان دایانان و نه تیاند ا هه بن بی نه دی،
 نه وانیش بریتین له:

۱- دادگری به هه مو مهرجه کانیه وه.

۲- شاره زابونیان له زانست که وایان لی ده کات بگه نه نه و رایه ی که کی شایسته یه بی به
 پیشه و ا به و مهرجانه ی که پیویسته تییدا هه بی.

۳- رای په سند و دانایی که ری روشن ده که نه وه بو هه لېژاردنی که سی که که باشتره بو
 پیشه وایه تی و چاکتر مشور له بهرزه ونده کانی ولات ده خوات.^{۱۹}

نه و خاسیه تانه ی که باسکران سهرجه م نه میرو فه رمان ږه و او زانایان و سه رو که کان و
 فه رمانده سه ربازیه کان ده گریته وه، هه روه ها هه ر سه رو که و بهرپرسی که که خه لکی بو کاروبارو
 بهرزه ونده ی گشتی بگه ریته وه بو لایان.^{۲۰}

۱۹ پروانه المعتزلة وأصول الحكم، لاپره ۱۲۸ و به ولاره.

۲۰ تفسیر المنار بهرگی ۵، ۱۸۱

مهرجه کانی جینشین یان پیښهوا: ۲۱

شهر عزانان چهند مهرجیکیان باسکردووه له باره یی ټه وکسه یی که ټه و پله یی پی ده سپېردی،

له وانه:

۱- ده بی مسولمان بی، وه کو خوا ده فهرموئ: {وَلَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا} (۱۴۱) النساء. واته: دلنیا بن هرگیز خوا نایه لیت بیباوه پان به سهر ټیمانداران دا ده ستړویشتون بن.

۲- ده بی پیاو بی، به پیی وته یی خوا ی گه وره: {الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ} (۳۴) النساء، واته: پیاوان سهر پهرشتیان به سهر هاوسهره کانیانه وه. ههروه ها فهرموده ی پیغه مبه (عليه الصلاة والسلام): (لَنْ يُفْلَحَ قَوْمٌ وَلَوْ أَمَرَهُمْ امْرَأَةٌ) ۲۲ واته: هیچ گه لیک سهر فرازو سهرکه وتو نابی ټه گهر ټافره ټیک مشور و کاروباریان هه لسورپنی.

۳- ده بی شاره زابی له زانستی حوکمه شهرعیه کان چونکه پیویسته له سهری جیبه جیان بکات و به بی شاره زابونیش لیان هرگیز جیبه جی ناکرین. هندی له زانایان کوششکاری (اجتهاد) یشیان تیدا به مهرج گرتوه... ههروه ها ده بی دادگهر بی له ټاین دا و، هیچ گومپایی و له پری دهرچونیک یی نه زانرابی و، ده بی شاره زابی له کاروباری پامیاری و فهرمانپه وایی دا و بهرزه وهنده کانی ټوممت به ههند وهریگری هه ولیش بدات بو پاراستیان.

۲۱ له کتیبی المعتزلة و اصول الحکم لاپهره ۱۵۱-۲۰۰ دا گفتوگو یه کی چروپر کراوه له باره یی مهرجه کانی جینشین (الخليفة)، که ده توانی بگه پړه وه سهری، به شیتوه یه که هر کومه لیک چهند مهرجیک یی تری داناه به لام ټیبه ته نها به وانه وازمان هینا که هه موویان له سهری پیککه وتون.

۲۲ صحیح البخاری، باب کتاب النبی صلی الله علیه وسلم الی کسری و قیصر، حدیث ۴۱۶۳، و باب الفتنة التي توج كموج البحر، حدیث ۶۶۸۶

٤- ده بې له قورپه ش بې، چونكه پټغه مېر(عليه الصلاة والسلام) ده فرمودى: (الأئمة من قريش)^{٢٣} واته: پټشه وایان له قورپه ش. سهاره ت بهم فرموده يه (كه به سهند و مه تنه وه صه حيه) ليكدانه وى زور كراوه، دكتور عه بدولكه ريم زهيدان به سود وه رگرتن له راي سهرجه م ليكدهره وه كان گه يشته ته وه رايه ي كه نه گهر هاتو دووكه س له جينشينايه تيكردن دا يه كسان بوون و، يه كيكيان له هوzy قورپه ش بوو و نه وى تران له غه يري قورپه شى، نه و پټويست ده كات كه قورپه شيه كه هه لبېژيردرى. وه نه گهر هاتو قورپه شيه كه مهرجه كانى جينشينايه تى تيدا نه هاتنه دى و نه وى تران وه مهرجانه ي تيدا هه بوون، نه و وه به سهر قورپه شيه كه دا زال ده كرى چونكه مه به سته كانى جينشينايه تى به و قورپه شيه نايه ته دى كه خالى يه له مهرجه كان به لكو ليره دا نه وى تران شايسته يه و ده كرى به جينشين. وه هه روه ها دكتور زهيدان پټى وايه نه گهر هاتو هيچ قورپه شيه ك چنگ نه كه وت، نه و جينشينايه تى بو هه ركه سيك ده بې كه مهرجه كانى ترى جينشينايه تى تيدا بيته دى^{٢٤}.

لادانى جينشين يان پټشه وا:

هه ركه سى مافى دانانى هه بې مافى لابرديشى هه يه، به لام نه وى دوايان پټويسته له كاتى هه بونى هوكارىكى شهرعى بيت، نه گهرنا ده بيته نارپه وايى له بهرام بهر حق و شوينكه وتنى هه واه هه وه س كه نادرستن و رې پټنه دراون. هوكاره شهرعيه كه ش نه ويه نه گهر بيتو جينشين له نوبالى مشورخواردنى نومته بچيته دهره وه نه مه ش واى ليده كات چيتر به نه ركه جينشينايه تيكردن هه نه ستي،^{٢٥} چونكه جينشين پټشه وايه و گوپرايه ليكردن پټويسته نه گهر بيتو به كتيبى خواى گه وروه سوننه تى پټغه مېرى خوا (عليه الصلاة والسلام)

٢٣ المستدرک على الصحيحين - الحاكم، ذکر فضل القبائل - بهرگ ٤ لاپره ٨٥ فرموده دى ٦٩٦٢

٢٤ أصول الدعوة، لاپره ١٦٦، وه هه روه ها پراونه الإسلام والخلافة لاپره ٤٧-٤٨

سهر كړدايه تيمان بكات، به لام نه گهر له شتيكدا لييان لا بدات نهوا رېنگري لى ده كړيت و
 هددى په وای لى دهرده كړى، خو نه گهر هر دلنيا نه بوين له زيانه كانى تنها به لادانى نه بيت
 نهوا لاده دريت و كه سيكي تر له جياتى داده نرى^{٢٥} هروها و تراوه " نوممت بوى هديه پيشهوا
 لادات نه گهر هو كاريك هه بوو بيتته هوى تي كچونى بارودوڅى مسولمانان و هره سهينانى
 كاروبارى ثاين، هروها كو چوڼ له سهره تاشدا بويان هه بو پيشهوا دابنپن به مه ستي ريكخستن و
 بهر زكردنه وى ثاين و كاروبارى مسولمانان".^{٢٦}

له هو كاره كانى پيوستبونى لادانى پيشهوا بریتين له: ناته وای له هو شدا، كويرى، ديل بوون
 له ژير ده ستي دوژمن به شيويه كه كه رزگارى نه بى، وه كاتى پيشهوا لاده بردرى نابى زيانى
 به دواوه بى بژ نوممت، نه گهر لادانه كهى زيانى زياتر بو نهوا لانه بردرانى پيوست ده بى له و
 حالته دا، چونكه يه كيك له ريساكانى فرمان كړدن به چاكو رېنگرتن له خراپه نهويه كه
 رېنگرتن له خراپه يه كه نه بيتته هوى روودانى خراپه يه كى گه ورتو.^{٢٧}

شورا:

يه كيكه له گرن گرتين بنه ماكانى سيستمى فرمانروايى له ئيسلامدا، قورثانى پيرو
 فرمانى پى كړدوه و له سوونه تى پيرو زيشدا ثا ماژهى پى كراوه و تي كراى شهر عزنانيش
 له سهرى كوكن، نه ویش بریتيه له مافيكي نوممت و جينشينيش له سهرى پيوسته كه پييه وه
 پابه ند بيت، چونكه كه مته رخه مى له راويز پي كړدندا ده بيتته هو كاريك بو لادانى جينشين،

٢٥ الملل والنحل بهرگى ٤، لاپه ره ١٠٢

٢٦ النظريات السياسية الإسلامية لأستاذ ضياء الدين الرئيس، لاپه ره ٢٧٠، هروها أصول الدعوه
 لاپه ره ١٦٦ (من المواقف الاتيجي و شرحه).

٢٧ الإسلام والخلافة لاپه ره ٧٢-٨١ هروها بروانه فتاوى ابن تيميه بهرگى ٢٨ لاپه ره ١٢٩

به لگه‌ی زور هه‌یه له‌سه‌ر پټویستېوونې راوړېږي (شوری) که له قورثانی پېرور و سوونه‌ت و وتی شهر عزاناندا ناماژه‌یان پیکراوه.

١- له قورثاندا، خوی پوره‌دگار ده‌فرموی { وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ } (١٥٩) آل عمران، هه‌روه‌ها خوی گه‌وره‌فرمانی به پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی کردووه که پابه‌ند بی به شوراوه تاوه‌کو بیته‌سه‌رمه‌شق و موسولمانان له دوی نه‌ویش پیغه‌وه پابه‌ند بن.

٢- نیسپاتکراوه که پیغه‌مبه‌ر(عليه الصلاة والسلام) راوړي به هاوه‌لانی ده‌کرد له زوریک له کاروباره‌کاندا بو نمونه له رور به‌در و رور خنده‌قه‌که، که راوړي به سه‌عدی کوری مه‌عاذ و سه‌عدی کوری نه‌بو عباده‌کرد، "هیچ که‌سی‌کیش به نه‌ندازه‌ی پیغه‌مبه‌ری خوا راوړي به هاوه‌لانی نه‌ده‌کرد" ٢٨.

نه‌و کاروبارانه‌ی که راوړیان تیدا ده‌کړی:

راوړکردن له‌گه‌ل نوممه‌تدا له‌و کاروبارانه‌دا ده‌کړی که په‌یوه‌ستن به ده‌وله‌تداریه‌وه، هه‌روه‌ها نه‌و کاروباره‌شهرعیانه‌ی که ده‌قیان له سه‌ر نه‌هاتووه و پټویستیان به کوشکاری هه‌یه، به‌و واتایه‌ی که سه‌روکی ولات راوړ ده‌کات له‌و کاروبارانه‌ی ثابین که ده‌قی وه‌حیان له‌سه‌ر نه‌هاتووه، وه هه‌روه‌ها له کاروباری دنیا‌شدا وه‌کو به‌پیکردنی سوپا و هه‌لگیرساندنی جه‌نگ و گړیدانی هاوپه‌یمانی و به‌لیننامه‌ی ناشتی یاخود دانانی خه‌لکی شیاو له پله‌و پوسته‌کانی ده‌وله‌تدا.

نه‌هلی راوړکاری:

نه‌وه‌ی که له سوننه‌تی پیغه‌مبه‌ر (صلی الله علیه وسلم) دا هاتووه نه‌وه‌مان بو ده‌رده‌خات که نه‌هلی راوړکاری هه‌ندی جار بریتی بوون له تیکرای نوممه‌ت، هه‌ندی جاریش بریتی‌بوون له‌و موسولمانانه‌ی که ناماده‌بیان له‌وی دا هه‌بووه له کاتی راوړکردنه‌که‌داو، وه هه‌روه‌ها په‌یوه‌ندی یان هه‌بوو به‌و بابه‌ته‌ی که راوړیان تیدا ده‌کرا، یاخود هه‌لده‌ستان به جی به جی

کردنی، ههروهه ها نهو که سانه شی که خاوه نی را بوون تیانددا. که سانی راویژې کراو له حاله تیکه وه بو حاله تیکی تر جیاوازه بن به پی جیاوازی کاره که، "بو نمونه پیشهوا راویژ به زانایان دهکات له شتیګدا که په یوه سته به ثابینه وه، وه ههروهه ها راویژ به که سانی په یوه سته به سهر بازی و سوپاوه دهکات له شتیګدا که په یوه ندی که په یوه ندی به جهنگه وه هه بیته، یاخوود له هدر شتیګی تروه که په یوه ندی به بهر ژه وه ندی خه لکی یه وه هه بیته راویژ به خه لکی گشتی دهکات. لهو شتانه ش که په یوه ندی به بهر ژه وه ندی ولات و ناوه دانکر دنه وهی هه یه پیشهوا هه لده سته به راویژ کردن له گه ل نوسهران و وه زیره کان و کارگوزاره کان".^{۲۹}

نه ی نه گهر سه روکی ولات له گه ل نه ملی شو را پښکه که وتن؟

۱- ده بی دوزه که بگه پرنیته وه بو کتیبی خواو سونه تی پیغه مبه ره که ی وه کو خواو په روه ردگار ده فرموی {يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا} (۵۹) النساء. واته: نه ی نه وانه ی باوه رتان هیناوه، فره مانبه ردارو گوپراه لی خواو پیغه مبه رو فره مانپه واکان بکه ن که له خودی خو تانن (له بیروپاوه رو پابه ندیدا)، خو نه گهر له شتیګدا بوو به کی شه تان ده رباره ی حوکی خاوی، نه وه نهو کی شه یه بگپرنه وه بو لای خواو پیغه مبه ره که ی (صلی الله علیه وسلم) - که قورثان و سوننه ت ده گه یه نی-، نه گهر نیوه باوه رتان به خواو بهر ژوی قیامت هیه، (په فتار کرد تان) بهوشیوه یه چاکترین و جوانترین سه رچاوه یه بو چاره سه ری کی شه کانتان.

۲- خو نه گهر حوکه که به شیوه یه کی ده قاوده ق له قورثان و سونه تدا نه هاتبوو نهو لی ره دا کام را نزیک تر بوو له کتیبی خواو سونه تی پیغه مبه ره که ی نهو کاری پی ده کری.

۳- نه گهر هیچ کام له دووپراه ش نزیک نه بوون له کتیبی خواو سونه تی پیغه مبه ره نهو جینشین بو ی هیه ده ست به را ی زورینه یان که مینه یاخود پای خوی بگریته به پی ووتی خواو په روه ردگار {وَشَاوَرَهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ} (۱۵۹) آل عمران.

راوړکړدن پټويسته و وهکو جيبه جی کردن نی یه، چونکه جيبه جی کردنی بو سهروکی ولات جی ده هیلدریت چونکه نه وه بابه تیکی کوششکاری یه و نه ویش نه و پایه وهرده گری که به راسترینیان ده زانیت.

مه به سته کانی فرمانروایی له ئیسلامدا:

مه به ست له "مه به سته کانی فرمانروایی" بریتیه له نهرکه کانی فرمانروایی، نه مانیش بریتین له:

مه به سستی یه که م: پاسه وانی کردنی ناین، که نه مهش دوو مانا له خو ده گریت:

۱- **پاراستنی:** که بریتیه له پاریزکاری کردن له مانه وهی راستیه کانی و واتا کانی و بلاوکردنه وهیان له ناو خه لکی دا ههروهک چون پیغه مبهری خوا (صلی الله علیه وسلم) نه نجامی دا و هاوه لانیشی له دوایدا له سهری بهرده وام بوون و له نیو خه لکی دا بلاویانکرده وه، "به م پییهش پټويسته پییه و پاریزکاری له ناین و بنه ما کانی بکات، که پییشینه کانی نه م نوممه ته له سهری ریکه که وتوون"^{۳۰}.

۲- **جی به جی کردنی:** نه مهش به په پروکردنی حوکه کانی له نهرزی واقیعدا له هه موو کاروباره کانی خه لکی و ههروه ها په یوه نديه کانیان له نیوان خو یانداو له گه ل ده وله تیشدا، وه ههروه ها په یوه ندی ده وله تی ئیسلامی له گه ل ولاتانی تردا، پاشان ناچار کردنی خه لکی به مانه وهیان له سنوره کانی خوا و گوپرایه لی کردنی، وه ههروه ها ناگادارکردنه وهشیان له سهر نه مه، نینجا سزادانی لاریبوان به سزا شهریه کان بو نه هیشتنی گنده لی و خراپه کاری له کومه لگادا به و شیوه یی که ئیسلام داوای کردووه. خوای پهروه دگار ده فهرمو ی {الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّا لَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ

۳۰ أبو یهعلی الحنبلی، لاپه ره ۱۱ ههروه ها پروانه الإسلام والخلافة، لاپه ره ۲۰

الْمُورِ { (٤١) الحج. واته: ټهوانه‌ی که ټه‌گهر پايه دارمان کردن له زه‌ويدا نوټړو دروشه‌کانی به‌چاکی راده‌گرن، زه‌کاتيش به‌ته‌واوی ده‌دهن، فرمان به‌چاکه ده‌کهن، قه‌ده‌غه له خراپه ده‌کهن، سهره‌نجامی هه‌موو کارټکيش ههر بولای خوا ده‌گه‌رټه‌وه.

مه‌به‌ستی دووهم پامیاری کردن به پټی پړساکانی ئیسلام:

کاری پامیاری به‌شيوه‌یه که له‌گه‌ل بنه‌ماکانی ئاییندا ده‌ستبار ده‌بیټ ټه‌گهر کاروباره‌کانی ولات و گه‌ل به‌شيوه‌یه که راپه‌رټندرټین که پرووی چاکسازیان تیدا بخوټندرټه‌وه و گه‌نده‌لی ریشه‌کیش بکړیت، وه هه‌روه‌ها فرمان‌په‌واوی ئیسلامی جوړه پامیاریه که ده‌گرټه به‌ر که هه‌ولده‌دات کاروباره‌کانی ژیان کوکېن له‌گه‌ل بنه‌ماو پړساکانی شهرع و ده‌قه‌کانی دا، به به‌کاره‌ینانی کوژشکاری دروست.

به‌شيوه‌یه کی گشتی فرمان‌په‌واوی ئیسلامی هه‌ولده‌دات ټهم شتانه بینټه دی:

١- به‌رپاکردنی دادگه‌ری له نیو خه‌لکی دا ټهمه‌ش به‌وه‌ی که ههر مروځیک مافی خو‌ی وه‌رگریټ و له هیچ شټیکدا سته‌می لینه‌کړیت.

٢- بلاوکردنه‌وه‌ی هیمنی و ئاسایش و سه‌قامگیری تاوه‌کو خه‌لکی له گیان و مال و ناموسیان دل‌نیابن و به ئاسایشه‌وه له‌نیو دارولئیسلا‌مدا بچولټنه‌وه.

٣- فه‌راهه‌مه‌ینانی هه‌رپیداویسته‌یه که خه‌لکی پټویستیان پییه‌تی و به نه‌بوونی په‌کیان ده‌که‌وټ، " له راستیدا وه‌لی ټهمر بو‌ی هه‌یه پیشه‌وهر و پیشه‌سازه‌کان ناچار بکات به‌چونه سهر کار به‌ده‌سته‌قیکی دیاریکراو ټه‌گهر هاتوو وازیان له کارکردن هی‌ناو خه‌لکیش په‌کیان له‌سهر به‌ره‌مه‌کانیان که‌وتبوون^{٣١}.

٤- وه بهرهيڼاني خير و بيړه كاني ولات، بوئهم مهبسته ش پيوسته ئاوو كاريژ و روباره كان ببوژينيته وه و، ئه مېش به به كارهيڼاني پاره ي به يتولماله وه ده بيت، وه ههروه ها كار بكات له سهر چاك كړدني ري و بان و دروست كړدني پرد و چاك كړدني كشتوكال و بنياتناني كارگه كان و، ههروه ها خوښ كړدني ري و بان به مهبسته ي گواستنه وه ي بهر ويوم و هاتو چوكړدني خه لكې تييدا به ئاساني.

رؤژه لاتناسی

الاستشراق

Orientalism

پۆژھە لاتىناسى (Orientalism)

لە توپىزىنەۋەى بروتىنەۋەى پۆژھە لاتىناسى ئەۋەمان بۆ پروون دەپىتەۋە كە چەمك و كاراكتەرەكانى پۆژھە لاتىناسى ئاماژەن بۆ ھەلۋىستى دوۋژمنانەى ھزرى پۆژھە لاتىناسەكان و بىروباۋەپىيان بەرامبەر بە ئىسلام، ھەر لە سەرەتاي سەرھەلداپىيەۋە. ئەم چەمكە پەھەندى زۆر مەترسىدارى پامىيارى و كەلتورى لى دەفامىرپىتەۋە.

شۈپكىكە وتوانى بروتىنەۋەى پۆژھە لاتىناسى گەپىشتونەتە ئەۋ راپەى كە ئامانجى ھەرە گەۋرەى ئەۋ پۆژئاۋاىيانەى كە لە ھۋارى پۆژھە لاتىناسى كاريانكردوۋە برىتىبىۋە لە نكوللى كىردن لە پەيامى ئىسلام و بە درۆخستىنەۋەى پىغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) و، وورۋژاندنى گومان و دوۋدلى لە بارەى ئىسلام و قورئان و پەيامى پىغەمبەر(صلى الله عليه وسلم) ۋەكو ھەلۋىك بۆ لىكترازاندنى رىزەكانى نىۋان موسولمانان و لە دژ ۋەستانىيان، ئەمە سەرەپاي ئەۋ وپىنە چەۋاشەكارىيە كە پۆژھە لاتىناسەكان دژ بە ئىسلام و موسولمانان كىشاۋيانەۋ، لە نىۋ دانىشگا و زانكۆكانىيان بلاۋيان كىردۋتەۋە بە بەكارھىننەى ھەموو ھۆكارەكانى راگەياندن، كە كاريگەرى نىگەتپقى زۆر گەۋرەى ھەبۋە لەسەر بىرپارەكانى حىكومەتەكانى پۆژئاۋا.

لە پاستىدا ئايىنى ئىسلام بە شىۋەيەكى زۆر ئاسان و سەرنجپاكتىش بلاۋ بويەۋە لە پۆژھەلات و پۆژئاۋاى زەۋى دا، بە ئەندازەيەك كە ئىستاشى لەگەلداپىت لەۋپەپى گەشەسەندىن داپە، ۋە بلاۋبۈنەۋەى يەكەمى ئىسلام زۆر سەرسۈپھىنەر بوۋ، بە جۆرىك كە پىخۇشكەربوۋ بۆ كۆتايىپپەننەى زالبۈۋنى جولەكە بەسەر نىۋەدۈرگەى غەرەبى و كاريگەرىيەكانى لەسەر زۆربەى ھۆزەكانى ئەۋ نىۋەدۈرگەيە، ۋە ھەرۋەھا ئىسلام بالەكانى ئىمپراتورىيەتەكانى ۋەكوۋ ساسانى و بىزەنتى و پۇمانى بپى و توانى حىكومەتپكى ناۋەندى پىكېپىننى كە ھەموو زەۋىيەكانى ئىسلامى لە پۆژھەلات و پۆژئاۋا بە دانايى و ژىرى و سەلامەتپەۋە بەرپۆە ببات و

چەندین سەدە درێژە بکێشێت. ئەمە لە کاتی کدا کە جوله کەکان و گاوریەکان لە ھەموو شوێنێک تینیان بۆ ھاتبوو، ھەر ئەمەش وایکرد کە ئیمپراتۆرەکانی کلیسا ڕوو بکەنە ڕۆژھەلات بۆ فیروونی زمانی ئەو ئایینە کە لە زیادبووندایەو بەردەوام خەڵک شوینی دەکەون. ئیدی دەستیان کرد بە دەستوێردان لە کاروبارەکانی ژیاڵی نەتەوێ موسوڵمانەکان بە ھەموو شێوێکی نالەبار و نابەجێ بە جۆریک کە ھەڵسان بە ئامادەکردنی کادیری زانستی ئامانجدار بۆ ئەنجامدانی چەند لیکۆلینەوێکی کە پێیان دەوترێ (ڕۆژھەلاتناسی) بۆ جیاکردنەوێیان لە ھەموو زانستە مەدەنییەکانی تر ھەروەکو دواتر دەبینین کە ئەم زانستە تاییبەت بوو بە لیکۆلینەوێ ڕۆژھەلاتی ئیسلامی.

لە گەشتێکی کارا کتەرەکانی ئەم لیکۆلینەوانە بریتی بوون لە:

١- ئەم لیکۆلینەوانە پەڕیوەندی یەکی توندو تۆڵیان ھەبوو بە ئیستیعمازی ڕۆژئاوا کە چالاکیەکانی لە سەدە نۆزدە دا گەشتبوو لوتکە.

٢- ئەو لیکۆلینەوانە پەڕیوەندیان ھەبێ بە بزوتنەوێ تەبشیری و بەگاوری کردنی ڕۆژئاوایی، کە لە ڕوخاندنی ھەژدا سەرکەوتنی بەدەستھێنا بەلام لە بەدەستھێنانی شوێنکەوتواندا شکستی خوارد.

٣- لەو لیکۆلینەوانە ھەندێ لیکۆلینەوێ جوله کە بەدیدیە کرا کە مەبەست تێیدا چەسپاندنی ئەو چەمکانە بوو کە یارمەتی زالبونی ئابوری و پامیاری جوله کە دەدا لە ناوچە کەدا.

٤- بەھۆی ئەم ئامانجە ھۆکارە جۆریە جۆرەکانی، ئەو لیکۆلینەوانە بە شێوێکی کاریگەر بەشداریان کرد لە دەرکردنی پامیاری ڕوخاوا لە دژی ئیسلام و موسوڵمانان.

بىڭگومان لىڭكۆلئىنەو ھە قورئان و سوننەت ھە بەرزو پىرۆزترین لىڭكۆلئىنەو ھە كانن ھە ھەردوو جىھانى ھەربى و ئىسلامى ئىستاشى ھە گەلدابى، خەلگى ئەم دوو جىھانە بەشپوھىەكى توندو تۆل پەيوەستن بە قورئانەو ھە چونكە ئەمە ناسنامەى ژيانەو، پۆژئاوايە كانىش ھەستىان بەو ھەردوو كە شويكەوتنى قورئانى پىرۆز مەترسى ھەيە ھەسەر بەرژەو ھەندىيە كانى پۆژئاوا ھە ھەموو زەمانىكدا، بۆيە پىيوست بوو ھەسەريان بچنە نىو ئەم دوو جىھانە ھەپى ئەو كون و كەلەبەرەنى كە چنگيان كەوت ھە ئەنجامى گۆرانی بارودۆخى ئەو كاتە، ئىتر دەستيان كەرد بەر ھەندەنەو ھە ئەو مەترسىانەى كە ھەسەريان بوو ھەپىگای بە ئامىر كەردنى ھەقلە كانيان. پۆژەھە لاتناسى ھەكو يەكەم ھەولئى خۆبەخشانە دەھاتە بەرچاوا ھەپىئاو دانانى بەرەست بۆ مەترسىە كانيان...، بۆيە پىيوست بوو ھەسەريان دلكارانە ھەدژى قورئانى پىرۆز و سوننەتى پىغەمبەر (صلی اللہ علیہ وسلم) بوەستن بە بەكارھىنانى ھۆكارى جىاجيا، ھە ئەمەش چەندىن لىڭكۆلئىنەو ھە ھەموو بوارە كانى ژياندا بەدواى خۆيدا ھىئا بۆگە مارۆدانى ھەردو جىھانى ھەربى و ئىسلامى (ھەروەكو باسەن كەرد) و دواخستىيان ھەر ھەروەھى پىشكەوتنى تەكنەلۆژيايى كە ئىستا ھە پۆژئاوا دا ھەيە بۆئەو ھە پۆژەھەلات بىتتە پاشكۆى پۆژئاوا. ئەو ھەبوو پۆژئاوا ھە سەرەتای ئەم سەدەيە جارى يەكەم جەنگى گەردونى دا ھە دژى ئەو ھە كە ناوى نا(تيرۆر) بەئەندازەيەكە ھە ئەوروپا كەلەبە كانى ھە رقان لىڭگىر كەرد، بۆ نمونە سەرۆك ھەزىرانى ئىتالىا بە خراپە باسى شارستانى ئىسلامى كەرد بەو ھەي كە دواكەوتو ھە ھە چاوا شارستانىتتى پۆژئاوا و تەننەت نكوئى ھەو ھەش كەرد كە مسولمانان شارستانىيە تيان ھەر ھەيىت، دواى ئەو ھە ئەم لىدوانە ھەپى ھۆكارە كانى راگەياندن بلاو بويەو ھە ھەپى دواى لىبوردنى پامىيارىانەى راگەياند و ھە ووتەكەى پاشگەز بوويەو ھە.

پاشان سهر كردهى هه لمه تى دژه تيرورى نيوده ولته تى هه وله كانى به وه ناساند كه نه مه هه لمه تيكي (خاچپه رستانه يه) دژى تيرور، وه نه ميش پاش بلا و بونه وهى لي دوانه كهى له رتي هوكاره كانى راگه ياننده وه داواى لي بوردن كردو به وتى خوى تهنها له زوبانى ده رچوه.

رهنگه نه وهش يه كبرگريته وه له گهل وتى كولد اماتير كه بهر له نيو سده به شدارى له دامه زراندى ده ولته تى زايوني كرد و نكولتى له بوونى (فه لستين) كرد، به لام له راستيدا نه وه نكولتى كردن بوو له ئيسلام و داوى نه وهش شه ريكي درندهى له دژى فه لستينه كان لى كه وته وه كه له سهره تاي نه م سده يه گه يشته چله پويى. كه واته هه لمه تى خاچپه رستى ئيستاش بهرده و امه و، ئيستاش جول كهى جيهانى پالپشتى روظاوا ده كات و نه ملا و نه ولا ده كات له وهستان دژ به گه شه سهندنى ئيسلام، هه ريويهش روظه لاتناس كار ده كات بو بره و پيدانى نه مه و چه سپاندى له نه رزى واقيعدا.

پيناسه ي روظه لاتناسى:

روظه لاتناسى به و پييهى كه زانستىكه^۱ يا خود په پيره و پرؤگرامي كه كه هزرى نه وروپا له سهرى ده روات چه ندين پيناسه ي بو كراوه، هه ندى جار وا پيناسه ده كرى كه پرؤگراميكي روظاوا ييه بو تي روانينى شته كان و مامه له كردن له گه ليان له سهر نه و بنه مايه ي كه روظه لات و روظاوا له بوون و معريفه تدا له ره گه وه ليك جيان. هى يه كه م ته واو زاله به سهر هى دو وه مدا له روى ره گه ز و كه لتوره وه.

هه نديكي تر هه وليانداوه پيناسه يه كى نه كادىمى بكهن بو روظه لاتناسى و ده لىن: روظه لاتناسى نامازيه كه بو چه ند ليكولينه وه يه كى "نه كادىمى" كه روظاوا ييه كان له ولته ئيستيعماريه كانى روظه لات نه نجامى ده دن به هه موو لق و پوپه جياوازه كانى يه وه، هه ر له

۱ د. نيدوارد سعيد رتهى نه وه ده كاته وه كه روظه لاتناسى به زانست ناوو ببات چونكه به راي نه و روظه لاتناسى بابته كان ده شيونى و ويته كان ده گزيرت شتيكى جيا كه له واقيعدا هه يه، بروانه نبيل

ميژوو و كهلتورو تايينه كان و زمانه كان و باري كومه لايه تي و پامياري و سهره و ساماني و توانسته كانى و ... هتد له سهر بنه ماي زالېونى په گهزى و كهلتورى به سهر پوژه لاتدا وههروه ها به ئامانجى دهستگرتن به سهرى دا له پيناوى بهرزه وهندى يه كانى پوژئاوا و بيانووشيان نهويه كه ئه لىكولايينه وانه چهند توپيښه وهو بيردوژانيكى زانستى و بابه تيانن^۲ ئيدوارد سعيد له كتيبې كې "پوژه لاتناسى" پيناسه يه كې تر دهكات و ده لىت "پوژه لاتناسى شيوازيكى پوژئاوا يايانه يه بۆ زالېون به سهر پوژه لاتدا و، دووباره پيكه ينانه وهو ريځخستنه وهى پوژئاوا له پوى هزرى و پامياريه وه به شيويه كه كه بتوانى دهسته لائى به سهر دا بگيرى".

د. احمد غوراب به وه پيناسه ي دهكات كه "پوژه لاتناسى چهند لىكولايينه وهيه كې نه كادى يه، پوژئاوا ييه بى باوهره كان پيى هه لدهستن بهرام بهر ئيسلام و موسولمانان له هه موو بواره كانى عه قيدو شهريعت و كهلتور و شارستانى و ميژوو و خيرو بير و توانسته كانى به ئامانجى چه واشه كردنى ئيسلام و وه كو هه وليكيښ بۆ ليكترازاندنى مسولمانان و پيئاگاكردنيان له تايينه كه يان، ههروه ها بۆ نه وهش كه بنه شوينكه و تهى پوژئاوا. هه وليش ده دهن بيانو بۆ ئه م شوينكه و تنه بيښنه وه كه گوايه نه وه تنه ها چهند لىكولايينه وهو بيردوژيكه كه بابه تيانو زانستيانه يه، كه چى له راستيدا پوژه لاتناسى بريته له پيشره وايه تيكردن و زالېونى پوژئاواى مه سيحي به سهر پوژه لائى ئيسلاميدا دا له بواري په گهزى و كهلتوريدا^۳.

له و پيناسانه ي سهر وه بۆمان پروون ده بيته وه كه پوژه لاتناسى زانستيانو بابه تيانه نى يه، به لكو نه و زانسته يه كه له زمانه كانى پوژه لائت و كهلتور و شارستانيه ته كانى و كومه لگاكانى و تيستا و رابردووى ده كوليتته وه، وه له چوارچيوه ي واتاى "پوژه لاتدا" هه موو

۲ رۇية اسلامية لإستشراق، لاپهړه ۵

۳ رۇية اسلامية لإستشراق، لاپهړه ۷

ناوچه يه كي پوژه لات ده گريته وه به لام سهاره ته به خودي چه مکه که نهوا هه رشتيک په يوه ندي هه يته به ليکولينه وه ي زماني عه ربه ي و نهو زمانه ي که کاريگه ري عه ربه يان له سه ره وه کو فارسي و تورکي ده گريته وه.

پاشان ورده ورده ليکولينه وه کان فراوان تربوون و جوړيک له سه ره يه خو يان وه رگرت به شيويه که که يو هه ناوچه يه که ناويکي تاييه ته به خو يان وه رگرت. هه نديکيان بانگه شه ي نهو يان ده کرد که ليکولينه وه ي زماني عه ربه ي و نهو شتانه ي که په يوه نديان به عه ربه وه هه يه به توپرينه وه ي عه ربه ي Arabestic ناو بريت، و پوژه لاتناسه کاني تاييه ته به مهش به عه ربه کاره کان (مستعربين) ناو بريت.

ميژووي پوژه لاتناسي:

پوداوه ميژويه کان سه لماندويانه که چالاکي پوژه لاتناسي به رده وام له گه شه سهندن و بلاو بوونه وه دابووه نهو ناما نجان ه شي پيکاوه که له پيناويدا دروست بووه، به تاييه ته له سه ده ي نوژه دا که ئيستيعماری پوژتاوا ده ستي کرد به فراوان کردني داگيرکاريه کاني له خاكي عه ربه ي و ئيسلاميداو خستنيه ژير چنگي خو يه وه.

به لام راستيه زانستيه که نهويه که ميژووي پوژه لاتناسي ده گه رپته و يو کاتيکي زور دوورتر له سه ده ي نوژه به جوړيک که هه نديک له زانايان واي يو ده چن که پوژه لاتناسي ره گو رپشه کاني يو چاخه خاچه رستيه کان دريژ ده يته وه^۴ که به دوو قوناغدا تپه پري:

يه که م: نهو قوناغه بوو که خه لکي کلپسا هه لسان به گواستنه وه ي زانسته کاني کلپسا و فه لسه فه ي يوناني له خاكي عه ربه دا (به غدا) و ناوچه کاني تریش يو پوما له کاتيکدا که کلپسا له سه ره مه رگي هزي دابوو. نهو قوناغه له ساهه زووه کاني ده رکه و تني ميژووي ئيسلامي بوو، يه کيک له گه وره ترين نهو هه نگاوانه ي که عه ربه کان پي ي هه لسان له پان

۴ مناهج المستشرقين، د. سعدون محمود الساموك، د. عبدالقهار العاني

۵ د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والإسلام لاپره ۴

بلاو كړدنه وهی ئیسلام و دانانی زانستی جوړاوجوړ، هه لسان به وهرگيړانی وټوډو فلهسه فه كانی جیهان به تاییه تی رۆمانی و یونانی و هیندی و فارسی، هه روه ها ئالو گوړ كړدنی گفتوگو و بهر په چدانه وهیان، جا یه كيك لهو زانستانه ی كه هه لسان به ره خنه لیگرتن و گفتو كړدن له سهری بریتیبوو له زانسته كانی كلیسا، بیگومان هندی له فیهله سوفه مسولمانه كان سودیان وهرگرت له فلهسه فهی یونانی و تیکه لکیان كړد له گهل هزری ئیسلامیدا و جوړه لیكچونیکیان له نیوانیاندا به دی كړد، به لام له راستیدا به بی ټه وهی له گرنگی ټه و تیکه لكاریه كه م بكهینه وه پټویسته ټه راستی یه بلین كه هزری ئیسلامی هیچ پټویستیه کی به و فلهسه فانه نه بوو، به لكو به بی فلهسه فاش خه لكی باوهریان پی ټه نابوو چونكه ئیسلام به بی ناگروئاسن بلاو بویه وه بویه فلهسه فه كان هیچ فزلیکیان به سه ر ئیسلامه وه نی یه، ټه گهر هیچ فزلیكیش هه بیټ ټه و فزلی ئیسلامه به سه ر نه ته وه كانی رۆژئاووه، چونكه به بی وهرگيړانی فلهسه فهی ئیسلامی كه له گهل هندیك له فلهسه فه كانی یونانی دا لیك ده چوون، كلیسا ی رۆما هیچ توانای ټه وهی نه بوو شاكاره یونانی و رۆمانی یه كان وهرگيړیټ به تاییه تی لهو چاخانه دا كه گومرای و تاریکی سهراپای رۆژئاوای گرتبوه وه. له به غدا له نیوجه رگه ی مسولماناندا دهیان نوسه ری كلیسا به وه فد دهاتن بۆ گه یشتن به زانسته ئیسلامیه كان و پهرتوكه یونانی یه كان و گفتوگو كړدن له گهل مسولمانه عه ره به كان بۆ ټه وهی دواتر وهی بگيړن بۆ زمانه كانی خویان و به تاییه تیش لاتینی كه زمانی ټه و كاتی كلیسا بوو تاكو پشتی پی بیه ستن له بلاو كړدنه وهی هزره كانی كلیسا دا، جا ئیتر ده توانین ټه و گه شتانه یان به شه پۆلنکی رۆژه لاتناسی ناو بیهین كه ئیمه مه به ستمانه چونكه له گه شته كانیاندا زمانی عه ره بی فیروون و زانسته كانیان گواسته وه بۆ نه ته وه كانی خویان، به لام له راستیدا رۆژه لاتناسه كان هزریکی چه واشه كراویان له باره ی مسولمانان و عه ره به وه گواسته وه به جوړیك كه پیغه مبه ری ئیسلام و تایینه كه یان به

خراپترین شیوه وینا کړد، پټغه مبهريان وینا کړد بهوې که کار دینا لیکه له پاپا جیابو ته وه و چاوی بریو ته کورسیه کې و کاتیکیش له مه بی ټومید بووه بانگاشه ی پټغه مبه رايه تی کردووه، بانگه شه ی نهو هیان ده کړد که گوايه پټغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) "د ز و بکوژ و و کافر و ساحیر و ده جال و خائن و خراپه کاره" یا خود ده یانوت پټغو مبه ر (صلی الله علیه وسلم) شه ی تانه و ټوقینه ره و مردن و کاولکاری بلاو ده کاته وه، هه روه ها بانگه شه ی بی ټاپروو یی ده کات و ثافرت وه کو هو کار یك به کار ده هیئ ټو رو خاندنی کلټسای مه سیحی و بنه ماکانی ره وشت^۶.

هه روه ها وینه ی زور ناشیرینیان ټو نیسلام ده کیښاکه گوايه له بنه رته دا هه ر مه سیحیه ت و یه هو دی یه و پټغه مبه ر (صلی الله علیه وسلم) له ماموستاکانی وهرگرتووه که چند کاهینیکی جولکه و گاور بوون، ټینجا نیسلامیان وینا ده کړد به زه ندیق و بگره "کانگای زه ندیقه کان" و ده یانوت فیرقه یه کی جیا کراو یه له کلټسا. هه روه ها قورثانی پیروزیان به کتیبیکي وا ده خسته به رچاو که هه ندیکي له گه ل هه ندیکي تریدا ټیک ده گیري و له هزره کانیدا هه ماهه نگ نی یه و ناوهر ټوکه کې نارټیکه و بگره هه رچی ټییدایه پیچه وانه یه له گه ل عه قل و له کاری ده خات. "سه باره ت به موسولمانه کانیش ټهوا ته نها وه حشیگر و درنده ن و له وه چه ی شه ی تانه کان و، خه ریکي کاری نیربازین و موشریکن و کو مه له بټیک ده په رستن".

قدیس یوحنا ی دیه شقی که له سه رده می خه لافه تی ټه مه وی دا له دیه شق ژیاوه هه موو ټه و باسانه ی نویوه ته وه هه ندیکیان وای ټو ده چن که له لایه ن دانهر یك بلاو کراو ته وه که گوايه کاتی خزی موسولمان بووه وواتر له نیسلام هه لگه راوه ته وه و بروای به مه سیحیه ت هیناوه، ناویشی عبدالمسیح کورې نیسحاق بووه، که ټه وه بو وواتر ټه و روزه لټناسانه ی که به

كاري ته بشيري مه سيحي هه لدهستان دووباره هه لسان به بلاو كړنه وهی له سده دی نۆزده له لهندهن^٧ له پټناوی ئامانج و مه بهسته كانيان كه بريته له تير و توانجگرتن له ئومه تی عه ره بی و كه لتوره كهی، بېگومان هم درۆ هه لبه ستانه ش يارمه تیداون له ووروژاندنی ړق و كینه ی گهلانی مه سيحي به رامبه ر عه ره ب و مسولمانه كان هم مه سه ره پای هندی ړوداوی تریش كه كلېسا قوستانه وه بۆ به گژوه نانی گهلانی خو ی له دژي ولاتانی عه ره بی له جهنگه خاچه رسته يه كان كه دوو ئامانجی سه ره کی هه بوو:

١- داروخاندنی بنه ماكانی ئیسلام و کوتایي هینان به ړۆله بهرچاوه كهی كه شهوكات دهسته لاتنی به سه ر ړۆلی كلېسا شدا كېشا بوو.

٢- دۆزینه وه ئیستیعما ریه كان له خاکی عه ره بدا، تاوه كو ناوه نده كانی فه رمان په وایی خو یان بگوازنه وه بۆ شه وی دوا ی شه وه ی مملانیكه له نیوان میر و پاشا كانی شه وروپا له گهل پای پای ړوما له سه ر دهسته لات توند بو بوو.

بهر له وه ی بیینه سه ر قوناغی یه كه می ړۆژه لاتناسی پټویسته ئاماژه به وه بكه ین كه لیكۆلینه وه ړۆژئاوا بییه كان له سه ر بارودوخی دوورگه عه ره بیه كان یاخود ړۆژه لات به كاتیکی زۆر به ر له سه رده می خاچه رستی شه عجامدراوه بۆ نمونه به پپی پای میژوو نوسان ده ستگیراوه به سه ر په رتوکی دانه ریکی ړۆژئاوا بیی كه ناوه كهی نه زانراوه به نیوی (گه شتیك به ده وری ده ریای شه ریتریدا) كه به پپی پای دكتور جواد علی هم كتیبه ده گه ریته وه بۆ کوتایي سده ی یه كه می زایینی^٨.

٧ هه مان سه رچاوه، لاپه ره ٩-١٠

٨ د. عبدالجبار ناجي، تطور الإستشراق فی دراسة التراث العربی، ص ١٣

وه ههروه ها چهندين زانياري چي و پي له سهر كه نداوي عه رهي وه ده ستهيندراوه له كتيبه كاني (فيلافوس ناربان) ي يوناني له سهر هه لمه ته كاني نه سكه نده ري گه وړه و گه شته كاني سهر كرده ي يوناني (نيرخوس) و سهر كرده ي نه سكه نده ر له كه نداوي عه رهي نوسيووه، به هه مان شيوه ميژو نووس (سترابو) هاوه لايه تي هه لمه تي ليو س گاليوس ي كرده وه.

دووه: نه و قوناغيه كه هه موو ميژوونوسان له سهر ي كوكن به وه ي كه قوناغي راسته قينه ي بزوتنه وه ي روزه لاتناسي يه به و مانا زانستيه ي كه به سهر ي دا پردراوه، كه به پروني له كوتايي سده ي حه فده سهر ي هه لدا، روزه لاتناسه كان خزمه تيان به م مبه ستانه ي خواره وه كرد:

۱- ته بشير :

ته بشير بريتيه له وهه ول و كوششانه ي كه له لايهن كلتيسا كاني مه سيحيه ته وه ده دري بو بانگه شه كردن بو ناييني مه سيحي، كلتيسا چالاكانه هه لسا به ناردي نه دنامه كاني بو چهندين ناوچه ي جياجيبي ته فريقا و ناسيا و به تاييه تيش له ناوچه كاني عه رهي وه كو باكوري ته فريقاو سوريا و لوبنان و ههندي ناوچه ي تري دورگه كه، نه و نه دنامه له بواره كه لتوري و كومه لايه تي و رامياريه كاني خويناذا زياتر سهر كه وتنيان به ده ست هيئاوه وه كه له بواره نايينه كه يان چونكه مسولمانان پټگه نادهن كه موژده ده ره كان هه لسن به بانگه شه ي ناييني يان، نه مه سهره پاي نه وه ي پياواني كلتيساي روزه ناوا شكستيان خوارد له گورپيني موسولمانه كان بو مه سيحي به جورتي كه واين لي هات هه لسن به پلار و توانج گرتن ليان و گواستنه وه ي كه له پوريان بو نه وړه پا به وينه يه كي شيويندراو كه له راستيه وه دووره، ههر نه مه شه واي له نه وروپيه كان كرده وه كه به چاوي بوغز و كينه وه سه يري عه رب و مسولمانان بكهن و وينه يان ناشيرن بكهن و سيفه تي نه شياو و قيژه ونيان بده نه پال.

بوونی موژده د هره كان له خاكی عمره بدا هلیكی گه وره بوو بو بره وپیډانی توانا کانیان له زماندا، به نه دازه په ك توانیان تویژینه وه بكن له سر زمانی عمره بی دایك نه وه ك شیوه زاره خو مالیه كان، وه هندیكیان زور گرنګیان دا به كه له پوړی عمره بی و لهو بواره دا ناوبانګیان له روزه لاتناسیدا دهر كړد.

له هره كوترین موژده د هره كان روزه لاتناسی ټینگلیز (هینری بریدو) په كه كاهینك بوو له (نورویج) له بریتانیا سالی ۱۶۸۱ ز وكتیبيكی له سر پیغه مبر (صلی الله علیه وسلم) نوسی، هره ها (سیمون ټوكلی) كه روزه لاتناسیكی ټینگلیزه و كتیبيكی به دوو بهرگه وه دانا له سر میژوی عمره ب هره ها (قهسیس سوانسی) له كامبریدج له ټینگلته را له سالی ۱۷۲۰ ز و جاكینزی روزه لاتناسی فهرنسی كه كتیبيكی نوسی له سر ژیان پیغه مبر (صلی الله علیه وسلم) به پشت به ستی به كتیبی (المختصر فی الأخبار البشری) نه بولفیدا چاپی ۱۷۲۳ ز.

له موژده د هره روزه لاتناسه هاوچه رځه كانیښ: (جاك جومیا) و (باوك لویس كاردیت)، كه ماموستای لاهوت و فلسفه بوون له پیمانګای تولوز له فهرنسا، هره ها (باوك لامانس) و (ساموئیل زویمپر) ی نه مریكی و هی تریښ.

پیویسته نه وه ښانړیت كه زوریک له موژده د هره كان به تایبه تی روزه لاتناسه كان له روی ټاینیه وه له ناوچه كانی عمره بی شكستیان هیئا، به لام خزمه تیكي بهرچاویان به روزه اوا كړد به گواستنې زور وورد وچرو پر له سر هر شتيك كه تویژینه و هیان له سر كړدوه له روزه لات له سیفېت و رهوشتی عمره ب و نهو پالنه ره كومه لایه تیانه ی كه به یه كه وه گریی داوون و هره ها نهو شتانه ی كه په یوه نډیان به ژیانې ټابوړی و رامیاری و كه لتوریانه وه هیه یاخود هر كون و كه له بهر یك كه ټیستیعمار له رییه وه ده توانی دهستی خو ی ټیكه له به ژیانان بكات،

به مانايه كې تر څو رڼه لاتناسيه كې موږده دهره كان پي هلدسته گرانگيه كې زوري هه بووه بڼه هر توپښه وهيه كې ئيستيعمار پيوستې پي بووه بڼه زانيني له باره نيشتماني عهره بووه، ښه له لايه كموه، له لايه كې ترهوه رڼه لاتناسه موږده دهره كان رهوشته و ټاكارې رڼه ټاواو كهلتور و شارسټانيه ته كه يان له گهل خويان هينا بڼه گه لاني عهره بې و به ټيكله بونيان له گهل گه لاني عهره بدا خه لكې به جورېك له جوړه كان كرانه وه به پيري رڼه ټاواوي دا، وه ښه وهش وايگرد كه كلتوري رڼه ټاواو به نيوياندا بلابيته وه و پرخوشكمر بوو بڼه دهست تيوره داني رڼه ټاواو له ژيانپاندا، دهشتوانين رڼي موږده دهره رڼه لاتناسه كان له سي شدا پوخت بكهينه وه:

يه كهم: ليكلينه وه كانيان جورېك بوو له چه واشه كړدني ئيسلام له ښه وروپا و كهرسته خاوه كانيشيان بريتيبون له و كتيبه كونه ي كې رڼه لاتناسه پيشينه كان دايانابون، هره وه كو باسي ښه و شمانكرد كه چ رڼيكيان هه بووه له ماوه ي جهنگه خاچه رسته كان و دواي ښه و ش.

دوه م: ښه و ليكلينه وانه شكليكي مهنه جيان وهرگرېسو بڼه هزي رڼه ټاواو، سه ره پاي ښه وې كه و ايان پيشاندا كه مبه ست لي ته نها خسته رووي راستيه كانه، كه چي دواتر زور له رڼه لاتناسه كان هه ستيان به بووني ټيكلگران (تناقض) ده كړد تيپاندا.

سيه م: داپوشين و ليكلردني كوش و هه واي رڼه لاتناسي به رق و كينه يه كې شاره و دژ به ئيسلام و به تايبه تي گه لاني عهره بې، له گهل ښه وې كه بانگه شه ي ښه وېان ده كړد كه رڼه لاتناسي خالي بيت له و شتانه و، بابهيانه و زانستپانه بيت.

هه نديك نمونه شمان هينايه وه له و باره يه وه كه چون كلتوري ئيمه يان به كهم گرتووه و چه واشه كاريان تيا كړدوه هر له پيروزيه كاني نومته ئيسلامي و گه وريه يه كه ي و هره وها توانا كاني گه لاني عهره ب له هلسانه وېان، ښه وانه ته نها هلدسته بڼه وهرگرنتي شكل و وينه ي دهره كې بابته كان به بي ښه وې بچه قولاي بابته كان و له و هوكارانه بكولنه وه كه ښه و شتانه ئيستپان و هدي هيناوه، كاتيكل كه باسي خيزانه كاني پيغه مبه ريان ده كړد(صلي

الله عليه وسلم)، پيغه مبهريان به شه هوه تباژ ناوده برد و گوايه بانگه شهی خراپه کاری ده کرد و، ههروه ها له بهر نه وهی پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) چندين خيژانی هه بووه و به وهش وه سفیان ده کرد که پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) ويستويه تی کلټسای مه سيحي پي بروخي ني و ره وشت دابرميني، نه ويان له بير خويان بر دبووه که فره ژنی له سه دهی يه که می مه سيحيه تدا هه بووه و کلټسا له سه دهی دووه مدا قه ده غمی کرد، نوگه ستين که ميژوونوسي کلټسا بوو، هيرش ده کاته سهر "ترتوليان" که يه کيک بووه له هه لسورپينه رانی کلټسا له سه دهی يه که م به وهی که يازده ژنی هه بووه.

ههر به وهش نه وهستان که تنها هيرش بکه نه سهر پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) به لکو پرووی دوژمنکارانه يان کرده قورناني پيروژ و به وه وه سفیان ده کرد که له ره گ و ريشالي مه سيحيه ت و جوله که دروست بووه و پيغه مبهري (صلى الله عليه وسلم) له کاهين و راهيبه کانی جوله که وه ريگرتووه ... وه کاتيکيش که ده هاتنه سهر ته فسیر کردنی نايه ته کانی قورناني پيروژ هه لدهستان به وه ريگيراني نه و شانهي که له زمانه کانی خويان زياتر له مانايه کيان هه لده گرت و به و مانايه ش وه ريانده گيرا که ريک ده هاتوه له گه ل نامانجه کانی ته بشيري خويان، به بي نه وهی بگه رپينه وه سهر ته فسیره کانی راهه وانانی موسولمان تا سود له واتا کانيان وه رگرن^٩.

نامانجه کانی ته بشيري:

د. محمد حاج ده لي ته بشيري به دوو قوناغدا تيپه رپوه:

قوناغی يه که م: هه ولدان بو به گاور کردن، به لام پاش چندين سه دهه شکستی هينا، بويه ش ته بشيري دهستی کرد به قوناغی دووه م.

قوناغی دووه م: دورخستنه وهی موسولمانان له نايينه کيان، نه مهش نه وه ده رده خات که ته بشير په يوه ندي چنده زوره به ئيستيعماره وه.

^٩ أفاض الدكتور محمد صالح البنداق له كتيبته كهي (المستشرقون و ترجمة القرآن الكريم) له باسکردنی نه و نوناهي که سوکايه تی به وه ريگيراني قورناني پيروژ ده کهن.

موژده دهره كان خوري ئيستيعمار بون و وه كو چاو به نرخ بون بۆي، موژده دهره ئه مريكي " جاك مەندلسۆن" ده لى " هه وللى چالاك خراونه ته گهر بۆ ئه وهى موژده دهره كان به كاربه يترين بۆ بهرژه وهندى ئيستيعمار نهك ته نها بۆ بهرژه وهندى ئايىنى مه سىحى".

ناپليۆنيس ده لى " ئه و پياوه ئايىنپهروه رانه ده بنه پالېشتيه كى گه و ره بۆ ئيمه له ناسياو ئه فريقيا و ده ياننيرم بۆ ئه وهى زانىارى له تىكراي ناوچه كان كۆيكه نه وه، جل و بهرگيان ده يانپاريتزى و هه ر نيازىكى ئابورى و پامياريشيان ده شاريتته وه" ^{١٠}.

نامرازه كانى ته بشيرى:

مامۆستا محمد حاج ده لى موژده دهره كان بۆ هينانه دى ئامانجه كانيان چه ندين هۆكار و پىچكه يان گرتۆته بهر و له چه ندين بوارى جوړاو جوړدا كاريان كردووه، له گرينگترين ئه و بواراندى كه كاريان تيا كردووه (كه هه نديكيانمان لى باسكرد) ئه مانه ن:

١- خزمه تگوزارى كۆمه لايه تى: موژده دهره كان پشت ده به ستن به دروستكردنى ده زگاي خىرخوازى به مه به ستى جوړاو جوړ له وولاتانه ي كه پويان تى ده كردن، به ئه ندازه يه كه ئه و ده زگايانه هه لسان به پيشكه شكردنى خزمه تگوزارى سه ره تايى وه كو به خشيني خواردن و جل و بهرگ به ئيستىغلال كردنى حاله تى هه ژارى و كاره ساته سروشتى يه كان، له چه ندين شوينى جوړاو جوړ كاريان ده كرد و بهرگه ي چه ندين بارو گوزه رانى سه خت و دژواريان ده گرت له دۆله كان و لادىكان و جهنگه ل و دارستانه كان و شاره كان و خيوه تگاكان له كاتى جهنگ و ناشتى دا، ئيستاشى له گه لداييت له هه موو خيوه تگا بهر بلاوه كانى وولاته ئيسلاميه كاندا سه رقالى كار كردن.

۲- ٻواری فیکاری و پۆشنیری: گرنگیه کی زوریان دەدا به فیکردن له هه موو قۆناغه جیا جیاکاندا، هه ره له باخچه ی ساوایانی منالانه وه تا زانکۆکان، هه ره له گه له وه سه ریپکه وتنی منداله وه خه ریکی ده بوون بۆ شه وه ی به ره و ئامانجه کانی خۆیانی راپیچ بکه ن به ئیستیغلالکردنی مندالیتی هه ی و هه روه ها نه خوینده واری و پیویست پی بوونی خیزانه هه ی. ئیدی هه لده ستان به دانانی پرۆگرامی گونجاو بۆ به دی هینانی شه و ئامانجه یان و له گه له رۆژه له تاساندا ده ستبار ده بوون له قۆناغی زانکۆدا.

سه باره ت به په یمانگا و مه له بند و یانه رۆشنیری هه کان ریشه یه کی زۆر له وانه هه ن که هه لده ست به رۆلی ته بشیری، جا چ سه ره به زانکۆ و ده زگا رۆشنیری هه فهرمی هه کان بن یاخود کۆمه له که لتوری هه کان وه یانیش راسته وخۆ سه ره به قاتی هه کان یان شه غومه نی کلێسای جیهانی له جنیف.

۳- ٻواری ته ندروستی: له بواره دا هه لساوون به کردنه وه ی شه و نۆرینگه و نه خوشخانانه ی که رۆله ی موسولمانان رویان تی ده که ن بۆ پیدایستی هه کانیا ن، چونکه له زۆری هه حاله ته کان هه یچ به دیلیکیان نی یه. جا موژده ده ره کان هه لده ست له بواره کانی ته ندروستی و نه خوشه وانی دا نۆرینگه و نه خوشخانه کان به کار دین وه کو هۆکاریک بۆ تیکه له بونیان و گفتوگو کردن له گه له خه لک. هه روه ها هه لده ست به پێشاندانی سۆز و روخشی له مامه له کردن له گه له نه خوشه کاند چوکه به گشتی نه خوش پیویستی هه کی زۆری به و گرنگی پیدان و نیشاندانی هاوسۆزی یه هه یه، جا به و هۆیه و به م په وشته ساخته یه کاریگه ره ده بن و هه لده خه له تین. گو ی بگره له یه کیک له موژده ده ره کان که ئامۆزگاری پزیشکیک ده کات که به نیازه بۆ کاری ته بشیری به جیت، پی ده لی "پیویسته له سه رت هه ره لیک بقۆزیه وه بۆ گه شتن به گو ی موسولمانان و ده له کانیا ن، موژده یان پی به دیت به ئینجیل، نه که ی به هه یچ جۆریک هه لی پزیشکایه تی له نه خوشخانه کان

له کيس بدهيت بۆ نه نجامدانی ئهم کاره، چونکه ئهم هه لانه به نرخترين هه لن که جاريکی تر ده ست ناکه ويته وه، په نگه شه يتانیش له خشته ت ببات و بيت بليت ئه رکي سه رشانی تۆ ته نها پزیشکايه تي به نه ک کاري ته بشيري، سا گوڤي لی نه گري^{١١}.

ئه گه ر پيکه کوه سهر دانی په کيک له نه خو شخانه ته بشيره کان بکه يت ئه و زۆر به ناسانی نيشانه ي خاچ و ئينجيل له سه ر هه موو قه له ويته هه ک ده بينی، وه هه روه ها ده بينی که سسته ره کان جل و به رگی راهيبه کانين له به ره و پۆژانه هه لده ستن به ئامۆزگاري کردنی نه خو شه کان، بيگومان هه موو ئه مانه ويته ي پۆژئاوايه کان لای مسولمانان جوان ده که ن و وا ده رده خه ن که ئه وان مرۆفانيکی ئاکاره رزن جيا له و ويته راسته قينه يه ي که له ماوه ي جهنگه خاچه رسته يه کان پييه وه ده رکوه تن و ئه مرۆش له جهنگي ئاشکرا و نه يتيان ئه نجامی ده ده ن به رامبه ر جيهانی ئيسلامی.

٤- بواړی راگهيانندن: له راستيدا موژده گاره کان هه موو هوکاره کانی راگهيانندن بينراو و بيستراو و نوسراويان قوستانه وه بۆ په خشکردنی پروپاگهنده ژه ره کانين، بۆ ئهم مهبه سته ش چه ندين گوڤار و پۆژنامه يان دروست کردوه و ويستگه کانی راډيو و ته له فزيونيان داگير کردوه و چه ندين فيلم و کاسيتی جوړاو جوړيان به ره مه يتناوه، هه ر له م پييه وه چونه ته نيو جيهانی کو مپيوته ر و ئينته رنيّت و چاپخانه و بلاوکرده وه. هه روه ها هه لساو ن به ده رکردنی چه ندين کتيب و بلاوکراره و به کاره يتانی پوسته و گهيانندن بۆ ناردنيان، له م پيئاوه شدا به ملياران پاره يان سه رفکردوه له و پارانه ي که له هه موو گه لانی پۆژئاواي کينه له دل دژ به مسولمانان کوڤي ده که نه وه.

موژده دهره كان هه لساون به دهر كردنى ئهو كتيب و بلاوكراوانه و دانراوانه كى كه ناموژده كانى^{١٢} ئايىنى مه سىحيهت به سهر رۆله كانى مسولمانان به پيرۆزيه وه ده سه پيئيت.

له بوارى راگهياندى بيس تراويشه وه هه لساون به دانانى چهندين پرۆگرامى راديۆي به گاور كردن، بۆ ئهم مه به ستهش سهدان ويستگه يان ته رخا نكردوه به هه مو زمانه كانى ولا تانى ئيسلامى به تاييه تى له ئاسيا و ئه فريقيا. ههر به كورتى له نمونه ي ويستگه كان: ويستگه ي مۆنتي كارلۆ (ساعة لإصلاح) له خه رتووم، وه ويستگه ي (الحبة و الوفاء) له به يروت و (نداء الرجاء) له ئه لمانيا.

ئهمه سه ره راي چهندين كۆنگره و كۆبون وهش كه له و سۆنگه يه وه گريدر اوان، بۆ نمونه: له نييجيريا كۆبون وه يه ك كرا كه نزيكه ي چل گه وهه پياوى ئه فريقى لۆسه رى و چهندين به ريو به رى ئيستگه ي راديۆ و پياوانى راگهياندى تيدا به شداريان كرد له پينا و چر كرده وى هه لـه كانيان بۆ گه شه پيدانى شيوا زى راديۆ كانى به گاور كردن له رۆژ ناواى ئه فريقيا، ههروه ها له ته نزا نيا له سالى ١٩٨١ كۆبون وه يه كى تاييه ت سهاره ت به رۆژه لاتى ئه فريقيا گريدر^{١٣}.

ئهمرۆش كارى ته بشيرى چهندين ويستگه ي ته له فزيۆن و ئاسمانى به كار ده هينى بۆ هه مان مه به ست و رپو له تيكر اى جيهان ده كات، گرنگ ترينيان برى تيه له ويستگه ي ئاسمانى يه كه مى مه سىحى له رۆژه لاتى له سهر مانگى ده ستر دى ئه وروپى. SATV ناوه راست و با كورى ئه فريقيا

٥- بوارى كۆنگره و نيتر دراوه ته بشيريه كان:

بۆ هينانه دى پلانه كانى به گاور كردن چهندين كۆنگره ي به گاور كردن گري دراون بۆ ليكۆلينه وه له پلان و چالاكيه كانيان و ههروه ها ئهو كيشانه ي كه بزوتنه وه ي ته بشيرى جيهانى دوو چارى ده بيت، له گرنگ ترين ئهو كۆنگرانه ش: كۆنگره ي قا هيره ي به گاور كردن ١٩٠٦ كه له

١٢ تعاليم (وه رگير)

١٣ نذير حمدان، الغزو الثقافى لاپره ١٢٤

مالي سهر كرده شوړش (أحمد الغرابي) گريډرا، له م كۆنگره يه دا باس له ته زهر وړوځي كرا له جيهاني نيسلامی و پيوستې لواز كړدنې و به گډوستانې خرايه ږوو، وه سكرتيري كۆنگره كه داواي كړد كه په يانگايه كي مه سيحيي يو به گاور كړدنې ناوچه كاني موسولمانان بنيات بنسري، پاشان كۆنگره كه هلسا به خستنه پرووي نه خشه په كي به گاور كړدنې جيهاني نيسلامی له م چهر خه دا، قه شه زوه يه پر كه سهر وكي كۆنگره كه بوو په رتوكيكي به ناوېشانې "جيهاني نيسلامی نه مړو" پيشكه ش كړد، كه چند ناموژگاريه كي له خوگر تېوو له نيوياندا نه وه بوو كه پيوسته مسولمانان وا خالي بكرين كه مه سيحيه كان دوژمنيان نين، وه پيوسته مسولمانان به گاور بكرين له پي نيردراوېك له خويانه وه چونكه پيوسته داره كه له يه كيك له لقه كاني كرم بگري.

وه هه روه ها كۆنگره ي لاكمه و كه له هندستان گريډرا له سالي ١٩١١، له گرنگرين نه و باباته نه ي كه له و كۆنگره يه دا باسكرا بريتيوون له چاوخشانده وه به بزوتنه وه ي كۆمكاري نيسلامی و، چند برياريكي ده ركرد له وانه دامه زانندنې قوتاخانه يه كي تايبت به ته بشيري له ميسر و به شداري پيكردنې نافره تان له كاري ته بشيري^{١٤}.

٢- نيسليمار:

ليړه دا پيوسته ناماژه به وه بكهين كه ږوژه لاتناسه كان به كۆن و نوځيانه وه به شيوازي جياجيا خزمه تي نيسليماريان كړدوه .. پيشتر ناماژه يه كمان كړد به دهركه و تنې نوسراوېك له سهر دهرياي ته ريتيري له سده ي يه كه مي زاييني دا، پاشان چند ليكولينه وه يه كي تر كه له سهر واقعي عه رب له چاخه خاچپه رستيه كاندا كرابوو چند ندين هه لمه تي درندانده و سه ختي كړدبووه سهر نيسلام و هه موو كه له پووري عه رب ي به گشتي.

١٤ د. علي جلايشه و محمد شريفق الزبيق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الإسلامي، دار الإعتصام، بروانه محاضرات في الثقافة الإسلامية، لاهره ٢٥٩-٢٦١

ههروهه چا نډين ليکولنه وهی کومه لايه تی و رامیاری و ستراتیژی کراون که هاوکاتبون له گه له هلمه تی نیستیعماری پورتوگال له سهر که نداوی عهره بی و ده ریای سوور... ، وه کاتیک ، نه اروپا له پروی تابوریه وه بوژیاه وه و بووه خاوه نی چا نډين که شتیگه لی جهنگی به هیژ ، پاشاکانی نه اروپا هه لسان به ناردنی زاناکانیان بو ولاتانی عهره بی به مه به سستی توژیینه وهی بارودوخ و که له پوریان. له پال نه وهلمه ته به هیژه یان فیری زمانی عهره بیش بوون، به نه دازه یه که ته نانه ت پیوانی کلیسا خویان داوایانکرد که مه لبه ندی فیریونی زمانی عهره بی له زانکو جیا جیاکانیانی نه اروپا بکړینه وه نه وه بوو دواتریش ورده ورده ته شه نه ی کرد. ینجا کلیسا (که خوی له خوی دا جوړیکی تر بوو له زانکو) خویه خشانه هه لسا به خزمه تکردنی مه به سته کانی نیستیعماری نه مه ش له پری ناردنی نیردراوه کانیان بو توژیینه وهی حال و بارودوخ روزه لات و روزه اوای عهره بی و نوسراویشیان به پریده کرده وه بو ولاتانی خویان به مه به سستی سود لی وهرگرتنی.

نیدی نیرده دیبلوماسیه کان دهستیانکرد به گپانی پوکی روزه لاتناسی، زوری که له سهرانیان و قونسولگه ریہ کانیان له گوړپانی روزه لاتناسی دا نه سپی خویان تاوده داو چا نډين شتیان له سهر عهره ب نوسی. بگونه بوکون قونسولی فهره نسابوو له حله ب و کلریهون قونسولی فهره نسابوو له قودس و پاشان له نه ستانه و (بوتی) که په رتوکیکی له سهر شاری نیسلامی نوسی و له لایه ن نیداره ی فهره نساه وه کو قونسول له روزه اوای دوور دانرا^{۱۵}.

کاتافاکو قونسولی فهره نسابوو له دیمه شق که شهرحی کتیبی (تعالم الطائفة النصيرية) ی کرد به زمانی فهره نسای. وه ههروهه چا نډين شوینه وارناسیک هه بوون که له خاکی عهره پیدا کاریان ده کرد و له پوستی دیبلوماسییدا دانرابوون، بو گونه لوفتوس شوینه واری نهینه و او

١٨ محاضرات في الثقافة الإسلامية / ٢٦٨٧

به پوژئاوايکړدن له جيهانی ئيسلاميدا چهندين پرو و پوخساری جياواز به خوځيه وه ده گريټ لهوانه هزري و کومه لايه تي و په فتاری، له پروه هزريه پامياريه کيه وه، سيستمانيکی فرمانپه وایي په يدا بون که لاسايی سيستمه کانی پوژئاوا ده کهنه وه به جوړيک سه يری سيستمی ديموکراسی پوژئاواو مافه کانی مروژ ده گريټ به وهی که راسترين و بالاترينه و شپړيان پی ده گريټ دژي ناراسته و بزوتنه وه ئيسلاميه کان، پله و پایه ی عه لمانيه کان نه ونده بهر زکراوه ته وه که گه شتونه ته شويی برپاردان.

سه بارت به بواره کومه لايه تيه که شيه وه، کومه لگای ئيسلامی چهندين جوړی چاوليکهری پوژئاوا به خوځه ده بينيت له خواردن و، خواردنه وه، جل و بهرگ و، شيوازه جوړيه جوړه کانی ژيان و، له م پوژگار ه گوښيستی ناوازه کانی نازاد کړدی نافرته ده بين (وهک بليسی نافرته به کويله کرابی) و زور شتی تر که قهواره ی ئيسلامی ده پوځينن.

سه بارت به بواړی فير کړدنیش وای ليها توه هزره پوژئاواييه کان له زانکو و قوتابخانه کاغمان ده خوځيرين و به ناسايی و هره ده گيری، ههروه ها ياسا پوژئاواييه کان ته و او زالبون و له سنووری خوځيان ده رچون دواي نه وهی شريعه تي ئيسلام و ياسا کانی پشتگوځي خان و په تکرانه وه. ئيتر به م شيويه پپوگرامه کانی به پوژئاوايی کړدن پاسه وانی ده کهن له بهر ژه وهنديه کانی پوژئاوا له لايه ک و له لايه کی تريشه وه هوگربوونی مسولمانان به نايينه که يانه وه لاواز ده کهن^{١٩}.

تيرور:

تيرور له پروی زمانه وانيه وه: وشه ی ئيرهاب له (رهب الشئ اى خافه) هاتوه، واته توقاندى و ترساندى^{٢٠}، له م باره يه شه وه خواي په روه ردگار ده فرموي { وَيَدْعُونَنَا رَغَبًا وَ رَهَبًا } (٩٠) الانبياء، وه ههروه ها (أرهبه) واته ترساندى و توقاندى هه ربويه ش "راهب" به وه ناو نراوه به هو ی له خوا ترسانيه وه.

١٩ محاضرات فى الثقافة الإسلامية، د. محمد الحاج، ٢٦٨-٢٦٩ (به ده ستکاريه وه)

٢٠ لسان العرب ابن منظور، بهرگی ١، لا ٤٣٦

به لآم له زار او ده دا: يه كم شت بريتيه له (به كارهيټناني به نه نقه ستي هو كار ه جوړ او جوړه توانا داره كان بو دروست كړدني مه ترسيه ك كه هره په شه له سه لامه تي و ناسايش ده كات ^{٢١}) ، ثم پيټناسه يه ش تاوانه سوكه كاني تيروړ ده گريټه خوځي.

يان بريتيه له (كړداري ريځ خراوي كوشتن به سوو ربووني پيشو ه خته) كه گيرو گرتي ليده كه ويته وه وه هره په شه له بيتاوانان ده كات و ده بيته هوځي بلاو بوونه وه ترس و دل ه راوكي بو مه به ستي كي رامياړي ^{٢٢} و نهو پيټناسه يه ش تيروړ له ره هنده رامياړيه كهيدا كورته ه لډيني. ده زگاي هه والگري نه مريكي واي بو ده چيټ كه (تيروړ بريتيه له هره په شه كردن به به كارهيټناني توند و تيږي يان به كارهيټناني توند و تيږي به مه به ستي هيټانه دي ره ه ندي رامياړي له لايه ن چهند كه سيك يان كو مه ليكه وه) ^{٢٣} ، به لآم ثم پيټناسه يه كم و كورتي تيډايه و تيروړ له چهند كه سانيك و چهند كو مه له يه ك كورته ه لډيني به بي باس كړدني تيروړي ولاټان. هه ندي كي تريش به وه پيټناسه يان كړدوه كه " بريتيه له به كارهيټناني توند و تيږي به هه رشپوه يه ك بيت بو به دي هيټناني ناما نجيكي رامياړي يان نايد يو لوژي يان ناييني " ^{٢٤} وه ثم پيټناسه يه ش تيروړي هزي ده گريټه وه.

دكتور به سام عه موش به وه پيټناسه ي ده كات كه (بريتيه له به نار هوا به كارهيټناني هيږي ماددي يان هزي له دژي خه لكي تر ، له لايه ن تاكيك يان ريځ خراويك يان ولاټيك يان ولاټان بو هيټانه دي مه به ستي كي دياريكراو) ، وه پيشي وايه كه نهو كه سانه به كاري تيروړ هه لډه ستن سي جوړن:

تاكيك يان چهند كه سيك ثم كاره ده كمن به بي نه وه له لايه ن هيچ كه سيكه وه ناراسته بكرين ، به زوريش وايه كه نهو كه سانه له حاله تي نه خو شيه كي دهرووني دان يا خود بربو چونيكي هه له يان هه يه ، يانيش رقي ټوله كړدنه ويان به سهر دا زاله.

٢١ (الإرهاب التهديد والرد عليه) إريك موريس و نالان هو

٢٢ هه مان سه رچاوه

٢٣ (الإرهاب) هشام الحديدي لا، ٤٩

٢٤ (الإرهاب بين التجريم والمشروعية) — إمام حسانين

رېځخراوېك يان چهند رېځخراوېك...، نه مهش پروویدا له لایهن مافیاکانی زایونی وه کو شتیرن و نه لها جانا و، هه روه ها مافیاکانی ئیتالیا و گروپه هیتله ریه نویه کان و هندی مافیای مالی و گروپه گومبوه کانی خوگرتوو به مادده بیهو شکره کان و موخه دده پات. ولاتیک یان چهند ولاتیک که نه مهش له قهواره ی زایونی دا ده بینریت که ثم دوه لته توکيه وایستا مومارسه ی تیرور ده کات به سهر عه رهب و مسولمانان و هه لده ستی به کوشتن و برین و، نه مریکاش دوورو نریک به چاوی خو ی ده یینی و پالپشتی لیده کات (وه که له داگیرکردنی عیراق) و، نه مه جگه له وه ی تانه مړوش قوبه له ناوه کییه کانی نه مریکا که له ژاپونی دا له گونجه کانی جیهاندا ده زرينگيته وه.

میژووی تیرور:

دکتور به سام عه موش پی وایه که تیرور تاوانیکه له ژیانی مروؤ جیا نایسته وه، قورثانی پیروزی وینه یه که له وینه کانی تیروری - که کوشتن و خوینپرشتنه - باسکردوه کاتیک کوری باوه ناده م براهی کوشت و نه مهش به دریژی میژوو به رده وام بوو، وه کو خوی گه ووه ده فهرموئ: {وَأْتَلْ عَلَيْهِمْ تَبَأَ ابْنِي آدَمَ بِالْحَقِّ إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقْبَلُ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ} (۲۷) المائدة، واته: به سهرهاتی دوو کوره که ی ناده م بو و نه وه خه لکه بخوینه روه که: به راستی پرویدا وه، نه وه بو کاتیک هه ردوویان قوربانیا ن کرد، له یه کیکیان وه رگرا (که له سهر حق بوو، له خواترس بوو) و له ویتریان وه رنه گرا (چونکه رق نه ستورو هه سودو خوانه ناس بو) به براهی وت هه ده تکورم...، پیغه مبه ر موحه مبه دیش (صلی الله علیه وسلم) دو چاری چهندين هه ولی تیرورکردن بویه وه له لایهن جوله که کانه وه که له پیشتريشدا پیغه مبه رانیان کوشتبوو وه کو خوا ده فهرموئ: {وَقَتْلُهُمُ الْاَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ} (۱۸۱) آل عمران، له میژووی ئیسلامیشدا گروپیکسی تیروریستی ده رکه وتن به نیوی ئیسماعیلیه نزاریه کان یان هه شاشیه کان که له میسر سه ریا نه لدا و وشه ی ئینگلیزی (Assasain) که بو غافلکورزی به کاردی له ناوی نه وانه وه هاتوه، چونکه نه وان هه لده ستان به به کاره یینانی

حه شيش بهر له نه نجامداني تاوانه کانيان بښه وهی نيچيره کان به خوښيکي سارد بکوژن، بزوتنه وهی نازيش له چله کاني سدهی رابردودا پيشره وايه تی تيرور خوښرشتنيان ده کرد دژي ناحزو دوژمنانيان، ههروه کو دواتریش زايونيه کان هه لسان به نه نجامداني قه سا بځانه کاني کفر قاسم و ديرياسين و نه قسا و مزگه وتی ئيراهيمي خه ليل و به حر به قه پرو صه براوشا تيللا و قانا و موخه ييه م جهنن.^{۲۵}

له ژير کاريگهري روداوه کاني ۱۱ي سيپته مبهردا نه مريکا جهنگي دژه تيروري راگهياند که نه فغانستانی کرده چق و سيستمی فرمانره وايي تاليباني روخاندو ريکخراوی قاعیده ی پهرت و بلاو کردو، دواتریش عيراقی داگير کردو له مه شهوه نه هيشتنی تيروري کرده هوکاريک بو داگير کردنی گه لان.

دکتور عه مموش به پتي پتناسه که ی، تيرور بو دووچور دابهش دهکات:

۱- تيروري ماددی.

۲- تيروري هزی.

نه گهر جوړی يه که می تيرور ناسراو و بينراو و ئيدانه کراو و ترسناکه -وه کو ده لیت- نه و جوړی دووه می له هی يه که م مه ترسی که متر نیسه، هه رچه نده که خوین نارپړيوت و گيانی خه لکی له ناو نابات به لام له گه ل نه مه شدا زور مه ترسي داره، که واته نه و تيروره هزريه چيهه؟!

تيروري هزی بریتیه له ناچار کردنی خه لکی بو پابه ند بوون به رایه کی دياريکراو و ريبازيکی تايهت يا خود هزريکی دياريکراو، نه مه ش ريک دژي که پامه تی مروژ ده وهستی وه کو خوی گه وره ده فهرموي {وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ} (۷۰) الإسراء، وه ههروه ها: {لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره، وه {أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ} (۹۹) يونس، سه پاندنی را به سر خه لکی دا دوژمنايه تيه کی راسته قينه وه زور مه ترسي داره بو سر مروژ، نه و خه لکه چون چونی ده ویرن نه وه بکه ن له کاتيکدا خوی په روه ردگار زوری له خه لکی نه کردوه بو چونه ناو

نایینه کهي، لیږه شه وه شیرینی ووتی مسولمان دهرده که وی کاتی که ده لای (لا اله الا الله) هر
ته نیا خوی پروه ردگار خوی فرماندهر و ریگره، له گهل نه مه شدا هه لبراردنی بۆ نیمه
جیه یشته وه {وَهْدَيْنَاهُ النَّجْدَيْنِ} (۱۰) البلد، ماموستا عه موش ده گه پرتوه بۆ میژوی
نیسلامیمان و پتی وایه که خه لیغه مه منون و نهو موخته زیلانوی که له گه لای دابوون هه لسان
به سرکوتکردنی نهوانی که رایان پیچه وانه بوو له گه لایان له بابته تی خه لقی قورئاندا و زوریک
له زانایانی کوشت و زوری تریشی نه شکه نجه دان له وانه نه حمده دی کوری حه نبل. له رابوونی
نیسلامی نه مروشدا هه ندیک ده ستو کومه ل هه ن که پټیان وایه هه میسه له سر حه قن و جگه
له خوشیان پی ناهقه، بهم پیسه ش هه لده ستن به موماره سه کردنی تیروژی هزری و بگره
هه ندیجار ده گاته نهو راده یی که جگه له خویان به فاسق و بیدعه چی و کافر داده نین هر
ته نها له بهر نه وی که رای نه وانیان وهر نه گرتوه. نه مه ش به رته سک کردنه وی ناسوکانه و
هه رکه سیکیش باش له نیسلام حالای بویت نه مه ی پی ره وایه، چونکه نیسلام بانگمان
ده کات بۆ برایه تی راسته قینه و کویونه وی مسولمانان له سر شته بنچینه ییه کان به چاوپوشین
له سر راجیایی و ورده بابته کان.

پالنه رکانی تیرو:

د. عموش پتی وایه که تیرو به هه موو جوړه کانیه وه چهند هوکار و پالنه ریکی ناشکرای
هیه و نه مانه ش له گرنگترینان:

۱- پالنه ری پامیاری:

ناره زوی بالاده ستی و زال بوون نه ریتی زوریک له ولاتانه به تاییه ت کاتیک خاوه نی هیژبن
هه روه ها پالنه ریکی پامیاریه که پال به ریک خراوه خوبه زلزانه کانه وه ده نی هیژ به کاریبن بۆ
ناچار کردنی گه لانیان بی نه وی هیچ بواریکیان بۆ به یلته وه تا رای خویان دهر برن یان به شداری
بکه ن له ده سته لاتدا وه کو ریک خراوه تاکه که سیه کان یان نهو ریک خراوانه ی که خاوه نی تاکه
نایدیو لژیایه کن که نه راویژ و نه دیو کراسیش قه بول ده که ن، له حالای هه بوونی تیرو

پټيکخواوه کاندا هندی جار داواکاری نهوه ده کړی که زیندانیان سازاد بکړیڼ وه بهم هوښه ش هله دستن به گرتنی بارمته و پفاندنی فرۆکه و نه غامدانی زنجیره ده که له کوشتنی به تیروړ و گرتنی بالیو زخانه کان و ده زگاگان وشتی تری لهم جوړه... له وانه یه هندی کهس نامانجیان له کاره تیروړیه که یان بریتی بی له دروستکردنی دهنگی کی نارپه زایی له سهر پوداویک، بو نمونه زورجار نامانج بریتی ده بیت له سوکایه تی کردن به په یوه نډیه نیوده ولته تی به کان یاخود وا له و ده ولته ده کړی که دزایه تی کراوه هله ویتستیکي سیاسی دیاریکراو بنویڼی.

۲- پالنمری نابوری:

فشاره تیروړیه کان (وه که له زوړبه ی ده ولته تاندا هیه) زورجار دهنه هو ی کردنه وه ی بازارپه کان و به تالان بردنی خیر و بیړه کانیان، نه مهش نامانجی کی گرنه له روانگی نه و زهیزانه ی که ده یانه ویت خیرو بیړی خه لکی تر بیهن و ولاته کانیشیان بکه نه بازارپک بو کالا کانیان، به لکو هندی که جار ده گاته نه و ناسته ی که واکره سته ی خاوی نه و ولاته لاوازان به بیهن و دواتر له شیوه ی که و پهلدا پټیان بفرۆشنه وه، هدره ها ولاته زهیزه کان هله دستن به قورغکردن و نیستی غلالکردن و به تالان بردنی خیر و بیړی ولاته لاوازه کان. هدر نه وه شه که نیمه له ولاته نیستی عماریه کانی وه کو به ریتانیا و فهرنسا و یتالیا و نه لمانیادا بینیمان، نیستیاشی له که لذابی نه مریکا موماره سه ی ده کات به داگیرکردنی ناوه کانی جیهان و هدره ها داگیرکردنی پټيکخواوه نیوده ولته تیه کان و زالبون به سهر برپاره کانیاندا، بهم پیښه ش برپاره رامیاریه کان ملکه چ دهن پاش ملکه چپوونی برپاره نابوریه کان. تیروړیسته کانیش جکه له ولاتان نامانجیانه ده ست به سهر مال و سامان بگرن له پټی داواکردنی سهرانه.

۳- پالنمری هزی:

هممو شارستانیه ته کان ثاره زویانه دیدوبوچون و هزره کانیان بسه پټن ته نها نیسلام نه بیت که هدر زوو پیچه وانه که ی راگه یاند هدره که خوی په وهردگار ده فهرمو ی {لَا اِکْرَاهَ فِي الدِّينِ} (۲۵۶) البقره وه هدره ها ده فهرمو ی {فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ} (۲۹) الکهف.

دواتر د. عموش باس له وه ده كات كه خاچپه رسته كان هيرشيان كړدو ته سهرمان به هه موو هه ول و توانايانه وه بهو مهبه سته ي كه ژيار و شارستيانيه ته كه مان لي خاپور بكهن، هه روه ها زايونيه كان خاكيان لي داگير كړدين و پيرؤزيه كانيان تيكداين و مه غوله كونه كانيش هيرشيان كړدينه سهر و پهرتوكه كانيان لي سوتاندين و كه له پوريان لي كاو لكړدين، شيوعيه روسيه كانيش هه ولياندا زالب به سهرماندا و بهر وه ولا تاني ئيسلامي مليان نا له رپي پارت ه شيوعيه كانه وه له هه موو ناوچه كانه وه به لام سهر كه وتنيان به ده ست نه هينا چونكه ئيسلام زور به توندي بهر هه لستي ده كړدن. شوعيه كان هه ولياندا توره يي مسولمانان هه لبستين و زياتر له مليؤنيكيان له چيچان لي كوشتن، به لام شوعيه ت رويشت و گه لي چيچان و هه موو گه لاني تري مسولمانيش وه كو خويان مانه وه كه ناوي به كيتي سؤفيه تيان لي نرابوو.

هه روه ها ده ليت ئيمه برومان به نه له خشاوي عه قيده مان هه يه و ناماده نه بوين هه مان شت دژ به بهرام بهر كه مان بكهين به لكو هه موو هه وليكمان داوه گفتوگو بكهين و نه وه نده شكؤمه نديه مان به سه كه ههر ئيمه بووين نه مانه تي فله سه فعي يونانيمان پاراست كاتييك وهرمانگيړا و ره خنه مان لي گرت و نه مان سوتاند چونكه پيمان وابوو به شيكه له هزري مرو قايه تي.

به لي چوينه نيو نه نده لوس و ناوه دانيمان تييدا به جي هيشت سهره پاي نهو شوينه واره ي كه تا نه مروش ئيسپانيه كان به هوپه وه پاره يه كي زوريان چنگ ده كه وپت له گه شت و گوزاريدا به جوريك كه ئيستا ئيسپانيا دووهم ولا ته له جيهاندا له ده ستهاتي گه شت و گوزاريدا و نهو ده ستهاته ش ته نها له نه نده لوسدا هه يه چونكه باكوري ئيسپانيا تيرؤر و تو قاندي جوداخوازه ئيسپانيه كاني لييه ^{۲۶}.

۴- پالنمری کومه لایمتی و دهرونی:

ههژاری و نه داری و بیبه شبوون زورجار پال به هه نديک خه لکيه وه دهنين بۆ هه لگرتنی رق و قینه بهرامبهر کومه لگاوه هه نديک جار ده گاته حاله تی به کارهینانی هیز و کاولکاری و کوشتن و هه موو جوړه لادانیک. وه هه نديک جاریش له نه غامی باری دهرونی و نه خوښی دهرونی وه پهیدا ده بی، بۆ غونه هزی خوډه رخستن و خوډیا کردنه وه، یاخو باری شیت بوون. نه حاله تانه به زوری له کومه لگا پوژتاواییه کانداهه رده کهوی چونکه نه وان به ده ست بوشایی روحی یه وه ده نالین و هه روه ها له نه مریکاش نه وه به رونی ههستی پی ده کری هه روه که چون له ته قینه وه که ی ئوکلاهوما بینیمان کاتیک که سی که هه لسا به ته قاندنه وه ی بالاخانه یه که پی ده گوترا ماکفیا و دواتریش له سیداره درا، وه هه روه ها پوداوه کانی کوشتنی مندلان له لایه نه هاوړیکانیان له قوتا بخانه کانداه.

هه لویستی نیسلام بهرامبهر تیرور:

له راستیدا نیسلام به هه موو شیوه یه که به ره هه لستی تیرور ده کات و پی پی رازی ناییت، د. عموش ده لی زوری که له خه لکی به هه له لهو نایه ته پیروزه تیگه یشتون {وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِّنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِّبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ} (۶۰) الأنفال، واته: (خوا فرمان ده کات به کار به ده ستانی نیسلام) هه رچی له توانا تاندا هه یه بۆ به هیز کردنی سوپای نیسلام بیخه نه گه پرو ناماده بی بکه نه (هیزی ناسمانی و ده ریایی و وشکانی و.. هتد) و له ناماده کردنی هه موو جوړه نه سپ و (هوکانی تری گواستنه وه) که مته رخه می مه که نه تا دوژمنانی خواو دوژمنانی خوتانی پی چاوترسین بکه نه.

هه روه ها پی وایه که نه وه تیروریکی په سه نده کراوه چونکه نامانجه که ی بریتیه له پاریزگاری کردن له خوینی خه لکی و ریگری کردنه له به گزیه کداچوون و مه به ست لی به ستنی

دهستی دهستدریژیکارانه ههروههك پیغه مبهه (صلی الله علیه وسلم) دهه رموی (نصرت بالرعب)^{۲۷} بهو مانایه ی که دوژمنه کانی ترساندوهه^{۲۸} و وایلیکردون که ناماده ی شه ر نه بن. زۆریه ی هه ره زۆری ئیسلامیه کان وه کو ده بینری له سه ره په وشته کانی ئیسلام په روه رده ده کریڼ که فه رمان به چاکه کاری و بلاؤکړدنه وه ی خیر و سۆز و ئاوه دانی ده کات، چونکه نه وانه هه موویان له بنه ما سه ره کیه کانی (جینشینه یه تی) ن له سه ره زه وی، له قورئانی پیروزی شدا خوا ی گه وړه دهه رموی {إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ} (۱۳) المائدة، واته: به راستی خوا چاکه کارانی خو شده وی. هه روه ها دهه رموی {مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا لِمُسْرِفُونَ} (۳۲) المائدة، واته: نه وه ی که سیك به ناهه ق بکوژی و له جیاتی کوژراویك نه بیټ، یان گونا هو تاوانی گه وړه ی نه هجام نه دابیټ له زه ویدا (وه کو جه رده یی و دهستدریژی و هتد)، نه وه وهك نه وه وایه که هه موو خه لکی کوشتی، نه وه ش که سیك له مه رگ رزگار بکات، هه روهك نه وه وایه هه موو خه لکی له مه رگ رزگار کړدی و ژیا نی پی به خشیڼ، سو یند به خوا به راستی پیغه مبهه رانمان به به لگه و مو عجیزه ی ئاشکرا و دیاره وه هاتون بۆلایان (تا پابه ندی هه ق و داد بن) که چی زۆریه یان دوا ی نه و رېنمونیا نه هه ر زیاده وه بوون له م سه رزه مینه دا له سته م و کوشتنی ناحه قدا.

هه روه ها نه وه دوپات ده کاته وه که په یوه ندیمان له گه ل یه کتری ده بی له سه ره بنه ما ی حیوا ری مه به سته دار بی هه روهك خوا ی په روه ردا ر دهه رموی {ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ} (۱۲۵) النحل، واته: (نه ی پیغه مبهه ر، نه ی ئیماندار)

۲۷ البخاری مع الفتح ۲۲۸/۶ ژماره ۱۲۲

۲۸ وه کو جه نگیکي دهرونی بۆ ترس خسته نه نیو دلئ دوژمن تاوه کو پاشه کشه بکه ن و شه رو خو ینږشتن پروو

بانگه واز بکه بو لای بهرنامه و پټبازی په وروږدگارت به حکمته و دانایی و ناموژگاری جوان و بهجی، گفتوگوو موجدوله به جوانترین شیوه بکه.

خو نه گهر پټک نه که وتن نهوا دېی هلوښتیان به پټی نهو و تهیه ی خوی په وروږدگار بیت که ده فرموی {لَکُمْ دِیْنُکُمْ وَلِی دِیْنِ} (۶) الکافرون، واته: دینی خوتان بو خوتان و دینی خوم بو خوم. نه گهر بیت و بهرامبهره که مان هله ی بهرامبهرمان کرد نهو نابیته بیانو بو نهوه ی تیروزی له بهرامبهردا نه نجام بدهین به لکو له سهر مسولمان داواکراوه که به لیبورده نهوه مامه له بکات هه ووه ک خوی گه ووه ده فرموی {وَالْكَافِرِیْنَ الْغِیْظَ وَالْعَافِیْنَ عَنِ النَّاسِ} (۱۳۴) آل عمران، واته: نهوانه ی که رق و کینه ی خویان ده خونه ووه خوگرن، له خه لکی خوشده بن و لیبوردهن. که هه لته ته نهوه تاکه کانی مسولمانان ده گریته ووه له نیو خویان کاتی هه له ده که نن، به لآم تیروزی به نه نقه ست که له لایه نن چهنده که سیك و پټک خراویك و ده وله تانیکه ووه ده کرین نهوا پټویسته بهر نه نگاریان بکریت.

هه ووه ها د. عموش پټی وایه که گیانی لیبورده نی ټیسلامی به پرونی له سونه تی پیغه مبه ر(صلی الله علیه وسلم) په نگده داته ووه که ده فرموی (ارحموا من فی الأرض یرحمکم من فی السماء)^{۲۹} واته: به زه بیتان بیت ووه به وانه ی که له زه ویدان، نهوه ی که له ناسمانه به زه یی بیتان دیت ووه. هه ووه ها ده فرموی (ان الله رفیق یحب الرفق)^{۳۰} وه زور فرموده ی تریش که ناکری بیان نه ټیننه ووه، بیگومان ټیسلام ناموژگاری کردوین به گرینگیدان به هه ژار و نه دار و یه تیم و پټسوار و نافرته و مندال و پیر و په ککه ووه و نه خوش و دیل و نه وانه ی که ناشتیخوازن و شهر ناکهن.

۲۹ الترمذی ۴/۳۲۳ و قال حسن صحیح

۳۰ البخاری مع الفتح ۱۰/۴۴۹

ئينجا ئو پيى وايه كه ميژووي ئيسلامى پريه تي له پيره وكردنى ئو رپيرانه به گشتى له گهل خه لكى، له گهل ئه وه شدا خه لكانيكى مسولمانى نه فام هه لده ستن به ته كفير كردنى خه لكى و پيشاندانى وينه ئيسلام به شيويه كه ناگوښى له گهل بنه ماکانى و ئيسلام به شيويه كى ناشيرن و چه واشه كراو پيشانى خه لك ده دن. ئه وانه له برى ئه وه ببنه هوى بانگ كردنى خه لكى به ره و ئيسلام بونه ته توندره و خه لكى له ئيسلام دوور ده كه نه وه.

نامرازه كانى تيرور:

د. سام عموش وا ده بينى كه تيروريسته كان نامرازى زور جياواز به كارد هينن له كاره تيروريستيه كانيان:

۱- **رفاندنى بارمته:** له نمونه ئه وه ش ئه وهى كه له باشورى لوبنان زايونيه كان پيى هه لسان وه كو ره تدانه وهيه كيش به ره هه لستكارانيش دووباره پيى هه لسان.

۲- **تيروركردن (اغتيالات):** زوريك له كه سايه تيه كان دوچارى تيروركراو بوونه ته وه له گرنگ ترينيشيان ده سته لاتداران و بيرمه نده كانن، سه ره راى شكسته ينانى زوريك له هه وله كانيش كه چهند جورتيكان نامانجه كانيان پيكا و تيرور كراو له جيهانى عه ره بى وه كو مه ليك فەيسه لى كورپى عه بدولعه زيز پاشاى سعوديه سالى ۱۹۷۵ له سه ره ده ستي فەيسه لى كورپى موساعيدى كورپى عبدالعزیز كه برازاى بوو راستيه كه ئه وهيه كه ولاته يه كگرتوكانى ئه مريكا له دواى ئه و تيروركردنه وه بوو به هوى فه رمانه كانى مه ليك فەيسه ل به راگرتنى ناردنى نه وت له جهنگى ۱۹۷۳ز وه هه روه ها سه روڤكى ميسر ئه نوهر سادات له سالى ۱۹۸۱ له سه ره ده ستي مولا زم خالد ئيسلامبولتى به فه رمانى كو مه لى (هجره و تكفير).

۳- **كوشتن به نامرازى جوراوجور.**

۴- **ئەشكه نجه دان:** ئه مه ئه و جوره تيروره يه كه زه ليزه كانى جيهان دژ به نه يارانيان پيى هه لده ستن وه ئه وهى كه به مي شك دا نايه ت به كارى دينن له هو كاره كانى ئەشكه نجه دان وه

چهندين كتيبش لـهـم بارهـيهـوه نوسراون لهـوانه (أقسمت أن أروي) ي روکس معکرون وه هـمـروهـا (كتيبي البوابة السوداء) ي نهـمـهـد رائيـف .

۵- له كهدار كړدنې ناوبانگ: وه هـمـروهـا پيشي دهـوتريت تيرور كړدنې كهـسايهـتي نهـمـهـش له ريگاي به كارهيـتـنـاي نامـرازهـكـاني راگهـيـانـدن بـو گهـورهـكـردنې پوداوهـكان و ساخـتهـكـردنې راسـتـيهـكان .

۶- به كارهيـتـنـاي جهـنـگـهـكان: بانگهـشهـكـردن تيـيدا بهـوهـي كه دژايهـتي تيرور دهـكرـيت بهـلام به هـويـهـوه خهـلكـي بيتـاوان دهـكوژرـين وهـكو نهـوهـي كه ئيسـرائـيل و نهـمـريـكا كـردـيان و دهـيـكهـن.

شوينه واره كاني تيرور:

د. عموش واي بو دهـچـي كه تيرور خوي له خوي دا شتيكي نيگهـتـيـفهـ بوـيه به دلـتـيايـيهـوه شوينه واره كانيشي نيگهـتـيـفن و هـهـنديـكـيشـي به نمونه هيـتـاوهـتهـوه:

۱- له ناوبردنې گياني خهـلكـي.

۲- بلاوبونه وه ترس و توـقـانـدن و دلـهـراوـكي له نيو خهـلكـي دا: (له ماوهـي ۳۴۲۱ ساـل له ميژوي مروفايهـتي دا تهـنـها ۲۶۸ ساـل ناـشتـي باـلي بهـسـمر جـيـهان دا كيـشاوه) له ساـلي ۱۹۸۰ كـردهـوه تيروريسـتـيهـكان نهـوهـنده تهـشهـنهـيـانـكـرد به جوړيـك كه ۷۶۰ كـردهـوهـي كوشتاري پويـداوه ۶۴۲ كهـس كوژراوه و ۱۷۰۸ كهـسـيش بريندار بووه .

۳- دواكهوتنې ثابوړي: (له پوي بهـرهـمهـيـتـان و وهـبهـرهـيـتـان و گهـشت و گوزاري).

۴- نهـزيـفـبـوني خوـيـنبـهـرهـكـاني ولاـت، كاـولـبوـوني (دهـزگا گـشـتـيهـكان) و (ناسايـيش).

۵- فراوانبووني بازنه كاني زهـبر و زهـنـگ له لاـيـهن دام و دهـزگاـكان و پاـشهـكـشي كـردنـي ديـموكـراسـيهـت.

۶- تيـكـدانـي پهـيوهـندـيه دهـرهـكـيهـكـاني دهـولـهـت.

۷- بلاو كـردنـهـوهـي ويـنهـيهـكي نارپـك له بارهـي ئيسـلامـهـوه.

۸- پهـيـداـبوـوني بهـرهـرهـكـاني و زيادبووني له نيوان تاـقمـه جـياـجـياـكاـندا.

۹- هانداني خهـلكـي تر بو تيرور.

۱۰- كاولبون و دواختنى كۆمه لگا، چونكه له ئه نجامى له ده ستچونى به خټوكه ر خيزان ده ربه ده ر و په رش ده بټت.

چاره سه رى تيرۆر:

دياريكردنى چاره سه ره كانى تيرۆر (به پټى راي د. عموش) ده گه رټته وه بۆ ديدوبۆچونى تاكه كان و ده زگاكان و ولاټان، وه دانانى چاره سه ر پټويستى به ده ستنيشانكردنى هۆكاره كانيه تى كه به شيويه كى گشتى ئه مانه ن:

۱- ئاره زوى زالبوون.

۲- ئاره زوى شكاندى هه يبه تى ئه وانى تر.

۳- تۆله كردنه وه.

۴- به رزراگرتنى بېرو عه قيده كان.

له راستيدا مافى به رهه لستكارى (مقاومه) له ياسا ئاسمانى و ده سكرده كاندا رټى پيدراوه، وه به هه مانشيته نه ته وه يه كگرتووه كانيش له ماده ي ۲۷ ي ياساى مافى. مروه دا ره وايى پيداوه (ان مقاومه الاضطهاد هي نتيجة منطقية لتلك الحقوق التي يتمتع بها الإنسان والمواطن) واته: له راستيدا به رهه لستيكردنى زۆردارى ئه نجاميكي لۆژيكييه بۆ به ده سته ينانى ئه و مافانه ي كه مروه و هاولاتى كه لكى لى وه رده گرن.

سیکولاریزم

العلمانية

Secularism

پېناسه ی سیکولاریزم

سیکولاریزم واته دورخستن هوی ثابین له ژيانی کرداری.

وشه ی سیکولاریزم یو "علمانیت" وەرگړې دراوه که چی له بنه رتدا به واتای "کاروباری دنیایی" دیت، تا ئیستاش نازانری که یوچی وشه ی سیکولاریزم به "علمانیت" لیکدراوه ته وه که گوايه پدیوهندی به زانسته وه هدی... نه مهش له وه ده چی که به نه نقه ست وشه ی سیکولاریزم به زانسته وه لیکدیرته وه یو ته وه ی وا پیشانبری وه ک بلتی ثابین هیچ پدیوهندی کی به زانسته وه نه بیټ یان پرتی بکاته وه.

نه گهر بیټ و مانای سیکولاریزم به زانسته وه بلکیندري، نه وا ئابینی پاپایی له نه وروپا به ره هلستی ده کرد له وه ی که خه لکی پابه ند بن به بنه ما زانستیه کانه وه، وه ههروه ها میژووی نه وروپای کون و ناوه راس ت گه واهی چهندين کاره سات ده دات که روبه پرووی نه وکه سانه بویه وه که نه و کاته کاریان له نیو زانستدا ده کرد، به جوړیک که کلنسا فهرمانی کوشتن یا خود سوتانندی هه رکه سیکی ده رده کرد که به زانسته وه پدیوه ست بوايه، له م پیناوه شدا چهندين گه وره پیاوی هه لکه و ته ی تیدا رویش ت که هیچ تاوانیکیان نه بوو جگه له سه رقالبونیان به زانست و نه و به هره یی که خوا پیی به خشیبوون له کارکردن له بواری زانست دا، نه وکاته کلنسا خه لکی به ره و نه زانی و تاریکایی راپیچ ده کرد و ناچاری ده کردن که هه ر به نه زانی بیښنه وه.

هاوکات له گه ل نه و سه رده مه ی که له جیهانی ئیسلامی دا بوژانه وه ی زانستی و هزری له وه پری گه شه سه نندن دا بوو کلنسا ی کاسولیکی له لایه ن خودی پاپاوه بریاری کوشتنی نه و زانایانه ی ده رده کرد.

نه گهر بیت و بهراوردنک له نيوان هردو جيهانی ئیسلامی له ئاسيا و باکوری نه فریقا بکهن له گهل خاچه رستی نه اروپا نهوا بومان درده که وی که مسولمانان فرمانیان به خه لکی ده کرد نه سپی خوین له زانستدا تاو بدن و نه وه بوو زانایان له هه موو بواره کان ده ستیان کرد به شت نوین، وه بوونه خاوه نی تاقیگی زانستی و چندین نه زمونی جوراوجور که ئیستاشی له گهل دابی کتیبخانه کانی پروژه هلائی ئیسلامی شانازیان پیوه ده کات... ههروه ها سه رجه م کتیبخانه کانی جيهان پریون له پهرتوکه کاغان، وه نه مه ش نه وه درده خات که نه م نه مته ده ستپیشخه ری به رده وامی هه بووه له بواری زانستیدا، به تاییه تی نه گهر سه رنج به دین ئیسلام یه که م نایینه که له کتیبه کهیدا فرمانی به شوینکه وتوانی کردووه که به زانستدا قول ببنه وه و یه که م وشه ش که دابه زی بۆ پیغه مبه ری ئیسلام بریتیبوو له "اقرأ" واته بخوینه.

خوای گه وړه ده فرموی (اقرأ بسم ربك الذي خلق * خلق الإنسان من علق * اقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم * علم الإنسان ما لم يعلم) العلق (۱-۵)، واته: (نهی موحه ممد) بخوینه به ناوی نه وه پهره وردگار ته وه که هه مو شتیکی دروست کردووه، بخوینه له کاتیکدا هه ر پهره وردگاری تۆ به خشنده یه، نه وه زاته یه که به هزی قه له مه وه زانست و زانیاری فیر کردووه، ناده میزادی فیری نه وشتانه کردووه که نه زانیون.

هه مووشمان ده زانین که چون ئیسلام هانی زانایانی داوه کار بکهن له بواری زانستدا و به هیچ شیوه یه که ریگری له هیچ یه کیکیان نه کردووه نه وه شته بللی یان نه نجام بدات که ده یه ویت... نه گهر مسولماننیک خاوه نی ثاره زوو یان به هریه کی له و جوره بوو، فرمانی پیکراوه که به کاری بینن وه نه وه ش هاوکات له گهل یاسادانان و فرمانه وایی ئیسلامی دا هاوته ریبو پیکه لپینک بووه.

بهلام بارودوڅي ناييني نهوړوپي دهتلاوه به دهستی دژايه تي کردنی زانست و ههر نهو هس وایکرد که کارل مارکس و لینین بلین " ناین تلیاکی گه لانه " وه نهو هس وهسف کردنی که که ریک له گه ل نهوړوپای نهوسا دیته وه، نايینی مه سیحی و سهر کردایه تی مه سیحی له روما خه لکیان بهنج ده کرد و وایان لی ده کردن که به هه موو شیوه یه که له ههر پیشکه وتنیکی زانستی دوور بکه ونه وه و نه مهش وایکرد پال به خه لکیه وه بنیت تا داوای فهرمانه روهایی دنیایی سیکولار Secular بکه ن .

نهوسات نوم ته تی عهره بی و نیسلا می خو ش به خت بوون به وهی که له ژیر سهر کردایه تی ده ولته تی عوسمانیدابوون، که ههر چهنده له سه ده کانی کوتاییدا دو چاری تاریکیه کی دوور له زانست و پیشکه وتن بوو، له وانه شه نه مه به هو ی دهستی نهوړوپاوه بوو ییت. له کاتی که که تازه رزگاری بوو له دهسته لاتی پاپایی و ههروه ها زولم و زوری نايینی مه سیحی، ههر بویه ش نه م شه پوله رووی له ههر ناوچه یه کی جیهان کردبایه داخوای نه وهی ده کرد که له کوت و بهندی ناین رزگاری بیت و نازاد بیت له وهی که داوای ههر شتیکی نوی بکه ویت، نیدی نه وه بوو جوړه پیشپر کییه کی زانستی نوی په یدابوو که وای له زانست کرد له نهوړوپا به ره و گه شه سهندن بروات، نه مهش شکلی شوړشیکی پیشه سازی وهرگرت که له سفره وه دهستی پیکرد و دواتر چهندين دوزینه وهی تری لی په یدابوو...، ههر نه مهش وایکرد نیستیعمار و داگیر کردنی ناوچه جیاجیاکان دهستی پیکرد بو نه وهی نه و ناوچانه بخنه ژیر نه و شه پوله هزریه کی که تینویتی نهوړوپای شکاند. روزه لاتی هکان ترسیان په یدابوو له داگیر کاری روزه اوایی و له مه شه وه له دهوری ده ولته تی عوسمانی کو بو ونه وه که تا دهات لاوازتر ده بوو هیچ شوینه واریکی زانستی شی پیوه دیار نه مابوو، به لام ته نها له پیناوی مانه وهی ده ولته ته که یان دهستیان کرد به هه لگیر ساندنی جهنگ دژی هه رکه سیک داوای نازادی و پیشکه وتنی ده کرد هاوکات له گه ل نه م

جەنگەشدا برسێهەتی و نەخۆشی و نەخۆتێندەواری تا دەهات زیاتر دەبوون. وای لێهات و لاتانی ئیسلامی دەیاننالاند بە دەستی ئەم دەردانەووە تا دەهات زیاتریش لە پیشکەوتنە زانستیه‌کان دورتر دەکەوتنەووە و بەلکو تاریکایی تەواو بەلای کێشابوو بەسەر فەرمانڕەوایی عوسمانی لە ساتەوێخەتەکانی کۆتایییدا و زۆریک لە خەلکی لە گێژاوی نەزانین دا نقوم بووبوون لە کاتیکیدا ئەوروپا دەستی بە پیشکەوتنی زانستی کردبوو پیشەسازیەکانی پۆژ لە دواي پۆژ گەشەسەندنیان بە خۆوە دەبینی و تادەهات بەرەمەکانی خۆیان دەخزانده پۆژەهلاتی عەرەبی و ئیسلامیمان و تەنانت وای لێهات سەرپای بازارەکاغانی داگیرکرد.

کاتیکی ئەوروپیه‌کان لە شێوەی سوپای داگیرکاری لە پۆژەهلات نزیکی بونەووە، بزوتنەووە تازه‌دامەزرانەکان داخواری پزگاربوونیان دەکرد لە فەرمانڕەوایی عوسمانی کە وەکو پیاویکی نەخۆش و پەککەوتەوی لێهاتبوو، گەلانی عەرەبی و ئیسلامی تەواو لە نەزانن دا بوون و هیچی وایان تێدا نەبوو تەنها چەند سەرکردەیه‌کی هزری نەبی کە لە ئەوروپا پەرورده کرابوون و ناشنابوون بە پیشکەوتنی ئەوروپا کە بەراورد بە پۆژەهلاتی ئیسلامی نەدەکران.

سوپای عوسمانی کە بە چەپڵە پێزانەووە بەرپێکرا بە دۆپاویی لەجەنگ گەراپەووە، نەک هەر ئەمەش بەلکو لەولاشەووە سوپای سیکۆلاری (بی دینی) لە تورکیا چاوەروانیان بوون، کە ئەوێبو لە کارخانی فەرمانڕەوایی ئیسلامی راگەیانرا و بەلکو هەر شتیکی کە سیمای ئیسلامی پێوێبی لە جل و بەرگ و بانگ و قسەکردن بە عەرەبی و هتد... قەدەغەکرا، هەر کەسیکیش پابەندی ئەو بریارە نەبووبایە پرووبەروی سزای قورس دەبوووە.

پاشان چەند دامەزرانەیه‌کی مەدەنی لە جیهانی عەرەبی هەلبێژێردان ئەمەش لە دواي پارچە پارچەکردنی جیهانی عەرەبی، ئەم جارەیان شانشین و میرنشین و مەشایەخ و کۆمارەکان دروست بوون کە تێکرای ئیسلامیان پەکخست تەنها یاساکانی باری کەسیتی (أحوال شخصی)

نه بېت، چونکه هېچ به ديلىکيان نه بوو بوى، ههروهه دامه زراوه بيدينه کان دروست بوون و راگه پيښدران و ناويان ليښدرا عهلمانيت که نه وهى دواييان "عهلمانيت" بووه زاراوه يه که بوى نه و ياسايانهى که له تورکياو روزه لاتی عه ره بى کاريان پى ده کړا.

يه کى له وهان سيستمى سيکولارى پيښاسه ده کات و ده لى: بریتيه له بزوتنه وه يه کى کومه لایه تى که نامانجى نه وه يه خه لک و ه رچه رځينى له گرنگيدان به کاروبارى دواړو بوى گرنگيدان به دنيا به تنه ا.

نه مه له لایه که له چاخه کانى ناوه راستدا خه لکى ثاره زويه کى زوريان هه بوو له وازه پيښان له دونيا و رامن له خودا و روى دوايى، جا له پيښاو به رهنگارى کردنى نه و ثاره زوه سيکولاريزم هانای برده بهر گه شه پيدانى لایه نى مرویى که خه لکى له چاخى بوژانه وه دا نه و په پرى په يوه ستبورنى خزيان پيشانده دا به ده سته وتى که لتورى مرویى له پيښاوى وه دپيښانى ثاواته کانيان له م ژيانه نى ستايان. له ميژووى نويدا پيشوازيکرد له سيکولاريزم تا ده هات له گه شه سندن دابوو به و پيښه کى که بزوتنه وه يه که دژى ثاين و مه سيحيه ت ده وه ستي.

که و ابوو نه و بزوتنه وه يه هېچ په يوه نديه کى به زانسته وه نى يه به لکو له سهر بنه مای په تکرده وهى ثاين و بنه ماکانى ثاين له ژيان سهرى هه لداوه.

جياوازي نيوان روزه لات و روزه ناواش له وه رگرتنى سيکولاريزم له وه دايه که روزه ناواييه کان پيښان له خه لکى نه رگرتوه دروشه ثاينيه کانيان به جى بگه يه نن و ههروهه ريشيان داوه به کليسا ناقوسى خوى ليبدات، به لام له روزه لات کاتيک نه م بزوتنه وه يه سهرى هه لدا حکومه تى نه تاتورک هه لسا به رپگرتن له هه موو ديارده کانى عه ره بى و نيسلامى ته نانه ت نيس تاشى له گه لدا بى تورکيا له ژير چه ترى هه نديک له و رپگرتانه دا ده ژى.

ولا ته عه ره بيه کانيش پيشپرکيى يه کتر ده کهن له دژايه تى کردنى ثاين و رپگرتن له ديارده کانى، هه نديک له ولاتان که مى پابه نديان به ثاينه وه هه يه به لام له بارىکى دژيه دايه له گه ل ثايندا چونکه چاوديرى ده خاته سهر نويزخوينه کان و چاو له خه لکى ديندار سوره کاته وه و زيندانيانى جيهانى عه ره بى و نيسلاميش پره له نه هلى دين.

واي ليتهاتوو سیکولاريزم بۆتسه داوايه کي فەرپمی زۆر ټیک له دامه زراوه کانی جیهانی ئیسلامی به تایبه تی پاش پوځانی رژیمی سه دام حسین له به غدا..

ماموستا محمد قوتب زور به جوانی باسی ئه وه ده کات که سیکولاريزم به ره ه می هه لگه پانه وهی کلنسیاه له دینی خوا جگه له شیواندنی ئایینه که و پيشاندانی به خه لکی له وینه یه کی داپرینراودا به بی ئه وهی خه لکی هیچ سه رچاوه یه کیان هه بی که بگه پینه وه بوی له پیتناوی چاککردنه وهی ئه و بی سه رو به ریه و گه راندنه وهی بۆ بنه رته راسته که ی که له لایه ن خواوه نیردرابوو، هه روه ک چۆن قورثانی پیروژ پارێزراوه (به ویستی خوی گه وره) له هه ر ده ستیوه ردان و چه و اشه کاریه ک له هه ر چاخیکدا.

وینه ی راسته قینه ی ئاین له ئه وروپا له عه قیده یه کی چه و اشه کراودا خۆی ده بیینه وه که له ئینجیل وه رگیرابوو که پاش ماوه یه کی دریش دوا ی مه سیح نوسرا بۆوه، هه روه ها نوێژ و پیروزیه کان و ئاموژگاریه کان و بۆنه ئایینه کان خۆی ده بیینه وه که له کلنسادا ساز ده کران، وه ئاین بریتیبوو له زالبوونی پیاوانی ئایینی له سه ر پاشاکان و خه لکی به گشتی. ئه وه مان بین ی که چۆن پاشاکان نه یانده توانی له سه ر ته ختی پاشایی دابنیشن مه گه ر به مۆله تی پاپا نه بیّت و هه رکاتیکیش پاپا لییان توپه بويا خه لکیشی لی هه لده گه راندنه وه، خه لکی ملکه چی ته عمیدی کاهینه کان ده بوون و هه روه ها ته نها به ئاماده بوونی کاهین نوێژه کانیان ئه نجام ده دا، باوه رپیشیان به هیچ نه ده کرد ته نها ئه وه نه بی که ئه نجومه نی کلنسیای دانیشنوان له کاروباری بیروباوه ردا پیتانی راده گه یانندن، ته نها بیران له و شتانه ده کرده وه که پیاوانی ئایینی رینگای بیرلی کردنه وهی پیدابوون، فیری هیچ شتیکیش نه ده بوون ته نها ئه وه نه بیّت که کلنسا رینگای پیده دان که فیری بن، پیاوانی ئایینی ده سه لاتی ته وایان هه بوو به سه ر مال و لاشه و گیانه کانیان. جا ئایینی که به م شیویه بی هیچ سه رسو رمانیه ک ناینین ئه گه ر شوینکه و توانی

پشتی تی بکهن پاش ناسینی، به لآم ټمه دواتر له سهر "تیکړای نایینه کان" ږهنگی دایه وه
تهنانه ت ټو نایینه ش که فهرمانیان پی بکات به شتیک که زانسته و پیشکه وتنه هر وهک
ټوهی که له نایینی ئیسلامدا به دی ده کری .

کاتیکیش مه سیحیه کانی ټهوروپا پشتیان له دین کرد هیچ جیاوازیه کیان له نیوان
پوچیه کانی کلنسا و راستیه کانی ناین به دی نه کرد، هر به جاریک ږه تیانکرده وه دواتر به
دوای نایینی راسته قینه و راستیه کاندانه گهران، بهم شیوهیه ږوو له ناین وه رگیړان و خو
دامالین لی بووه پیویستیه کی هه نوکه یی له ټهوروپا بو پیشکه وتن و شارستانی بوون و ژیان.
دهشتوانین ټو قوناغهی که ټهوروپا پییدا تیپه ږی له حالته تی وابهسته بوونی به نایینی
کلنسا لهم خالاندها به گوشراوی بځینه ږوو:

۱- ناین ږږوو له خورافیات و ټهفسانه.

۲- ناین دژایه تی زانستی ده کردو هزری ته سک کردبووه و ټهوانه شی ده سوتاندن و
له ناوده بردن که په یوه ست بوون به زانسته وه.

۳- ناین دنیای به هه موو شیوهیه ک پشتگوئی خستبوو، پشتی تی کردبوو له پیناو
یه کلابونه وه بو ږژی دواپی.

۴- ناین لاشی بوغزاندهو، نازاری ده دا له پیناو یه کلابونه وه بو گیان .

۵- دهره به گه کان بویان هه بوو خوینی جوتیاره کان له ژیر په رده ی ناییندا مژن و سهروه ت و
سامان که له که بکهن و ههروه ها له خوشږاواردن و گنده لئی دا بوین.

۶- جوتیاره کان ناچار ده کران ټو واقیعه له پیناو ږه زامه ندی خوا و به هه شته که ی که له
ږژی دواپی دایه قبول بکهن، تا دواپی پاپا بلیتی لی خوشبوون (سکوک الغفران) ی داهیناله
پیناو کړینی ږژی دواپی.

۷- نه خوینده واری و نه زانی به دريژايي چاخه كان له ناو خه لکي دا ته شه نه يان کړد بوو بلا و بوبونه وه.

۸- نه غومنه کاني کليسا هه لده ستان به دارشتني نو بيرورايانه ي که که سيکي مه سيحي ده بوو پټيه وه پابه ندبيت به جوړيک که هيچ کام لهو بير و رايانه نه وه نه بوون که له نينجيل دابه زي بوون و بگره نينجيل هدر شوين بزبوو و شويي پرکرايه وه به چنده نينجيليک که چنده که سيک پاش مه سيح به ماوه يه کي دريژ داياننا بوو.

نيسلام و مه سيحيه ت:

کاتيک مسولمانه كان خويان خزنده نيو نه وروپا و تيکه له به ژيايان بوون، جيهانيک به دي کرا که نه پاپا و نه پياوي ثايني و نه مه ته لي بيرو پاي تيدابوو وه کو مه ته له کاني کليسا که ته نها چنده که سيکي کم له باره يانه وه شاره زابوون، وه هدره ها نه وه يان به دي کرد که نه م ثاينه نه شراف و دهره به گي تيدا نه بوو تا خه لکي بکه نه کويله و عه قل و زانسته کانيان ته سک بکه نه وه، به لکو ته و او به پټچه وانه وه بوو.

پوچهر بيکون (که له سه ده ي ۱۳ دا ژياوه) ده لييت: "هر که سيک ده يه وييت زانست فير بييت با خو ي فيري عهره بي بکات چونکه عهره بي زماني زانسته".

که دياره مه به ستي لهو زمانه زماني قورناني پروزه چونکه نه وانه ي قسه ي پي ده که ن مسولمانن و نيسلامييان کردو ته به رنامه و پروايان به قورنانه هيه.

جا به م شيويه نه وروپا له تاريخيه کاني سه ده کاني ناوهر است پرگاري بوو کاتي له گه له مسولمانه كان تيکه له بوون له پوژه لالت و پوژاواي زه وي جا چ به هو ي جهنگه خاچه رسته يان بووييت يان به هو ي نو قوتاييانه بي که بو خویندن ده نيذرانه قوتابخانه

مسولمانه کان له شنه دهلوس و به غداد و سه قليه و زوري تر له وولاتانه ي كه ئيسلام پوناكي كړنده وه، تنانه ت پياواني ثاينى مه سيحيش له و قوتابخانه ئيسلاميانه روښنيرى ئيسلاميان ده خويند، يا خود و هريانده گيړان بو زمانه ئه وروپيه كان، به مهش پله ي "ئه كليروس" يان ددها هر كه سيك له خو يان كه زورترين روښنيرى ئيسلامى و هركرتبيت.

مسولمانه كان له سده دكانى ناوهر استدا نوينه رايه تى هزرى زانستى و ژيانى پيشه سازى زانستى يان ده كړد، خاوه نى زانكوى ئيسلامى به ريلاو بوون له ئيسپانياي ئيسلامى (شه دهلوس) و قوتابخانه كانى روژه لات (به غداد، ديمه شق، قاهره) وه ههروه ها بوونه هو كاريك بو ژيانده وه ي زانستى يونانى كوڼ كه بهر له وان زور زه ممت بوو بو ئه وروپيه كان لى تيبگه ن، به هه مانشيوه ئه وروپيه كان ئه و بنه ما ژياريانه فيربوون كه لاي مسولمانان ده ست ده كه وت و پروگرامى ئه زمونى له توپيښه وه ي زانستى له عه ره به كان فيربوون، تا دوايى واى ليها ت بووه پروگراميان و له برى ثاينه كه يان په يره ويان ده كړد. ئيتر به م شيويه ژيان و هه لسانه وه يان له سر بنه ماي ثاينى ئيمه بنياتنرايه وه و شارسانيه ته كه يان له سر بنه ما مروپيه كان بنيات نايه وه، له كاتيكا بناغه و بنه ما ئيسلاميه كان ببونه باكگراوندى ژيار و بوژانه وه مان، كاتيكيش له وه دا سهركه وتنيان به ده ست هينا ثاينيان كرده خالى دواكه وتنى ئه و بوژانه وه يه چونكه په يوه ندى به دواړو ژه وه هه يه نه ك دنيا، بوژانه وه كه شيان دنيا ييه. ئينجا د ژايه تى هه موو ثاينه كانى جيهانيان كړد له وانه ش ئيسلام به بى ئه وه ي به دواى راستيه كاندا بگه رپن.

ثاينه كه يان ههروه ك باسما نكرد ته نها دواړو ژى مه به ست بوو دنيا شى پشتگوئ خستبوو، به لام قورثانى پيرو ز ده فرموى (وابتغ فيما اتاك الله الدار الآخرة ولا تنس نصيبك من الدنيا) ' واته: هه ولبده به و مال و سامانه ي خوا پي به خشيوى مالى قيامه ت و به هه شتى به رين بكړه و

به شی خوښت له دنیادا به حلالی فہراموښ مه که. هہروہا دہفہرموی (قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)^۲ واتہ: (نہی موحمہد) پیمان بلی نہوہ کیہہ پوښاک و زینہت و جوانیہ خواہیہ کانی لہبہندہ کانی حہرام کردوہ کہ لہ بنہرہتدا خوځی بوی و دہیہیتان و ہہروہا نہوہ کیہہ رزق و روزیہ چاک و پاکہ کانی حہرام کردوہ؟ بہوخہلکہ بلی ہہمو نہوشتانہ بو ئیماندارانہ لہ ژیانہ دونیاو لہ کاتیکیدا پالقتن لہ رږژی قیامہتدا، نابہو شیوہیہ ثاہت و فہرمانہ کان رپوون دہکہینہوہ بو کہسانیک کہ بزائن و هوښیار بن. قورثانی پږوز داوا لہ مسولمانان دہکات لہ دنیادا کار بکمن بو ناوہدان کردنہوہی زہوی و لہ ہہمانکاتدا بو دوارپوژیش کار بکمن.

سیکولاریزمی پوژناوا دہستی کرد بہ پزگار کردنی پاشاکان لہ کۆت و بہندی پاپا لہ کاتی سہرہلڈانی کلئیسای پږوتستانتی دا، نہمہش رپخوښکەرپوو بو سہرہلڈانی شوږشی پیشہسازۍ کہ ژیانۍ خہلکی بہ توندۍ ہہژاند، نیدی بیړوکہی یہ کسانۍ دوو رپہگہزہ کہ لہ کار کردندا ہاتہ ناراوہ، گہندہلۍ رپہوشت و تیځکچونی رپہوشتی کۆمہلگای نہوکاتی لی ہاتہ کایہوہ لہ ژیر ناوی "پیشکومتن" کہ چہندین گۆږانی تری لہ بنیاتی رپہوشتی کۆمہلگا لی پیدابوو.

بوارہکانی سیکولاریزم:

سیکولاریزم دواۍ سہرہلڈانی ورده ورده بہرہو سیکولاریزمی رامیاری و سیکولاریزمی نابووری و سیکولاریزمی رپہوشتی دہپوښت، بہم شیوہیہ کۆمہلگا ناراستہی بہرہو شیوازیکی تری ژیان گۆږا کہ ہیچ پھیوہندیہکی نہوتوی بہ خواوہ نہبوو بہو نہندازہیہی کہ پھیوہندی بہ مروښوہوہو، تہواو ملی لہ ناین وەرگپړا، پھیوہندی مروښیش بہ ناین تہنہا لہ چوارچیوہی

ښتيم او ناسنامه ي بړو پايه كي دياريكراو چركرايه وه له ناوچه يه كي دياريكراو كه پتي دهوترا
كلتسا، نوټو كردن تييدا و نندام بوون ليى هه مان شو ښتيمايه ي هه بوو وه بليى له
كوټمه ليه ك يان دامه زراويه كدا نندام بيت.

كاتيكيش شو شيويه ي ژيان له نه وروپا سهركه وتنى به دهست هينا به كه سب كردنى
مروځى نه وروپي، شو كه سانه ي كه خاوهنى به رژه وه ندى بوون (كه دواتر له بابته ي
سهرمايه دارى و شيعيه تدا دينه سهرپان) واى بو چون كه شو شيوازه ي ژيان بگوازنه وه بو
ولاټانى عهره بى و ئيسلامى، چونكه ده يانزانى دهره ينانى مروځى مسولمان له شيوازه
دينداريه كيه وه بو شو شيوه سيكو لاريزميه وابسته بوونى به نايينه وه لاواز دهكات، چونكه
نم نايينه مهترسى هه بوو له سهرپان به تاييه ت لهو ماويه ي كه برياريان دا خاكى مسولمانان
دابهش بكهن و بيخنه پال ئيستيماره كانپانه وه له كاتيكا ئاين فرمان دهكا به
روبه رو بوونه وه له دژيان.

له مه شدا سهركه وتنيان به دهست هينا كاتيكا عهره ب و مسولمانه كانپان له ښتيماي
عوسمانيه وه دهره ينا به رهو دامه زراندى چند حكومه تيكي "مهدهنى" بو هر ههرميك و
دابړينى له ئيسلام له پنگاى دانانى ياساى مهدهنى و بلاو كړدنه وه گندهلى له پي كهلتور و
نيړدراوه ته بشپړيه كانپان، كه شو كات و ئيستاشى له گه لدا بيت خزمه تى دهزگا هه والگريه كانى
روژتاوا دهكات زياتر له وهى كه خزمه تى شو نايينه ي خويان بكات كه پويان لى وهرگيړا.

۱- سيكو لاريزمى پامپاري:

كلتسا پاپاى به جينشيني خوا له سهر زهوى داده نا چونكه هر پاپا بوو كه دهيتوانى
پاشاكان دابنى و لاين بدات، هر كه سيكيش له سهر هر پله و پوستيك دابنى كه ناره زوى لى
بيت، دواتریش به ناره زوى خوى لای ببات. پاپا دهستلا ت و شكومه ندى په هاى هه بوو به سهر
هه موو مهسيحيه كان چ حاكم بان يان مه حكوم بان، به لام له كوټاييدا فرمانپره واکان له پاپا
هه لگه پانه وه داواى دهستلا تى كاتى يان دهستلا تى دنيايان دهكرد، دواتریش توانيان
به دهستى بينن و برياريان له سهردا، پاش چه ندين شوړش و هه ول و كوڅش خه لكى كى زور

شایەتیان بۆ ئەمە داو لەسەر یاسای (ئامانج پەروایسی دەدات بە ھۆکار) تەنانت ئەگەر ئامانجەکش ناپاک بوايە. چالاوی سیکۆلاریزم پێی خۆی دۆزیووە ھەر لەو ساتی کە پامیاری لە ئاین جیاکرایووە و پەيوەندی بە پەوشتی ئایینیووە ئەما هیچ جێیەک بۆ پەوشت ئەما لە کایە پامیاری، خراپترین جۆری دیکتاتۆریەت سەری ھەڵدا لە شیوعیەت و فاشیەت، دروشتی درۆی پامیاری ھەڵبژاردن زیادی کرد. لە پامیاری دەرەویدا یاسای دارستان جێبەجێ کرا واتە ھێز بە دەست زۆرینە، ئەو بوو دواتر داروخانی کۆمەڵایەتی و لێدانی قونبەلە ناوکی لە ھەندیک لە گەلان سەریان ھەڵدا جگە لە بەستنی چەند پەیماننامەیەک کە بە ھێزەکان بە ھێزتر دەکەن و لاوازی کانی دەخەنە ژێر پێ، سیاسەتەکانی ئەمریکای سیکۆلاریش لە تیکرایی جیھاندا بە لگەییەکی زۆر ڕوونە لەو بارەییووە.

۲- سیکۆلاریزمی ئابوری:

سیستمی ئاین لە ئەوروپا دەرەبەگی بوو کە زەرەییەکی دادگەری تیانەبوو، مەرۆڤ بێ بايەخ بوبوو، ھێچ نرخیکیشی نەمابوو، سیکۆلاریزم تاکە پێگابوو کە ئەوروپیەکانی پزگاکرد لەو دۆزەخە، بەلام دواتر خۆیان خستە نیو دۆزەخی جیھانی سەرمايەداری و شیوعیەت. خەلکی دەستیان کرد بە تووژینیووە لەبارە ی سروشت لە جیگای گەران بە دواي خوا، ئەو ھۆکارە نەگريسانە ی کە سەرمايەداری بۆ بەدیھێنانی مەبەستەکانی بەکاری دەھێنان پەروایان پێ درا، لەوانە:

۱- سو.

۲- قۆرخکردن.

۳- ھەولدان بۆ وەدەستەپێنانی قازانجی بێ سنوور تەنانت ئەگەر لە پێی ھۆکاریکی نەگريسیش بێت.

شیوعیەتیش خەلکی زەلیلی تیکەنانی ژیان کرد بە شێوہیەکی کە ھێچ گەلێکی تر ئەمە ی بە چاوی خۆی نەدیوو، سیستمی پۆلیسی توند بە ئاگر و ئاسن و ھەوالگری و ئازاوە

دوبه رځه کی نانهوه له نيوان لایه نگران و نه یارانی حزب فەرمانږه وایی خه لکی ده کرد، له نه نجامدا هه موو به ها شارستانیه کان له ده ست چوون.

دوای نه وه چنده پارتيکی تری نیشتر اکی (سوشیالیستی) هه مان نه و ريگه يه ی شیوعیه تیان گرته بهر، خه لکی تالاویکی تریشی جیا له تالاوی سیستمی دهر به گایه تی چشت و له مه شه وه له پیناو جیبه جی کردنی سیستمی شیوعیه تدا مرؤډ هه موو سه ختیه کی بیني، لیږه دا سیکولاریزمی نابووری بووه نه فره تیځ له مرؤډایه تی و بووه باریک نه گهر قورستر نه بووی نه و ه یچ سوکتر نه بوو له سیستمی دهر به گایه تی.

۳- سیکولاریزمی کومه لایه تی:

هه ندیک داب و نه ریتی ئایینی کومه لگا کانی نه وروپیان به پړوه دهر د بؤ نمونه پاريزگاری کردن له خیزان و ژنهنیان و شوو کردنی زوو، هه روه ها قیوامه تی پیاو و هه لسانی به دابین کردنی بډیوی و مانه وه ی ثافره ت له ماله وه ی و نه هاتنه دهر وه ی و سه رقالبوونی به دایکایه تی و کاروباری ماله وه و چاودیریکردنی مندا ل و پاريزگاری کردن له ناموسی پیښ هاوسه رگری و دوای هاوسه رگری، نه و بنه مایانه له سه ر ئایین بنیات نرابوون ته نانه ت له کومه لگا دهر به گایه تیه کانش، له کاتی دامالینی کومه لگای نه وروپی له ئایین ورده ورده له و سیکولاریزمه نزيك ده بووه وه که چیتړ گرنگی به و بنه مایانه ی پیښو نه ده دا، شوړشی پیشه سازی سه ری هه لداو بنیاتی کومه لایه تی نه وروپی له رزاند و نه و کوټ و بنده ئایینانه نه هیلران که ثافره ت وابه سته ی کومه لگا ده کات و سه رقالي ده کات به په روه رده کردنی مندا ل، نه گهر مرؤډ ته نها چاویک له کومه لگای نه وروپی و نه مریکی لیکه لوه شاو بکات راستیی نازادی ثافره تی بؤ روون ده بیته وه که چو ن بناغه ی خیزانی لیکه لوه شاندو ته وه، پړژه ی ته لاق زیاتره له هاوسه رگری و، دایه نگه کان پرپوون له و مندا لانه ی که بی باوکن و ناشه رعین یاخود له نه نجامی لیکجیا بوونه وه ی دایک و باوکیان بی سه رپه رشت ماونه ته وه، زوړیک له خه لکی مندالی دوزراوه ده که نه به مندالی خو یان چونکه خیزانه کان ثاره زووی مندا ل بوونیان نی یه

ياخود دوو چاري نه زوكي بوون له نه نجامي به كارهيښاني دږه سكيږي و هه لگرتني په حمي نافرته. بهم شيويه سيكولاريزم له نه وروپا و نه مريكا بووه هو كاري داروخاني كو مه لگا و ليكترازاندي.

۴- سيكولاريزم زانستي:

ململاني نيوان ناييني كليسا و زانست له وپه ږي دابوو، زورتيك له وانهي كه به زانسته وه خهريك بوون كوژران و سوتيندران باسيشمان كرد كه پاي نيسلام بهرام بهر زانست چونه كاتي كه ناوه دانكردنه وي زه وي به پرستش داناوه. نه ي چي به سهر زانست داهات له و چاخه ي كه كو مه لگاي نه وروپي پستي له نايين كردو بووه كو مه لگايه كي سيكولاري؟:

زانست به كارهيښا بو بلاو كړنه وي نيلحداد و گنده لي پوهشتي (بو غونه سه يري به كارهيښاني حبي دږه سكيږي بكه كه له نه وروپا و نه مريكا به كار دهينري و هه وروها سه يري كه چون لاشه ولار به مبه ستي داروخاندي پوهشت و دوور له واتاي مروبي به كارده هينرين و... هتد).

زانست بووه هو كاريك بو بلاو كړنه وي داوښيپسي و داهيښاني چه كي كو مه لكوژ و خاپوور كړدي خه لك و هه موو هه وليكيش له م باره يوه خرايه گهر، وينه مان زوره له م باره يوه بوغونه جهنگه جيهانيه كان و جهنگه لاپه په كان كه روظناوا دږي ولاتاني نيسلامي پايگه ياند كه تا نيسستاش بهرده وامه له عيراق و نه فغانستان و پيشتريش له فيتنام و له هه موو نه و ناوچه نيسلاميانه ي كه له ژير داگير كاري روسيا و چيندا ده تلينه وه.

۵- سيكولاريزم پوهشت:

نايين سه رچاوه پوهشته... دهسته لاتي پايبي زال به سهر گه لاني نه وروپا هه موو مانا پوهشتيه كاني ناييني مه سيحي تيكيشكاند، له كاتيكا كه مه سيحيه تي پيشوو به يه كي له نايينه پوهشتيه كان داده نرا... به لام سيستمي دهره به گايه تي پوهشتي له ناوبرد و بوه هو ي نه وي كه بنه ماكاني پوهشت بهر بهره دابروختن، هه رچه نده چاخې بوژانه وي نه وروپي به

مه به سستی گټپړانه وهی په وشت و به ها کان بو سهر رپر هوی په سنی خوی هاته کایه وه به لام به هوی دووباره دورکه و تنه وهی خپریان له به ها کان، چاخی پشه سازی دیسانه وه په وشتی دارپو خاند چونکه کومه لگای له په وشت دوور خسته وه، هر له گهل هاتنی سدهی بیستم به ها په وشتیه کان له ته مریکا و نه وروپا له ناوچوون و مانا کانیاں گورا، هیچ به هایه کی په وشتی نه ما که هم ماهه نگ بیت له گهل نه و ناوهی که لیان نابو. به ها سیکولاریه په وشتیه کان بوونیان هیه به لام نه به هایانه تنها له پیناو به رژه ونډیه کانن و به پتی گورانی بار و دؤخ گورانیاں به سهر دا دیت... نه گهرچی نیستا به ها په وشتیه نیسلامیه کان ماون به هم مو ماناو شیوه کانیاں به لام کومه لگای نیسلامی چوه ته نیو سیکولاریزم چ به خواستی خوی یان به زور بیت... له گهل نه و هاشدا مسولمانان هیشتا له سهر نه و سیستمه نایینه بوون که له سهریانی پیوست ده کرد به بنه ماکانی په وشته وه پابه ند بن به لام ورده ورده په وشت لاوازه بیسو به ره و نه مان ده چو، چونکه مسولمانان خه ریک بوو ده پوخان، به پوخانیشیان بی گومان په وشت له ناوده چیت.

۶- سیکولاریزمی هونه:

هونه ری نه وروپی به هونه ری (په سترار) داده نریت له هم مو سده کان دا، سهره تا هونه ری خواونده ئیغریقیه کان بوو دواتریش بووه هونه ریک که وینهی کلنسی پایی ده کیشا. له چاخی سیکولاریزمدا مروث بوته (په سترار) له کاتیکدا که مروث له باریکی بی سهر و به ری دا ده ژی، هونه ریش هر له بی سهر و به ری دا ده ژی. سیکولاریزمی دامالراو له ئاین جیهان له واقعیته وه ده گورپی بو سوریا لیزم و بو وجودیه ت و بو ناما قولیه ت و بو نه ده بی سیکسی ناشکرا، که نه مانه هم مووی را کردنه له (مه عقول) به شیوه یه که وای ده بینن بوونه و هر هیچ نامانج و مه به ست و داد گهری و راستی نی یه، هم مو شتیک گومرایی و بیسه ربه رییه له

کاتیکدا که نه گهر ژيان بې خاوهن بیت که واته بوونی مرؤډ له هه موو باریکدا به فیرؤچووه، شه رعیه تیان داوه به ئه ده بی سیکسی پوځینه ر و ناویشیان لی ناوه هونه ر، شانازی رته کړدنه وهی رځه ش ده کات به که شخه و له خویاییبوونه وهو ده روونی گه وره یه که چی له باری پوځان دایه. نه وه یه که سیکولاریزم کومه لگای نه وروپی توش کړدوه، که واته نه وروپا هیچی بو نه ماوه ته وه له ثابین (نه گهر ثابینی بویت) ته نه ا یه کاتژمیږی هفتانه نه بیت له کلیسا که که سی وا هیه بو نه مهش ناچی، وای لی هاتووه که په یوه ندی یه کومه لایه تی یه کانی نیوان تاکه کان و کومه له کان لاوازیووه، نه وشته نه ش به شیوه یه کی سروشتی سهر ده کړیت، بو نمونه په یوه ندیه سیکسیه لهری ده رچوه کان به شتیکی ناسایی سهر ده کړین که نه له گهل ثابین و نه له گهل رځه شتدا ده گوځین.

سیکولاریزم و نیسلام:

نه گهر بانه وی به راوردیک له نیوان سیکولاریزم و نیسلام بکه یین ده توانین له م خالانه دا پوختی بکه یینه وه:

- ۱- نیسلام مه ده ته که چی سیکولاریزم بې مه ده ئی یه.
- ۲- نیسلام ثابینه و په یوه ندی هیه به رامیاری و ثابوری و کومه لگا و په روه رده و.... به لام سیکولاریزم هم په یوه ندیه رځه ده کاته وه.
- ۳- نیسلام یاسا دانانیکی خوایی یه، له کاتیکدا سیکولاریزم ثابین رځه ده کاته وهو مرؤډ له هه موو یاسا ثابینه کان دوورده خاته وه.
- ۴- نیسلام به به رزی رځه شت جیا ده کړیته وه له مامه له کاند که چی رځه شتی سیکولاریزم پوخواه له هه موو بواریکدا ... به لکو هندی جار ده گاته ناستی رته کړدنه وهی هه موو به ها رځه شتی ه کان.

- ۵- مسوولمانه کان له حوکم کردندا په نا ده بڼه به رياسا خواييه کان به لام سيکو لاره کان په نا ده بڼه به رياسا دانراوه کاني مروڅ .
- ۶- به ها و ياسا ئاسمانيه کان به جيگيري و دادگري دهناسرينه وه به لام ياسا دانراوه کاني مروڅ به ناجيگيري و نادادگري دهناسرينه وه .

جیهانگیری

العولمة

Globalization

جيهانگيرى

پيناسه ي جيهانگيرى: Globalization

به پراى هه ندى له ليكولنه ران جيهانگيرى نوې بهر نه نجاميكي حه قمى پيشكه و تنه كانى سه رمايه دارى يه كه بهر وه ناراسته ي خاوه نداريتى و زالبوون و هيڙى ئابوورى پويشتووه. نه مهش دروستبوونى كۆمپانياي نيونه ته وه يي لي كه وته وه كه ده بيتته هو ي ده سته بهر دار بوونيان له ده ولته نه ته وه ييه كان كه هه ر له گه ل سه ر هه لدانى سه رمايه دارى سهريان هه لدا و پوليكي گرنغيان گيړا له گه شه سه ندى سه رمايه دارى و بلا و كرده وه ي.

جيهانگيرى بريتيه له بالاده ستي پوژئاوا به تايبهت ولاته يه كگرتووه كانى نه مريكا له پوي پاميارى و ئابوورى و كه لتورى نه مه سه ره پراى ده سته بهر دارا گرتنى په يوه نديه نيوده ولته تيه كان.

چه مكي جيهانگيرى ده كړئ له م خالته دا چر بكيته وه:

۱- جيهانگيرى هزريكه كه بهر هه م ليكولنه وه يه و، وه كو به ديلي ئيستيعمار دو زرايه وه. له سهرو به ندى جهنگى جيهانى دووهم ده ستي پيكر د دامه زراوه ي كارگيړى و ئابوورى بو دروستكرا له وانه: ده سته ي نه ته وه يه كگرتووه كان و سندوقى نه ختينه يي نيوده ولته تى و ريكر خراوى بازرگانى جيهانى به مهش جيهانگيرى بووه كردارى داپلوسيني گه لاني تر.

۲- فراوانبوونى زور گه وړه له به جيهانيكردن له لايهن كۆمپانيا نيوده ولته تيه كانه وه هاوشان له گه ل شوړشى به رده وامي په يوه نديه كان و زانياريه كان واى له هه ندى كه س كردووه وا بيربكه نه وه كه جيهان به ته واي گزراوه بو گونديكي جيهانيي بچووك.

۳- ره والته سه ره كيه كه ي جيهانگيرى بريتيه له گردبوونه وه ي ئابورى ولاته زه يزه كان بو وه بهر هينانى سامانى جيهان و كه ره سته خاوه كانى و بازاره كانى له سه ر حيسابى ولاته هه ژاره كان و ده سته سه راگرتنى ناوه ندى ئابوورى نه وولاتانه ي كه له په نجاكان و شه سته كان

ويستيان سهر به خوږي وهرگرن له ماوهي بزوتنه وهی رزگاري نه ته وهی وپاشان به ره و دروستکردنی ده ولته تي نيشتي ماني چوون، به مهش ولا ته زهيزه كان ويستيان له نويوه ساماني نه وولاتانه به ميراث بگر نه وه له ريگاي سه پاندي بالا ده ستيان.

۴- له ناوه پراستي سدهي رابردو وهه شيوازي به ره مه مي سهرمايه داري له به جيهاني بووني باز نه ي ده ستاو ده ست کردن و دابه شکردن و بازار و بازرگانيه وه گوړاوه بو به جيهاني بووني به ره هم و دووباره به ره مه مينانه وهی. كه واته نه و ديارده جيهانگيري به بري ته له سهره تاكاني به جيهانيكردنی به ره هم و سهرمايه ي به ره مه مينان و هه روه ها هيزه كاني به ره مه مي سهرمايه داري و په يوه نديه كاني به ره مه مي سهرمايه داري و بلا و كړنه وهی له هه موو شوينيكي گوځاو له دهره وهی كو مه لگاكاني خوږيان.

به م پي به جيهانيكردن بري ته له به سهرمايه داريكردنی جيهان له سهر ناستيكي قول دواي به سهرمايه داريكردنی له سهر ناستي پوكه شي شيواز و پوخساره كاني.

۵- نه م ديارده يه به رجسته ده بيت له يه كخستنی ده زگا نيوده ولته تيه كان له سهر ناستي جيهان و دروستكردنی دوو ده زگاي نوي:

● يه كه ميان راگه ياندين يان په يوه نديه كان

● دوو ميان زانياري تاوه كوو هه موو كو مه لگاكاني ملكه چي يه ك بزوتنه وه بن.

۶- بري ته له و ده مامك و فله سه فه تيوريه ي كه پروي پراسته قينه ي بازارو ئابووري ده ولته پيشه سازيه كان و چند كو مپانيايه كي فره په گز ده شاريتوه له پيناوي كړنه وهی بازاره كاني جيهان به پروي پيشه سازي پوژئاوا به بانگه شه ي كيړكي و كرانه وه و هانداني ولاتاني تازه پيگه يشتو بو پيشكه وتن.

- ۷- ئاماژەيەكە بۆ ئاراستەيەكە مېژووی بچو كېوونەوہی جیہان و زیاد کردنی ھۆشیاری تاکەكان و كۆمەلگاكان بەو بچو كېوونەوہیە.
- ۸- گوشارخستنه سەر جیہان و بچو كکردنەوہی لە لایەك، چركردنەوہی ھۆشیاری لەسەر ئەو بچو كکردنەوہیە بە گشتی لە لایەكی تر.
- ۹- قۆناغیكی نوێیەكە تییدا پەيوەندیە كۆمەلایەتیەكان لەسەر ئاستی جیہان دەدۆزرینەوہ و ناوہ خۆ و دەرەوہ بە چەند لینكێك لێكدەئالینرێن لە پرووی پۆشنیری و ئابووری و رامیاری و مەرقایەتی كە لێك جیاكردنەوہیان مەحالە.
- ۱۰- جیہانگیری بریتییە لە سەرمايەداری دواي قۆناغی ئیمپریالیزم.
- ۱۱- بریتییە لە قۆناغی گشتگیربوونی سەرمايەداری بۆ ھەموو مەرقایەتی، ئەمەش لە سایەي ولاتە زھێزەكان و دەسەلاتیان بەسەر سیستمی ئالوگۆری جیہانیی ناھاسەنگ.
- ۱۲- جیہانگیری تەنھا بریتی نیە لە ئامرازێك لە ئامرازەكانی گەشەسەندنی خۆکاری سیستمی سەرمايەداری، بەلكو بانگەشەيەكیشە بۆ پەپرەوکردنی فونەيەكی دیاریكراو لە ئایدۆلۆژیایەك كە ئاماژەيەكی راستەوخۆیە بۆ ویستی زالبون بەسەر جیہان و نەھیشتنی ویستی خۆی بون.
- ۱۳- جیہانگیری بریتییە لە ئەتكکردنیكی كەلتوریانە و دوژمنایەتی كردنیكی ھێماكارانە بۆ تێكراي كەلتورەكان یان بە جۆریكی تر بڵێن زالبوونی كەلتوری پۆژناوایە بەسەر ھەموو كەلتورەكانی تردا لە پێی بەدەستھێنانی دەستكەوتە زانستیەكان و تەكنەلۆژیای مەیدانیی پەيوەندی كردن.

۱۴- جيهانگيرى سيستمىكى جيهانى نوې يه كه به عه قلى ئه ليكترونى و شوړشى زانيارى كار ده كات كه له سر داتاوا داهينانه ته كنه لوژيه كان بنيات نراوه به بى رهاو كړدى دامه زراوه و شارستانيه ته كان و كلتور و نهرت و سنوره جوگرافى و پامياريه كانى جيهان. هه ندى له زانايان وای بۆ ده چن كه تهوژمى جيهانگيرى ته و او كهرى تهوژمى سيكولاريزمه، به لكو تهوژميكه هه موو شتيك له گه ل خوې ده بات و ترسناكتره له سيكولاريزم... ليكوليسنه وه لهو تهوژمه و پرهنسيپه نيگه تيفه كانى له وه دا ده ستگير ده بى كه پلانيك هه بى بۆ راوه ستان له پرووى دا، نه مهش به دروست كړدى نه نتي جيهانگيريه كى ئيسلامى كه سود له خاله پوزه تيفه كانى جيهانگيرى و هربگريټ و ئهم ئومه ته مان به ره و دووباره بنياتنانه وه هه لستينيتته وه.

پاشان جيهانگيرى پروگراميكى نوې ژيارى رۆژناوايه و وه كو نه لقه ي كوتايى وايه بۆ زخيره ي دوژمنايه تى له ميژينه ي ژيارى رۆژناوا دژ به ناسنامه ي گه لان و كه لتوره كانيان له پيناوى خو سه پاندىن به سه رياندا و بالاده ستبونى كه لتورى و ژيرده سته كړدى جيهان بۆ ژيركونترولى ژيارى رۆژناوا.

هه موو ولاتانى رۆژناوا هه ولى نه وه ده دن كه پشكدار بن لهو خو سه پاندىن، به لام نه مه ده گه رپته وه بۆ نه وه ي كه كاميان به هيزتره، بويهش به هه موو توانايه كه وه يارمه تى نه و بالاده ستبونى ولاته زهيزه كان ده دن، تاوه كو به شدار بن تييدا، خو نه گه ر راستيش بلين له راستيدا نه و بالاده ستيه خو سه پاندىنكى نه مريكييه و هه موو هه ولىكى جيهانگيريش بۆ نه وه يه كه جيهان وه كو (لاديه كى بچوك) ليبكات، نه مهش ده سته واژه يه كى راگه ياندىن زياتر له وه ي له راستى بچى، به جوړيك كه نه و ولاتانه ي ناكه ونه ژير كاريگه رى ده سته لاتى راگه ياندىن رۆژناوا و كه ناله ئاسمانيه كانى نه وان له دهره وه نه و لاديه ن، به لام نه وه ي كه

دەبىنرى ئەۋەيە كە ولاتانى جىھان بە گەۋرەو بچوكيانەۋە پېشپركىيى دەكەن تاۋەكو بىنە بەشىك
لەم لادىيەو پشكيان بەركەۋى ئەۋەي كە كەنالە ئاسمانىەكان و دەست و پىۋەندەكانيان ئەنجامى
دەدەن بە بەكارھىنانى ئامىرەكانى راگەياندىن و كەلتور و كۆمپىوتەر و ئىنتەرنىت و
ئامرازەكانى وىنەگرتنى ھاۋچەرخ..، تەننەت ۋاي لىتھاتوۋە كە مرۆڭ زۆر بە ئاسانى دەتۋانى
لەساتى پرودانى ھەر پروداۋىكى جىھان ئاگاداربى، لە ھەر شوپىنىكى سەر ئەم زەمىنە بى، جا
چ بە گۈي گرتن بى يان بە بىنن، ئەمەيە بەلگەي ئەۋەي كە جىھانى گەۋرەو فراۋان ئەمپرو
بچوك بۆتەۋە لە ژىر دەستەلاتى راگەياندىن، كە لايەنىكى گرنكى جىھانگىرى.

بىگومان جىھانگىرى و پېشكەۋتنى بەرفراۋانى تەكنەلۇژى ھۆكارى لەناۋچوۋنى ئەۋەيە
گەۋرانەي جىھان بوون كە بە ئارەزوۋى خۇيان بىرپارەكانيان پېش دەخست و دوايان دەخست،
بەمەش جىھانگىرى پۇلىكى جىھانى گرنكى گىراۋە.. ھەندى جارىش لىرە و لەۋى ھەندىكيان
لاۋاز دەبوون و لەناۋدەچوون، چونكە لەگەل پېشكەۋتنەكانى بوارى تەكنەلۇژى و راگەياندىنى
پۇژئاۋا نەپۇشتوون، يەككىتى سۇقىيەت ۋەكو زھىزى دوۋەم لەناۋچوۋ بە لەناۋچوۋنىشى چەندىن
حكومت لە پۇژھەلاتى ئەۋروپا ھەرەسيان ھىنا، ھەرۋەھا ئەفغانىستانى شىۋى و پاشان
ئىسلامى و عىراقى سەددام حىيىنىش لەناۋچوون، بىگومان ھەر لە ژىر ئەم بارودۇخە توندەدا
ولاتانى تىرىش لەناۋ دەچن.

بىرۆكەي (جىھانى بچوك) كە لە ژىر كۆنترۆل و زالبگىرىيەكى دىيارىكراۋدا سەپىنراۋە
بىرۆكەيەكى نۆي نىيە.. بەلگەلە كۆنەۋە بوۋنى ھەيە.. ھەرچەندە بەشىۋازىكى ئەۋەندە
سەرەتايى بوۋە كە پېشكەۋتنە تەكنەلۇژى و راگەياندىنەكان بوۋنىان نەبوۋە.. بەلام سەرەپراي
ئەمەش جۆرە بالادەستىيەكى رامىيارى ئابوۋرى پۇشنىرى لەئارادا ھەبوۋە.

له پيش نهوانی تر بالادهستی پښتانه و پاشان فارسی و ئینجا مهسیحی.. وای له زور ولاتی بچوک کرد که له ناو بچن و بچنه ژیر رکیفی نه م ولاتانه وه و سیستمی پامیاری و نابوری و پوښنیری و نایینیان بیته هه مان سیستمی ولاته زهیزه که یان ته وای لی نزیك بیته وه، له دواي نه مانه وه ئیسلامیش به بیرۆکه یه کی جیهانگیری ده رکوت، ههروهک چون خوی گه وړه ده فرموی (وما أرسلناک إلا رحمة للعالمین) الانبیاء ۱۰۷، واته: (ئی موحه ممد) ئیمه تۆمان ره وانه نه کردوه ته نه با بۆ نه وه نه بیته که بیته ره حمت و بهرکهت بۆ هه موو جیهانه کان (جیهانی ناده میزادو گیاندارو پروهک و پیری و ..هتد).

هه رچه ند دوژمنه کانی ئیسلام ده لپن ئیسلام دواکه وتویی و ده ره به گایه تی بلاو کردۆته وه.. به لām له راستیدا نه و دادوه یه کۆمه لاتی هه رگیز له یادناکری که سه راپا زهویه کانی ئیسلامی گرتبۆوه و نه و گه شه سه ندنه نابوری یه کی سه رچاوه که ی له (بنیاتنانی زهوی) یه وه گرتبوو و ئیسلام موژده ی نه م بیرۆکه یه کی ده به خشی، شکۆمه ندی و بالادهستی ئیسلامی به جۆریک بو که له لایه ن زۆریه کی گه لان ویستراو بوو، چه ندین ولاتی روژه لات داوایان له مسولمانان کرد که بچنه ناویه وه له ژیر سایه ی ئیسلامدا بژین، چه نده ها گه ل بپروا بوونیان به ئیسلام راگه یاند و چونه ناو ئیسلام و سیستمی نابوری و پوښنیری و پامیاریان وه که یه کی لیته ات، ته نانه ت نه گه ر چه ند ولاتیکی جیا جیا ی ئیسلامیش را بگه یه نرابان نه و هیله سه ره کیه که ی ئیسلام هه ر یه کی ده بوو.

له راستیدا نه و دواکه وتنه پیشه سازه ی که توشی مسولمانان بوو له کاتی گه شه سه ندنی شوڤشی پیشه سازه ی نه وروپا وای له ده ولته تی عوسمانی کرد که هه رهس بیته ی و جیهانی ئیسلامیش که وته باری دواکه وتویی.

پيشكه وټنى پوژناوای نهوسا به بهراورد له گه لا نومه تی عه ره بی و نیسلامی له م

خالانده دا خوئی ده نوینیت:

١- وزه ی هه لمی جیی وزه ی ده ست و بازوی گرتوه که عه ره ب و مسولمانان پشتیان پی

به ستبوو.

٢- داهینانی نامرازه کانی گواستنه وه و به ره وپیش بردنیان.

٣- دۆزینه وه ی به ره مهینانی وزه ی کاره بایی.

٤- گه شه سهندنی به رچاو له وزه ی کارۆموگناتیسسی و ده رکه وټنی فیزیای نوی.

٥- دۆزینه وه ی پهینه کشتوکالیه کان و به کارهینانی نامیره کشتوکالیه کان.

٦- به ره مه مه کیمیاییه نوییه کان شوینی پیشه سازی سروشتی و به ره مه می سروشتیان

گرتوه وه.

٧- زانستی پزیشکی به ره وپیشچوو^١.

نه مانه بوونه هۆی زالبوونی پوژناوا به سه ر جیهانی نیسلامی به گشتی و جیهانی نیسلامی پارچه پارچه بوو بۆ چه ندين ولات و یه کخسهنه و یان به هه موو شیوه یه ک نه سته م بوو، جیهانگیری شیوعیه تیش له پیتی پیکخسهنه کانی شیوعیه ته وه که له هه موو جیهان بلاو بوو بونه وه سه ریه لدا، روسیای شیوعی به سه ر ولاتانی نه وروپای پوژه ه لات زالبوو فه رمان په وایی شیوعیه تی تیدا راگه یه نرا، به لام له دوا ی ناوه راستی سه ده ی رابردوو پیشکه وټنه ته کنه لوژییه کان بۆ ولاته یه کگرتوه کانی نه مریکا گوێزرانه وه... هه روه ها له دوا ی پوخانی جیهانی شیوعیه ت و کوژایی هاتنی سیستمی فه رمان په وایی شیوعیه تی سۆشیالیستی که خوئی له کوتله ی سۆقیه تدا نواندبوو، نه مریکا ده ستی درێژکرد به پرووی تیکرای جیهاندا و باوه شی به جیهاندا گرت و گرتیه خوئی و خستیه نیو هیله رامیاری و پوژشنبیری و نابوو ریه کانی خوئی، به م

شیۆیه سیستمی ئەمریکای سەرمایه‌داری گەشە‌ی سەند و پەلی بۆ سەرچەم ناوچە‌کانی جیهان هاو‌یشت.

سیستمە دیموکراسیە‌کە‌ی ئەمریکا لە هەموو ولاتە‌کان گەشە‌ی سەند چونکە دەستە‌لاتی دە‌دا بە زۆرینه‌ی دانیشتوان، هەروە‌ها سیستمە پەرۆ‌دە‌ییە‌کە‌ی بوو ئەو سیستمە‌ی کە لە هەموو شوێنێک خۆی لە هەموو دامو‌دە‌زگا پەرۆ‌دە‌ییە "نایینیە‌کان" ئالاند و ئاراستە‌ی دە‌کردن بە‌رو پەرۆ‌دە‌ییە‌کی ئەمریکی. ئینتیمای رامیاری بۆ جیهانی پ‌ۆژئاوا بوو کارتێ سەرکە‌وتن بۆ ئەو ولاتانە‌ی کە دە‌یانویست خۆیان لەو ئارێشانە‌ پ‌زگار بکەن کە دو‌چاری دە‌بوون.

زانکۆ‌کان و خۆ‌ی‌ندنگا‌کان و ماله‌کا‌غان بە‌رنامە‌پ‌ز‌کران بە‌ دانانی کۆمپیوتەر و بە‌ستنه‌وه‌یان بە‌ ئینتە‌رنێتی هاو‌چەرخی و کە‌لتوری پ‌ۆژئاوا و شیۆ‌زە‌ کرداریە‌کانی و داوا‌کاریە‌کانی ورده‌ ورده‌ هاتنه‌ نێو ژیا‌غان تا بووینه‌ بە‌شێک لێی.

وا لێ‌هات مۆ‌بایل بە‌ بە‌رده‌وامی لە دە‌ستمان دا‌بوو تە‌نانه‌ت زیاتر لە پ‌ۆژئاواییە‌کانیش، گە‌شە‌سە‌ندنە‌کانیش هەر زیادیان‌کرد تا ئینتە‌رنێت بوو ئامرازێک بۆ لکاندنی پ‌ۆژئاوا بە ژیا‌مانە‌وه‌ تە‌نانه‌ت خرایه‌ نێو مۆ‌بایله‌کانیش کە‌ مرۆ‌ڤ لە رێ‌گای تۆ‌پ‌رێکی جال‌جا‌لۆ‌کە‌یی بە‌هێ‌ز بە‌ تە‌کنە‌لۆژیای پ‌ۆژئاوایی دە‌بە‌ستێتە‌وه‌، ئە‌مە‌ش واما‌ن لێ‌دە‌کات لە ژێ‌رکۆ‌ن‌ت‌رۆ‌لی ئە‌و پێ‌شکە‌وتنه‌دا ب‌ی‌نینه‌وه‌و هە‌میشە‌ پ‌ی‌ویستیمان پ‌ی‌ی بێ‌ت...

هەروە‌ها بوو شتیکی ئاسایی کە‌:

- ۱- ئابوریان بە‌ پ‌ۆژئاواوە‌ ب‌بە‌ست‌رێتە‌وه‌.
- ۲- عە‌قلمان بە‌ پ‌ۆژئاواوە‌ ب‌بە‌ست‌رێتە‌وه‌.
- ۳- پ‌لانه‌کا‌غان بە‌ پ‌ۆژئاواوە‌ ب‌بە‌ست‌رێتە‌وه‌.
- ۴- کلتورمان بە‌ پ‌ۆژئاوا ب‌بە‌ست‌رێتە‌وه‌.
- ۵- نایینمان بە‌ جۆ‌رێک پ‌راکتیزە‌ بکە‌ین کە‌ هە‌میشە‌ لە ژێ‌ر مۆ‌تە‌کە‌ی ترسی پ‌ۆژئاوایی، پەرۆ‌دە‌ی نایینیشمان مل‌کە‌چی پ‌لان‌گە‌لێک ب‌ی کە‌ کاریگەرە‌ بە‌ ترسان لە پ‌ۆژئاوا.

قۇناغەكانى جىھانگىرى:

بۇ ئەۋەدى لە روى مېژويىيەۋە لە پېشكەۋتەكانى جىھانگىرى ھالى بىن پېۋىستە ئەم مېژوۋە دابەش بىكەينە سەر پېنج قۇناغ كە جىھان پىياندا تېپەرى، ئەۋانىش برىتىن لە:

۱- قۇناغى زراسكەبى: كە لە سەدەدى پانزە دەستى پېكرى كاتىك ھزىرە نەتەۋەبىيەكان لە ئەۋروپا بىلاۋبۇنەۋە، لاۋازى دەستەلاىى ئايىنى يەخەى پاپاى گىرت، ھزىرە تاكەكەسىيەكان و مەۋبىيەكان قوۋلۇبۇنەۋە. يەكەم دىاردەدى دەرگەۋتەنى جىھانگىرى برىتېبۇۋ لە بىلاۋبۇنەۋەدى رۇژمىرى گىگورى زايىنى كە ئىستا لە ھەمۇۋ ۋالاتانى جىھان بەكاردەھىتەت.

۲- قۇناغى پېراگەيشتن: ئەم قۇناغە لەناۋەراستى سەدەدى ھەژدەھەمەۋە دەست پىدەكات و تا سالى ۱۸۷۰ز بەردەۋام دەبىت، ئەۋ چەمكەنى تايىت بۇۋن بە پەيۋەندىيە نىۋەۋەلەتەكان يەكخىران و بارودۇخى تاكەكەسەكان لە قالبى ياسادا دارپىژران و گىگىدرا بە بابەتەكانى نەتەۋەبەتەنى و جىھانگەراىى.

۳- قۇناغى ھەلگىرىسان: لە سالى ۱۸۷۰ز ھە دەستى پېكرى و تا سەرەتاكانى سەدەدى بىست بەردەۋام بوۋ، ئەۋ چەمكەنى تىدا بىلاۋبۇۋە كە پەيۋەندىيان بە ناسنامەى نەتەۋەبەى و تاكەكەسى يەۋە ھەبۇۋ. گىگى جىھانى درا بە يارىە ئۇلۇمپىيەكان و ھەروەھا لە دۋاى جەنگى جىھانى يەكەم كۆمەلەى نەتەۋەكان دروست بوۋ.

۴- قۇناغى مىلمانى لە پىناۋى زالبۇۋن: ئەمەش ئەۋ قۇناغەبۇۋ كە مىلمانى جىھانى دەستى پېكرى بۇ خۇسەپاندن، ئەۋەبۇۋ بىنىمان كە چۇن بۇمبى ناۋەكى لە يابان دراۋ، ھەروەھا دەرگەۋتەنى نەتەۋە يەكگرتەۋەكان و ئەۋ رۇلەى كە دەيگىپرا.

۵- قۇناغى ناچىگىرى: ئەۋ قۇناغە كۇتايى بەۋە ھىنا كە پىى دەگوترا شەرى سارد لە نىۋان رۇژھەلات و رۇژئاۋا، سىستىمى يەكىتى سۇقىيەت ھەرسى ھىنا و جىھانى سىيەم بۋە بەشىك لە كۆمەلگەى نىۋەۋەلەتەى دۋاى ئەۋەدى كە جىھانى دۋەۋەمى لىتازا، لەۋ قۇناغەدا چەكە ناۋەكىەكان لە دەستى زھىزەكاندا چىرايەۋە و چەندىن ھەۋل درا بۇ زالبۇۋن بەسەر بۇشاىى ئاسمان لەۋانە نىشتەۋەدى مۇۋلەسەر مانگ و شتى تىرىش.

شوینه واره کانی جیهانگیری

ئو کاریگهریه بهرچاوانه ی که جیهانگیری له سهر جیهان دایده نی ته مانه ن :

۱- بلاوبونه وهی زانیاریه کان و بهربلاوبوونیان له نیو خه لکی دا.

۲- توانه وهی سنوره کانی نیوان ولاتان، ئو توانه وهیه ش دوو شیوه له خو دی ده گری:

أ- له نیوان زوریك له ولاتاندا هه ر به کرداری سنوره کان توانه وه به لابرینیان و نه هیشتنی مه رجه سنوره کان وه کو ئه وهی که له کیشتوهی ئه وروپادا هاته دی، یاخود له ریگای نه هیشتنی فیزا له نیوان هه ندیک له ده ولته کان.

ب- سنوره کان توانه وه له ریگای بلاوبونه وهی که ناله ئاسمانیه کان که هۆکاریکی تر بوون بو بلاوبونه وهی زانیاری.

۳- زیادبوونی پژهی لیکچوون له نیوان گروهه کان و دام و ده زگاگان و کومه لگاگان، که هه ندی جار به ره نجامی پژهه تیف و نیگه تیفی لیده که ویتته وه.

۴- ئاسانیی جولهی خه لک و زانیاریه کان و کالاکان له نیوان ولاته جوړبه جوړه کان و دابه شبوونی ئه و چالاکیانهی که و کالاکان و خزمه تگوزاریه کان و تاکه کان و هزره کان و دراوه کان و پاره کان و دامه زراوه کان و وههروه ها شیوازه کانی هه لئس و کهوت و جیهه جی کردن ده گریته خو.

جیهانگیری کاریگهری نیگه تیف و پژهه تیفی هیه که له م خالانه ی خواره وه دا پوخت ده کرین:

أ- کاریگهریه نیگه تیفه کانی جیهانگیری: که دهشتوانین به مه ترسیه کان ناوی بیینن، به گشتی له سی بواردا به رجه سته ده بیئت:

۱- بواری پامیاری:

پیویستی پلاندانان بو داها تووی ولاتان کال ده بیته وه و پلانیکی ئه و توو نابی بو دووباره دابه شکردنه وهی داها تی نه ته وهی یان پشتگیری کردنی کالای پیویست، ئه مه ش له لایه ک له بهر

تيځگيري له گهڼ مهده ئي كيپرکي و کارامه يي دا و له لايه کي تره وه بيوکه ي ويکهي تانه وه ي سوياکان و که مکړدنه وه ي خه رجيه کاني سريان هه لدا، ههروه ها بيوکه ليپرا ليه کان بلاؤد بڼه وه که گرنگيدان به پروگرامي رامياړي حزبي و په وته کاني که مده کاته وه...، چونکه جيهانگيري و ده کات جيهان پر بي له دام و ده زگاؤ کو مپانيا و تاکه به ره مه پنه رو به کاره پنه ره کان، جيهانگيري په نگدانه وه ي نايد يو لؤږيه تيځکه که نامرازه کاني ديار يکراون و به ناوازي خو سه پانندن ده چري.

هه موو نه مانه ماناي نه وه ده گه يه نن که ولا ته بچوکه کان به تيځپرا يه ک پټيان له پيشه نه ویش نه وه يه که بچنه باوه شي پوژ ناواوه به تاييه تيش ولا ته يه کگرتوه کاني نه مريکا که هيچ خاصيه تيځي رامياړي رووني ني يه.

جيهانگيري له روانگه رامياړيه که يه وه واته داروخاني هه موو بڼه ما نه ته وه يي و ثابينه کان (وه کو ده ولته عه ربه يه کان) و جيگرتنه وه يان به هه ريمايه تي. جيهانگيري بڼچينه و بڼه ماي ده ولته ته بچوکه کان داده روخي ني و هه لده ستی به دار شتنه وه ي چنه نه خشه يه ک بو يه که رامياړيه عه ربه ي و ئيسلاميه کان و، و ده کات که ولا ته بچوکه کان بڼه چنه نه ژانسيک بو به رژه وهنديه کاني پوژ ناوا و خزمه تکرديان له پيناو هينا نه دي ثامانجه کانيان.

ههروه ها ده ستگرتن به سهر مه لېه ندي برياره رامياړيه کان و ده رکړديان له ولتاني جيهان بو خزمه تکرديان به به رژه وهنديه کاني نه مريکا که پتي ده وتری ثاسا ييشي نه ته وه يي نه مريکي له سهر حيسابي به رژه وهندي و سامانه ني شتيمانيه کاني ولتاني تر. ههروه کو چو ن جيهانگيري کار ده کات له سهر نه وه ي که پيسي چنراوي گه لان له بواړي شار ستاني و کو مه لايه تي بکاته وه خوري و، ناسنامه و که لتوري نه ته وه يي و ثابنيان له ناوبيات. جيهانگيري هه لي کو مه له به هيز تره کان و کوتله رامياړي و ثابووريه کان چنه دانه ده کات له قو ناعي زالبونيان به سهر ميلله تان له پيناوي به کاره پنيان و هه لوشيني به رو بومه کانيان، يا خود راستر بلين

د هرکه وټنی جوړيکي نوې له ئیستيعمار له سدهی بیست و یهک که ترسناکتره و زیانه کانی زیاتره له جوړه کانی تری ئیستيعماري پابردوو.

۲- بواری ټابووری:

له ژیر کاریگری جیهانگیری دا ولاتانی عهره بی و ئیسلامی هر له بیریان چوټه وه که ټابوری ئیسلامی چیه و چون جی به جی ده کری، چونکه نهو ولاتانه بونه ته دارده ستیک بو پهنګدانه وهی هزری سهرمایه داری پوژنواوی و جی به جی کردنی له خاکه کانیان: له سهره نجامدا ده بیته هوې بلاوېونه وهی هه ژاری و فراوانبوونی نهو بوشاییهی که له نیوان چینه کانی کوټه لګادا هیه و چرکړدنه وهی هه موو بهروبوومه کان له دهستی چینيکی دیاریکراودا، له مه شهوه درو شمیان ده بیته بهرهمه پنیانی زوړترین کالا و بهرهم به که مترین کارکردن که ده بیته نهوې چندی فهرانبه ر و کریکار بنیردرینه وه ماله وه.

جیهانگیری ریخو شکره بو بلاوېونه وهی بیکاری و له نه نجامی نه مه شدا هه ژاری سهره لده دات، چونکه جیهانگیری پشت ده بهستی به پلانه کانی ټابووری پوژنواوی که جیاوازی چینه کانی کوټه لګا زیاتر ده کات .

۳- له بواری که لتوری و پهره رده بی دا:

نهوې که جیهانگیری بوې هه ولده دات بریتیه له دزه کردن بو نیو که لتوری میلله تان و په کخستنیان و به تالان بردنی تاییه تمه ندیه کانیان له پری خستنه گه پری هوکاره کانی راګه یاندن و هوکاره کانی په یوه ندی سهرده م که پوژنوبران له باز نهیه کی دیاریکراوه به به یه که وه گری دده دات و وایان لی ده کات که عه قلیان به لای هیچ شتیکی تر دا نه چیت ته نها نهو نه بیته که به بالای دا هه لېلین. له نه نجامی نه مه دا بیروکه ی بهرزه وه ندیازی و پشت به ستن به هوکاره ته کنه لوژی و زانیاریه کان که عه قل و پیشکه وټنی هزر په کده خات سهره لده دهن.

ههروهه ها ټو ولاټانهی که زهږن و بونه ته خاوهنی بریاری یه کلاکهرهوه له ولاټانی عهرهبی و ئیسلامی هه لدهستن به فزکردنی جوړیک له جوړه کانی که لتور و دانانی پلانیکی دیاریکراو بو پهره رده و فیرکردن که جیهانی عهرهبی و ئیسلامی به روژتاوا به سیتتهوه تاوه کو پشتگیری له چالاکیه کانیان بکات و دژی هر به رهه لسته که به سیتتهوه که به رهنگاری زایونی جیهانی ده بیتتهوه نه مهش له پیناوی ټوهی له بواړی کو مه لایه تی و رامیاری و ته کنه لوژی و پهره رده بی له گه ل ئیسرائیلدا هاوشیوه بن. سهارهت به نه تهوهی عهره ب ټوا جیهانگیری هه لدهستی به بانگه شه کردن بو که لتوری روژتاوا بو په کخستنی زمانی عهرهبی له ریی نامرازه کانی په یوهندی و به کارخستنی ټو زمانانهی که سیستمی زانیاری نوی (که خوی به ره می جیهانگیریه) پشتی پی ده بهستی له ریگای گه مارودانی داهینانه و ټیویه کان و به هاییه کانی ټو ولاټه پارچه پارچه کراو و بچوکرراوانه ی که که لتور و نیشتمان پهره ریان په راویزخراوه، جگه له مهش لیتهاتووی و نه زمونی ټو روژشیرانه کهم ده کریتتهوه که په یوهستن به ده زگاکانی په یوهندی روژتاوایی، جیهانگیری وای لی ده کات نه زمون هر به ټو ټوماتیکی له ریی ته کنه لوژیاوه بگاته روژشیره کان که به پله ی یه کهم پشت به خویان نابهنسنت و نه زمون بوته دوزیکی نالی که تواناکانی روژشیری لاواز ده کات.

۴- له بواړی نایینی:

جیهانگیری کار ده کات له سهر ره تکردهوهی په یوهندیه روچی و که له پوری و میژووییه کانی ټو ولاټانهی که ناین تیاندای پیکه ټنه ریکی سهره کی تاکه که سی و ژیاری و کو مه لایه تی و مرویی یه، ههروهه ره تکردهوهی چاره نووسی مرویی سهارهت بهم نه ته وانه بوته دوزیکی واقعی.

۵- بواړی راگیانندن:

جیهانگیری هوکاره کانی راگیانندن و پروپاگهنده به پیی پلانه کانی خوی به ریوه ده بات له و ولاټانهی که ده چنه ژیر ټو ته وژمه ی که رووه و چالای جیهانگیریه، به مهش که له پور و رهوشیان له ره گ و ریشاله وه هه لده که نی. راگیانندن روژی ناساندنی ناسنامه ی نه ته وه کان

دەبینی، لەم سۆنگەییەوه ئەگەر توانرا بەسەر فەزای جیهانی ڕاگەیانندی هەر ولاتیکدا زالب، هیچ لەوه ناسانت نە یە کە دەست بەسەر فەرمانڕەوایی ئەو ولاتەدا دا بگرن. ڕاگەیانندی ڕۆژئاوا ئەو پارانەی کە دەچنە پالیەوه بە ناوی یارمەتی دان و هاوکاری کردنی ولاتە بچوکهکان ڕۆڵێی بەلا دەگێڕن لەم بوارەدا و پێخۆشکەر دەبن بۆ هێنانەدی هەموو ئەو نامانجانی کە سیستمی جیهانگیری مەبەستییەتی و باسما لێوه کردن.

۶- لە بوازی زانستی یەوه:

ولاتە زهێزەکان ڕێگەیان دەگرت لە پێشکەوتنی بوازی زانستی لە ولاتە بچوکهکان لە پێناوی ئەوێ نوqmیان بکەن لە بەرھەمەکانی ڕۆژئاوا و کاتیکیش جیهانگیری ھاتە کایەوه بازارەکانیان بە خۆشحالی یەوه تەواو ئامادەبوون ئەو بەروبومانە وەرێگرن، وای لێھات ڕۆژئاوا ئەو ولاتە بچوکانە ھان بەدات بۆ بەکارھێنانی تەکنەلۆژیای زانستی بەھەموو جۆرەکانی یەوه لە پێناوی دامالینی ئەو ولاتانە لە ھەر ناسنامەییە کە دەیانبەستییەوه بە ڕابردووی پڕشنگدار ولەمەشەوه بەرەنگاریان بکاتەوه لەگەڵ جیهانگیری کە بەزۆر خۆی سەپاندووه بەسەر ڕۆژھەڵاتدا بەبێ ئەوێ هیچ توانستیکی تەکنەلۆژی ھەبێت تا لەدژی بوەستێت. بەلام بەکارھێنانی تەکنەلۆژیای نوێ لە ولاتەکانمان بەجۆریک مەرجدارکراوە کەنەبێتە ھۆی بەھێزکردنی بارودۆخی ستراتیژیان و بەلکو وامان لێدەکات بەچوارەوری گەردونیکی وێنەکیشار و بھولیپنەوه. ئیتر وامان لێدێت ڕابردومان لەکیس دەچێت و سودیش لەئێستامان نابین، تەنانت کراوینە بازارپێکی ھەرزانفرۆش بۆ برەو پێدانی کالاً و بەرھەمەکانی ڕۆژئاوا جا چ پێشەسازی بێت یان زانستی بێ. بەلام ئەگەر بێت و ئەمە بەبێ ناسنامە بێت ئەوا مەترسیە کە دیتە گۆڕی لەسەر پەیرەو و پڕۆگرامی داھاتومان کە پێویستە بۆ جیھانمان بیکێشین، بە جۆریک کە ئەو پڕۆگرامە لە گەردونیکی پڕۆگرامکراوی جیھانی روتدا دەخولیتەوه بە بێ ئەوێ کەلتوری ئێمە خواوەنی ناسنامەییەکی تایبەت بێت. ئەمەش لەسەرمان پێویست دەکات کە بەرەنگاری بوەستینەوهو شیوازی بەرەنگاریە کەش کەلتوری و پەرورەدەیی بێت، لەگەڵ ئەوێشدا پێویستە بڕوامان بە پێویستی پێشکەوتنی تەکنەلۆژی ھەبێت و پێمان واییت

كه به نه ندازه ی نهوه توانامان هه يه بره و بهو ته كنه لوژيايه بدهين جا چ به كه لتورمان بيت يان به كه له پورمان كه ناسنامه ی نايينيمان ده پاريزيت. بهم شيويه جيهانگيري له ناوه پوكدا بریتيه له بزوتنه وه يه كه ده يه وي هه موو جيهان له سهر يه كه رهوت و شيواز پټكبخات له بواره جيا جيا كانی رامیاری و ئابووری و كومه لایه تی و په روه ده یی، نه مهش بو ئاسانکاری له سه پاندنی دهسته لاتی روظاوا (نه مریكا) به سهر هه موو جيهاندا.

جيهانگيري له ژير په رده ی جيهانی بوون دهركهوت به لām جيهانگيري زور جيايه له به جيهانی بوون. جيهانی بوون خاسيه تيكي مروي په سنده، هه روه ها ئيسلاميش تاييه نه نه ده به په يامه جيهانيه كه ی، به لām جيهانگيري بریتيه له به كارهيئانی نه وه پري هوکاره كانی سه رمایه داری و ليبرالی روظاوايي هه روه ها به كارهيئانی هه موو شيوازه كانی ئيستيعماری گه لان، نه مهش له پیناوی به رژه وهندی ولاته زهيزه كانی جيهان.

جيهانی بوون بریتيه له کرانه وه به رووی جيهان و كه لتوره جيا جيا كان له گه لا پاراستنی هه موو ئایدو لوژيا جيا جيا كان، نه مهش ويستی به رزبوونه وه يه له ئاستی تاييه ته وه بو ئاستيكي جيهانی. له كاتيكد جيهانگيري بریتيه له په تکرده وه ی به رامبه ر. هه روه ها جيهانگيري جيی مملانی ئایدو لوژی له ق ده كات به هاكکردنی كه لتوری و ئابووری، نه مهش ويستی ده سته سه راگرتن و گورين و په تکرده وه ی تاييه نه نه ده كانی نه وانی تره.^۲

یه كيك له لایه نه نه رتيه كانی جيهانگيري بریتيه له وه ی كه جيهانی ئيسلامی و عه ره بی له به رهنكاريه كي روظنبیری دان:

۱- جيهانگيري نوينه رایه تی دوژمنانی نه و ناسنامه يه ده كات كه له بیرو باوه ر و شارستانیه تی نه و ئومه ته وه هه لقو لاوه. جيهانگيري مرؤ به ره و جيهانی بی نه ته وه و جيهانی بی ولات ده بات، كه نه مهش كرده ره كانی پاتالكردن ئاسان ده كات، هه روه ها زهيزه كان له پټگای فهزای زانیاریه وه ده توانن روظنبیری و رامیاری ئابووری بهو شيويه ئاراسته بکه ن كه خویان ده يانه وي.

۲- ترسناکيه کي له وده دايه نوښه رايه تي روښنيريه ک ده کات که نو قومبووه له ناره زوو له زه تبازی، ته نانه ت بنه ما جيگيره کاني رهوشتيش ر هت ده کاته وه به لکو پتي وايه که مه به ست هه مو هو کار يک رهوا ده کات.

۳- جيهانگيري بریتيه له ونبون و نابه پرسياريتي و کاريگريه کي نه رينيش دروست ده کات له سره نهو به ها و رهوشته ني که له کومه لگا ئيسلاميه کان په يره و ده کرين، نه مه ش له بهر نه وه يه که که لتوره کي بریتيه له ناره زوو بازي و له زه تبازی. جيهانگيري له سره نابووري نازاد ده وه ستيت و پشت به ياساي (خسته پرو و داواکاري) ده به ستيت. نه مه ش له کوتاييدا سر ده کيشي وه لاي دروست بووني دوو چيني ته واو ليک جياي کومه لگا. چيني يه که م بریتيه له چيني لاواز، نهو چينه ي که هيچ هيتريکيان نيه، ههروه ها چيني دوو هم که بریتيه له چيني تاغوت و چه وسينه ره کان، له مه شه وه دادگري کومه لايه تي لاواز ده بيت و که لتوري به کاربردن بلاود هيتته وه که يارمه تي بلاو بوونه وي بيکاري و نارنده وي کريکاره کان و ههروه ها زياد بووني باج ده دات و هه ره شه يه که به پروي هه موو کومه لگايه ک به يي جياوازي.

ب: نه رينيه کاني جيهانگيري:

سهره پاي نه رينيه کاني جيهانگيري که خو ي له زالبووني ولايتيک يان چه ند ولايتيکي دياريکراو ده بينيته وه، جيهانگيري هندی خالي نه رينيشي هديه، که زانايان باسيان کردووه، له وانه:

۱- داروخاني نهو ديواره بهر زانه ي که هندی له گه لان و هندی کومه لگا خو يان پي ده پراست، نهو ديوارانه به هو ي ته وژمي جيهانگيري داروخان و له ناوچوون.

۲- جيهانگيري کوتايي به گوشه گيري ناوچه گوشه گيره کان هينا وه کو "ولاتاني شيوعي روژه لات".

۳- په يدا بونۍ جوړه ها خزمه تگوزاري و شتومه كي جيا جيا و زور بونۍ هلي و بهر هينان، به شيويه ك كه سه رمايه داره كان ده توانن پوبكه نه ولا تاني جيا جيا بو و بهر هيناني سامانه كانيان، و هه روه ها ها ورده و ناردنه د هره و زيا دي كردو، جوړه ها پيشه و كار په يدا بونۍ جيهانگيري واي كرد شتومه ك و بهر هه مه كان بگه نه ده ستۍ زور به ي تاكه كانۍ جيهان ته نها كه مي ك نه بيت كه له هه ژا ريه كي نا ا سايي ژيانيان ده گوزه ري نن.

۴- زور به ي په يوه ندي ه نيوده و له تيه كان له سه ر بنه ماي زانياري و بېرؤكه دروست بوون زور به ي كو مپانيا كان بوونه فره نه ته وه، دواي نه وه ي بهر له جيهانگيري ته نها له چوار چيوه ي ولا ته كه ياندا بونۍ.

۵- جيهانگيري يارمه تي بانگاشه ي مافه كانۍ مرؤف و ديمو كراسي (نازادي تاك) ده كات هه روه ها بانگاشه ي نه وه ده كا كه عه قل و زانست و رو شنبيري ده توانن هه موو نه و گرفت و بهر به ستانه چاره سه ر بكهن كه دو چاري مرؤف دين، هه روه ها بانگاشه ي ده ستبه ردار بونۍ ده مارگيري ثابيني و نه ته وه يي و په گه زي ده كات، نه مه ش واي كرده وه بهر هه نگار بونۍ وه ي جيهانگيري له هه ندي بواردا بري تيبۍ له وه ستان بهر وي نازادي و پرزگاري.

۶- بلا و كرده وه ي ته كنه لوژياي نوۍ و نا سان كرده ي ده ستكه وتني زانياري جيهاني گرنگ به سوو دوه رگرتن له شوړ شي زانياري نوۍ.

۷- زياد بونۍ بهر هه مي ناو خوي و بهر هه مي جيهاني و هه روه ها زياد بونۍ قه باره ي بازرگاني جيهاني كه بووه هوۍ بهر زبونونه وي ناستي نابووري جيهاني و ژيانه وه ي، هه روه ها بووه هوۍ كي پر كي تي نازاد و باشتربونۍ چو نيه تي. نه مه ش هي شتا روون نيه كه ثابا ناراسته كانۍ په روه پيش چووني نابووري و زياد بونۍ قه باره ي بازرگاني و زياد بونۍ بهر هه م هه ر له ده ست ولا ته يه كگرتووه كانۍ نه مري كايه يان نه و ولا تانه ي تر كه ده وريان داوه، وه ك ولا ته نه ورو پيه كان و هه ندي ولا تي روژه لاتي.

ئاما نجه كانى جيهانگيرى

ده كرى ئامانجه كانى جيهانگيرى له م خالانهى خواره ودها پوخت بكهينه وه كه ئىستا بوته
ئهمرى واقع:

۱- جيهانگيرى ههولئى ليكهه لوه شاندى جيهان و دامالينى تاييه تمه نديه كانى ده دات.

۲- جيهانگيرى بريته له وينه دانه وهى ويستى خو سه پاندى به سهر جيهان و به كارهيئانى
نونه كهى ديارى كراو (به ئه مريكايى كردن) له ريگاي بازاره جيهانيه كان ئه مهش به مه به ستي
ئوهى ولاته بچو كه كان هاوسه نغيان له ده ست بدن و پاشانيش ليكهه لوه شينه وه و له ناو بچن.

۳- هه ولدها له پيناو لاواز كردنى ولاته تازه پيشكه وتوه كان و گه شه پيدانى هه ستي
ته قلدي وه كو ژيانده وهى ئينتىماى هوژ و تيره و تاقمه و ده مارگيرى مه زه بهى، ئه مهش
له پيناوى درز خستنه نيو كومه لگا ناروژئاواييه كان و به مه به ستي ليكترازاندى كومه لگا و
ره شكردنه وهى ناسنامه نه ته وهى و نيشتىمانى و ئاينيه ناروژئاواييه كان به هوئى ليشاوى
زانبارى له ريگاي ته كنه لوژيا پيشكه وتوه كانى راگه ياندى و روژنبيري نوپيه كان.

۴- ههولئى سه پاندى نونهى روژنبيري روژئاوايى ده دات به سهر گه لانى سهر زهوى،
ئه مهش دواى له ناو بردنى روژنبيري هه ريه كه له و گه لانه.

۵- جيهانگيرى هه ميشه به رامبه به روژه لات وه ستاوه، ئه مهش به مه به ستي
ملكه چكرديان، تاوه كو له كو تاييدا ليك هه لوه شينه وه و به بى هيچ بهرنامه و په يره و
كه سايه تى و به بى هيچ به شاريه كه ئه رينى له روژنبيري سهرده م بوين.

به رهنگار بوونه وهى جيهانگيرى:

چه ند ريگايه كه همن بو ئه وهى بتوانين به رهنگارى جيهانگيرى بينه وه، له وانه:

۱- دهرنه چوون له و بنه ما نه گوژانهى كه له په رتوكى خواى گه وره يان له سونه تى
پيغه مبه ره كهى (د.خ) دا ئاماژه يان پيدراوه. ئه و بنه ما نه گوژانهى كه موسولمان به پيشيل

کردنيان له مسولمانيه ټي ده که وي، نابي به هيچ شيويه که ريگا بدری ټم بنه ما نه گوزانه پيشيل بکړين چ له بواړي پوښنيري يان په رورده يا خود ټه وټا له بواړي فيرکردن و راگه ياندن.

۲- ريککه وټن له سهر به ها رهوشتيه به رزه کان که له له ټاين و ژياره که يه وه سهرچاوه يان گرتوه، ټه مەش بو ټه وهی دهسته يه که له نه وهی وا په رورده بکه ين که بنه ټه سټيرهی دره وشاوهی ټه و ټاسمانه تاريخه ی ټيست او جيگای دلشادی ټومەت بن، ټه مەش پټويستی به رهوشتي خانه دان و به ها به رزه کان هه يه که ټو و کرابي به به زه يی و ميهره بانی و خو شه ويستی له نيوان تاکه کانی ټومەتدا.

۳- ريککه وټن له سهر دانانی پلانگه ليک بو پرگار بوون له نه زانی و برسپه ټي و نه خوښی، ټم پلانانه پلانی دنيايي گه شه پيدهرن تاوه کو ټم ټومەته بگه يه نيټه ټاسټي نه ته وه به هيژه کانی تر.

۴- يه کگرتويی عه رب و هاريکاری موسولمانان له هه موو بواړيکدا و هه بوونی بيري به رپه رچدانه وهی جيهانگيري له بيرو پای ټومەت و دژوه ستانينکی يه کگرتوو به رامبه ر به سپاسه ته کانی جيهانگيري.

۵- به رهودان به پوښنيري عه ربی و ټيسلاميه کان له هه موو قوناغه کانی خویندن که ده بيټه دلنيایي سهره کی عه رب و موسولمانه کان بو به رهنگار بونه وهی جيهانگيري.

وجوديه ت

الوجودية

Existentialism

فه لسه فه كاني پيش وجوديه ت و كاريگه ريان له سهري

عقلانيه ت (هوشگه رايي) و ميساليه ت و واقعيه ت:

فه لسه فه ي هيگل (۱۷۷۰ - ۱۸۳۱) ز

هيگل يه كه م كه س بوو كه به شيويه يه كي بابه تيانه و لوزيكيانه پهرده ي له سه ر جو له ي جه ده لي لا دا له بوندا، هم به به لگه هيئانه وه و هم به كردار يش. ههروه ها هيگل راستي يه كبوون و گشتگيري بووني دهر خست، واته عقل و گيان و په يوه نديه كانيان به سروشت و مرؤفه وه.

هيگل كه سيكي ميسالي و هوشگه رايي بووه، به لام له هه مان كاتدا بابه تي و واقعي بووه، هه ر له بهر نه مهش به يه كي ك له پيشره وه بهر چاوه كاني هزري هاوچه رخ داده ندي به هوي نه و شيكاريه بابه تيانه و واقعيانه ي كه نه نجامي دا له باره ي هه لويسته هوشداره مرؤيي و كومه لايه تي و ميژوويه كان كه وجوديه تي وه كو رېبازيكي سه ربه خو راكه ياند.

هيگل گرنگي به زانستي لوزيك ده دا له بري پشت به ستن به ميتافيزيك، ههروه ها برواي به "جه ده ل" هه بووه، وه برواي وايه كه بوون خاوه ني يه كبوونيكي سه راپاي عقل ييه و ناوي ده ني ت "گيانه ره ها كه" كه له يه كي له ساته جيداليه كاني دا ايده بري ني له سروشت، نه مهش نه و توانايه ده داته لوزيك كه تا كپه وانه وه كو زانستيكي ره ها پهرده له سه ر ديمه نه كاني سروشت لابات كه به هه ستر كرنديكي راسته وخو ده ست پي ده كات به رام بهر واقع و جو له و جه ده لي سروشت به شيويه يه كي گشتي، تا به م شيويه يه هيگل له خود گه رايي عقل ده رده چي ت بو بابه تي بووني ديارده واقعيه به ره سه ته كان، بيگومان روشن بيري گشتي هيگل يار مه تي داوه له پالپشتي كردني له م "بابه تي" بوونه كه له ديالوگه عقل يه كاني دا زور له سه ري موكوپ بووه، ههروه ك چون بروابووني به بروا ثابتيه لاهوتي ه كاني واي لي كرووه كه پي وابي دژيه ك له عقل دا هه يه له لي كو لي نه وه و په نگدانه وه و ديالوگه كاني دا.

به پي هیگل دهستکه وته کانی زانست به لگن له سمر دیالوگی عه قلی به شیوه یه که له ژبانی مروژ و ئینسانیه تدا چند حاله تیکی دیارده بیان هه یه به سمر گیاندا، واته عه قلی گشتگیر له هینانه دی و رهنگدانه وی گیان دهستی کارای هه یه. وه ههروه ها برپای وایه که راسترینی راستیه کان گوفتاری مروژفه کانه به تاییه تی حوکمی عه قل له دوزه کهیدا، وه ههروه ها پیویسته له پال نه مه شدا نیوه نده مرویه کان له یه کسان کردنی یاساکان و دوزه کان بخریته ژیرتویژینه وه، نهو شته ی که یارمه تی هزره که ی هیگل ده دات له باره ی (زانستی لژیکه وه) بریتیه له جیگرته وه ی (میتافیزیکا).

عه قل یان بابته ناتوانن هه ریه کیکیان بازنه ی سهر به خو دروست بکه ن، به لکو تیکنالاون و به یه که وه ده بنه چند حاله تیکی جه ده لی و بابته کانیان به تیکنالوی ده میننه وه، ئا به م شیوه یه هیگل ژبانی تاك و کومه لگا و میژوو و ژبانی یه که کومه لایه تی و که لتوریه کان و شارستانیه کان وینا ده کات، وه تییدا عه قلی گشتگیر و رهنگدانه وه کانی له حاله ته جه ده لیه کاند ده دوزیتیه وه. میسالیه تی بابته یانه له ده به ریکراچونی ههستی بو بوون ده ست پی ده کات، به و واتایه ی که مروژ بوونه وه ریکی عاقلی زیندووه و ملکه چی یاسا و ریساکانی ژبان بووه، یان پیکهاته ی ههستی و کومه لایه تی به ره و پیش ده چی و وای لیدی که بتوانی گوزارشت له خو ی و هه ست و عه قلی بکات ههروه ها فله سفه لیبدات له م پینگه بابته یه دا.

که واته میسالیه تی بابته یانه ده بیته ناواخنی جه ده لی عه قلی، میسالیه ت واقعیکی بابته یانه یه ههروه ک چون ده بیته بابته یکی عه قلی .

مروژیش خاوه نی سروشتیکی خوایی یه له لای هیگل به م پییه ش مروژ له نیوانی "پایانداری" و "بی پایانی" دایه، له بهر نه وه هیگل خو ی سهرقال کردوه به نهفسانه کان و بیرو را لاهوتیه ئامانجداره عه قلیه پروونه کان که تیکه لیه که له کارایی مروژ و بابته ی بوونی به ریزیه که که تیبینی نه وه ده که یین چون عه قل خودی خو ی و ده برپینه کانی و پینگه ووجودیه کانی ده دوزیتیه وه له ناخی مروژدا.

ده بهر ټيکړاچوونی مروی سهره تايه و کوتاييښه، نه وه خالی دهسټپيکړدنه و ههروه ها خالی گه يشتنيښه، په نگدانه وهی راسته وخوی رواله تی به شيويه کی گشتی ناماژه به بو به په کگه يشتنی عه قل به خودی خو، نه م په نگدانه ويه ش له کاتيکدا پرووده دات که پيچه وانه که ی هه بیټ، نه مه ش له کاتيکدا که له خودی خو دا بوونی هه یه و له هه مان کاتدا پاريزگاریش له بوونه که ی ده کات، وه پروبه پرووی په های دوانه ها توو ده بیټه وه.

"کیر کجار د" له باره ی هیگل هوه ده لټی:

هیگل نه و فیهله سوفه یه که ویرا "فلهسهفه" بخاته سهرووی "ناین" به لام خه لکی تر فلهسهفه که ی نه ویان به وه لیکن دا وه ته وه که "وینه یه کی قایلکاره له فلهسهفه ی مه سیحیه ت".

نه وانیتر نا کوکیان تیدا هه یه له باره ی خاله پوزه تیف و نیگه تیغه کانی فلهسهفه ی هیگل و هه نديکیشیان وایان پیشانداوه که نه م فلهسهفه یه سهره تايه و یان نه و "بنه رته یه که په وگه ی جیاجیای شیوعیه ت و خوانه ناسی لی په یدابوو". پای منیش له باره یه وه نه وه یه که "نه و ته نها بیریار کی بوزروازی پروتستانی بووه" وه ههروه ها له باره یه وه ده شلین که "نه و گه وره ترین بیریار بووه که کاری کردو ته سر هزری پوژناوایی له ههردوو سهده کانی نوزده و بیست دا".

به لام پای کوتایی له باره ی هیگله وه نه وه یه که "ټيکړای ريټبازه که ی نه و هیچ نه بووه جگه له (کو میدیایه کی هه په مه کی هزری) که بوه هو ی پیشکه وتنی هزری زانستی له سهده ی بیست دا به خیرایی"

ريټبازه که ی هیگل له سر نه وه بنیات نرابوو که میژوو هیچ نی یه جگه له میژووی هو ش و پیشکه وتنی هو ش که نه مه ش یه کسانه به پیشکه وتنی میژوو و گه لانی بی هو ش که ناتوانین به گه لانی بی هو ش بلین گه لانی نازاد چونکه نازادی وه چنگ ناکه و ی ته نها لای نه و که سانه نه بی که هو شیان هه یه و هه ست به گرنگیه که ی ده کهن و ده شانن که نه وان گرنگیه که ی ده زانن، هو شیش له ريگای عه قله وه نه بی ده ستگیر نابی چونکه عه قل جه وهه ری میژوو و ههروه ها جه وهه ری مرؤفیشه.

هیگل هه ولټی دا که مه به سته که ی له باره ی فلهسهفه ی میژوو شی بکاته وه و تی:

یه کهم: فهیله سوفی میژوو ناییته ناستهنگ له بهر دهه میژوونوسی نهزمونگه رایلی له لیځولینه وهی روداوه میژووییه کان و کوکړدنه وهی زانیاریه کان و کهرسته میژووییه کان، وه کو بهلگه نامه و شتی تری لهه جوړه، فهیله سوف هر خوځی به مانه سه رقال ناکات، بهلکو میژوو بهوه لیځکه داته وه که بریتیه له رهنګدانه وهی گیانی عاقل له روژگاردا.

دوهم: تاکه بیرۆکه که ناويزانه له گهل فلسفه و له میژوو دهکولیته وه - به پیی هیگل - بریتیه لهو بیرۆکه ساده یی له باره ی عهقله وهیو دهلی عهقل زاله به سر جیهاندا، میژووی جیهان له بهرام بهرمان وه کو رپړه وهی عهقل خوځی دهنوینی. هیگل دهلی: "سروشت له ریځای ژماره یی کی دوانه هاتووی دیارده کان وینه کان خویمان نیشان ددهات و نیمه ههست بهوه دهکین که پیوستیمان به یه که یه که هدی له نیوان نه هه مه پرنګیه فراواندها و نه یه که یه له شیوه ی رهنګزی گشتگیری شاره له وودیو نه هه مه پرنګیه خوځی دهنوینی. جوړه کان یاخود سه رجه مه کان بریتین له تیځپای نه وهی که عهقل پیکده هیئن له سروشتدا و نه و گشتگیریه ش بریتیه له راستی که ماهیه ته و ههسته کان ناتوان په یی بدن چونکه نابیندری و نایبسترئ نه مهش له بهر نه وهی که بوونه که ی ته نه له پیناوی عهقله و بهس".

بهه پییه سروشت جوړیکه له هر بهلام نه که له شیوه ی هرزی مرزی بهلکو بریتیه له لاریبونیک له هرزی ناڅاگی یان به پیی قسه ی (شلنګ) "بریتیه له عهقلیک که دوچار ی بهرته سکه بونه وه بووه".

سییه م: که واته عهقل جه وهه ری میژوو ههروه که چون جه وهه ری سروشتیه له گهل هه بونی جیاوازیه کی گرنګ که بریتیه له وهی نه و عهقله ی که میژوو دهبات به رپړه بریتیه له عهقلیک ی ناگا به خودی خوځی که مبهست لیی عهقلی مرزییه. هه رچنده جو له ی سیستمی خوځ به پیی چهند ریسیاه که به ریوه دهچی که بریتیه له عهقلی په نهان له دیارده سروشتیه کان، بهلام نه خوځ و نه نه و هه سارانه شی که به یاسایانه به دوری دا ده سورینه وه ناگوځی هیچ پشکیکیان له ناڅاگی بهر بکه ویت. بهو پییه ی که ناڅاگی خودی تاییه ته به مروژ و ته نه مروژ هیه تی.

چواره م: مه به ست له وهی که عقل جه وهه ری میژووه نه وه نیه که نیمه بیرۆکه فله سه فیه کان له ژیر چه پزکی زانستی میژوودا له ناو بیهین، به لکو نه مه به ره می پوخته کراوی خودی میژووشه. پیشکوه تنی میژووی جیهان بریتیه له پړپړه وی عقل و میژووش پړپړه وی عقلی پیویست بو گیانی جیهان دروست ده کات. هیگل خوی له بیرۆکه سه ره تاییه کان پاراستوه و له دوتوی به لکه نامه کانی رابردوودا کوی کردونه ته وه له بهر نه مه شه که هیگل په خنه ی له جوله که کان گرتوه که خویان به "گه لی هه لېژیردراوی خوا" داده نین و پپیان وایه راسته وخو له و فیروون و پړوونی و دانایی کاملیان وه گرتوه و زانیاری گشتگیران هیه به هه موو یاسا کانی سروشت و گیان.

(نه نکساگوراسی یونانی) بهر له هیگل باسی له وه کردووه که نه وهی گهردوون به پړوه ده بات (عقل یان تیگه یشتن) ه سؤکراتیش نه مه ی باسکردووه.

هیگل پپی وایه که عقل گهردوون هه لده سوړنی به جوړیک که گهردوون نه له نه نجامی ریکه وته وه نه به هوکاره ئاسوییه دهره کیه کان به پړوه ده چی، به لکو هه لسوړاندنی گهردوون له ژیر چاودیږی خویی دایه و، له راستیدا چاودیږی خویی بریتیه له و داناییه ی که یه کسانه به توانستی بی پایان که مه به سته دواها توه کانی گهردوون (عقل) دینیته دی، عقل بریتیه له و بیرکړدنه وهیه ی که له خودی خوی دا به هه موو ئازادیه ک دپته دی.

هیگل "وینه ی پیکهاته یی" که بو میژوو به کاری هیناوه به سی خال لیکده داته وه:

سروشتی عقل که ناوی دهنیت (گیان) و سروشته کی به پپی نه و پیچه وانه ی سروشتی ماده یه چونکه نه گهر ماهیه تی ماده بریتی بی له "قورسایي" نه و ماهیه تی عقل یان روح بریتیه له "ئازادی". هی یه که میان به کیشکردن کاریگه ره له کاتیکدا گیان هه موو خاصیه ته کانی تنها له ریگای ئازادیه وه ده سگیر ده بیت. به پپی نه و ئازادی بریتیه له و چه سپاویه خودیه یان سه ره خوپی (تو ئازادی به و نه دازه یه ی که سه ره خوپی)، هه ر قوناغیک له قوناغه کانی ره وتی میژوو نوینه رایه تی نمریه کی دیاریکراوی ئازادی ده کات و ئازادی ماهیه تی گیان پیکده هینی.

دووه م: چؤنيه تى وهديهاتنى عه قل له ميژوودا: هيگل پيى وايه كه هه لسوكه وته كانى خه لكى بريتيه له بهرهمى پيويستيه كانيان و كاردانه وه كانيان و بهرژه ونديه تاييه تيه كانيان بهم پييه ش ده گهينه نهو رايه ي كه هه لسورپنهرى ميژوو بريتيه له غه ريزه ي تيكردنې ناره زووه تاكره وه كان كه گه وړه ترين سهرچاوه ي رهفتاره كانه و گومان له وه دا نيه كه پيويستيه تاكه كه سيه كان و بهرژه ونديه كانى بوته پالنهر يك بو تيكرپاي رهفتارى ميژوويى و هينانه دى پيويستيه تاكه كه سيه كان بريتيه له وه ي كه ههر ده بى له ميژوو دا پرووېدا. هيگل گه وړه پياوان به وه پيناسه ده كا كه نهوان برتين له و كه سانه ي كه داخوازيه كان له كاتى خويدا ده زانن و ده ناسنه و ياخود پيويسته چى بكهن له و كاتانه دا.

بهم پييه ش بيټ ميساليهت دوور نيه له واقع يان له ميژوو چونكه ميساليهت دروستكراو و داهينراو يكي تاكه كه سى نيه و هه وړه ها سروي شيكيش نيه له ناسمانيكه وه هاتبي، بهلكو پهي بردنه به وه ي كه هه يه و داخوازي نهوه ده كات چى بكريت، واته پياوى مه زن نوينه رايه تى عه قلانيه تى ناواخنى ميژوو ده كات.

سيهم: نهو شكله ي گيان (عه قل) ي تيډا بهرجهسته ده بى: نه م شكله كاتييك بهرجهسته ده بيت. كه ويستى خودى و بابيه تiane يان لايه نى خودى يه كده گري له گه ل لايه نى بابيه تيډا، نه م يه كگرتنه له سهرپاي رهوشتدا (ده ولت) رهنگه داته وه. چونكه نه م يه كگرتنه تاكه راستى واقعيه كه تاك نازاديه تاييه تى يه كانى خو ي تيډا ده دوزي ته وه به مهرجيك كه بزاني چى هاوبه شه بو هه موان. ليړه وه ده ولت ده بيته يه كه ي رهوشتى خودى بابيه تiane يان بهرجهسته بوونيكي كردار يه بو نازادى كه تيډا نازادى ده گاته ناستى بابيه تى بوون، عه قلى مروفيش به سى شيوازه و ناگادارى نهو نهو يه كگرتنه ده بيت.

يه كه م: ثابن: كه له رييه وه ده گهينه شكل يك له م يه كگرتنه ناگاييه وه كاتييك مروفى بروادار ده گاته ناگايى به گياني رها.

دووه م: هونه ر، كه تيډا لايه نى خودى و لايه نى بابيه تiane يه كده گرن.

سييم: ټو فلهسه فهدی که وينه يه کی ټم يه کگرتنه مان نيشانده دات (له نيوان لايه نی خودی و لايه نی بابۀ تيانۀ واته له نيوان خود و بابۀ ت).

له راستی دا ميژوو دهبی به ئیستا کوتایی پی بیت، به و واتایه کی ئیستا حقیقه ته و واقعیۀ و ټوهشی که له ميژوودا پرویداوۀ به ئیستا کوتایی پی دی و له ئیستادا راده وستی (واته داهاتو ناگریته خو) چونکه تیروانین بو داهاتو دهچیتۀ خانۀ هیوالپیدان و هیوايه ته کان به لام ميژوو ټوهیه که هر به راستی له پروداوه کان و فلهسه فۀ پوده دهن.

وجودیه تۀ وژمیکی فلهسه فیه که رخی مرؤفۀ بهر ز داده نی و جهخت له سر شازبونی ده کاته وه به و واتایه کی مرؤفۀ خاوه نی بیرکړدنه وه و نازادی و یست و هلبژاردنه و پیویستی به ناراسته کاریک نی یه.

هه ندیک له بیریاران وای بو دهچن که ټو تۀ وژمه له ناراسته کان و هزره لیکجیاکاندا خو دی دهنوینی، بریتی نیه له تیوریکی فلهسه فی پروون و خاوه ن شکلیکی دیاریکراو نیه، به پیی ټم تیکه ل و پیکه لی و ناجیگریه تا ئیستا ټم يه کگرتنه نه یوانیوه شوینی خو ی له نیوان هزرو بیروپاکان بکاته وه.

وجودیه تیش فلهسه فیه که بریتی له په رچه کرداریک بو نیگه رانی مرؤف، نیگه رانی له وهی که ټایا تاك چۆن ژيانی ده باته سر، چ وه کو تاکیکی سهر به خو یان وه کو به شیک له ده ولۀ ت، ټه مه ش به پیی چه مکی زۆرینه بارودوخیکی یاخیبونی که سیه له هه موو شتیک.... ټم بارودوخه له چوارچیوهی شکلیکی فلهسه فی و دواتریش ژيانیدا بو زۆریک له خه لکی خو ی ریکخستوه.

وجودیه ت به شیوه یه که به سر مرؤفی سده ی بیسته مدا تیپه ری کرد که نه یوانی به رده وام بی چونکه هر له گه ل ته شه نه کردنی وجودیه ت چه ندین بیروکۀ تر ته شه نه یان کرد به شیوه یه که تاقمۀ وادروست بو که دوور له کومه لگا مرؤیه ناسایه کان ده ژيان به لکو به شیوه ی تاك تاك ژيانیان دهرده سر یاخو ده شیوه یه کی کومه لی له چوارچیوهی هزره که یدا، پاشان له ریی ټم هزره وه چه ندین تاقم و مؤدیلی جل و بهرگ و هیکه لی مرؤف و

دریژکردنه وهی قژ و هیشتنه وهی ریش و شتی تریش سهریان هه لدا و بلاؤبونه وه ئیدی وای لیتهات هزره کانی وجودیه ت بوونه هزری وتویژه فلهسه فیه کان له هه موو کۆر و کۆبونه وه کاند، ماددیه کان زیاتر له وانی تر په پیره ویا نکرده جۆریک که تیبینی نه وه ده کری که زۆریک له ماددیه شیوعیه کان یان مارکسیه کان به ره و پیری پویشتن و کردیان به هزری خوین و نه م هزره له رواله ت و جل و بهر گیاندا رهنگی دایه وه، له وهش زیاتر پوژنامه و گوژار و ته مسیل و شانۆکان نه م هزره یان په پیره ده کرد و نه مهش به شیوهیه که له واقعی ژیان رهنگی دایه وه که پلانی بۆ داریزپرابی.

نیرهاب و ههره شهی ئیسلام له سه ر پوژتاواو سه رقالبوونی خه لک به دۆزی فلهستین و دواتریش ته قانده وه خۆکۆریه کان و هه لویسته تونده کانی ئیسرا ئیل و سه ره ه لدانی صدام حسین له گۆره پانی پامیاری و کۆمه لایه تی به هزره کانی و به ره نگاریه کانی وه پاشان ده رکه وتنی گۆرباچۆف و په ره پیدانی بیرۆستۆیکا (یان شوپش و گۆرانی کارگیژی) له جیهانی شیوعیه تداو سه ره ه لدانی بزوتنه وه ئیسلامیه کان له چیچان و ولاتانی تر وایکرد که بالی پاست و چه پی سیاسه ت سه رقالب و زۆرتین گه نجیش له جیهاندا به خویانه وه سه رقالب بکه ن له و نیوه نده شدا هزری وجودیه ت و بیرۆکه و موماره سه کردنی له به یین چوو، وه که نه وهی که بلینی جل و بهر گیتک بووه و مۆدیله که ی به سه رچووه، هه رچه نده که هیشتا هزره کانی وجودیه ت له په ره ورده و ناراسته کانی و له فلهسه فه ی مۆبی دا ره گی داکوتاوه و ده کری جاریکی تریش بگه ریتته وه به مه رجیتک نه گه ر بیّت و بارودۆخی پامیاری جیگیر بیّت و هیژیکی دووه له جیهاندا سه ر هه لبدات که ئیستا نه مریکا تاکه ره وانه پیتشه وایه تی و ناراسته ی جیهان ده کات.

نیگه رانی مۆبی تاکه که سی و کۆمه لایه تی پالی به تاکه کان و گروپه کانه وه نا بۆ نه وهی ریتبازی وجودیه ت بگرنه بهر له هزر و ئاکاریاندا، هه ره ها نه مهش کاریگه ری خۆی هه بو له هزری پامیاری جیهانی له لایه ک و هه ره ها بزوتنه وه رزگار یخوازه جیهانیه کان له لایه کی تره وه که دوا یی دتییه نه سه ری پاش نه وهی که کرۆکی هزری وجودیه ت باس ده که یین، هزری وجودی له پاش جهنگی جیهانی یه که مدا زیاتر به ره و خه ست بوونه وه چوو هه رچه نده که کرۆکی هزری

وجوديهت دريژ ده بښته وه بږ مروڅي كومه لگا سهره تاييه كان كه مروڅي هم رږژگار ده يه وږيت له ژيرسايه ي شيوعيهت و ماديته دا بگه رښته وه بږي.

پاشان له سهره تاي جهنگي جيهاني دووه مدا كاتيځ مروڅ توښي نالو هاوار بووبه وه له بږي نومږدي و نازاري مروږي قولدا، هزره كاني وجوديهت دوباره سهرپان هه لدايه وه.

وجوديهت له باوه شي ليبراليه تي رږژتاوايي دا گه شه ي سهندو كه سانځي زور پښه ننگيان ده كرد له وانه سورين كيركي جارد و هيډگر و جان پول سارتر، تنهها نه مه ي دوايان يه كي بووه له پښه ننگه گه وړه كاني هزري وجوديهت كه له سهرپاي جيهاندا ناويانگي ده ركدووه و سيموندي بوفوار (خيژانه ناشه رعيه كه ي) هاوړښه تي كړدووه له رږپه وي هزريدا تا كوڅايي ژياني،^۱ نه و عه قلاڼيه ته ي كه بانگه شه ي ناراسته كړدني عه قلي ده كرد دژيه كه له گه ل فله سه فه ي وجوديهت، چونكه فله سه فه ي وجوديهت وه كو په رچه كړداريځ وايه له بهرامبر نه و رږبازه عه قلاڼيه ته ي كه له چهرخي رهوشنگه ريډا زالبو به سهر نه وروپا و بانگه شه ي گشتاندني هزري "نه بوون" ي ده كرد له گه ل كوڅي كردن له "بووني به ديهيښه رو دورخسته وه ي رږولي عه قل". وای ليږهات فله سه فه ي "من" ي تاكه كه سي كه له سه لايه ننگيري و ناما قولې بنيات نرابو (منيڅي بريتيه له فله سه فه ي خوپه رستي "نه نانيه ت") بږي ټاگابو له و راستيه ي كه و مروڅ ناتواني بگاته چله پوپه ي نازاديه كاني به به رزكړدنه وه ي باري "من" له سهر حيسابي به رږه و نديه كاني كومه لگا و فله سه فه كه ي كه له يه كيڅي خود و بابهت سهرچاوه ده گريڅ.

^۱ سارتر پږي وابووه كه هاوسه رگري جوړيځه له كوڅيلايه تي كړدني مروڅ بږي يه كيڅي تر هر بږيه ش هاوسه رگري رته كړدوڅته، به لآم له گه ل نه وهدا ژياني له گه ل سيموندي بوفوار دا بردوڅته سهر، واته نه و هاوسه ري بووه به لآم به بږي هيچ گريبه ستيځي شه رعي له نيوانياندا كه واته شوږشه كه ي له سهر گريبه سته كه بووه نه ك له سهر هاوسه رگري.

(به و واتييه ي كه سارتر نه نيوانيوه گرنگزين ياساي سروشت رته بكاڅته وه كه بريته له هه بووني هاوسه به لآم تنهها له رږيگاي نه هيښتني هم گريبه سته وه وای پيشانداوه كه شوږشي كړدووه له دژي كوڅيلايه تي كومه لايه تي مروڅته كه نه مه ش پږچه وانه ي فيتره تي مروڅته كه داخوازي هه بووني ژن و ميږد و دايك و باوك منډال ده كات)، وهرگريږ

به لّام وجوديه ت همر خؤى دابهش دهبيّت بؤ دوو جوړه وجوديه ت:

- ۱- بريته له وجوديه تى بى دينى يان ئيلحادى كه هيدگر و سارتره پيره ويان ده كرد.
 - ۲- وجوديه تيّك كه پرواى به ثابن ههيه و له باوهشى كاسؤليكا دروست بووه و گه شهى سه ندووه له پيشره واني ئهم جوړه وجوديه ت گابريل مارسيل و كارل پاسبرزن.
- هيج كام له جوړه كانى وجوديه ت گرنگيان نه داوه به بونيكي دابراو له خودى ئينسان به ممش خودى و بابته بونيان ليكداوه و يه كي تي خود و بابته يان لى پيكيه يناوه. هه ردوو جوړه كهى وجوديه ت وه كو باسمانكرد جوړيكا بوون له كاردا نه وه بهرامبر عه قلانيه ت (ته وژمه كانى عه قلى كؤن و نو) كه پيى وايه "ماهيه ت" وه پيش "بوون" ده كه ويته وه به لّام وجوديه ت "بوون" وه پيش "ماهيه ت" ده خات.

ئهم بيروپايه ره فزيكي ته و او ده داته فلسفه كلاسيكيه كان به وهى كه ماهيه ت پيش بوون ده كه ويته وه، به و اتايه ي كه ئهم بيرو پايه پيى وايه مرؤډ له جيهان له دايك ده بى و فري ده دريته نيؤ ژيان بى ئه وهى هيج ويستى كي له سه ر بيّت.

مه به ست له وهى كه بوون وه پيش ماهيه ت ده كه وي ئه وهيه كه پيويسته "خود" ببيته خالى سه ره تا چونكه مرؤډ هيج نيه جگه له وهى كه به خؤى دروستى ده كات، همر مرؤډه خؤى ئاراسته ده كا به ره و داهاتويه كي دياريكراو و همر ته نها خؤى توانا داره به وهى ئه نديشه بكات كه له داهاتودا چى به سه ر ديّت، له م فلسفه فيه دا مرؤډ به شيكا نى يه له سيستمى گه ردوونى به لكو نازاده بويش به رپر سه له هه موو هه لّس و كه وته كانى.

وجوديه ت جه خت له سه ر ئاگايى ده كاته وه به وهى كه ئاگايى بريتيه له مه زه هرى گياني له مرؤډا له كاتيكا وجوديه ت لايه نى جه سته يى مرؤډ پشت گوى ده خات، مرؤډ جه سته ي خؤى له پيناوى به ره نگار بوونه وهى ژيان به كادي نى و مرؤډ فيش نازاده چونكه نازادى بنه رته ي داهي نان و دروستكردنه، مرؤډ له خودى خويدا چا كه كارو خراپه كار نيه به لكو مرؤډ ئه لقه ي كؤتايى زغيره يه ك هه لويسته جا به ئه ندازه ي سه ركه وتنى له هه لّباردنى همر كام له م هه لويستانه به باشى ئه و ده بيته چا كه كار، به لّام به ئه ندازه ي ئه وهى كه به ربه سته ي بؤ دروست ده بيّت له

هيښانه دی نهو زنجيره ههلوښتانه نهوا دهبيته خراپه کار، بهم پيښهش پهروهردهی وجودی له بنه پرتدا گرنگی ده دات به پهروهردهی نازادی بهرپرس لهوهی که چوڼ خودی خوی ههلبېژیری له ریی نهو ههلوښتانهی که مروځ له ژيانيدا له گه لئاندا دهژی و تښاندا گېروده بووه.

بابای وجودی ههلوښتی نیگه تیغی ههیه بهرامبهر به پيويستیه کانی بابه تی بوون به شیوهیه که که تاکه کانی لیی داده پرتن چونکه نهو پيويستیانه وه کو کوټ و بهند وانه که به سهر جو لهو خودی مرویی نهو که سهوه داسه پیندراون ههروه کو چوڼ بابای وجودی نهو نه دی بوی بلوی تیده کوشی بۆ بهر ته سکه کړنه وهی نهو قهید و مهر جانهی که به سهر تاکدا داسه پیندراون چونکه پیی وایه مروځ خوی چاره نوی خوی دروست ده کات و کرداره کانی دیاری ده کات به بی بوونی کاریگه ری عه قلی و دهره کی.

پيويسته ناماژش بهوه بکهین که تهوژمی وجودیه ته له بوونی مروځ و ژيانی واقعی ده کو لیتنه وه نه که له بوونی مروځ به شیوهیه کی گشتی و ههروه ها وجودیه کان گرنگی به زانینی ماهیه ته و راستیه کانی مروځ نادهن به لکو گرنگی به بوونی کیشه و نه زمه و حه ز و پيويستیه کانی مروځ له واقعدا ده دن.

به پیی وجودیه کان ماهیه تی مروځ له دوتویی ژيانی واقعی دا شکلی خوی وهرده گری کاتی که ده ژیی نهوه که پیشتر نه ندازه ی بۆ کرابی و بوی دیاری کرابی له بهر نه وهش بیروکه ی نازادی تاکه که سی له سهری سهره وهی فله سه فدی وجودیه ته دیت .

وجودیه کان نه یان تاونیوه نیگه رانی جیهانی وه لا بنین هه رچند بابای وجودی له ژیر هزی تاکه که سی و تهوژمی داپرانیش داییت به جوړیک که نازاریشی چه شتی له ژیر نیگه رانی جیهانی و کاریگه ری ههرونی و کو مه لایه تی هه کان. شه ری سارد (که له نیوان ههردوو سهر بازگی رۆژ ناوایی و سهر بازگی رۆژه لاتی دابوو) پرویدا سهره پای چه ندين هه رپه شه و گورپه شه و ململانیی سهر بازی و ده ستاوده سته کړدنې ناوه کی و گه مارو نابوری هه کان و پاله په ستو هه والگریه کان.

پاشان فراوانبوونی بښایي ټابووری نټوان هردوو چینی هه ژار و دهوله مهندي کومه لگا سهری هه لدا له ژیر سیپهري ټابووری جیهانی نو، به جوړیک که زور بواری مړی گه وره ی په راوړخست، فلسفه ی وجودیت هه به بهرزی و پته وی مایه وه له ریزی کومه لیکي دیاریکراوی راگه یاندار و پوښییر. له سه ره تا وا ده رکوت که په گی برپاوه و نه لقه یه کی داپراوی میژووه هه رچنده که له ناو بیښکه ی لیبرالې پوژناواییدا سهری هه لدا و گه شوی سهند به بی نه وی به سنووه هزریه بنه په تکه کان کوټ و به ند بکریټ به تاییه تیش عه قلا نیته، وجودیت هیچ وه لامیکي هزری پی نه بوو به رامبه ر بهو پرسیاره هزریانه ی که ناراسته ی ده کران به تاییه تیش نهو پرسیارانه ی که په یوه نديان به "نه بوونیته" وراستی یه بابته یانه ییبه کان هه بوو. به مهش ته نانه ت دژی ټایینیش وهستا و بووه هوی نه وی که پرویه پروی په خنه لیگرتنیکی زور توند بیته وه له ناوه خوی کومه لگا پوژناواییه کاند.

له گرنګترین بیروړا و هزره کانی وجودیت:

- ده توانین گرنګترین بیر وړاو هزره کانی وجودیت له مانه ی خواره وه دا کورت بکه ینه وه:
- ۱- وجودیت پړوایه کی په های به بوونی مړو هه یه و مړو ده کاته خالی ده ستپیکردنی هه موو بیرۆکه یه ک.
 - ۲- مړو له لای وجودیه کان کوټترین شته له بووندا، وه لامی نه وانهش ده دهنه وه که ده لټین مړو نه بووه به وی که بوونی مړو پيش ماهیه ته که ی که وتوته وه.
 - ۳- ټایینه کان و بیردوزه فلسفه یه کان که له سه ده کانی ناوه راست و نوی دا هه بوون و کیښه ی مړو ټیان چاره سر نه کردوه.
 - ۴- مړو له سهری پیویسته رابردوویه ک که پر بووه له کوټ و به ندی ټایینی و کومه لایته ی و لوژیکی وه لا بنیت و ټاین ته نها بریتیه له ویژدان که چی ټیان ده بی به ویستیکی په ها له لایه ن مړو هوه ناراسته ی خوی وه رگری.

- ۵- هېچ به هايه كي جيگير بووني نيه كه ئاكاري مروڤ ئاراسته بكات و سنوري بو دابني بهكو هموو مروڤنيك دهتواني هدرچي بيهوي بيكات، هېچ كه سيكيش بزي نيه بهها و رهوشي "عهيبه" لهسهر خهلكي تر دابنيټ.
- ۶- بره و پيداني سيكس وهكو به شيك له ئازادي مروڤ.
- ۷- ئاكاري وجودي به ههلاتن له كومه لگا دهناسريتهوه.
- ۸- وجوديهت به ياخييون له واقيعي ميژوو دادهندريټ، هدرچهنده ميژوو بريتيه لهو كهلهپوره گهورهيهي كه مروڤ له دواي خوي جيپهيشتوه.
- ۹- وجوديهت پهيداوو وهكو په رچه كداريټ له دژي دهسته لاتي كليسا (ئايين) بهسهر مروڤ.
- ۱۰- وجوديهت كاريگهري عهلمانيهتي لهسهر بووهو تهنانهت به به شيك له بهشه كاني عهلمانيهت دادهندريټ.
- ۱۱- له وجوديهتدا مروڤ جه مسهري بانگه شه كرنه و بهلاي نهوان مروڤ وهپيش ماهيه ته كه ي خوي كهوتوتهوه.

كه سايه تيه وجوديه كان:

- ۱- سورين كيركي جارد: نهو كه سهيه كهوا به يه كيټ له پيشه ننگه كرده ييه كاني وجوديهت داده نريټ به ماناي راسته قينه ي چه مكي وجوديهت، واته ليكولينه وي فله سه في له واقيعي مروبي وهكو بوونه وهرتيك له جيهان پرسيار له بوونه كه ي دهكات. كيركجاد به دواي نه زموني تاكه كه سي خوي دا ده گهرا نه مهش وه لامدانه وي يه كلاكه ره وه بوو بو لوژيكي عه قلي كه به هويه وه نه زمونگه را يي زينده كي بو وتي بابيه تيانهي عه قلي داتاشرا.
- كيركجاد هوگري نوسيني خودي و شيكردنه وي ناواخني نه زموني كه سي خوي بوو، و له ربي گو شه نيگا تايبه تمه نديه كاني و لاوه كيه كاني ژياني تايبه تي خوي و ژيان به گشتي گه يشته

ئوهی که ناوی لږ نا "وته وجودیه کان" وه کو (خودگه رایي) و (دلّه پراوکی) و (بی ئومیدی) و (هه لږاردن).

ئو له باوکی فیږی پشتگوږ خستنی ټایین بوو و ههروه ها ههروه ها فیږی ئهوه بو که دان بنی بهو هه له یه ی که توشی بیژاری کردو گومان و سه رسامی و دودلی و دلته نگی تیدا پواند به ریژه یه که وا کیر کجارد خه لکی تری وا دهاته بهرچاو که بارگرانی ئو هه له یه بن که له خوین و گوشتی کیر کجارد دا هه یه، هه له بهر ئهوه ش چوه پال قوتا بځانه یه کی لاهووتی به لام نه بووه ئو کاهینه ی که خوږی وینه ی بږ کی شابوو، بویه دهستی کرد به گوښه گیری و بریاری دا دریژه بهوه بدات که هیگل دهستی پیکردبوو له سه رگه رمبوون به عه قلی ژیان یاخود گرنگیدانه عه قلیه کان. بهم شیویه ناراسته ی بهره و مروږ وهرچه رځاند بږ ئهوه ی مروږ ببیته تهوه ری نویسنه کانی و لیکو لینه وه کانی و دواتریش فله سه فه که ی.

دواتر کیر کجارد گه یشته ئو رایه ی که مروږ پیویسته "بوون و ناگایی و بوونگه رایي خوږی له ژیانی تایه تی له جیهاندا بدوژیته وه" یان به واتایه کی تر مروږ پیویسته ئو زانیاریه ی که هه یه تی له ژیان و بیرو پراکانی دا رهنګ بداته وه تاوه کو به راستی بڼه مروږ و خودی خوږیان بدوژنه وه. له راستی دا وه لاختنی ویژی^۲ بږ چاره سه رکړدن لایه نی زیندوی واقعی ژیانی مروږ بریتیه له وړنگایه ی که پیی ده گنه بوون، وه (خودگه رایي) بریتیه له وته ی وته کان و ناگایی دینیته دی.

به پیی ئو راستی بریتیه له خودی ژیان و سؤزیش گه وره ترین گوزارشته له بوون، هزیریاری میسالیښ ئو هزیریاره خودیه یه که شته لاهوکیه کانی عه قلّ وه لا دهنی تاوه کو هه سته کانی خوږی شی بکاته وه و په رده یان له سه ر پاماللی.

هزیریاری خودی هه ر تاکیک خوږی له خویدا که سیکی وجودی یه، (بوون) له نه سلدا شتیکی تاکه که سی یه و بوون به پیی کات و بارو دڅخ و مردن دیاری ده کړیت. ئا لیږه دا بوون ده بیته بهر پرسیار یتي.

ھزرىارى خودگەرايى بىريارىكى ئەخلاقى يە و پىويستە لەسەرى كە خودى خۆى ھەلبىزىرى
بۆ راگەياندىنى خودى راستەقىنەى خۆى، مړۋىى بوونى بىريارى ئەخلاقى بە برياردان ياخود
ھەلبىزاردن دىتە دى.

بانگەشەكەى بە جەدەلى تاكەكەسى ناوېرد... كە برىتيە لەو جولەيەى (تاك) دەبىتە
(ھەموو) بە جۆرىك كە تاكىك دەبىت تاك بۆ ھەموان نەك تەنھا بۆ خودى خۆى.

بە پىى كىركىجارد راستى برىتيە لە جەدەلىت بەو بىيانوہى كە راستى برىتيە لە
گفتوگۆكردن لەگەل نەفس و، ھەروەھا راستى ئەو ناچىگىريەيە كە دەبىتە ھۆى دروستبوونى
بىرۆكەو باپەندى.

بەپراى ئەو ھەلبىزاردن بە بىى بوونى بىرۆكە و نىگەرانى ھەر نايتەى دى ئەمەش
خاسىەتيكى بوونە بە جۆرىك كە بوون خۆى لە خۆيدا دەبىتە ھەلبىزاردن و بوون خۆى كىركارىكە
كە فىكر دەركى پىدەكا لە ھالەتى كىركارى دا و دەبىتە بابەتيك بۆ ھزر، ھەروەھا تاكەكەسى
يەو ھىچ رىنگا و شىوازىكى نىيە بۆ گوزارشت كردن لە خۆى.

۲- ھىدگر: ئەمەيان لە رىنگاى ئەزمونى تاكەكەسى خودگەرايى لىكۆلئىنەوہى لە بوون
نەكردووە بەلكو لە رىنگاى شىكارىەكانى خۆى گەيشتووە بە ھالەتەكانى بوون و ماناكانى
ھەروەكو چۆن كىركىجارد لە سەرەتاكانى نوسىنى لە رىنگاى بوونى تاكەكەسى يان(منى بە
ئاگا) بە لای فەلسەفەى بووندا دەچوو لە ژيانى پۆژانەيدا ئەمەش لەبەر ئەوہى كە ئەو كەسەى
كە بەدواى بووندا دەگەرپى خۆيشى ھەر بونەوہرىكە و خۆيشى دەبىتە بابەتيك بۆ ئەو
لىكۆلئىنەوہى ياخود بلىين ئەو كەسەى كە لە بارەى بوونەوہ پرسیار دەكات بوونىكەو پرسیار لە
بوونەكەى دەكات.

بوونى سەرئاسەرى (ئەنتۆلۆژى) بە پىى ھىدگر لەگەل ئەو بونەى كە تاكەكەسى يەو
سەرەتايىيە يەكناگرىتەوہ، واتە (منى خودى) يەكناگرىتەوہ لەگەل (من) ى ژيانى پۆژانە لە
جىھاندا.

دواتر هیدگر گه‌یشته ټهو پایه‌ی که (بوونی په‌سهن) و (بوونی نارپه‌سهن) دوو بوونی ټه‌واو لیکجیاوازی سیفه‌تجیاوازن وه (منیتي) بریتیه له بوون و گفتوگو و هه‌لسوکوت له‌گه‌ل خه‌لکی ترده (په‌سه‌نایه‌تی) بریتیه له هه‌لېژاردنی خود بۆ خودی خوی و (نارپه‌سهنایه‌تی) بریتیه له هه‌لاتنی خود له خودی خوی.

(له ده‌ست چوون) و (نامۆبوون) له لای هیدگر بریتی نییه له شکست چونکه شکست بریتیه له (منیتي) یه‌ک له جیهاندا که ناچاره به بی بوونی خوی بژی له شونینکی دیاریکراودا که به‌رپرسه له بوونی خوی له کاتیکدا که له‌ده‌ست‌چوون بریتیه له ونکردنی منیتي بۆ توانستی خودی.

(نامۆیی بوون) جوړه‌یه‌که له خوده‌وه بۆ خود هه‌روه‌ها جوړه‌یه‌که په‌سه‌نایه‌تیه‌که‌ی خوی ده‌گۆړی.

(به‌ها به‌رزی) له لای ټهو (کاتی) یه‌به‌و واتایه‌ی که (نه‌بوون) تئیدا بوونی هه‌یه و (داهاتو) له لای ټهو واتای (مردن) ده‌گه‌یه‌نی و هیچ ریگایه‌ک نییه بۆ پزگار‌بوون لپی که واتای "نه‌بوون" ده‌گه‌یه‌نی. وجودیه‌تی مرویی به‌رپرسیار گوزارشت له هه‌لېژاردن ده‌کات، (منیتي) پټویسته له‌سه‌ری خودی خوی هه‌لېژیری به‌لام نه‌ک نازادیه‌کی په‌ها چونکه بوونی هه‌لېژاردن سنورداره. له دیارده جه‌ده‌لیه‌کانی بوون له لای هیدگر بریتیه له (به‌رزی) که بریتیه له سه‌ریه‌ستبوون و گه‌مارۆدان و شکست پی هیټان و ده‌رچوون له خود که ټه‌مه‌ش بوونیکي بی سیستمه. (به‌رزی) بریتیه له (سه‌ریه‌ستبوون) واتا تواناداری کارا به‌سه‌ر بووندا و (په‌تکرده‌وه‌ی) هه‌ر په‌تکرده‌وه‌یه‌ک بۆ خود و ټه‌گه‌ری هه‌بوونی خود هه‌روه‌ها (گه‌مارۆدانی) واته شکست‌په‌ټه‌ناییکي نویی بوون. هیدگر به یه‌کټک له پایه‌کانی قوتا‌بخانه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی وجودی داده‌ندری.

۳- ژان پۆل سارته‌ر: سارته‌ر ده‌گرنجی بخریته نیو پۆلی کۆمه‌له نازادیخوازه‌کانی سه‌رده‌می بانگه‌شه‌کارانی گۆرانی کۆمه‌لایه‌تی و پامیاری، ټهو بانگه‌شه‌کارینک بوو بۆ به‌ره‌نگار‌بوونه‌وه‌ی چه‌رخي بۆرژوازی چونکه چه‌رخي بۆرژوازی چه‌رخي لیکه‌لوه‌شان و داروخان و دارپمان بوو،

سارتهر يه كيك بو له بانگه شه كارانی نه هیشتنی ئایدۆلۆژیای زالبگیر و كۆت و به نندكاری نه ریتی، به پیی سارتهر رۆشنیری به ئاگا به دوو ریگا به رهنگاری ئایدۆلۆژیا ده بیته وه:

۱- مومارسه كردنی ره خنه ی خودی به بهرده وامی.

۲- بهژداری كردنی چینه بی به شكراوه كان له داوا كردنی.

رونكیبر مرۆفیکه كه له خودی خوێ و كۆمه لگاكهیدا دهرك به هۆشیاری ئه و دژیه كه دهكا له نیوان لیکۆلینه وه له راستی كرداری كه (ده گونجی جی به جی بکری) یان به شیوهیه کی تر بلین په تکرده وهیهك به وینه ی نوسه ریک كه بانگه شه ی ده سته رداربوون له بیدهنگی و هه لاتن ده كا.

سارتهر نوینه رایه تی ئیلحاد دهكات له رهوتی وجودیه تدا، وه جاریكیش پرسیاریان لی کرد له باره ی رای ئه و له باره ی بوونی خوا و هلامی دایه وه به وهی: ئه گه ر خودا بوونی هه بیته هیچ کیشه یه کم نی یه به لام پیم وانی یه خودا دسته ربداته کاروباری مرۆفه كانه وه (خوا په نامان بدا).

ههروه ها سارتهر هه موو په یه ونه دیه کی كۆمه لایه تی رهت دهكات ه وه به هاوسه رگیریشه وه، ئه گه رچی له گه ل فیهله سو فی وجودی سیمون دی بۆفوار له یهك مالددا ده ژیان وه كو دوو هاوسه ر به لام ئه و برپای به هاوسه رگیری نه بووه، له هه لسه كه وه ته كانی دا ئه وه ده رده كه وی كه ئه و رقی له (به لینه نامه) بۆته وه نهك هه لباردنی ئافره تیك بۆ خوێ، ئه م دیارده یه ئیستا له ناو زۆریه ی میله تانی ئه وروپا و ئه مریكا په یرو وه ده كریت به لكو بابای ئه وروپی و ئه مریکی وا قی ورمه وه له تیروانی نی موسو لمانان كه پابه ندن به داوینپاکی و ئه مه هیچ مانایه کی نی یه لای ئه وان. جا به كورتی ده توانین بلین سارتهر نوینه رایه تی قوتابخانه ی ئیلحادی فیهله فه ی وجودیه ت دهكات .

ماناكانی ژیان ی ئاسایی و ئایین له لای فیهله سو فیه وجودیه كانی تر له ناوده چن وه كو (فرانس كافكا) و (كۆلن ویلسۆن) به جوریک كه له رۆمانه كانیان مرۆڤ به جرو جانه وه ر ده شو به یین، به لایانه وه زۆر ئاساییه وینه ی مرۆڤ سو ك بكه ن. ئه مه له لایهك و، له لایه کی

ترەۋە ھىچ واتايەك بۇ ژيانان ناھىيلىنەۋە چۈنكى ئۇ فەيلەسوفانە خۇيان ھىچ كاريگەرەك لى پاش ژيانى خۇيان جىننايەتلىك تاۋەكو مانايەك بداتە ژيانان يان بلىن زۆربەى ھەرەزورىان بوونى خۇيان نەھىناۋەتە دى.

زۆربەى فەيلەسوفە وجوديەكان بەرەو ئاراستەى ئەۋە دەپۇن كە فەلسەفەكەيان لى شىۋەى چەند پۇمانىك وينا بىكەن و بلاۋى بىكەنەۋە تاۋەكو ئۇ ھىزانە لى كەسايەتى زىندو و ھەلسوكەوتياندا بەرجەستەى بىكەن، ئەمەش لى پىناۋى ئەۋەى فەلسەفەكەيان لى پەرتوكى وشك و بىردۆزانىكەۋە بگۇپن بۇ قالبىكى زىندو بەرجەستە كراۋ كە رەنگىداتەۋە لى چەند كەسايەتەك كە بە ھەلس و كەوتىكى مەۋى ئاسايى پەفتار دەكەن، جا ھەندىك لى فەيلەسوفانە چەند چەمكىكى نوۋ بەكاردىنن لى برى چەمكى وجوديەكان ۋەكو (ناماقول) بە شىۋازىك كە لى دوو توۋى بەكارھىنانى ئۇ چەمكىدا واتاي دوو جىھان دەگەينى:

۱- (ماقول) كە جىھانىكى مەنگى پۇتىنىە كە ھەر لى ساتى مەۋى يەكەمەۋە تا ئەمەپۇ نەگۇراۋە.

۲- (ناماقول) كە بىرىتە لى فەلسەفەى پەتكەرنەۋە گۇپان و نوپگەرى و تاكەكەسى و خودگەرايى.

فەلسەفەكانى دواى وجوديەت و ئەۋانەى پىيەۋە گاريگەرن:

(بنىادى) ۋەكو ۋەلامىك پەيدابو لى دژى وجوديەتى سارتەر كە خۇى لى چەمكى زمانەۋانى سىستىمى پەيۋەندىەكانى نىۋان مەۋقەكان چىر كەردەۋە، چۈنكى بەۋ پىيەى كە بونىادگەرايى بانگەشەى بۇ دەكات مەۋقەتەنە بەشەكە لى سىستىم و بوونەكەشى سنوردارە.

بونىادگەرايى ئىلدۆلۇژيا و شىكەرنەۋەى ئايدۆلۇژى پەت كەردەۋە لى پەيۋەندىە كۆمەلايەتى و پامىيارىەكانەۋە، تەننەت لىمىانەى دۆزىنەۋەى راستى خودى خۇشى لى پەرنەسپەكانى ھىز و زۆرلىكەردن پەكى كەۋت، لەپىتى ئۇ پەتكەرنەۋەى وىستى زۆرلىك لى

مهبهسته کانی بښننه دی. وهکو په تکرر د نه وهی مه مرکزیه تهی که به هیژ و ژورلیکړنده وه لکیند رابو.

فلسفه دی بنیاتګه رایې له نه نجامی شکستخواردنی وجودیت پدیدابوو نه مهش له شهسته کانی سده دی رابردوو. بناغدی نه وه فلسفه فیه بریتیبوو له وهی که چوار نوسه ری فله رنسی دایان پشتبوو:

۱- کلؤدلیفیشتر اوس

۲- رؤلان

۳- میثیل فوکو

۴- جاک لاکان

شتر اوس به پیشه نګی بونیادګه رایې داده ندري و نه م فلسفه فیه بو نه وه ده ګه رپته وه، نه وه چوار نوسه له یه ګه په ګی مهنه جی دا ټیکده کهنه وه که نه ویش بریتیه له (و شه کاری زمانه وانی)، پټیان وایه که "د" (وهکو یه که یه کی دهنګی) ههروه ها "نه وه شکله ی که نه م پټه ناماژه ی بو ده کات" که (پیکهاته یه کی خه یالیه) بوونیان هیه. وه له نیوان "د" و "نه وه شته ی ناماژه ی بو ده کری" ته رکیز کردنیکی خه یالې بوونی هیه که وهکو پرؤګرامیکی نویکه ره وه پیدا ده بیت، نه که پیدابوونی تیوریکی هزی یان نایدؤلؤژیایه کی دیاریکراو.^۳

بنیادګه رایې ته نه ها پرؤګرامیکه نه که په وتیکی هزی یان رامیاری جیا له وانی تر، هزی سهره کی نه وه په وته ګریدراوه به زاراوه ی بنیات، بنیات به مانای بونیاتنانه وه نوساوه که خاوه نی په ګهز و بنه مای خویه تی و هه موو په ګهز و بنه مایه که هله دهستی به نه رکیکی

^۳له زانستی زماننسی دا دیاردهیه که هیه که زمانی مروقی پی جیاده کریتنه وه له هی ناژنه، پی دی ده لټن هه په مه کی (arbitrariness)، نه مهش بریتیه له وهی که هیچ په یوه ندیه که نیه له نیوان بیت و شکلی نه وه شه یی که پټه که مهبهسته تی، بوغونه مهرج نیه نه وه پیتانه ی که بو وشه ی (قهلهو) به کاردین له شکلیشدا قهلهو بن، یان نه وه پیتانه ی که بو وشه ی (فیل) به کاردین، له شکلیشدا شیوه ی فیل له سهر کاغز دروست بکه ن، نه م دیاردهیه له ناژه لاند پیچه وانه یه. پروانه P. ۱۰ George yule, The study of Language (وه رګی).

دياريكراو له م بنياتنانه، به لام ثم ثمركانه هركاميان له سمر پهيوه ندى بنچينه يوه بهويتريانه وه پهيوه ستن، هركام له پيکهاتانه گرنگيه كهي له بنياتنانه دهرناكه ویت به پهيوه ندى خوی له گهل بنه ماکه ی تر.

لاله ند بونياتگه راڼي به وه پټناسه دهكات كه "بريتيه له هه ماههنگي يان هر پيکهاتوويه كه له ديارده له سمر يه كه له كه وه بووه كان به جوریک كه هر ديارده يه كه به دواي ديارده كاني تره وه دیت و "ديارده" رونا دات ته نها مه گهر به پهيوه ندى له گهل ديارده كاني تره وه نه يیت".

له و پټناسه يوه نه وه مان بو رپون ده يته وه كه بنياتگه راڼي ئاماژه يه بو "كوللی" يان "هه ماههنگي" يه كي پيکه خراو كه له نيو خودي خويده ره گزي بنه رتي هه يه و هركاميكيان كار له وي تر ده كهن، ناتوانين له هيچ كام له م ره گزانه تيېگه ين به ته نها تيړوانينيكي سهرپيې به بي تيړوانين له ره گزه كاني تر، به لكو به وه له ره گزه كان حالي ده بين كه له پهيوه ندي كاني نيوان خودي خوښيان بكولي نه وه.

له بواړي زمانه واني يوه نه وه مان بو رپون ده يته وه كه شيكاري پريزماڼي زور روكه شي يه چونكه شيكاري مانايي زور قولتره، به لام له بواړي زانسته كومه لايه تيه كاندا شتراس پروگرامي بنياتگه راڼي له زوريك له توپينه وه كاني خويده به كارديني كه "بونياتي نه ستی يان قوللی" دانا كه له ديوي دواوه ديارده بينراوه كاندا هه ن و هه ماههنگيه كي عه قلاني لوژيكي پيكدنين كه له لايه كه پهيوه ندى نيوان سروشت و كه لتور ليكده ده نه وه و له لايه كي تره وه ديارده كومه لايه تيه كان شي ده كه نه وه.

شتراس وه كو پيشهنگي بونياتگه راڼي:

شتراس له "نه نسروپولوزيای بونياتگه راڼي" كولي ه وه له سمر پيساي عه قلانيه ت و شموليه تي خه يالي به واتي سهر قالبون به و پروسانه ي كه له نيو خه يالي مروځدا به شيويه كي گشتي دي و ده چي. شتراس ديارده نه نسروپولوزيه كان به سيستمی كي دياريكراو ليك ده داته وه: به وه ي كه سيستمی كي ليكبه ستراوه و هه روه ها سيستمی ئه فسانه يه له سمر بنچينه ي

وشه کاري زمانه وانی وه له پټي نهم پروگرامه وه ویستی له شیوازی بیرکړدنه وه حالې بیټ که هه موو ناده میزاده کان تییدا هاو به شن به پشستگو یخستنې کارتیکره کاتی و شوینیه کان، واته به جوړیکتر بلین نیسپات کړدنې یه کیټی هزری مروی له ساته ی که دان به تاییه تمه ندیه کانیاں دا دهنیت. شتر اوس بوی دهرکوت که زوربه ی دیارده که لتوریه کان وه کو ته کنه لوژیواو ریکخستنې رامیاری پیویسته بچنه ژیر بایی ریککاره کومه لایه تیه کان یاں نایکولوژیه کان له دوتوی ژینگه ی سروشتیدا.

شتر اوس ناراسته بنیات گه راییه که ی له پټي جه ده لی نیوان عه قلائیته و نه زمونگه رایي دیاریکړد، پاشان بوی دهرکوت که کلتوره کان ریک به پیی ریککاره ناوخییه کانی خدیالی مروی گه شه ده کهن، نه ک ته نها وه کو وه لامدانه وه یه ک بوی پیویستییه دهره کیه کان.

میشیل فوکو:

فوکو جه ختی کړدو ته سهر ریککاره دهره کیه کان که له گوتاری گشتی دوورده که ویتنه وه یاں وردتريش بلین گوتاری رامیاری، واته نه وه ی که پیویست نی یه بگوتری یاں نه وه که ده گونجی بگوتری، سهره پای نه وه ی که تیوریکی رامیاری بو داننه به لکو پیی وابوو که نه و ریککاریانه ده گونجی راست و هه له لیکجیا بکه نه وه.

وا پی ده چی نه و ریسایانه ی که پییان دهوتری دورخستننه وه فوکو باسی لیوه کړدون بچنه نیو خانه ی سیستمی توتالیتاریه وه به جوړیک که زالبگیری و زورداری کومه لایه تی و رامیاری تییدا به دی ده کړی، چ جای نه گهر سهرچاوه کانی دورخستننه وه بچنه ژیرده سستی یه ک که سی دیاریکراو یاں ده زگایه کی نه منی که بانگه شه ی بهرگری کړدن له نیشتیماں یاں ولات یاں گهل بکات؟.

نه گهر فوکو راځه کړدنیکي هه ماهه نگ نادوزیتنه وه به نه ندازه ی نه وه ی که په وانپیژی زمانه وانی پیشکه شمان ده کات، نه و ناچاره په نا بباته بهر ویستی تاکی پوژئاوا له میژووی هاوچه رخدا له پیناوی گه یشتن به زانیاری به بی گه رانه وه بو میژووی کون.

بە ڕای فۆکۆ ھێز لە ئەنجامی ویستی تاکیک یان گروپییک نایەتەدی بەلکو ھێز لە ئەنجامی زۆرلیکردن دیتەدی بە چەندین شیوازی جیا جیا تەنانەت راستیش لە ڕیگای زۆرلیکردنەوە دیتەدی. ئەم بەرنامەیە بە مارکسی بوونی فۆکۆ دەردەخات، چونکە ئەو ڕای خۆی بە ھیچ بیر و ڕایەکی ئایینی یان تاییەفی نەبەستۆتەو و شیوازی تیروانیی ناپاستەوخۆی بەکارھێناوە.

بە ڕای فۆکۆ ژباڕی رۆژئاوا بەرەو دارپمان دەچێ بەبێ ئەوەی ھیچ جیگرەوێیەکی ھەبێت، فۆکۆ رۆلێکی گرنگی گیرا لەوەی کە پەردەى لاڤا لەسەر دیاردەى بەکارھێنانی تەکنەلۆژیا بۆ نەھێشتنی ئایدۆلۆژیای زالا بە چاویلکسورکردنەوێ دەسلالت و پروبە پروبەوونەوێ مەرکەزیەتی دەستەلات.

پۆلان بارت:

بە پێچەوانەی سارتەر پۆلان بارت بروای بە یەکبونیکی سەراپا نی یە لە مرۆڤیکدا، بەلکو ئەو بروای بە یەکبون ھەییە و پشتگیری لە ھەرشتیک دەکا کە لیکداپرتندراو و چەندانە کراو و فەلسەفەکی لەسەر شیکردنەوێ دامەزراو بە جۆریک کە تاک شی دەبێتەوێ دەبێتە چەندانە.

جان لاکان:

جان لاکان فرۆیدی بوو بە پشت بەستن بە شیکاریە دەرونیەکانی فرۆید پیتی وایە کە ھەزە تاکەکەسیەکان و ویستەکانیان لەسەر ئاستی "من" و "تیکرا" دا کاردەکەن، ھەرۆھا ئەو ئایدۆلۆژیاو شیکردنەوێ ئایدۆلۆژی پەتکردەوێ. بنیاتگەرایى دووبارە گەراپەوێ ناو عەقلائیەت و بوونی خۆی تیدا دۆزیوێ لە دەروەى لیبرالیەتی کۆن چونکە بنیاتگەرایى کان کۆشش دەکەن لە دژی بۆرژوازیەت. ئەو بۆرژوازیەتەى کە لایەنێکی گەورى ئابووری و کۆمەلایەتی مارکسیەتی پێکھێنا. بونیاتگەرایى کان لە دژی تاکەکەسى و فەلسەفەى "من" دەوێستەوێ کۆشش دەکەن.

بونیاتگەرایى کان مێژوو بە ڕافەییەکی مادى لیکدەنەوێ ھەرۆک چۆن مارکسیەکان دەیانکرد، چونکە مرۆڤى تاک زیاد لە شکلیکی دیاریکراوى نی یە، واتە مرۆڤ بە پیتی تیوری

لاهوټی کلاسیکی کاینټیکي به شهرى نى يه به نه نندازهى نه وهى که به شينکه له سيستمه ميکي ديارى کړاو، له گه ل' نه وه شدا نهو بونياتگه رايبه ي که له وجوديه تى سارته روه سهرى هه لدا به ناروونى مايه وه، له بهر نه وه چه رځيکي به دواى خوى داهينا که به "سهرده مى دواى بونياتگه رايبى" ناسرا، که جاک دريداي بونياتگه رايبى پيشر ه وايه تى ده کړد^٤.

٤ دکتور صباح به رنځي له گوډاري کدا خوښندنه وه يه کي کړدوه بو هزرى وجوديه تى له ژير ناونيشانى (سهرنځيک له وجوديه تى Existentialism)، ده لى:

وجوديه تى له بنه په تدا کاردانه وه يه کي مرؤفى نه وروپى بوو له دژى سهرمايه دارى له لايه ک و مارکسيزم له لايه کي تره وه.

له سهرمايه دارى دا مرؤف مه وجوديکي به پره لاو له مارکسيزمدا مرؤف مه وجوديکي ده ست به سهر بوو، له سهرمايه دارى دا مرؤفى درؤينه، له مارکسيزمدا مرؤفى قالب گرتوو، نه م دوو جوړه مرؤفه يه ک له يه ک ترسناک ترن.

وجوديه تى له سهره تادا ياخى بوونى مرؤف بوو له دژى نهو دوو کاره ساته.

بيردوزه مرؤف دوسته کان له چه رځى هه ژده به دواوه له بهرام بهر کاره ساتى دژ به مرؤفانه ي سهرمايه دارى و ماشينيزمى خوړناووه هه ستيان به مه ترسى کړدو به شيوازى جوړاو جوړ هيرشيان کړده سهر و له م بهراره دا نه ده بياتيکي ده وله مه مندو زينديو ان ده سته بهر کړ، که مارکسيزم دواتر توانى سوديکي زورى لى وهر بگري ت بو مه حکوم کړدنى کاپي تاليزم.

(پيغون نارون) له م بهر يه وه گوتوبه تى: (مارکسيزم ته نه ا بري تيه له کوکړدنه وه يه کي زيړه کانه ي نهو وتانه ي غه يري خوځيان گوتوبانه).

مرؤفايه تى له عه زره تى جه هه ننه مى سهرمايه دارى، پروى له به به شتى مارکسيزم کړد. جاران مرؤف له خزمه تى سهرمايه دا چوکى دادابوو، نه مجاره يان خوى بوو به شمرازي به ره مه پتان و زاتيه تى خوى له پيتناوى کو مه لگاي به ره مه پتانه ردا تونده وه، به نوميدى هاتنه دى خونه کاني مارکس و ياره کاني له مه عبه دى کارخانه و کينلگه کانداه ده سته ونه زهر وه ستا.

به لام نه مجاره شيان مرؤف به شى نه ساره ت بوو، مرؤف له سيستمه مى سهرمايه دارى دا گيانداريکي نابوورى بوو، له سيستمه مى مارکسيزم دا بووه شتيکي مونه زهم که ده بيت له ژير کارليکړدنى جه برى ميژووى دا، له ژير بهر دashi دژايه تى ناوخوي چينايه تى دا وردو خاش بيت.

له کاردانه وهى نهو دوو سيستمه پر له سته مه دا وجوديه تى ملي قوت کړده وهو گوتى مرؤف ده بى خوى خوى بخولقي تى. به کوردى وجوديه تى کاردانه وهى مرؤفى سهرليش شواوى سهراب برودوى نه وروپا بوو له بهرام بهر سولته ي کلنيسا و سيستمه مى سهرمايه و کو ت و به ندى ماترياليزمى ديالکتيک.

دواى جهنگى جيهانى دووهم گهلانى ناسياو شهفريقا پرويان له ناسيؤناليزمى دژ به ئيمپرياليزم كړدو بؤ پهسنايهتى خويان گهړانهوه، بهلام مرؤفى داېراو له دينى نهورپا، كه له ههموو شتيك ييتزارو قوتار بوبوو، ون بوونى خوئ له وجوديهت دا بينيهوه، بهلام شم ههلقرينهئ وجوديهتيش تا سهر نهبوو، سهره نجامه كى له پوچگه راييهوه سهرى دهرهيتا. وجوديهتى سارترم جوړيكي تر بوو له ماترياليزم.

جياوازي وجوديهت و ماركسيزم نهويه كه ماركسيهت مادديهتتيكي پروتو وجوديهت شيركيكي مادديه. نهگينا همدروكيان لهسهر ماترياليزمى ديالكتيك وهكو جيهانييني ريكيكهوتون. وجوديهت شم نازاډيه ددات به مرؤف كه ههرچى دهيويت بيكات بهلام كه ديتسه سهر نهوهئ مرؤف بهروى كوئ دهچئ، بئ وهلام و دهسته وهستان دهوستئ. چونكه همر مبهسستيكي تؤ ههليوئريت هيچ جياوازيهكى لهگهل مبهسته كاني تر نيهه جگه لهوهئ كه تؤ شمته ههلبؤاردووه نهوانى تر خهلكى ديكه ههليان بؤاردوون، واته ناوهدانى لههيچ جيتيهك نيهو ناماغيك نيهه كه مرؤف ههنگاوى بؤ لابنئ، كهواته شهجمى وجوديهت دهبيتسه نهوهئ لهدهرهوهئ مرؤف هيچ پتورهئيك نيهه كه كرداره كاني پئ بپتوريت، مرؤف خوئ پتورهئ خوئيهت.

بهلاى نيمهشهوه وهكو ئيسلامى، شم فلهسهففيه له كمش وهوايهكى ناسروشتي و ناارامدا كه مرؤفهكان ههست به غوريهت و پوچى دهكهن خوئ دهنوتئ، كاتيكي مرؤفهكان لهؤئر بارى مهينهتى و ههل و مهرجى نالهبارى كؤمهلايهتى و گوشارى سيستمى سهرمايهو بئ كاريدا، واته له شهجمى لاسهنگ بوونى ترازووى بايهخهكان دهگهنه حالتهتى پوچى و بئ مانايى و لهخؤ بيتگانه بوون، پاش داكهوتنى زؤر دروشم و شيعارى قهومى و حيزبى گروپبى ناچارن، چونكه له سهرچاوهئ پروون و ههست و شعورى ئيماندارانه دوورن ههلوهداى سهرابى شو جوړه فيكره سهيرو سهرهرو بئ ناوهؤكانه بن كه زادهئ ههل و مهرجيكى جياوازو كاردانهوهئ بارودوختيكي تاييهت و لهدايك بووى قؤناغيكي ميؤووى پيش ئيستنان، كهواته مسهلهكه تهنها لهوهدا خؤلاسه نابيتسهوه كه شهزميهكى فيكرى لهئارادايه، چونكه پهرسهندنئ وجوديهت كاتى خوئ له شهروپاش تهنها لهبهر بسونى شهزمهئ فيكر نهبووه، وجوديهت كاتيكي سهرههلاا كه باقى فيكره دهستكردهكان گهيشته بن بهست و لهباتى چارهسهرى كيئشه كاني مرؤف بوونه سبهبى قول بونهوهئ زامه كاني.

وجوديهت له كؤمهلگايه كدا سهرهلهددات كه جگه له شهزمهئ فيكرو شهزمهئ عهقل شهزمهئيهكى شهخلاق و پهوشت له ئارادابئ. ههرچهنده همدئ كس دهيانهويت شم فلهسهففيه به قؤناغيك له قؤناغه كاني پهرسهندنئ فيكرى فلهسهفى نهوروبى لهقهلم بدن، بهلام لهراستيدا وجوديهت شهوژميكي ياخى بوون و رويهروبوونهوهئ شه ئاراسته تاك گهراييهئ فلهسهفهئ نهوروبى يه، كه لهپتنواى تاكدا ههمو بايهختيكي ئينسانى ژير پئ دهخات.

بهكورتى وجوديهت ههولدانيتكه بؤ چارهسهرى كيئشه، نهك چارهسهرى كيئشهكه.

(لهم نوسراوه دا سود له نوسينيكي د. عهلى شريعتهئ (أنسان و اسلام) بينراوه).

(وهركيتر)

پراگماتيزم

البراجماتية

Pragmatism

پراگماتيزم^۱

پېناسه ی پراگماتيزم :

چه مکی پراگماتيزم يان پراگماتيهت پټکهاتووه له وشهيه کی یونانی که به مانای "کار" دیت و لهم وشهيه ش وشه کانی "به کرده بیکردن" و "کرداری" هاتوون. ثم زارواهيه ههول ددها هه موو بیړۆکه يه که به "به دواي يه که داچون" و "به دواي يه که دهااتن" لیکبداته وه بو زانینی ته نجامی به ره مه مه کرداریه کانی هه رکامیکیان چونکه تیځه یشتن و تیړوانینی ئیمه به رامبه ر به مانا گشتگیریه کانی ثم به ره مه مانه يه کسانن جا چ راسته وخو بی یان ناراسته خو. که واته پراگماتيزم بریتیه له بیرکردنه وه مان بو هر بابته یی یان شتی که به تیړوانینی که که خاوه نی مه به ست و گرنگی پوزه تیځی خو ی بیت.

پراگماتيزم ره وتیکی رامیاری وهرگرت له گه وره ترین ولاتی جیهاندا، ولاته يه که گرتووه کانی ته مریکا ته مړۆ دهیه ویت جیهان به ره و ناراسته ی ثم قوتا بځانه يه ببات، به لکو راستر بلین دهیه وی ته زمونی ثم بیړۆکه يه له ولاته يه که گرتووه کانی ته مریکا وه به سر هه موو که لانی جیهاندا به پیښت، و له راستی دا سروشتی گه لی ولاته يه که گرتووه کانی ته مریکا و سیستمه رامیاریه که ی هاندرن بو قبولکردنی فله سه فهی پراگماتيزم، به لام ثم ته زمونه له ولاتانی تر دا به دهیان ناراسته ی جیاوازه وه بردراوه بویه ثم بیړۆکه يه ناتوانی به سه رکه وتوو دابنریت به تایبه تی ته گهر ره چاوی ته وه بکهین که ناین و نایینزاکانی ته و میلله تانه به تایبه تی (نیسلام) ره تی ته وه ده که نه وه که بیته کیلگی تاقیکردنه وه ی هزریکی دیاریکراو له دیو کراسیه ت،

^۱ له وانه يه د. عدنان سید حسن سه رکه وتووترین که س بی له پوخته کردنی بابته تی پراگماتيزم، ته و رو نی کردۆته وه که ثم چه مکه له وه ده رچوه که تنها کۆمه له هزریکی دیاریکراو بی به لکو پوخته يه کی فله سه فی گشتی يه که بایه خ به کاروباری مړۆ و کۆمه لگا و ده ولت ده دات.

چونكه ټولو ميللله تانه بېرؤكهى (نامانچ په وایى ده دات به هوکار) به ته وایى په د ده كنه وه. ټومه له لایه ك، له لایه كى تره وه ټولو جیهانه پړوحيه كې ټولو ميللله تانه كې ټېدا ده ژین وایان لى ده كات كې ټوم هزره په د بكنه وه، چونكه سهر كه وتنى شتيك يان شكسته ټېناني ناتوانى بېته هوى راگرتنى ټولو ريسا شه رعيانه كې ټولو ميللله تانه پړوايان پيى هديه و پييان وايه كې له ناسمانه وه نيردراونه ته خواره وه و ناكړى مړؤ به ناره زوى خوى ياريان پيى بكات.

نا بهم شيويه ناگوځي ټومونى پاميارى و كوم لايه تى له جیهانى ئيسلاميدا له سهر فلسفه كې به راورد كړدى به رهمه وه ديهاتوه كانى نهرزى واقع بنيات بنري. واته ټه گهر پراگماتيزم هولو دده بو جيبه جيكردى ټولو هزرانه كې له نهرزى واقيدا به به رهمى پوزه تيفه وه دينه دى ټولو گهلانى پوزه هلات خاوه نى هزرى ناسانين و پيشتر له نهرزى واقيدا ټومونيان له و هزرانه دا هېووه كې ده گوځي له هېموو بارودوځي كدا جيبه جى بكرين، ټوه ش به كړدارى ئيسپاكتراوه و سېلمنراوه به دريژاى پوزه گار له هېموو بارودوځي كدا، چونكه ئيسلام نايينى هېموو كات و شوين و قوناغيكه.

پراگماتيزم فلسفه كې كې پتوره بو هېموو بېرؤكهيه ك و هېلېده سه نكيځي به وه كې تا چنده به رهمى هديه له نهرزى واقيدا، ټوم فلسفه كې ناويكى ترى هديه و پييه وه ناسراوه كې بريته له "بيانوگري" كې له سهر بنه ماى تېرامان له به رهمه كړداريه كان كار ده كات كې تاك به ناواته پيى بگات له پيى هزره كانى و بېرؤكه كانيه وه، ټومه ش فلسفه كې "چارلس پيريز" C. peirce (۱۸۳۹-۱۸۱۴).

كه پوخته كې بهم شيويه يه:

(هزرى راست ټولو هزره سودبه خشه يه كې شاينه جيبه جيكرده له نهرزى واقيدا).
پراگماتيزم ته نها له سهر پيريز نه وه ستا به لكو فېله سوفى ترى نابورى و كوم لايه تى و

په روه دهی پراگماتی په یدابوون له وانه: ولیام جهیمس و جون دیوی و هی تریش...، نه مانه
راکانیان زور له بیرۆکه کانی پیتریس ده چون که نه مهی خواره وه پوخته که یه تی:

(مانای راسته قینه ی هر هزریک له بهرهمه که ی دا دهرده که وی و، موماره سه ی کرداریش
به لگه یه له سهر راستیتیه که ی)، نه مه یه راستی کرداری، به لاهم راستیه پروته کان نه وانه ن که
دابراون له واقع، نه مه ش به پای نه وان جوریکه له اوات و میسالیه ت. له م سونگه یه وه بابای
پراگماتی نه وکه سه یه که حز به راستیه کان ده کات به هه موو جورو که رسته خاوه کانیه وه،
نه مه ش هیئانه دی تاراده یه که نه سته مه، نه زمونی که که پروداوه کان برپاری له سهر ده دن، به
تاییه تمه ندیکردن و جیاکاری و پیوه لکان...، راستیه کان به وه تیینی ده کرین که له بارودوخی
تاییه تی دیاریکراودا کارده که ن و پاشان گشتگیر ده بن. راستیش له لای نه و ناوی که بو
پولینکردنی هه موو جور به ها کارتیکره دیاریکراوه کان له نه زمون دا، هزی راسته قینه له
پراگماتیزم بریتیه له ده سته که وتنی بهرهمی واقعی له ژیاغاندا. به لام "که سیکی عه قلی"
نه وکه سه یه که هوگرو ده مارگیره بو بنچینه ویژی یه کان و نه مره کان، و کاراکته ریکی نیانی
هیه، عه قلگه راییه و پشت به بنه ماکان ده به سته، دوورینه، میسالی یه، گه شبینه،
ثایینه پروه ره، باوه رداره به ویستی ره ها، تاکره وه و دلناییه.

راسته قینه له لای که سیکی عه قلی بریتیه له ته نها داتاشینیک که پیویسته هر له گه ل
ناوهینانی دا ملی بو که چ بکری، به لام بیرۆکه ی راست نه و بیرۆکه یه یه که سوده پیویسته
لۆژیکه کانی یه کلا ده کاته وه. هه روه ها له پال فله سه فه ی پراگماتیزمدا هه ندی هزی کرداری
تریش له کو مه لگای نه مریکیدا پالپشتی لیکرا، له وانه فله سه فه ی (نه مریقیه)
Empiricism که له سهر بنچینه ی (تیبینیکردن و تاقیکردنه وه) گه شه ی سه ند، واته

هه لپژاردنی زانستی له مه یدانی زانسته سروشتیه کان.

ههردوو فلهسه فهی پراگماتيزم و نه مېريقيه له شتانهی خواره ودها هاوبه شن:

➤ له هزري نه وروپي ميسالي يان ميتافيزيکي دامالراون، به مانايه کی تر پهرچه کرداری ميسالييه تن.

➤ نه م فلهسه فانه به يه که وه هه لسان به دانانی پرؤگراميکی نه زمونگه رايبی و گشتاندنيکی نه وتؤ که ده که ويته دهره وهی سنوري زانستی سروشتی (ماده ده) و بواره کوښه لايه تی و مرويه کان ده گريته خو.

ههروه کو چؤن پراگماتيزم له گهل (تيؤري سودگه رايبی utilitarianism) يه کده گرن له دورخستننه وهی قوربانی دان له پيناو ئامانجيکدا که به ره مه کانی له بهرچاوان نين ياخود به ره مه پوزه تيفه کان ناگرنه خو، نا ليړه وه نه م دوو هزره هه لسه نگانندی مرویی رته ده که نه وه، به بيانوی گه پانی به رده وام به دواي سود و نه نجامی وه ديها توه.

جا له ژير روشنایی نه م دوو تيؤره ئيمبريقي و سودگه رايبه دا زؤر قورس ده ييت که پراگماتيزم ليکدانه وه يه کی ناشکرا و پيناسه يه کی پوونی بؤ بکريت.

دکتور عدنان سيد حسين پي وایه که جياوازيه که له نيوان پراگماتيزم و ژماره يه که له به ها پوحي و نه خلایي و ئايينيه کانداه دی ده کريت، ههروه که ده لئ (ئايینی ئيسلاميشی لی به ده ر نيه) به وه که پراگماتيزم چند بنه مايه کی گشتی دارشت به چاوپوشي له کارتيکه ره کاتی و شوينيه کان، ياخود ئايا سودی بؤ مروؤ تيډايه يان نا، به جوړيک که په يوه نديان به بوون و مروؤ و په يوه نديه کوښه لايه تيه مرويه کانی کوښه لگايه که و کوښه لگاکانی تره وه هه بوو، که سوود نابيته تاکه پيوهر بؤ مامه له کردن له گهل شته کان و ديارده کان، به لکو چندين بيرو را و به ها هه يه که مادی نين و له ربي ماده وه هه ستیان پي ناکريت.

دکتور عدنان شتيکی پشتگوځيخستوه باسی نه کردوه، نه ویش نه وه يه که ئايينه کانی جوله که وه نه سپانی له پوي فلهسه فهی پراگماتيزمدا نه وه ستان، به لکو نه م تيؤره له ههردوو

جيھانی مەسیحیت و جولەكەدا جینی خۆی کردەو بە بێ ئەوێ گۆییستی هیچ دەنگێکی
 ئایینی بین کە ڕەتی بکاتەو یان هزریکی دژ بە ئەو بەرز بکاتەو، هەرۆک چۆن پتویستە
 ئاماژە بەوێش بکریت کە ئیسلام خاوەنی سیستەمیکی ئابوریە کە بۆ هەموو کات و شوێنیک
 گونجاو و هیچ پتییەکی بۆ ئەو نەهێشتۆتەو کە ئایا سودی هەیە یان نا، چونکە ئیسلام هەموو
 خێر و بێرەو تەنها بۆ مەرۆڤ داندراو، جا کاتیکی پراگماتیزم پەچاوی بەرھەم و مەبەستەکان
 دەکات ئەوا ئیسلام هەر بۆخۆی پەچاویکی گشتگیرانە هەموو بەرھەم و پێششەتەکانی
 بەیەکەو کردووە.

هزری ئایینی بە دواي پەهایي (موتلەق) دا دەگەرێ لە کاتیکی پراگماتیزم بە دواي ئەو
 بەرھەمانەدا دەگەرێ کە ئەو نجامی جیبەجی کردنیان لە ئەزری واقعدا دەستدەکەون... یاخود
 بۆلێن ئەو بەرھەمانەي کە سوودیان هەیە بۆ مەرۆقایەتی. ئەو پەهایەي کە پەيامی محمدی پێی
 دابەزیو، بە پێی زانستی هەمیشەیی خواي گەورە سودی هەیە بۆ مەرۆقایەتی. ئیسلام
 پتویستی بە تاقیکردنەو نە بۆ دەرخیستی سوودەکانی. نرخ و بەھاکرداریەکانی ئیسلام بریتین
 لە بەرھەمانەکانی، چ لە بواي تیۆری بێ یا لە بواي جیبەجی کردن بێت، ئەمەش لە ماوێ
 حوکمی ئیسلامی دا سەلمێندراو.

بابەتی پەهایي -بە پێی دکتۆر عدنان- لێرەدا جیبەجی نابێ تەنها لەسەر ئایینی
 مەسیحیت نەبێ، ئاییناسەکان ئەم ئایینە بۆ ئایینی پەهایي و ئایینی پەوشتی پۆلێن دەکەن،
 هەرۆھا مەسیحیت خالێ ئەو بنەما جیا جیا یانەي کە لە ئایینی ئیسلامدا هەیە یان لە
 ئایینی یەھوودیەدا بۆنۆنە تەلمود بریتییە لە کۆمەڵێک تەشریعاتی یەھوودی کە جیان لەوێ لە
 تەوراتدا هەیە، ئەگەرچی ئەو نەوێ تەشریعاتە ئیسلامیە کە گشتگیر نیە.

كلښا له ماوهی سهدان سالی حوكم كړدنی له نهوړوپا فشهلی هیڼا له جیبه جیكړدنی ههر ته شریعیکی نابووری پوزه تیښ، نه مهش له بهر نهوهی پویان له بهندایه تی كړدن وهرگیړا بهره و دهره به گایه تی و شهرې خاچه رستی (له ناوخو و دهره وه) و تهنانهت هه لسان به به كارهیڼانی پلیتی لیخو شېبون (صكوك الغفران)، نه مه به بی نهوهی پوانینیکی پون و ناشكرایان بو مرؤفی نهو سهرده مه (سهرده می پاپایی) هه بو بی. له گهل دوزینه وهی نه مریکا بارو دؤخه كه گؤړا، چونكه خه لکی نه مریکا دووربوون له دهسلاتی كلښای كاسولیکی و له سهریان نه بوو هه موو نامؤزه نابووری و پؤشنبیریه كانی وهرگرن، نه مه له لایهك، له لایه کی تره وه، کرانه وهیه کی هزری نابووری و پامیاری و هه روه ها پؤشنبیری سهریه لدا كه په رچه كرداریکی تووند بوو بو هزری ثایینی مه سیحی كاسولیکی پاپایی، له م پوانگه یه وه ده بینین نه گهر پراگماتیزم هزریکی لاهوتی ثایینی سه لماندیته نهوا بیگومان نه م هزره نرخیکی هه یه له ژیانی هه سته پیکراوی مرؤف و پیان ده گوتریته هزره راسته كان واته تا نه م ناسته هزری سودبه خشن بو ناده میزاد. به لام له ههر ناستیکی تر دا (له كاتیکی تر دا) راستی نهو هزره ده كه ویتنه سهر په یوه ندی نهو هزره له گهل راستیه كانی تر كه نهوانیش پیویسته دانیان پیا بنری (لیړه وه ده بینین پیویسته بسه لمیندریته كه هزره كانی ثایین نرخ و به هایان هه یه لای پراگماتیزم، "به ها" ش به مانای "سود" دیت).

بویه هیچ بهرهن گاریه کی مه سیحیه كانی نه مریکا نابینین دژبه سود گه رایي یان نیمبرقیهت یاخود پراگماتیزم، به لكو به پیچه وانوه یه كانگیربوونیکی ته واو هه یه له گهل هه موو نهو هزرانه کی كه سهر به نه زمونگه رایین چونكه مرؤف چوه ته نیو جیهانیکی نوی.... و ناچاره بیړوكه و هزری وا وهرگریته كه دوره له هزره پاپاییه كان و ده بی بیړوكه ی وا تاقیبكاته وه كه بیگه یه نیته نه نجامی نوی.... نه نجامیش له نه رزی جیبه جیكړدن نه بی دهرناكه ویت واته له

واقیعی کرداری... بهم شیوهیه هزره کانی پراگماتیزم گه شوی سهند و فراوان بوو تا سهری کیشا بولای تیوری "مهبهست په وایی ددهات به هوکار".

دیموکراسیه ت لای پراگماتیه کان:

پراگماتیه کان پټیان وایه دیموکراسیه ت دهبی له بیژینگی موماره سه کردن بدری پیش نه ووی نمونه یه ک بیت بو نه ووی شوینی بکهوین، نهوان پروایان به سیستمیکی رامیاری دیموکراسی میسالی نیه و نایدولوزیه گشتگیر و سهراباگیره کان رت ده که نه ووه وه کو "مارکسیه ت" که بو مهبهستیکی دیاریکراو هول ددهات، که له باسی مارکسیه ت دینه سهری و باسی ده که یین. سهر کرده ی پهره ورده بی پراگماتیزم "جون دوی" پیی وایه که دیموکراسیه ت به به راورد له گهل شیوازه کانی تری ژیان، تاکه شیوازه که پروای به دلسوزی نه زمون هیه، هم وه کو مهبهست و هم وه کو هوکار که پشت به زانست ده به ستی، جا له حالی جیبه جیکردنی دیموکراسیه تدا نه گهر هر شیوازیکی ژیان سهرنه که ویت نهوا بیگومان ده بیته هو ی ته سکر دونه ووی توانا کانی ئالوگوپر و په یوه ندیه کان و جگه له مهش توانستی نهو کاریگه ریانه ی له دهست داوه که له ریبه ووه نه زمونون ره گه کانی توند داده چه قینی و پته و ده بی. (واته به لاوازیوونی هر بوازیکی ژیان، نه گهری جیبه جیکردنی دیموکراسیه ت وه کو نه زمونون لاوازه بی) له هه مانکاتیشدا به به هیزی بواره کانی ژیان دیموکراسیه ت به ره و فراوانی ده چی و هروه ها ده وله مندیش ده بی، له کاتیکدا که دیموکراسیه ت نهو هزریه که ناکری ته نها له ری گه یشتن به نه زمونی کوتایی مهبهسته که ی وه دهست بینین، بیگومان پولی دیموکراسیه ت بریتی ده بیت له نه نجامدانی نه زمونی نازاد تر و مروی تر.

دکتور عدنان سید حسین کومه لیک بنه ماو هزرو پیسای له باره ی ناوه پوکی

پراگماتیزم باسکروون، وه کو:

۱- پراگماتیزم پروگرامی نه زمونگه ری تاقیکاری به کار ده یینی له پیوانه کردن ناستی راستیتی هزرو تیوره کان، به وپییه ی که هه موو هزریک ته نها گریمانه یه هه تا نه وکاته ی که ملکه چ ده بی بو تاقیکاری زانستی.

- ۲- گرنګی هر یرۆکهیهك به پټی ټو بهرهمه پټوانه دهكړی كه به دهستی دیني،
 ټهمهش بریتیه له هه بوونی ټه نجامی کرداری پټش ټه وې بیټه یرۆکهیه کی روت.
- ۳- پټشنيارکردنی چواچټوهیه کی نوټی دیموکراسی که له سهر موماره سه کردن ده وهستی
 نهك هزر و یري میسالی په یوه ست به دیموکراسی، وه هه روه ها هیچ سیستمی کی دیموکراسی
 میسالی وټزی نیه.
- ۴- پراگماتیزم ټایدولژیا گشتگیرو شولیه كان په ټده کاته وه، ټهمهش له سهر پره نسپی
 موماره سه کردنی ټازادی و پټویستی فراوانکردنی سنوری ټو ټازادیه. له مه شدا پراگماتیزم
 له گه ټ مارکسیزم دا ټیکده گیرین.
- ۵- راستیه كان ده گورپن به ټه ندازه ی ټه وې که ټاقیکردنه وه زانستیه كان له ټهرزی واقیعا
 گورپانکاریان به سه ردادی، که واته راستی به پټی جیاوازی ټامانج و بهرزه و هندی ده گورپت.
- ۶- پراگماتیزم هزر ټازادی له یه کتر جیا ناکاته وه، هه روه ها جیاکاری ناخاته نیوان
 زانستی تیوری و زانستی جیبه جیکاری، به ټام یروباوهر و به ها په ها كان په ت ده کاته وه،
 له مه شه وه جیاکاری ناخاته نیوان بهرزه و هندی گشتی و بهرزه و هندی ټاییه تی.
- ۷- زوربه ی پامیاریکاره پراگماتیه كان رويانکردو ته جیبه جیکردنی تیوره سودگه راییه كان،
 ټهمهش له چوارچټوه ی ټه وې که هه میسه به دوا ی بهرزه و هندی و ټامانجه خواراوه كاندا
 ده گه رپن.
- به م شټویه ده بینین که ټه زمونی دیموکراسی پټویسته به ټاقیکردنه وه كاندا په ت بیت ټا
 ده گاته کوټاییه که ی، ټهمهش بو ناساندنی کوټاییه که ی که بریتیه له ټازادی و مرؤبی بوون به
 فراوانترین مانا کانیان... له کاتیکدا سیستمی ئیسلامی که چه ندین سه ده کاری پټکرا ټه مه ی
 به ته وای سه لماند به بی ټه وې پټویستی به ټاقیکاری هه بیټ، چونکه ټم سیستمه پشتی به
 چه ند ده قټکی خوایی ده به ستیټ که هه ندی رولټی ده دا به عه قلی مرؤ (ټیجټیهاد) له و بارو
 دوخه دیاریکراوانه ی مرؤقه كان پټویستیانه.

سهرمايه داری

الرأسمالية

Capitalism

پېئاسەى (زۆمبارت) بۇ سەرمايەدارى:

بە راي ئەو سەرمايەدارى برىتيە لە پېكھاتەيەك كە دان دەنيت بە گيانى "رەواپىدانى رەھاو سەرکەشى"، ئەمە لەلایەك، لەلایەكى ترەوہ برىتيە لە گيانى بۆرژوازيەت كە بە رەچاۋكردن و عەقلائيەت جىادەكرىتەوہ، پاشان زۆمبارت بەراوردىك دەكات لە نيوان مەۋقى ئاسايى بەر لەوہى كە بىيىتە سەرمايەدار و پىيى وايە كە چالاكيە ئابورىيەكان ھۆكارىيكن تەنھا بۆ تىرکردنى پىيويستىيە سەروشتىيەكان، لەگەل مەۋقى سەرمايەدار كە رەگەكانى مەۋقى ئاسايى لە بنەوہ ھەلگىشاوہ و ھەموو ھەولىيىكى تەنھا بۆ كۆكردنەوہى پارە و ھىنانەدى زۆرتىرىن قازانجە بۆ زالبوون بەسەر چالاكيە ئابورىيەكان و لەم پىناوہشدا ھەموو شتىك دەخاتە گەر لە ژیاندا.

پېئاسەى ماركس بۇ سەرمايەدارى:

سەرمايەدارى سىستىمىكە كە كەمىنەيەك تىيدا دەست دەگرن بەسەر مالىيىكى زۆرى بەرھەمھىنان بە ھەموو جۆرەكانىيەوہ لە كاتىكدا كە زۆرىنە تەنھا دەستى كارە، تاكەكانى چىنى يەكەم (سەرمايەدارەكان) بە فرۆشتنى دەست و بازوى تاكەكانى چىنى دووہم (پرۆلىتار) دەبنە خاوەنى پاداشتىيىكى زۆر و ھەروەكو كالاىەك مامەلەيان لەگەل دەكەن. ئا لىرەدا پرۆلىتار ناچارە دەست و بازوى خۆى بفرۆشى بۆ سەرمايەدارەكان چونكە ھىزو تواناي پرۆلىتار تاكە سەرچاوەى بۆيوى ژيانىيەتى و بەمشىوہيەش چالاكى بەرھەمھىنان لە سىستىمى سەرمايەدارىدا لە سەر شانى چىنى پرۆلىتار بە رىوہ دەچى.

پېئاسەى ھۆپسۇن:

ھۆپسۇن سەرمايەدازى بەوہ پىئاسە دەكات كە برىتيە لە رىكخستنى كار لەسەر ئاستىيىكى فراوان لە لايەن خاوەن كارەوہ يان كۆمەللىك لە بزنسمانەكان كە خاوەنى مالىيىكى لەسەريەك كەلەكە بوون، كە رىنگاي بۆ خۆش دەكات بۆ گەيشتن بە كەرستە خاوەكان و بەكرىگرتنى كار بە مەبەستى بەرھەمھىنانى زۆرتىرىن برى سامان و لە ھەمان كاتدا دەستكەوتنى زۆرتىرىن

د. نه محمد جامع وا پيناسه د هكات كه سهرمايه دارى برتتیه له ريځخستنې چالاكیه نابوريه كان له كومه لگادا له سهر نهو بنه مايه كې كه سيځي سهرمايه دار يان كومه له كه سيځي (كه له كومپانيا سهرمايه داريه كاندا كوده بنه وه) هه لده ستق به ليځگريځداني سهرمايه كانې خويان و نهو كه رهسته خاوانه كې كه پيشتر كړيو يانه و هه روه ها ده ستې كاري به كړيگراو له شكلي پروژه يه كدا كه پي دوتري پروژه ي پيشه سازي، نه مهش له پيناو چنگكه وتني پروژه يه كي ساماني زور له وه زياتر كه هه ريه كيځكيان به تنه ها ده ستيان ده كه وټ^۱.

پيناسه د نه بوئه علای مه ودودي بو سهرمايه دارى؛

مه ودودي زور به كورتې و به راشكاوي پيناسه د سهرمايه دارى ده كا به وه كې : خاوه نداری تاكړه و په ها له وه كې ده ستې ده كه وټ و ، هيچ كه سيځي مافي تيدا نيه جگه له وه ، هه خوي مافي نه وه كې هه يه مامه له ي پيوه بكات بهو جوړه كې خوي ده يه وټ و مده ستيه تي و هه روه ها مافي خويه تي كه نهو ماله قورخ (احتكار) بكات له ريځگاي هو كاره كانې به ره مه پينا نه وه ، هه روه ها ده تواني خه رجيشي نه كات تنه ها له و ريځگايه نه بي كه سوديكي ئيجگار زوري بو بگه ريځتته وه^۲.

پيناسه د سهرمايه دارى هه روه كو له (الموسوعة الميسرة في الأديان) دا هاتره : سهرمايه دارى برتتیه له سيستميكې نابوري كه خاوه ني فله سه فيه كي كومه لايه تي و پامياريه ، له سهر بنه ماي گه شه پيداني مالي تاكه كه سي و پاريزگار يلي كوردي كار ده كات، به مانا فراوانه كې نازاديه وه^۳.

۱) الرأسمالية الناشئة، د. أحمد جامع لاپه ۷، ۶، ۵، خانه ي المعارف

۲) أسس الاقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصرة، أبو الأعلى المودودي، لاپه ۱۱

۳) الموسوعة الميسرة في الأديان والمذاهب المعاصرة، لاپه ۲۳۱، چاپي دووهم

سهره تاي سيستمى سهرمايه دارى:

نه گهر بانه وى نه و کاته دهستنيشان بکين که پيکها ته کاني سيستمى سهرمايه دارى تيدا دروست بوو نه و بزمان دهرده که وى که سهرمايه دارى له سهره تاي سده وى شازده مه وه چه که ره وى کرد، به لام نه گهر بانه وى کاتي پيگه يشتنى سيستمى سهرمايه دارى دهستنيشان بکين، نه و بزمان پروون ده بيته وه که ده که و يته نيوه و دوهمى سده وى هه ژده مه وه^۴.

سهرمايه دارى به سى قوناغدا تيپه پى کرد:

قوناغى يه که م: سهرما دارى تازه پيگه يشتوو: له نيوه وى سده وى هه ژده مه وه دهست پيښه کات و به رده و ام ده بى تا چاره گى کونايى سده وى نوزده، له دهره به رى سالانى ۱۸۸۰.

قوناغى دوهم: سهرمايه دارى به رفرانبون: له چاره گى کونايى سده وى نوزده مه وه دهست پيښه کات و له سهره تاي سده وى بيسته وه کونايى پيښت.

قوناغى سيپه م: سهرمايه دارى گه شه سهندوو: له سهره تاي سيه کاني سده وى بيسته وه دهست پى ده کات و تا نيستاش به رده و امه^۵.

کارتیکه ره ميژوييه کاني دواوه وى سيستمى سهرمايه دارى:

سيستمى دهره به گى:

دواى هره سهينانى ئيمراپوريه تى روماني له سده وى پينجه مى زانينه وه، ولاتانى نه وروپا دابه شبون بو ولاتانى بچوک و ناوچه وى جورا و جوري جوگرافى به لام کاريگه رى ياسا رومانيه کان له سهر عدليه تى پياوانى نه وروپا هره مابوو، سهرؤک و دهره به گه کان له هه موو

^۴الراسمالية الناشئة، لاپه ره ۱۳

سهرچاوه وى پيشوو، لاپه ره ۱۱۳

ناوچه كانى ئه وروپا تاكړه وانه فەرمانږه وایان گرتۀ ده ست و بهم شیوه یه سیستمی دهره به گی له
ئهوروپا سهری هه لدا، که گرنګترین خاسیه ته كانی بریتی بوون له:

- ۱- دان به وده داده نیت که خاوه نډاریکړدنې خاک بنه مای زالېوونی مرؤفه و بهمه مرؤف پله ی
به رزده بیته وه و هیژ و دهسته لاتی له ده ستدا چر ده بیته وه و ده بیته خاوه نی مافی ره ها، نه مهش
به بیانوی پاراستنی ئاساییشی ئه و خاکه، لیړه وه په یدابوونی چینایه تی په گی داکوتا.
- ۲- کلئسای مه سیحی: که له ئه وروپای ئه وسا خاوه نی هیژ و دهسه لاتی سهره کی خوی
بووه و بهمهش دهستی له پشتی سیستمی سهرمایه داری دده و یارمه تی دده و به بیانوی
ئایینه وه پشتگیری لیډه کړدن و، له مه شه وه سیستمی کؤمه لایه تی و ئابووری ئه وسا و نه ده ب
و فله سه فله کلئسایان ناچار کړد که وا دهر بخات خوا ئه وه ی هیئاوه ته دی.

بزوتنه وه ی ژبانه وه (renaissance):

ئهم بزوتنه وه یه توانی گؤمی وه ستاوی ئه وروپا بشله قیټنی، له لایه ک موسولمانان له ئیسپانیا
فهرمانږه وایان گرتۀ ده ست و له لایه کی تریشه وه جهنګه خاچه رسته یه كان له ئارادابوون، ئهم
دوو هوکارهش وایان کړد پوژئاوا په یوه نډی به ولاتانی تره وه بکات. ماوه كانی نیوان ههر دوو
سه ده ی چوارده و شازده به ماوه ی نینتیقالی نیوان چه رخی ناوه راس ت بو چه رخی هاوچه رخ
داده نری له میژووی ئه وروپا، به جوړیک که هه موو بواره كانی ژبان له پوژئاوا به ره و ژبانه وه
چوون، نه مهش له ژیر کاریګری هوکاره دهره کیه كان، پیشه وانی ئهم بزوتنه وه یه بوژوازیسه كان
بوون له "بازرګانه كان و سوخوړه كان و پیشه وهر و پیشه سازه كان" چونکه ئه وان له دانیشتیوی
شاره كان بوون و په یوه نډیان به دهره وه ده کړد، به لآم به هو ی کوټ و به نډی هزری و ئایینی و
کؤمه لایه تی که له لایه ن کلئساوه به سهریان سه پیټنرابوو، ببوه به ربه ست له به رده م رابوون و
بوژانه وه یان، له مه وه ناچار بوون جهنګیک سهرایا له دژی ههر دوو لا به ریا بکه ن (پیاوانی

ثاينی و دهسه لاتداران) له هه موو بواره کان ژياندا، کار گه يشته شهوې له سه دهه ي شازده دا ده ربه گه بچوکه کان خوځان خسته پال و يلايه ته گه وره کانه وه و به مهش دهسه لاتی کليسا به ره و لاوازی چوو ترسی له دلې گه لان نه ما، نه ته وه کانیش هه لسان به بنياتناني کليسا ي خو مالې نه ته وه يی سه ربه خو و ته نانه ت هه لسان به شکاندنې زالبگيري کليسا و ده ربه گه کان به سه ر خه لکه وه. چيني بؤرژوازی له کوټ و به ندی ديلي پژگاري بوو هه روه ها هه موو شه و پريسا کوټمه لايه تيانه ي شکاند که سيستمی کوټی ده ربه گي به سه ري دا سه پانديون.

رهوتی نازادی "سروشنگه راييه کان"

هه نديک کهس هه لسان به به رزکردنه وه ي دروشي نازادی به مه به ستی بانگکردنی خه لک بؤ نازادی و ليبورده يی و سينگفراوانی له هه موو بواره کانی ژياندا، شه مهش له بهر شه وه بوو که کليسا پيشتر ناوی خوا و ثاين و رهوشتی به کارهيئنا بوو به مه ستی پاريزگار يکردن له و بيرو را پوچه ي که به رزی کردبؤوه و بؤ پاريزگاري کردن له و ئيمتيازاته رهوشته به زينانه ي که کليسا و پياوانی ثاينی به خوځان رهوا ده بينی و توندوتیژی و زوره ملييان له پيئناودا شه نجام ده دا، له لايه کی تره وه کليسا ته واو سنوره کانی به زانديبوو له زياده پړویی و مکوپړی و که له ره پړه قی، به شه نندازه يه ک که ناوی نازادی و ليبورده ييشی له پيئناو چه واشه کاريه کانی زړاندبوو.

کوده تاي پيشه سازي:

داهينانی ثامي ره کان له سه دهه ي هه ژده هوکاري راسته وخوځوون بؤ شه و کوده تا پيشه سازيه ي که پوي دا، چيني بؤرژوازيه کان نزیکترین کوټمه لېبون که توانيان شه و بارودوخه ي که کوده تا نوپکه له خو شگوزهرانی و ره فاهيه ت و دهسه لات به ره مه ي هيئنا بقوژنه وه بؤ دامه زراندنې سيستمی کی نوی به ناوی "سيستمی سه رمایه داری هاوچه رځ" که چه ندين کارگه و کارخانه له

ژير هم سيستمه دا بنياتنران، نهك هر همهش بهلكو پيشه و پيشه سازي كوڼ بهرهو نه مان چوون به نه دازهيكه كه هيچ بواړيكي بو نه مايه وه و خاوهني هم پيشانه ناچار بوون بچنه شاره كانه وه و وهكو كريكار له كارخانه زه به لاهه كاندا كار بكهن.

ږهوتي نازادي و نويگهري له چهرخي نويدا:

پياواني هم ږهوته به گروتينيكي نوپه هاتنه ناروه و گياني ديموكراسيان كرده بهري رامباري و به گياني تاكه كه سيمه وه ههنگاوياننا بهرهو مده نيست و كومه لايه تي و نه دهب و ږهوش و هرهو ها گياني ږزگار كړدن. نه وانهي كه هه لگري مه شخه لي هم ږټبازه بوون، بانگي خه لكيان ده كړد بو نازادي و ليږددهيي و سينگفراواني له هه موو بواړه كاني ژياندا بهو پييهي كه پيشتر كليسا ناوي خوا و ثاين و ږهوشتي بهر كار هينابوو له پيناوي پاريزگاري كړدن له بهر ژه وهندي و بيروړا چه و ته كاني و نهو نيمتيازاتانهي كه به زوره ملييي و توندو تيژي به سهر خه لكيه وه به دهستي هينابوون، له لايه كي تره وه زياده ږويي و مكورپووني كليسا له سنوري خزي دهرچوو، له ژير ناوي نازادي و ليږددهيي و ږهوشتا هه موو خراپه كاريه كي نه غجامده دا^۶، وه هرهو ها نهو بزوتنه وهيه پي و ابو كه ولات نابيت ده ستبخاته نيو كاروباري ثابوريه وه تاكه كان دهبي نازادي خويان پراكتيزه بكهن له مامه له كړدنيان له كاروباري ثابوري دا، چونكه سيستمي ثابوري ده چي ته ژيرياري ياسا سروشتيه كانه وه كه بهر ژه وهنديه گشتيه كاني خه لك ده پاريزي^۷، نهو فهيله سوفانهي كه پالپشتي ږيسا سروشتيه كانيان ده كړد نه مانه بوون، بو نمونه "جون لوك" كه مافي مولكداري تيشي خسته پال ياسا سروشتيه كانه وه به و ته ي خزي (هه موو

۶ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر، به دهستكاري كړدنه وه - لاپه ږه - ۳۲-۳۹

۷ الإتجه الجماعي في التشريع الإقتصادي الإسلامي، د. محمد فاروق النبهان - لاپه ږه ۲۸

تاکيک دهبی بهرومی کاره کی بخوات) پاشان "جانجاک رؤسو" هات که رایگه یاند خه لکی دهبی به سهریشکراوی و نازادیه وه بژین و یه کسان بن له ژیر یاسای سروشتدا، ههروه ها هندیک له فدیله سوفه کان ههولیاندا تاک پرزگار بکهمن له ژیر چه پوکی یاسا. له وانه، دیکارت کاتی دانی نا بهوهی که بناغی مه عریفهت بریتیه له تاک و له م بارهیه شهوه دهلی (من بیر ده که مه وه، که واته من هم). ههروه ها رهوتی ئازادی به سیاسهتی ئازادی ئابووریه وه ده به سیتیه وه که گرینتی نه وه ده دات هاوسهنگی نیو کومه لگا بپاریزی و هه موو نه و کیشانه چاره سهر بکات که له نه نجامی نه و نازادیه وه پهیدا ده بن.

نهرکی دهولت به پیی نه م پښانه:

به رای هه لگرانی نه م پښانه کاری دهولت کورترکراوه ته وه له پاسه وانیکردنی خاوه ندریتی تاییهت و ناشبی دهست بخاته نیو چالاکیه ئابووریه کان چونکه به پیی رای نه وان دهستیوه ردانی دهولت له کاروباری ئابووریه وه ده بیته هو ی نانه وه ی پشیوی و بیسه روبه ری و ناهاوسهنگی له ئابووریدا^۸.

جا به کورتی رهوتی تاکه که سی بانگه شهی نه وه ده کات که ههر تاکيک ئازادی ته وای پی بدریت بو هینانه دی زورترین قازانج، نه م بیروکه یهش له سه ده ی هه ژده له نیو ئابووریناسان بلاو بووه وه و یه که م که سیش که بانگه شهی بو کرد "ئاده م سمیس" بوو له به ریتانیا و ههروه ها "فیزیوکراتین" بوو له فهره نسا^۹.

۸ هه مان سه رچاوه ی پيشوو لاپه ره ۵۵

۹ هه مان سه رچاوه ی پيشوو لاپه ره ۶۶-

۱۰ أسس الإقتصاد بين الإسلام والنظم المعاصر لاپه ره ۳۰

پهوتی تاکه کەسی له سەر چەند بنه مایه کی په وشتی و زانستی و نابووری دامه زراوه:

بنه ما په وشتیه کان:

زانایانی ئاکار پێیان وایه که پێویسته تاک به ئازادی بهیڤلریتوهه بۆ ئهوهی بتوانی هه موو توانا سروشتیه کانی خووی به کاربێنی، چونکه دهستتیه وردانی دهولت دهبیته هوی سنوردارکردنی چالاکیه تاکه کهسیه کان و بههره کانی له نیو دهبات.

بنه مای نابووری:

زانا نابووریناسه کان پێیان وایه که تیوری تاکه کەسی وا له مرؤډ دهکات که زۆرترین قازانج وه دهست بێنیته له ئه نجامی به کارهێنانی سهروهت و سامانه کە ی له پرۆژهی وه به رهێناندا، ئه وهش واده کات که پرۆژهی وه به رهێنان له ولاتدا زیادبکات.

بنه مای زانستی:

ئهم بنه مایه پشت به مهبده ئی (مانه وه بۆ باشتیرینه) ده به ستیته که ده گونجی بیته ریسایه که بۆ تیکرایی ژیا نی کۆمه لگا، تیوری تاکه کەسی به پرۆژه یه کی به رچاو ده وه ستیته سه ر ئهم مهبده ئه^{۱۱}.

بنه ما کانی نابووری ئازادی هاوچه رخ:

۱- مافی تاک له خاوه نداریتی تاکه که سیدا:

ئهم چه مکه ته نها له و که له پله تاکه که سیانه کورته ه لئه هاتوه که تاکیک به کاری ده هیته، به لکو هه موو ئه و که ل و په لانه ده گریتوه که بابه تی به کارهاتووی رۆژانه ن.

۲- مافی ئازادی و کۆششکردن:

ئهمه ش ئه وه یه که تاک خاوه نی ئازادی ته وای خۆیه تی له به کارهێنانی هه رشته ی که له دهستی دایه له به ره مه هی نانی شتومه که کانی و هه رکاتیک بیهوی ده توانی بیانفرۆشی به هه ر خرێک بێ (که م یان زۆر).

٣- سودی تاييه تی پالنهری کارکردنه:

نهوشتی که پال به پرۆسی بهرهمهینانهوه دهنیت لهم سیسته مه دا بریتیه له ثاره زوی تاکه کان بو دهستکهوتنی قازانجی تاييه تی هندی کجاریش دهوتری که ناگوئی پالنهریکی لهوه باشر ههیت.

٤- کیپرکی له نیتوان تاکه کان.

٥- دهستتیه رنه دانی دهولت له چالکی ئابوری^{١٢}:

بنه ماکانی سه رمایه داری:

بریتیه له گهران به دوی قازانج به ههمو جوړ و شیواز و نامرازه جیا جیاکانیه وه مه گهر نهوهی که دهولت قه دهغه دهکات بو لادانی زیانیکی گشتی وه: ماده هوشبه ره کان. ههروه ها بریتیه له به پرۆز دانانی مولکی تاکه کهسی، نه مهش به والا کردنی ده رگا له بهردهم هه ر تاکیکدا تاوه کو مرؤ بتوانی توانسته کانی خوئی بخته گهر بو زیاد کردنی سامانه کهی و پاریزگاری لیکردنی، ههروه ها یاسای گونجاو داپرۆزی له پیناوی گه شه پیدانی نهو سهروهت و سامانه دا، نه مه جگه له دهستتیه رنه دانی دهولت له ژیا نی ئابوری مه گهر بهو نه ندازه یه ی که بهرژه وهندی گشتی ده یخوازی یان بو راگرتنی ئاسایش.

کیپرکی و هه لپه کردن له بازاره کاند:

بریتیه له سیسته میک که ئازادی ده داته نرخه کان، وایان لیده کات که به پیی خستنه رو و داواکاری دیاری بکری، ههروه ها بریتیه له پشتبه ستن به رپسای نرخى داشکی تراو له پیناوی ره و اجپیدانی کالاکان و فروشتیان^{١٣}.

١٢ أسس الإقتصاد لاپه ره - ٣٦ و لاپه ره کانی دواتر

١٣ الموسوعة الميسرة فى الأدبا لاپه ره ٢٣٣

شپاوزه کانی سهرمايه دارى:

سهرمايه دارى بازرگاني: كه له سده دى شازده دا سهرپه لدا له نه نجامى نه هيشتنى :هره به گايه تى، كاتيک كه بازرگان هه لده ستا به گواستنه وهى بهروبومه كان له شويينيك بو شويينيكى تر به پتي داواكارى بازار، تا بهم جوړهش سهرمايه دارى بووه ناوهنديك له نيوان بهرهمه پهنه ر و به كارهيته ر.

سهرمايه دارى پيشه سازى:

پيشكه وتنى پيشه سازى و پديدابوونى ناميرى هه لمى كه له لايهن جهميس وات له سالى ۱۷۷۰ ز داهينرا ههروها ناميرى چينى ئوتوماتيكى كه له سالى ۱۷۸۵ داهينرا پيخوشكهربوون بو پديدابوونى هم جوړه سهرمايه داريه، كه دواتر بوه هوى هه لگيرسانى شوړشى پيشه سازى ئينگلته را و دواتريش له سده دى نوزده دا له نه وروپا سهرى هه لدا، هم جوړه سهرمايه داريه له سهر بنه ماي جيا كرده وهى سهرمايه دار و كرنيكار، واته مرؤ و نامير ده وه ستى.

سيستمى كارتل: به و واتايه ديت كه كومپانيا گه وركان پيكده كه ون له سهر دابه شكردى بازارى جيهانى و نه وه شى كه تييدا هديه له نيو خوياندا وه كو په خساندنى هه لى فوړخكارى (احتكار) له نيو بازاره كاندا و ههروها ياريكردن به خه لكى بازار به و په پى نازاديه وه. هم په وتهى سهرمايه دارى له نه لمانيا و ياباندا بلاويته وه.

سيستمى تسرست: به و واتايه ديت كه كومپانيايه كه له كومپانيا كيپر كيكاره كان گه وركه ترين تواناى وه بهرهيته ن پديدابكات و ده ستلا ت به سهر بازاردا بگري ت^{۱۴}.

کيشه نابوريه کان له روانگه ي سهرمايه داريه وه:

سهرمايه دارى پيى وايه كه سهره كيترين كيشه ي نابورى برتتبه له كه مى پټه ي سامانه سروشتيه كان، چونكه سروشت سنورداره و ناشتوانى زياد بگرى له چاو نهو پټه يه ي كه له زه ويدا هديه تى، نهو زهويه ي كه مرؤ له سهرى ده ژيى، وههروه ها ناشتوانى پټه ي سامانه سروشتيه په ننگ خوار دوه كان زياد بگرين، نه مه له كاتيكدا كه پټويستيه رؤژانه ييه كانى مرؤ له گهل پيشكه وتنى مه دهنيت و فراوانبوني به يى سنور زياد ده كا، نهو شتهش واى له سروشت كړدوه كه نه توانى پيداويستى هه موو تاكه كانى سهر روى زهوى بيټته دى، كه ده بيته هوى نهوى تاكه كان هه ميشه له هه لپه دابن بو تير كړدى داخوازيه كانيان، ناليره وه كيشه نابوريه كان سهره ه لده دهن^{١٥}.

پټويستى له روانگه ي سهرمايه داريه وه:

له كومه لگاي سهرمايه دارى دا "پټويستى" نامر ازيكى پوزه تيف نيبه بو دابه شكردن، به لكو رولتيكى دژيه ك ده گيرى به پيچه وانى نهو روله پوزه تيفه ي كه له كومه لگاي ئيسلامى دا هديه تى، هه رچهن د پټويستى تاكه كان توندو خه سست بيته وه نهو ا چانسى ده سته كه وتنيان كه مده بيته وه له وهى كه دابهش ده كريت، تا وايلى ديت چانسى ده سته كه وتن نهو نده كه مده بيته وه كه له كوتاييه كيدا خه لكى يه كجار زور ناچار دهن مال و سهره وت و سامانه كيان بكيشنه وهو، له مه شه وه "پټويستى" له سيستمى سهرمايه دارى دا واته ده سته كيشانه وه له مه يدانى كار كړندا له نه نجامى كاريگه رى سهرمايه داره گه وه ره كان، واته تاك ده ست له بواري دابه شكردن ده كيشي ته وه نهك له كه ره سته كانى دابه شكردن^{١٦}.

تپړوانينی سرمايه داری به رامبه ر ټاين و پړه وشت:

سرمايه داری دان به ټاين نايټ و له هه مانکاتيشدا پړه ټی ناکاته وه، سرمايه داری خوۍ به بهر بهر کانیکردن و شوینکته وټنی ټاين يا خود پړه تکر د نه وهی بنه ماکانی سهرقال ناکات، وهک نه وهی کهوا مېدهئی مارکسيهت نه نجامی ده دا. له بهرامبه ريشدا دان به ټاين نانی و هه ولی خزمه تکر دنی و بلا وکر د نه وهی نادات و بانگه شهشی بۆ ناکات، به لکو کار له سهر نه وه ده کات که بپړاره ټاينيه کان له کاروباره کانی ټيان جيا بکرينه وهو، له سهر نه مېده میهش فلهسه فیه کی مادیکه ری ده کاته بهر نامه ی خوۍ که ټيان ته نها به سود و قازانچ بۆ مرؤفه کان دینیتته بهر چاو، ههروه ها سرمايه داری له سهر نه مېده میه هزريه بهر پړه ده چی که پیی وایه: هه موو مرؤفیک پتویسته چوار نازادی بۆ خوۍ ده سته بهر بکات که بریتین له نازادی بیرو باوهرو نازادی پاد هر پړین و نازادی تاکه که سی و نازادی خاوه ندریتی^{۱۷}.

(یه سته رسهرو) له باره ی تپړوانیني سرمايه داری له باره ی ټاين و پړه وشت ده لی (ناکار و پړه وشته کان و ورده کاریه کانیان له سرمايه داریدا به (ته نی پړهش) وه سف ده کرین و سرمايه داریش له پیناوی خزمه تکر دنی نه مانه هاتوته دی، به لām هیچ تیوریکی سرمايه داری نیه ورده کاری له م شیویه له خوږ گریټ، وه ههروه ها هیچ تیوریکی سرمايه داریش پړنمونی نه وه مان ناکات که چۆن بتوانین به هایه ک بگورپین یان به سهریدا زالبین) ههروه ها بهر ده وام ده بی و ده لی: پشتگوځ خستنی لایه نه کو مده لایه تیه کانی مرؤ و هک نه وه وایه که جیهانیک دروست بکه ین هیچ پړه که زیکی مرؤفی له سهر نه بیټ.

ههروه ها ده شلې: بۆمان دهرده كهوې كه له بهر زرخاندنې تاكدا سياقى كۆمه لايه تي ته واو بزره و بوونى نيه، پټكخستنې كۆمه لايه تي گرنگى خوې هيه له ناراسته كړدنې سروشتي ئالؤزى عدقلانيه ت و نه و بهر ژه وهنديه تاييه تيانه ي كه تاكيك هه يه تي و پاريزگاري ليده كات، ليروه به بې نه وهى كه س ناگاي ليبي بهر زرخاندنې كه سيك به سهر كه سيكي تر و بهر زرخاندنې كه سيك به سهر نه وانيتردا ده بيته نامانجى سهره كي و لاوه كي گه شه كړدنې منداډ و فيربوونى ئاين و راگه ياندنې خزمه تگوزاريه گشتيه كان.. هم كاروبارانه ش هيجان له لايه ن سهرمايه داريه وه دانيان پيدا نه راوه^{١٨}.

خاله لاوازه كانى سهرمايه دارى:

سهرمايه دارى سيستمى كه دستكرده كه ده چيته پال ههر كام له سيستمه كانى وه كو شيوعيه ت و نه وانيتر كه مرؤ داي تاشيون دوور له بهرنامه ي خواى گه وره كه بو مرؤ فايه تي نار دؤ ته خواره وه.

١- **خوپهرستى:** كه تاكيك يان چند تاكيكي كه م دست به سهر بازاردا ده گرن و تيده كوشن له پناوى هينانه دى بهر ژه وهنديه تاييه تيه كان به بې گويدانه پيوستيه كانى كۆمه لگا.

٢- **قورخكارى:** نه مه ش برتبه له وهى كه سيكي سهرمايه دار هه لده ستى به قورخ كړدنې كه ل و پهل و خه ز كړدنې تا نه وكاته ي كه له بازار كم ده بيته وه يان ناميئت، جا نه وكات ده يانه نيته گوري و نمايشيان ده كات بو فروشتن به رخيك كه چندين قات زياتره له نرخى ناسايى و لم ريگايه شه وه يارى به كپياره داماره كان ده كات.

۳- سرمايه‌داري زياده‌پښه‌کي زوري کړدوه له گه‌وره‌کړدنې خاوه‌نداريتي تاکه‌کەسي

ه‌دروه‌کو چوڼ شيوعيه‌تيش کاتي خوي زياده‌په‌وي کړد له په‌تکرډنه‌وي نه‌و خاوه‌نداريه‌ته.

۴- ه‌لپه‌ه‌لپ و کيپرکي: يه‌کيک له بنه‌ماکانې سرمايه‌داري نه‌ويه که ژيان ده‌کاته مه‌يداني پيشپرکي نرخ و کالاکان، به نه‌ندازه‌يه‌ک که ه‌هموان له پيشپرکيدان له پيناوي وه‌چنگکه‌وتني زورترين، ژيان بوته دارستانیک که‌تيدا به‌يتر لاواز ده‌خوات.

۵- ياريکړدن به ده‌ستي کار: نه‌مه نه‌و مانايه ده‌گه‌ينه‌ي که سرمايه‌داري ده‌ستي کارکه‌ره‌کان ده‌کاته کالايه‌ک و له ژير چه‌پوکي خستن‌پرو و داواکاريده د‌ه‌توييتنه‌وه به‌م هوپه‌ش کړيکار ه‌ميشه له‌به‌رده‌م ه‌دروه‌شي ده‌رکړدندايه، نه‌وه‌کو که‌سيکي تر جيي بگريته‌وه به کړيپه‌کي که‌متر.

۶- بيکارۍ: بريته له ديارده‌يه‌ک که له کو‌مه‌لگاي سرمايه‌داري دروست ده‌ييت، نه‌م ديارده‌يه له‌و کاتانه‌دا زياتر ده‌ييت که به‌رهم زياتر ده‌ييت له به‌کاربه‌ر، بويه خاوه‌نکار ناچارده‌ي کړيکاره زياده‌کان بنيريته‌وه مال‌ه‌وه.

۷- ئيستيعمار: سرمايه‌داري به مه‌به‌ستي په‌يدا‌کړدنې که‌ره‌سته‌ي خاو و بازار بو ساغکړدنه‌وي کالاکانيان ده‌چيته خانه‌ي ئيستيعمار و داگيرکاري، له سه‌ره‌تادا داگيرکړدنې نابووري و دواتریش هزري و پامياري و پوښنيري، نه‌مه سه‌ره‌پاي لاوازکړدنې نه‌و که‌لانه‌و به‌کاره‌يناني ده‌ستي کاريان له پيناو به‌رژه‌وه‌ندي خوي.

۸- سرمايه‌داره‌کان له پروي پامياري و فرمان‌په‌وايپه‌وه پشت به سيسته‌مي ديموکراسي ده‌به‌ستن.

۹- سيستمی سرمايه‌داري ده‌وه‌ستپته سه‌ر سوو.

سرمايه‌داري وه‌کو بونه‌وه‌ريکي مادي سه‌يري مرؤده‌کات، به‌ي نه‌وه‌ي هيچ حيساييک بو

ويسته روحي و په‌وشتيه‌کانې بکات.

ماركسيه ت

الماركسية

Marxism

ماركسيه ت

له ناوه پراستی سده دی نۆزده وه ماركسيه ت بالاده ستی خۆی به سهر هزری رامیاری و ئابووری سه پاند، و گۆرانکاری زۆر گه وړه ی له سهر ئاستی ده ولت و كۆمه لگای نیوده ولته تی به رپا كرد كه شایه نی لیكۆلینه وه توژیینه وه.

ماركسيه ت زۆریك له توژیینه وه ی جۆراوجۆری به چه ندين زمانی جیاواوه به خۆه بینیه، ههروه ها رویه روی ره خنه وه له سه نگاندن بۆته وه ته نانه ت خودی ماركسيه كانیش هه لساون به توژیینه وه له م دیارده جیهانیه، هه ر له سه ره لدانی و گه شه سه ندينیه وه ته نانه ت هه ندی جار ماركسيه تیان دابه شكردوه بۆ چه ندين قوتابخانه و ره وتی هزری جیاوازه، هه ربویه ش زۆر شتیکی ئاسایی بوو کاتی ماركسيه ت بوو به هه لۆیستیکی نه گۆر به رامبه ر به لیكۆلینه وه رامیاری و ئابووری و كۆمه لایه تیه كان، ئه مه به چاپۆشین له شیکردنه وه ی ئایدۆلۆژی بۆ خودی ماركسيه ت و ئه و شتانه ی ده یانگریته خۆی له تیۆر و بیردۆزه كان. کارل ماركس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) به دامه زرینه ری یه كه می ماركسيه ت داده نریت.

پاڤه ی مادی بۆ میژوو:

مادیه كان ده لێن: پاڤه ی مادی بۆ میژوو به شتیکی سه ره کی فه لسه فه ی ماركسيه ته و لیی جیا نایته وه و، له لیكۆلینه وه كانیاند ریکخسته نه كۆمه لایه تی و ئابووریه كانی میژوو مرؤفایه تی ده گریته خۆی، ههروه ها هه ندیک قوناغی میژوو له هه ندیکی تر جیا ده کاته وه، ئه مه ش له ژیر رۆشنایی بارودۆخی ئه و كۆمه لگا ئابووریه یان یه کیکی تر، ههروه ها ماركسيه ت له روانگه یه کی مادیه وه له میژوو ده کۆلێته وه به یاهه ری مه رجه كانی ژیا نی كۆمه لگای مادی كه بریتیه له و سروشته ی یان ئه و ناونده جوگرافیه ی كه رێژه ی دانیشه تانی زیاد ده کات و کارتیکه ره سه ره کیه که شی بریتیه له شیوازی به ره مه یه تان.

ئو مه‌رجانه‌ی که بۆ ژيانی کۆمه‌لگای مادی دانراون، له کۆتاييدا هه‌یکه‌لی کۆمه‌لگا به هزر و بېرو بۆچون و بارودۆخی پامیاری و یاسایی و نایینی و ئاکاری و ... هتد دیاریده‌کات. **ناوه‌ندی جوگرافی:** یه‌کیکه له مه‌رجه پتویسته هه‌میشه‌یه‌یه‌کانی ژيانی کۆمه‌لگای مادی، به‌لام ئو ناهه‌نده جوگرافیه نایسته ئو هیزه پامیاریه‌ی که له کۆتايیه‌که‌یدا هه‌یکه‌لی کۆمه‌لگا و سیستمی به‌ریوه‌چونی خه‌لک دیاریده‌کا، به‌لکو ئه‌رکه‌که‌ی ئه‌وه‌یه که په‌وتی گه‌شه‌سهندنی کۆمه‌لگا به‌ره‌و ئاقاری خیرایی یان له‌سه‌رخۆیی ده‌بات، ئه‌مه‌ش له‌به‌ر ئه‌وه‌ی که گه‌شه‌سهندنی کۆمه‌لگا و گۆرانکاری کردن تییدا زۆر له پششکه‌وتنی ناهه‌ندی جوگرافی و گۆرانکاریه‌که‌ی خیراتر به‌ریوه ده‌چیت.

گه‌شه‌سهندنی پتۆه‌ی دانیش‌توان و چریه‌که‌ی: ئه‌مه‌ش نایسته ئو هیزه بنه‌ره‌تییه‌ی که هه‌یکه‌لی کۆمه‌لگا داده‌پتۆی و خشته‌کانی بناغه‌ی داده‌نیت، هه‌رچه‌نده که بوونی دانیش‌توان شتیکه که هه‌ر ده‌بی له ئارادا هه‌بیته، چونکه له کۆمه‌لگادا لانی که‌م به‌بی هه‌بوونی چه‌ند تاکیک ژيانی مادی وه‌دی نایه‌ت.

هیزی پامیاری له گه‌شه‌سهندنی کۆمه‌لگا بریتیه له شیوازی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان: شیوازه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کانیش (وه‌کو مادیگه‌راییه میژوویه‌یه‌کان پیناسه‌ی ده‌که‌ن) " بریتیه له یه‌که‌ی هیزی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان و په‌یوه‌ندیه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان، واته یه‌که‌ی لاوه‌کی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان که ئاماژه‌یه بۆ دوو جوړ له په‌یوه‌ندی: په‌یوه‌ندی مرۆڅ به‌ سروشته‌وه، و په‌یوه‌ندی مرۆڅ به‌ مرۆڅه‌وه^{۱۲} .

شیوازه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کانه که سروشتی سیستمی کۆمه‌لایه‌تی دیاریده‌کات. هه‌یکه‌لی کۆمه‌لگا و هیزی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان ئاماژه‌یه بۆ په‌یوه‌ندی مرۆڅ به‌ سروشته‌وه و مه‌ودای زالبوونی مرۆڅ به‌سه‌ر سروشته‌وه، له نیوان خه‌لک و که‌ره‌سته‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کاندا یه‌که‌یه‌کی به‌هیز هه‌یه چونکه ناگونجی خه‌لکی له که‌ره‌سته‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کان دووربخه‌ینه‌وه، هه‌ر ده‌بی شیوازی که هه‌بی بۆ به‌ره‌مه‌یه‌یه‌کانی ئو که‌لوپه‌لانه‌ی که مرۆڅ پتویستی پینان ده‌بیته وه‌کو خواردن و جل

و بهرگ و نشينگه و سوتهمه نى و كهل و په له كانى بهرهمه مېټان. ئهم كه لويه لانه پټويستيه
سهره تاييه كانى ژيان و هر دهبى له نارادابن، سا بؤ گه يشتن پټيان و ده سته و تنيان دهبى
بهرهمه مېټرين، هره وها بؤ به همه مېټان يشان دهبى كهرسته و نامرازه كانى بهرهمه مېټان
له نارادابن و بهو جوړهش دهبى به كاربه يترين كه گونجاوه. ئهم هم موو ره گه زه جوړاو جوړه يه
ناراسته ي بهرهمه مېټان وهرده گرن كه نامرازه يه بؤ چونه تى هه لئس و كه وتى خه لكى بهرام بهر
به نامرازه كانى سروشت و پټكه يته ره كانى كه بؤ بهرهمه مېټانى پټويستيه مادييه كان
به كارد هه يترين.

سه باره ت به لايه نى دووهمى شيوازه كانى بهرهمه مېټان بريته له په يوه ندييه كانى
بهرهمه مېټان له بوارى مروى دا واته له نيوان خودى خه لكدا، بهو و اتايه ي كه خه لكى كووش
ده كن له گه لئو و سروشته ي كه وه بهرهمه ينانى پى ساز ده كن تاكو ئاتاجه مادييه كانى لى
بهرهمه مېټين، ليړه شه وه خه لكى تاكه ناژين و له يه كتر دانابرين، به لكو بؤ ئهم مه به سته
ناچارن به كو مه ل بژين و بهم جوړهش بهرهمه مېټان ده بيته پرؤسه يه كى ده سته جه معى نه
تاكه كه سى.

بناغهش له په يوه ندييه كانى به همه مېټان بريته له خاوه نداريتى كردنى كه رسته كانى
به همه مېټان، خاوه نداريتى كردنى كه رسته كانى بهرهمه مېټان يش جوړى خاوه نداريه كه
دياريد ه كات، جا چ تاييه تى بيت يان گشتى بيت. ئه گهر بيت و ئهم كه رسته تانه له ژير ده سته
چند تاكيكى كه مدا خي ببنه وه ئه وا خاوه نداريه كه تاكه كه سى ده بيت، له سهر ئهم بنه مايهش
فه لسه فه ي مادي ته نها پروا به مادده دينى، چونكه به پى ئه وان جيهان تيكرا بريته له مادده
و هيچ شتيكى ترى تيدا نيه جگه له مادده و جيهانى غه ييش له نارادانيه چونكه هه مووى
وه هم و خورافياته، ئا ليړه شدا هيچ بواريك بؤ ويستى خواى گه وره له نيو ژيانى مروقه كاندا
نامي نيته وه.

جا كه واته مادده ينچينه كه يه و هزريش بهر بوم كه يه تى، بوونه كه شى له ميژره پراوه ته وه و
ئينكارى لى ناكري، جگه له مهش بنه ما ئابووريه كان بنچينه ي هه موو شتيكن، بنچينه ي

هەموو گۆرانیکارێک و هەروەها بنچینەی هەموو بیرو را و ئاکار و نەزەر و هزری. ئەو بنچینەییەش هەمیشە لە پێشکەوتندایە و دۆخێکی جیگیر نیە، بە پێی لێکۆڵینەوەی ماددیەکان بۆ کۆمەڵگا بۆ یەکەم جار لە میژوودا ڕاڤەیی مادی بۆ میژوو بریتیە لە گۆرانیکاری زانستی ڕاست و دروست. بە گوتەی خۆیان لێکۆڵینەوەی کۆمەڵگای مەروفاوەتیا بە شیوەیەکی زانستی کردووە، هەر ئەمەشە وایکردووە کە لە لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتیەکانی تر جیا بکێتەوە. ماددیگەرایە میژوییەکان دەلێن "تێکڕای ئەوەی کە ماددیگەرای میژویی لە دۆزە بنەرەتیەکی فەلسەفە و کۆمەڵگا پێشکەشی دەکات تەنها یەکانگیر نیە و بەس، بەلکو بریتیە لە چارەسەری زانستی ڕاستەقینە کە بۆ یەکەجار لە میژوودا بوونی هەبووە".

ماددیگەرای میژویی فەلسەفەییەکی تایبەتە کە پەیوەندی نێوان ھۆشیاری کۆمەڵایەتی و بوونی کۆمەڵایەتی دەردەخات، ھۆشیاری کۆمەڵاتی بریتیە لەو ھزرە کۆمەڵایەتیە نوێیانە و دەزگاکانی، ئەو ھۆشیاریەش شوێنپێیەلگری بوونی کۆمەڵایەتیە بە جۆریک کە بوونی کۆمەڵایەتی کاریگەری بەسەریەو ھەیە و دەیگۆڕێت. بوونی کۆمەڵایەتی بریتیە لە ژیاڵی کۆمەڵگای مادی و ئەو پەیوەندیە کە لە نێوان خەلکی و سروشدا ھەیە جگە لەو پەیوەندیە کە خەلکی لەنێو خۆیاندا ھەیە، ماددیگەرای میژویی ئەو پەیوەندیە بەھێزە شی دەکاتەوە کە لە نێوان ھۆشیاری کۆمەڵایەتی و کارتیكەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێناندا ھەیە. کارتیكەرە جۆلینەرەکانی بەرھەمھێنان بریتین لە تاکەکان و ئەزموەکانیان لەبارە بەرھەمھێنانەو و ھەروەھا کەرستەکانی کار و کاریگەریشیان لەسەر پێشکەوتنی کۆمەڵگا و گۆڕانەوێ لە باریکەو بۆ باریکی تر. کەواتە ماددیگەرای میژویی بەشیکی سەرەکی فەلسەفەیی مارکسیەتە و لێی جیا ناویتەو، مارکسیەکان یاسا ماددیەکانی دیالیکتیکیان بەسەر ڕوداوەکانی میژوووە سەپاندووە.

په يوه ندى مادديگه رايي ميژويي به مادديگه رايي جه دهلي:

مادديگه رايي جه دهلي:

جه دهل له زماندا: جه دهل له زماندا له (شدة الفتل) هوه هاتووه واته (پيچانه وهيه كي توند) بو نمونه دهلي (جدلت الحبل) واته (گوري سه كه م به سته وه) يان دهلي (أجدله جدلا) كه به ماناي به سته وهيه كي توند وتول و قايم ديت^۳.

جا كه واته جه دهل واته زالبون به سهر نه يار و تيکشكاندن، ههروه كو ده گوتري له نه نجامي گفتوگو دوژمنه كه ي تيکشكاند و ده مي به سته وه يا خود ده گوتري (ثم پياوه پياويكي زور جيداليه) واته كه سي به رامبر ده به ستيته وه، يان ده گوتري (جادلت الرجل) واته ده مه قاليتم له گهل پياوه كه دا كرد و به زاندم.

له قورثاني پيرزيشدا وشي جه دهل له چهندين شويندا هاتووه، بو نمونه خواي گه ووه ده فهرموي (وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ) النحل ۱۲۵، واته: گفتوگو موجداله به جوانترين شيوه بكه له گه لياندا. به جوړيكي تر: نه گهر پنيويست بوو گفتوگو قسه يان له گهل بكه ي نه وا به رووه كي خو شه وه به پيريانه وه پرؤو به نهرمي هوه گفتوگوي به جي بكه، وه ههروه ها ده فهرموي (وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ) البقره، ۱۹۷.

جه ده ليهت واته گفتوگو كردني دوو لايه ن له پيناو گه يشتن به راستي، نه مهش له پري درخستني نهو به لگه دژ به يه كانه ي كه ههركام له م دوو لايه نه به رزي ده كه نه وه، نه م مانايهش زور نزيكه له گهل مانا زمانه وانيه كه ي، يه كه م كه سيش كه داني به ونا كه له هه موو شتيكي گه ردووندا دوو شتي دژ به يه كه هن، فيله سوف "هيگل" بوو. كاريوهنت دهلي:

"كه واته جه ده ليهت بريتيه له بيرؤكه يه كه و دژه كه ي، پاشان تيكنالاني ههردو دژه كه له گهل يه كتری، لي ره دا بيرؤكه پشتگيري له بابه ته كه ده كات، به لام دژه كه ي نينكاري ليده كات،

یان (بە پێی هیگل) پەتی دەکاتەو. بەلام بەیەکەو ئالانی هەردو دژەکە راستیەکە دەرەخات، بەواتایەکی تر بیرۆکەو دژەکە راستی دەرەخەن، ئالیرەشدا هەنگاوێک لە راستی نزیک دەبینەو، بەلام هەرکاتیەک هەردوو دژەکە بۆیە ژێر میکروۆسکوپیکی ووردبینەو، ئەوا بۆمان ڕوون دەبێتەو کە راستی هێشتا ماویەتی، لێرەشەو پڕۆسەکە دووبارە دەستپێدەکاتەو و بیرۆکەیەکی نوێ سەر هەڵدەدات، کە هەڵدەستی بە لەدژوەستان و پەتکردنەوێ راستیەکە، لەمەو جۆرە یەکانگیرییەکی نوێ لە نێوان هەردوو دژەکەدا دروست دەبێت.

بەم ڕێبازە سیڤگۆشەییە هزر ئاراستەیی خۆی وەرەگری تا لە کۆتاییەکییدا دەگاتە پەها، لەوێشەو هزرمان بەرو ئاراستەییەکی بێکۆتا دەروات بەبێ ئەوێ دووچاری هیچ دژەکیێک بێت، ئا ئەمەیه چەمکی جەدەلیەت کە خۆی لە پڕۆسەیی مەملانی و ناشتەواییدا دەنۆینێت کە بریتیە لەو چەمکەیی کە خۆی واقع بێکەدەهێنێ و هەروەها لە هزری مەزۆفیشدا بەم شیۆیه کاری خۆی دەکات".

بەلام مارکس جەدەلیەتەکەیی لە ماددەو دەست پێکرد و پەخەشی لە هیگل گرت کە دەیوت "واقع لە ئەنجامی بزوتنەوێ هزرەو دروست دەبێت و سەرچاوەی یەکەم و کۆتایی هەر شتێکیێش بزوتنەوێ هزرە" و هەروەها کە دەیوت "عەقڵی سەرپا واتە بوونی پەها لەدوای ماددەوێ کە دیارە مەبەستی پێ خوایه، لێرەو مارکس ڕایگەیاندا کە پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هەر لەسفرەو تا کۆتایی لەگەڵ پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هیگل دا پێچەوانەیه.

مارکس دەڵێ: "پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی من هەر تەنها لە بنەرەدا پێچەوانەیی پڕۆگرامە جەدەلیەکەیی هیگل نیه، بەلکو هەر تەواو لە دژی دەوێستی، کاتی هیگل پێی وایه ئەو بزوتنەوێ هزریی کە لەژێر ناوی بیرۆکەدا پەیدا دەبێت داھێنەری واقعە، بە شیۆیهکە واقع تەنها بریتیە لە وێنە ڕۆالەتیەکەیی بیرۆکە، بەلام من پێم وایه بە پێچەوانەوێ، بزوتنەوێ هزر تەنها بریتی نیه لە پەنگدانەوێ هزری واقع بەلکو خۆی خزانداوە نێو مێشکی مەزۆفەو".

ديالېكتيك چيه؟

ستالين دهلي:

"وشه ديلېكتيك له وشه (دياليفز) يونانيه وه وهرگيراه كه به مانای ناخواتن و گفتوگو ديت". له چهرخه دپرينه كاندا ديالېكتيك به مانای هونه ري گه يشتن به راستی هاتووه هم له پښی دهرخستنی نهو شتانه ی كه دږی يه كترينه و به لگهی دږيه يه كتر ده گرنه خو و هم له رږی زالبون به سهریدا.

هنديك له فهيله سوفه پيشينه كان پييان وابوه كه دږه ستانی دوو هزر و پړكنه كه وتنی راكان باشرين هوكارن بو دهرخستنی راستی، نا به مه دهوتری شيوازی ديالېكتيكی بو بيركړنده وه، كه دواتریش هم شيوازه له ليكدانه وهی ديارده سروشتيه كان به كارهيئندرا و پيشی و ترا پړگای ديالېكتيكی بو ناسینی سروشت.

"به پښی هم تيوره روداوه سروشتيه كان به رده وام له جولهدان و هميشه ده گورپښ، سروشت له نه نجامی گه شه سهندنی دږيه كه كانی گه شه ده كات، دږيه كه كانی سروشتيش له نه نجامی دږيه كه وه ستانی كارتېكه ره كانيه وه ده بيت".^۵

هم فله لسه فله جه ده ليه له ماده وه ده ست پيډه كات، نه مه ش له نه نجامی نهو ليكولينه وهی كه پشت به پښازی نه زمونگه راوی ده به ستيت، كه به پښی نه وان نه وه تاكه فله لسه فله زانستيه كه له نارادا هه بيت، چونكه هم فله لسه فله توانای راځه كړدنې هم موو ديارده كانی بوونی هه يه به راځه يه كي هم قی. پاش نه وهی به پوختی چه مکی ماده يه تی جه ده ليمان به پښی رای ماده يه كان شيكړده وه، نه وه مان بو دهرده كه وی كه په يوه نديك له نيوان ماده يه تی ميژووی و ماده يه تی جه ده لی هه يه، ماده يه كان ده ليتن، ماده يه گه راوی ميژووی به شيكه له فله لسه فله ی ماركسيه ت و هه رگيز ليتی جيا نايته وه، نهو فله لسه فله يه ی كه گشتگير و سه راپاگيره و به تيروانيه يكي ماده ی جه ده لی سه يری گه ردوون و مروژ و ژيان ده كات، نه مه ش له پښی كي شانی

وینه‌ی هردیارده‌یه‌کی سروشتی به نه‌ندیشه‌یه‌کی ماددی که خوی له بپردوزی ماددی بوونی جیهاندا ده‌دوژیتته‌وهو پیی وایه که جیهان به سروشتی خوی ماددیهو به پیی پښاکانی مادده گه‌شه ده‌کات، پیشی وایه که گه‌ردوون و ژیان و مروژ ته‌نهما مادده‌ن و به‌س، هه‌روه‌ها به پښکه‌وتنیکی خوکاری گه‌شه‌ده‌کن، به‌م پییشه‌ش هه‌موو پروداوه جیهانیه جوړاو جوړه‌کان بریتین له دیارده جوړاو جوړه‌کانی بزوتنه‌وهی مادده.

له‌م روانگه ماددیه‌وه ژیانی مروژ و میژوه‌که‌ی په‌نگدانه‌وهی ماددیگه‌رایي میژوییه، ماددیگه‌رایي میژویی نه‌م بیرۆکه ماددیانه به‌سر پروداوه‌کانی ژیانی کو‌مه‌لگا و په‌وتی میژوی مروژایه‌تی ده‌سه‌پښن.

لینین ده‌لی:

"نه‌م فله‌سفه مارکسیه که له شیوه‌ی پارچه پولا‌یه‌ک دارپژاوه ناگوښی هیچ به‌شیکی تری سه‌ره‌کی و جه‌وه‌ری لی جیابکریتته‌وه به‌بی ده‌رچوون له‌پاستی بابه‌تیانه و به‌بی گه‌رانه‌وه بو باوه‌شی چه‌واشه‌کاری بوژروازی دواکه‌وتو".^۶

به‌واتایه‌کی تر نه‌م فله‌سفه گشتگیره یه‌که‌و هیچ به‌شیکی جه‌وه‌ری لی دانا‌پرېندری و نا‌شوښی ماددیگه‌رایي میژویی له‌گه‌ل ماددیگه‌رایي جه‌ده‌لی لیکجیابکریتته‌وه.

دانه‌رانی په‌رتوکی المادیه التأریخیه ده‌لین "بیگو‌مان ده‌سکاریکردنی ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی شیواندنی ماددیگه‌رایي میژویی لیده‌که‌ویتته‌وه، ماددیگه‌رایي میژویی له‌گه‌ل هیچ فله‌سفه‌یه‌کی تر ناگوښی ته‌نهما له‌گه‌ل ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی نه‌بی. داننان به‌ماددیگه‌رایي میژویی به‌نکو‌لی کردن له ماددیگه‌رایي دیالیکتیکی ته‌نهما هه‌له‌یه‌کی ناشکراو سه‌فسه‌ته‌یه‌کی قیژه‌ونه"^۷.

۶ المادیه التأریخیه، لاپه‌ره ۱۳. لة المؤلفات الكاملة وقراطیواة، لاپه‌ره ۱۴ و لاپه‌ره ۱۳۲

۷ لینین فی الایدولوجیه والثقافی الاشتراکیه/ وه‌رگیزانی نیلیاس شاهین، لاپه‌ره ۳-۶

كه واته مادديگه رايبى ميژويى له گهډا هيج فلسفه فیه کی تر ناگوځي، جگه له مادديگه رايبى ديايکتیکي، هرشتيکتیکش به سهر يه کيکياندا جيبه جيکري ټهوا به سهر ټه ویتريشياندا جيبه جيده کړي ټه مەش له بهر يه کبونى بنه پرته مادديه کهيان، هرچه نده که مادديگه رايبى ديايکتیکي له هزر و فلسفه فیه کهيدا داني ناوه به ميتافيزيک له ټه نجامي شکستی ليکدانه وهى ماددى بو ميژوو چونکه ټم ليکدانه وهيه له سهر بنچينه يه کی ماددى بنياتنراوه، له بهر ټه مە به پټي ټه وان دانان به مادديگه رايبى ميژويى به بي ټه و پټسايه ي که له سهرى بنياتنراوه (که بریتيه له فلسفه فیه مادديگه رايبى) چه واشه کاريه بو تيوري مادديگه رايبى ميژويى کومه لگا، چونکه بو هه موو سيستمک پټسايه ک هديه که ټاراسته که ي دياريده کات. هه روه ها دانه راني په رتوکی الماديه التاريخيه ده لټين :

"مادديگه رايبى ديايکتیکي و مادديگه رايبى ميژويى وه کو يه ک زانست و يه ک فلسفه فیه يه کترته واوکه ر درده که ون، نه مادديگه رايبى ميژويى به بي مادديگه رايبى ديايکتیکي ماقوله و نه مادديگه رايبى ديايکتیکي به بي مادديگه رايبى ميژويى بوونی هديه، كه واته ټه مە چوڼ ليکبد هينه وه؟

يه که م: به وه ليکده دريټه وه که ناگوځي تيوريکی مادديگه رايبى ديايکتیکي به سهر هه موو جيهاندا بسه پټريټ ټه گهر هاتوو رافه يه کی ماددى بو ژيانى کومه لايه تي نه کريت و ټه وه درنه خريت که کومه لگاش بریتيه له شکلک له جولهي مادده و له گه شه سە نديدا ملکه چه بو ياسا بابه تيه کان وه کو ياسا کاني سروشت، هه روه ها مادديگه رايبى ديايکتیکي به بي مادديگه رايبى ميژويى بوونی نيه.

دوهم: وه لامى زانستی راست و دروست نيه له بهر ي بابه ته بنچينه يه کاني فلسفه فیه "سهره کيبوونی مادده و لاوه کی بوونی هوشيارى" به بي رونه کړنه وهى هوکاريک و رونه کړنه وهى چوڼيه تي سهره لډاني هوشيارى مروي، وهه روه ها ټه وه لامه له رولي ټه و جيبه جيکړنه

زانستيه كومه لايه تيه ميژويه ش نيه كه له ژيانى خه لكيدا دهگيريت، بهو پييهى كه مادديگه راى ميژويى وه پيش وه لامدانه وى ئه و پرسياره كه وتوتوه^۸.

له م ده قدا دانره كان ئه وه مان بو ږوون ده كه نه وه كه مادديگه راى جده لى و مادديگه راى ميژويى هه رگيز ليك جيا ناكريته وه چونكه هه ريه كه يان ئه ويتر ته واو ده كات، ئه مه ش له بهر ئه وهى كه مادديگه راى جده لى تيوريكى گشتگيره بو مادديوونى جيهان، بهو پييه ش كه ژيانى كومه لگاي مرويى به شيكه له جيهان، له بهر ئه وه ده بى ږافهيه كى ماددى بو مروفتيش بكرى تاوه كو تيوره كه يان هه موو شتيك بگريته وه هه روه كو بانگاشى بو ده كه ن، خو ئه گه ر ميژوى مروفايه تيش ږافهيه كى ماددى بو نه كرا بابه ئه وا تيوره كه يان له ږافه كردنى ماددى بو ميژوو — ى زانستى هه روه ك ده لين — كه م و كورت ده رده چيت له پال كه م و كورتبونه كه شى ناگشتگير ده بيت و له كوتاييشدا ناتهن دوست ده بيت.

بهو پييهى كه ئه وان جه خت له سهر بنه چه بوونى مادده ده كه نه وه به وهى كه مادده سه رچاوهى هه موو شتيكه و مادده وه پيش ناگايى و هز كه وتوتوه، و بهو پييهى كه هزر و ناگاييش له كومه لگاي مرويى سهر هه لده دن و كومه لگاش به ږاي ئه وان شكليكه له جولوى مادده و له گه شه سهندنيدا ملكه چى ږيسا بابه تيه كانى مادديه وه كو ږيساكانى سروشت، كه واته ده بى ئه وه بزائين كه ئه و ناگاييه له كويوه هاتوه و ئه و ږولوشى چيه كه له پراكتيزه زانستيه كومه لايه تيه كهيدا دهگيرى، بهو پييه ش كه لاي ئه وان ماده بنچينهى هه موو شتيكه، كه واته ده بى به ږافهيه كى ماددى ته فسيري ناگايى بكرى^۹.

ليردها وته كانيان ئه وه ده رده خه ن كه په يوه نديه كى به هيز هيه له نيوان مادديگه راى ميژويى و مادديگه راى جده لى و بهو پييه ش كه هه ردوكيان ته واو كه رى يه كترين، ئه گه ر بيت و هه ر به شيك يان لايه نيك له يه كيك له م دوو تيوره شكست به ينى ئه وا ئه وزانستى بوونه ږاست و دروسته سه راپاگيره يان كه بانگه شهى بو ده كه ن له سه ره وه تا خواره وه ن

هه لډه وشيټه وه، چونكه ناگونجې ټم دوو تيؤره راست و دروست بن ټه گهر به يه كه وه هه لڼه كه ن، هه ريه كيكيان راست و دروست نايټ تاكو ټه ويريان راست و دروست نه يټ.

له موه ماركسيه كان گهردوونيان بو دوو بوار دابه شكرد، بوار يكي ماددي و بوار يكي هزري كه سؤز و بېرؤكه كان و ياده وه ريه كان ده گرنه خؤ.

پرؤگرامي ماددي گه رايش دان به وه داده نې كه چهند شتيكي ماددي سهر به خؤ بوونيان هه يه جيا له وه عه قله ي كه ده ركيان پي ده كات و ده يانناسي، ټه و پرؤگرامه دواتر به ره و فله سه فيه كي ماددي گه رايي ټاراسته ي خؤي و هره گري كه چوار چيوه يه كي گشتي بو هه ستركون به ماده ديار يده كات^{۱۰}.

ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به هه موو شكل و شيوه كان ي جو له ده دات، واته گرنكي ده دا به گؤراني شوين و گؤراني ته نه كان له حاله تي رېژه ييه وه بو حاله تي جو رايه تي و چؤنيه تي بوون. ماددي گه رايي جه ده لي گرنكي به جو له ده دات به هه موو شكل و شيوه كان يه وه، واته گرنكي ده دات به گؤراني شوين، وه هره وها گؤراني شته كان له باري رېژه ييه وه بو باري جو رايه تي و چؤنيه تي بوون، پشت به ريساي ململانيي دژه كان ده به ستي كه گرن گترين ياساي جه ده لي "ديالېكتيك" ه، به و مانايه ي كه هه موو ديار ده يه كه له خودي خؤيدا دژه كه شي له خو گرتوه كه ده بيټه هو ي له دا يكبوني ته فريه كي ماددي نو ي، هه موو ديار ده كان لايه ني نه ياريان تي دا هه ن كه به يه كه وه په يوه ستن و يه كبوني كي پي كده هيئن كه هه رگيز ليك جيا نابنه وه.

ماددي گه رايي جه ده لي هه موو جو له و ټالو گؤر يكي له سهر بنه ماي ململانيي دژه كان ته فسر كردوه، موجه ب و ساليب ليك جيانا بنه وه هه تاكو پيچه وانه و دژي يه كتر ي بن، به هه مان شيوه له كؤمه لگا شدا يه كي تي دژه كان هه يه و ململانيي كه شيان به رده و امه له شيوه ي ململانيي چينه كان دا، وه هه روه ها ململانيي دژه كان كه رېخؤشكهرن بو گه شه سه ندن ده بنه هو ي جولاندي هزر. ټه نگلس پي وايه ټم چه مكه ماددي گه راييه كه ده بيټه هو ي تي گه يشتن له

گهردوون له سهر بنه مايه كي بابته، خاوه نې چوارچيوه يه كي فله سفي يه و بهر و ناراسته ي قوربانيدان و نكوليكردن له خود ده چي، يان به جورتيكي تر بلين هم هسته له دهر و ه ي شعورو ناگايي مرؤفه و جيايه لي. بهر اي ماركسيه كان جه ده ل برتتیه له گفتوگويه كي لؤژيكي و ره خنه گرتن له دژيه كه ميتافيزيكيه كان، وه هروها برتتیه له پيشكه شكر دني ريگه چاره كه بؤ هم دژيه كانه، له سهر هم بنه مايه ش ماركسيه كان ده گنه نه و راهي كه سيستمی كومه لايه تي له نيو خودي خويدا هو كاري رو خاندني خوي هه لگرتوه.

وه بؤ مادديگه را يي جه ده لي سي بنه ما يان ديار يكر دوه:

۱- گواستنه وه له گورپانكاره رپژه ييه هيواشه كانه وه بؤ چونا يه تيه سه خته كان، وه كو جه ختكر دنه وه يه كه له سهر رپساي فله سفي "هه موو كه له كه بوونيكي رپژه يي گورانتيكي جوري دروست ده كات".

۲- يه كبوني دژه كان و ململاني نيوانيان، ههروكو له نيو گهرديله دا تيبيني ده كړي، يان له پيوهندي نيوان سالب و موجه ب.

۳- نه في كردني نه في، واته گواستنه وه ي دهر كپي كړدن و زانياري بؤ قونساغيكي بهر زترو بالاتر.

زنجيره يه كه له گه شه سندنه ماددي و دواتر هزريه كان:

لينين پي وايه كه شيوه ي مادديگه را يي جه ده لي كه بهر او رد ده كړي له گه ل ژياندا به هه موو لايه نه كانيه وه، بابته هه ره سهره كي هزري ماركسي بووه. هه ره له سهر هم بنه ره ته ش لينكدانه وه ي مادديگه را يي بؤ ميژوو سهر يه لدا كه به مادديگه را يي ميژويي ناسراوه و روه پرووي چه مكه ميسالييه كاني فله سفي ميژوو ده بيتوه. نه و مادديگه را ييه ميژوييه كي په يوه ندي نه دامي نيوان گه شه سندنې كارتيكه ره بهر هه مه يته كان را شه ده كات، وه ههروها سهر جه م په يوه نديه كاني نيوان خه لكي تيشياندا په يوه ندييه كاني بهر هه مه يته كان را شه ده كات. نه و پي وايه كه جورتيك له په يوه ندي هيه له نيوان مادديگه را يي جه ده لي و مادديگه را يي ميژويي له چوارچيوه ي فله سفي ماركسي دا. جا له شيكر دنه وه ي تيوري ماركسي لينيني

که باسمان کرد ئه وه دهرده که وئ که پيشکه وتنی رامیاری هزری کومه لگا له چوارچيوه ی بهرزه ونډيه مادديه کانه وه خوی دده دوتته وه که له چاخیکه وه بو چاخیکی تر جياوازه، وه چينه کانی کومه لگا دهنه کارتيکه ره جولینه ره کانی گه شه سندننی کومه لایه تی کومه لگا.

بوونی ماده وه پيش بوونی هزر که وتوته وه:

نیمه پیمانویه که هزر ویرکړنه وه به خششیکي هره گه وړه ی خوايه که به مروقی به خشيوه وه به ویه وه له تیکرای گیانداران جیای کردوته وه، وه به های راسته قینه ی مروق له ویرکړنه وه ی دا دهرده که وئ، هروها له ودا دهرده که وئ که مروق توانای داهینانی هیه له چوارچيوه ی ئه و سنوړه ی که خوی پایه بهرز بو کی شاهه.

ئا لیږه دا ویرکړنه وه کاریگریه کی زور گه وړه ی له هله که وتنی زانو هزریارو پیاوانی گه وړه پيشه وایان دا هه بووه، ئه و که له پیاوانه ی که رولیکي مه زیان له میژوی مروقیه تیدا گیراوه، به لام ماددیگریه کان ماده وه پيش هزر دهخن و پیان وایه که هزر به ره می ماده ویه و ماده کاریگری به سهریه وه هیه.

لینین پیناسه ی ماده دهکات و دهلی: " ماده بریتیه له گوته یه کی فلسفه کی واقعیه ی بابه تیانه ی مروق دیاری دهکات، له و هه ست و سوزه ی که دایده پریژي، له تیروانینشی دا په نگده داته وه، وینه ی هزر ده کیشی و له هه سته کانی جیای ده کاته وه".^{۱۱}

به پیتی ئه م پیناسه یه ش ماده چه مکیکه بو تیکرای شته کان و، وه پيش بوونی زانین که وتوته وه کاریگریه ی به سهریه وه هیه.

که واته ویرکړنه وه په نگدانه وه ی ماده ویه له نیو میشکدا، وه بیر له وشته ده کاته وه که په نگدانه ویه تی، بهر له په نگدانه وه ی ماده ش له نیو میشکدا ویرکړنه وه نه بووه، بویه ستالین نامه به م دهکات و دهلی:

مادديگه راښايي فله لسه في له سهر مه بده ټيكي تر داده مه زړي، شهوېش شهوېه كه مادده و سروش و بونه وهر بریتين له راستيه كي بابهيانه و ده كهونه دهره وهی زانين و هه ستركردن و سه ربه خوڼ لتي، وه مادده توخي يه كه مه چونكه كانگای هه ست و تيپروانين و زانينه شه مه له كاتيكا كه زانين توخي دووه مه و دارپژراوه، چونكه زانين په نگدانه وهی مادده و بونه وهره، وه بيركړنه وه بهرهمي مادده وه و كاتيكا پديداده بي كه مادده ده گاته پله يه كي بهر ز له كامل بوون، يان به ته عبرتيكي وردتر، بيركړنه وه بهرهمي مي شكوه و مي شكيش شه ندامي بيركړنه وه، له بهر شه و ناكړي "بيركړنه وه" له "مادده" جيا بركړنه وه شه گهر و ابكړي شه و ده كه وينه هه ليه كي گه وره وه.^{۱۲}

كه واته به پي شه و ان مادده كانگای هه ست و سوزو تيپروانين و زانينه، وه به بي مادده زانين و ده ركيپكردن بونيان نيه كه زانين خوي له خويدا په نگدانه وهی مادده يه. وه بيركړنه وه ش بهرهمي مادده ي پيشكه و ته له بهر شه و ناكړي مادده و بيركړنه وه (هزر) ليكت جيا بركړنه وه، جاكاتيكا مادده هه يه بيركړنه وه ش هه يه، وه كاتيكا مادده ناميني بيركړنه وه ش ناميني، بويه دوباره ناتوانين مادده و بيركړنه وه له يه كتر جيا بكه ينه وه چونكه به ليك جيا كړنه وه يان دوچارى هه ل ده بين.

شا شه مه يه مه بده شي ماركسيه كان كه به هويه به هاو گرنگي بيركړنه وه دياريده كهن!. شه نگلزيش ده لي: ناكړي بيركړنه وه له مادده دابرين چونكه مادده جه وه هري شه و گورانكار يانه يه كه رووده دن.

مادده شه زه لي يه وه هميشه ده مينيتته وه:

مادديگه راښايه كان له روانگه ي تيپروانيني خويانه وه ده لين:

هه روه ها گه ردوون كوتايي و سنوري نيه، جيهان هه هميشه ده مينيتته وه، هيچ سه ره تايه كي نه بووه هه رگيز كوتايي نابيني. ثاليروه هه ر جيهانيكي (غهيبي) ناماددي بوني نيه، وه هه رگيز نابيت و مه حاله. وه له واقعي شدا شه گهر هيچ شتيك جگه له مادده له نارادا نه بي شه و

جگه له تاكه جيهانيكي ماددي هيچ شتيكي تر بوني نيه. نه مهش مانای وايه كه هه موو نهو شتانهی كه لده ورو بهر ماندا هه ن و ټيكرای ديارده جوړاو جوړه كانی نه م جيهانهی كه ټيمی گرتوته خوځواوهنی خاسيه ټيكن و يه كيان ده خات نهویش بریتيه له مادده بونیان.^{١٣}

كه وايي بهرای نهوان هيچ شتيك له نارادا نيه جگه له جيهانی مادده، وه ناشگونجی جيهانيكي پوځی هه بی، يان پوځيكي تر هه بی وه كو له نايينه كاندا هاتوه، هه روه ها هه موو نهو ديارده جوړاو جوړانهی كه له گهردوون دا هه ن له يه كه شتدا يه كده گرنه وه نهویش بریتيه له مادده بونیان، واته هه موو گهردوون ماده يه وه هيچی تر، وه مروځيش بهرای نهوان بهر هه می مادده يه.

به پيی قسه ی نهوان مادده خواوهنی خاسيه تی نه زه ليه ت و نه مری يه، هه ربويه ش نه سه رته ای هه يه وه نه كو تايی هه يه، له كاتيكا كه نه مانه سيفه ته كانی خوی په روه رد گارن (سبحانه و تعالی). كه واته به پيی قسه ی نهوان مادده وهديه نه ره وه خواوهنی خاسيه تی وهديه نان (خلق)، وه هيچ جيهانيكي غه يی له نارادا نيه چونكه جيهان له چوار چيوه نه وه دا قه تيس ماوه كه هه سته كان دهركی پیده كهن، هه روه ها نهوان بانگه شه بو نهو ده كهن كه زانست پالپشتيان لی ده كات له وهی كه ده لیکن و زانستی راسته قينه ش موركی مادده ی به سه روه يه، وه زانست به سروشت و ناوهړوکی خو ی ماددي گه را یی يه و ميسالييه تيش نامويه پيی و دړی ده وه ستي.^{١٤}

ليړه وه نه م ده قه نه وه ده رده خات كه ميسالييه ت دړی زانسته و بهو پييه ش بی نايينه كانيش دړی زانستن چونكه ميسالين، وه زانست ته نها موركی ماددي گه ریی به سه روه يه وه به گوته ی خو یان زانست له مه دا پالپشتيان لی ده كات و خزمه ت به مه به سته كانيان ده كات له

١٣ اسس الماديه الديالكتيكيه والماديه التاريخيه ، لاپره ٣٩ ١٣

١٤ الماديه التاريخيه لاپره ٥٠٠ ١٤

گه پانيان به دواي پاستي ژيان له م بوونه ماددييه دا. هروها زانست له گه شه سهندني دا خودا - كه خواي په روه ردگار و پاك و دووره له وهی كه دهیلين - له سروشت ده خاته دهره وه و بونی نییه چونكه له چوارچیوهی ماده چوته دهره وه، هروها له بهرته وهش كه نه وان دان به هیچ شتيك له دهره وهی ماده نانين چونكه نه وان وای بو ده چن كه هیچ شتيك له دهره وهی سنووری ماده بونی نییه، ماده دهش هم مو شتيك ده گريته خوی و خاوه نی خاسیه ته كانی وه دیهینان و توانست و داهینانه، وه ماده دهی نهو بنه چهی كه لییه وه هزو زانست و ته نانه ت هموشتيك په دپاده بی وه كو بانگه شمی بو ده كهن.^{۱۵}

ماركسيه كان له سر بنه مای په تكدنه وهی بونی خواش هم مو كارو نامانجیكيان په تكدنه وه كه مبه ست لیي وده سته اتنی په زامه ندی خواي په روه ردگار، هروها كاریگه ریسه كانی نه م مبه سته شيان په تكدنه وه و جگه له م مهش پوژلی نیسلام و ده ولته تی نیسامیشیان له واقعی ژيانی مروفايه تی په تكدنه وه كه تنها بو بهر زكردنه وهی وشمی الله (سبحانه و تعالی) له سر زهوی دا دامه زرا.

ماركس ده لی: "شكۆمندی خواي و مبه سستی خوايی نهو وشه گوره یه كه نه مپو به كارد هینری بو پافه كړدنې بزوتنه وهی میژوو، له پاستیشدا نهو وشه یه هیچ شتيكي پی پافه ناكړی".^{۱۶}

وه هر تنه ها به وه وازيان نه هیئا كه ټينكاريانكرد له بونی خوا (سبحانه و تعالی) و فرمانه كهی كه بریتیه له بهر زكردنه وهی وشمی الله له سر پوی زهوی و بلاو كړدنه وهی نهو دادگه ریبهی كه سربازانی پتی نیسلام ټالاكهيان هه لگرتبو، هروها به وهش وازيان نه هیئا كه هم مو نهو چاخانه يان په تكدنه وه كه تيیدا مروفايه تی له پينمونی و باوهر دا ده ژيا به لكو

۱۵ موقف الاسلام من نظرية ماركس، د. أحمد العوايشة، لاثره ۱۲۵-۱۵۰ ۱۵

۱۶ بؤس الفلسفة، لاپره ۱۲۳-۱۲۴ ۱۶

بانگه شهی نه وه يانکرد که خدا داهيترای مړوځه و کيشه نه وه نيه که نایا خدا هه يه يان نا به لکو کيشه که له بېړوکهي بوونی خداوه سهری هه لداوه^{١٧}.

١٧ د. علی تنطاوی له کتیبی (تعريف عام بدین الإسلام) له بهشی (باوه پړبون به خوا) لاپهړه ٦٥ تا ٧٧ له باره ی بوونی خواو په تدا نه وه ی بانگه شهی مولیده کان ده لئ:

پړواپوون به بوونی خوا نه وه نده به لکه نه ويسته، پيش نه وه ی عدل له رينگي به لکه عه قليه کانه وه قه بولئ بکات، خودی دهر وون خوی ههستی پیده کات، هه چنده نه مه پرسیکه که پتويستی به به لکه نيه، له گهل نه وه شدا به لکه ی له م باره يه وه ئيجگار زوره، زانای ديمه شقی شيخ (جه مالودینی قاسمی) له کتیبی (دلائل التوحيد) باسی به لکه گه ليکی بیثومار ده کات له کاتیکدا که نه م کتیبه چندين سال بهر له ئیستا نوسراوه له سهرده مانیکدا که زانست به م شیوه يه پيش نه که وتبوو، چونکه له م په غا ساله ی دوايیدا زانست چندين به لکه ی نوی سه لماند له رينگي زانستی نویوه، نه گهر سه يری په رتوکیکی وه (الله يتجلى فى عصر العلم) بکه ين که سی زانای رۆچوو به زانستدا دایانناوه یاخود په رتوکیکی وه (العلم يدعوا للإيمان) نه و بزمان پوون ده بیته وه که زانای راسته قینه نابی بیباوه پ بی، هه روه ها خه لکی ئاساییش ناکری بیباوه پین، و نه گهر هه ندی له زانایانیش بانگه شهی کوفر و ئیلحد بکه ن، نه و هؤکاره کی بریتیه له وه ی که زانستیکی که م و کورتیان و هر گرتوه، به مەش باوه پداری خۆپسکیان له ده ست داوه و نه و نده ش به زانستا قولنه بوونه ته وه تا بگه نه نه و پله يه ی زانست که داوای باوه پړبون به خوا ده کات. هه ر یه که له و کتیبانه ی که باسکران چه کیک و تار ده گرنه خۆ که به ره می نه و هرز و بیرکردنه وانه يه که نه و زانا پایه به رزانه پپی گه یشتوون، نمونه ی نه و زانایانه (فرانک ئالز) بوو یه کی له گه وره ترين زانایانی بایؤلؤزی که سه لماندی هه موو شتی ته مه نیکی دیاریکراوی هه يه و هه موو شتی سهره تايه کی هه يه، به مەش په تی نه و رایه ی کرده وه که ده لئ "جیهان کۆنه و هه ر هه بووه بی سهره تاو بی و ده دیه پنه ره " نه مه نه و رایه بوو که فیه لسه وفه پيشینه کانی یۆنان پړوایان پپی هه بوو، هه روه ها نمونه ی زانای ترمان هه يه له وانه (رۆبهرت مۆریس بر دج) دۆزه روه ی پادار، هه روه ها (جۆن کلیفلان کۆسران) زانای کیمیا یی و (جۆن هه ربه رت بلؤند) ئوستادی فیزیا، نه مانه و چندين زانای تر. من به راستی پيشنیاری خويندنه وه ی نه م دوو کتیبه و غونه یان ده که م.... که به راستی کتیبی له م جۆره ئيجگار زۆرن.

من نامه وه ی لیژده به لکه کۆنه کانی زاناینی که لام بینمه وه هه روه ها ناشمه وئ نه م به لکه نویانه دوباره بکه مه وه که نه م زانایانه باسیان کردوه. یه که به لکه دینمه وه، به لکه یه کی قورئانی. به لکه ی قورئان!

که به تهاووهی ماناکه ی ناشکرایهو، راشکاوانهیهو، بنېکهره، به به لگهیه کی مهزنهوه دی، له هه مانکاتدا به دهرېښکی کورت که مړوځی ناسایی لئی تیدهگات و مړوځی زاناش دهرونی پرده بیت له سهرسورمانبوون پیی و سهرسامبوون به هیژ و وردی و پروونی و ناشکراییه کی. جا ههردوکیان زاناو کابرای ناسایی هیچیان بۆ نامینیتتهوه تهنه نهی که بلین: راسته!

خوای گهوره له قورنایی پیرۆز به یهک وشه ناگادارمانده کاتهوه و به لگه کesh له خودی خوماندايه، کهواته چۆن ده کړی نکولی له شتی بکهین که له نیوچاوانان نوسراو "نهمه راسته"، خوای گهوره ده فرموی (و فی أنفسکم أفلا تبصرون) نیمه مړوځ له قولایی دلان ههست به بوونی ده کین و له کاتی ناخوشتی و دلته نگی هانای بۆ ده بهین نهمهش به هژی سروشتی خورسکمان و غه ریزه ی ناینپه روه ریمانه وه یه. هه موو نهو به لگانه یان له خودی خوماندا یان له جیهانی دهروربه رماندا به دیده کړین. عه قلی ناواخن خورسکانه ههست به بوونی خوا ده کات بروای پی دینی و عه قلی به ناگاش به به لگه و به لگه کاریش بروای پی ده کات. چهند سهیرو سه مه ریه، که سیک که نکولی له بوونی خوا ده کات و خودی نکولیکار به لگه یه له سهر بوونی خوا! نهمه وه که نهوه یه پاره کت له ناو دهستی قهرزارهو، ده لئی لیتم وهرنه گرتووهو ده ستیشم لئی نه داوه، هه روه ها وه کو نهو که سه یه که جله کانی ناوی لی ده تکی که چی بانگه شهی نهوه ده کات که جله کانی ته رین، به لگو ناویشیی لی نزیک نه بوتهوه. نهوه راستی راستیه کانه. بۆچی خه لکانیکی زور هه ن که تا نیستا په ی به مه نابهن؟!.

وه لام: چونکه نهوان بیر له خودی خوین ناکه نهوه (نَسُوا اللَّهَ فَنَسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ) نهو که سانه له دهرونی خوین راده کهن و له تنیایی ده ترسن و که سیکیان تیډا نیه که بتوانی ساتیک به تنیا له گهل دهرونی خویدا مینیتتهوه، بویه خو ی به شتی پوچ یان نهو ته پرتوکیکی بی نازرش یان هه رکاریکی تر سهرقال ده کات و کات و ته مهنی خو ی پی به فپړ ده دات، وه که نهوه ی بللی که دوژمنی دهرونی خو ی بیت و رقی لئی ببیتتهوه نه فره تی لی بکات.

سهیر که زوربه ی خه لکی ده خو ن و ده خو نهوهو ده خه ون و چیژ وهرده گرن و له نازار دورد ده کهنهوه و داوای خوشگوزهرانی ده کهن له دنیا بۆ خوین و مال و مندالیان و نهوانی که خوشیان ده وین. که سی وا هیه بهیانان سهره تا خوین پاکده کهنهوهو پاشان جله کانیان له بهر ده کهن و نان ده خو ن و بهر و کاره کانیان به ریډه کهن و کارده کهن بۆ کوکړدنهوه ی پاره و زیاد کړدنی قازانچ، پاشان ده گه پتنهوه مال و پشویه ده دهن. نینجا ده گه پتنهوه سهر کاره کانیان یان پنا ده به نه بهر کات به سهربردن و رابواردن، به دوا ی شتی دا

ده گهرين تا كاته بوشه كانيان بۆ پرېكاته ووه كاته كانى ته مه نيان پى به پېرۆ بدات تا شو كاتهى كه برسيتى زوربان بۆ دينى، ئنجا ده ست ده كهن به خواردن، كاتيكش ههست به خه والوبون ده كهن، شو ده چن ده خهون. پاشان پيشوازى له رۆژى نوى ده كهنه وه و هه مان شو بهرنامه يه دووباره ده كهنه وه كه رۆژى پيشتر پييدا رويشتبوون. نه وانه كاتى رابردوويان بيرده كه ويته وه، هيچ رابردويه نييه ته نها شو نه بى كه له م دنيايه دا ژيان. كاتيكش بير له داها توو ده كهنه وه، به هه مان شيوه هيچ نييه ته نها شو رۆژانه نه بى كه پييان وايه له م دنيايه ده ژيئن. به لام موسولمان ته نها به وه ناو ههستى كه بخواو بخواته وه و رابويى، به لكو خۆى ده پرسى: له كوى هاتووم؟، بۆ كوى ده رۆم؟ سه ره تا له كوئيه؟ ئه ي چاره نوسم چيه؟، سه ير ده كا ده بينى ژيانى به له دايك بوون ده ستى پى نه كرده وه تا به مردن كۆتايى بى. ده بينى پيش له دايك بوونى كۆرپه له يه كه بووه له ناو سكى داكيكا، پيش شهوش تويكى زيندوو بووه له ناو پشتى باوكى، پيش شهوش دلۆپه خويىنك بووه له ناو ده ماره كانى باوكيدا، شو خويىنش له و خواردنه ويه پيدا بووه كه باوكه كه خواردوويه تى، ئه م خواردنه ش پوه كيك بووه يان له سه ر زوى رواوه يان بهر هه مى ئاژه لىكه كه له سه ر شو پوه كه ژياوه، قوناغه لىكه كه پيش له دايك بوونى پييدا تيه رپوه و هيجيش له باره يانه وه نازانى. زغيره يه كى دريژه و نه لقه كانى كه م و ئاشكران، نه وانه ي تریش شاراوڤن له بهرده م چاوه تاريخه كانمان.

هيچ يه كيك له پتمه خۆى نانسى پيش نه وه ي بگاته چوار سالى، هيجمان له دايك بوونى خۆى له بير نييه، كيتمان له دايك بوونى خۆى له بيره؟ كى شو ساتانه ي له بيره كه له سكى داكيكا بووه؟ ئه گه ر يه كيك هه بووى و هه ستى به بوونى نه كرده يت و به بيرى نه ييت، چۆن ده كرى بگوترى كه شو كه سه خۆى خۆى دروست كرده وه، له كافره مولحيد هه كان بير سه ئايا نۆ خۆن به ويست و عه قلى خۆت خۆت دروست كرده وه؟ ئايا خۆت بويت كه خۆت خسته نيو سكى دايكته وه ئايا تو بويت كه شو ژنه ت هه لبارد تا بيته داكت ئايا تو بويت كه پالت به كۆرپه له كه وه نا تا ها ته ده ره وه؟ ئه ي كه واته هه ر له نه بوونه وه به بى دروستكه ر پيدا بويت؟ ئه مه به راستى نهسته مه.

ئه ي ئايا شو هه موو بونه وه رى كه پيش مرۆڤ هه بووه له چياكان و ده رياكان و خۆر و هه ساره كان، ئايا مرۆڤ دروستى كرده ون؟ كاتى ديكارت ريبازى "گومان و تاقىكرده وه" ي تاقىكرده وه (ئو ريبازى كه به هۆيه وه به ناويانگ بوو). ديكارت گومانى له هه موو شتيك ده كرد تا كه يشته خودى خۆى، به لام نه يتوانى گومان له خودى خۆى بكات، بۆ؟ چونكه نه وه ي گومانى لىده كرى خۆيه تى، بۆ گومان كرده نيش پيويسته گومانكار هه ييت، هه ر له مه وه بوو كه و ته به ناويانگه كه ي و ت "من بير ده كه مه وه، كه واته من هه م" ئىستا بوونى هه يه و هيج گومان له بوونى نييه، به لام ئايا كى هينايه دى؟ ئايا شو بونه وه ر مادديانه مرۆڤيان

هينايه دى؟ كه بېگيانن و عه قلياڼ نيه! له كاتيكدا كه مرؤځ خاوهنى عه قل و ژيرييه، ناييا ده كرى بيه عه قل
عه قل بيه خشيت؟ ناييا گهر شتيكت نه بى ده توانى بيه خشى؟.

هه لوښتى ئيبراهيمى (د.خ) باوكى پيغه مبه رانيس هر ته مه بوو كاتى باوكى بينى كه پيكره تاش
بوو، بته كانى ده تاشى و له بهرد پيكره لى هه لده كوښ، ئينجا خوځى و قه ومه كه دى دى انكرد به خواى
خويان. بهر ديك كه خويان دروستيان ده كرد و پاشان هر خويان دى انپه رست. خوايه كه خوم دروستى بكه
پاشان داواى نه وهى لښكهم كه هه موو شتيك بؤ بكات، ته مه به راستى شتيكه عه قل قبولى ناكات، نهى
كه واته خواى راسته قينه كييه؟

پاشان ده ستى كرد به لښكولنه وه و بير كړنه وه، كه شهوى به سه ردا هات ته ستيره بريقه دارو بريسه كه داره
به رزه كان ده ركه وتن، نه وانه وه كه تهو بهردانهى كه دى انكړنه بت سه رچاوه كه يان زهوى نه بوو، هه روه ها
به ده ستى مرؤځ دروستنه كرابوون، بويه واتيك گيشت تهو خوايهى دوزيو ته وه كه به دوايدا ده گه را. هه روه ها
كاتى مانگ ده ركه وت پوناكى ته ستيره كانى داپوشى، هه روه ها مانگ گه وره تر و پوناكتره، تهو جاريان
برواى وابو كه مانگ خوايه، به لام كاتى خور هه لات و پوناكى مانگى بز كړد و له جيگه نهى تهو
پوناكه كهى خوځى به زه ويدا په خشكرد، ئيبراهيم (د.خ) وتى بېگومان نه وه خوداى راسته قينه يه. كه چى
بينى خور ده رواو زهوى له تاريكيدا جيلدىلى! ئينجا وتى: نه خير خور تهو خوايه نيه كه منى
دروست كړد بى، هه روه ها تهو بونه وهره ش هه ونيه، منيش خوا نيم، من نه خوم دروست كړد وه نه هيچ شتيكى
تر، كه واته هيچ نامينيت تهو تنها يه كه گريانه نه بى، كه تهو يش راسته و جگه له وه هه مووى به تال و
هه ليه، نه وهى كه له دواى هه موو تهو شتانه خوايه كى گه وره به توانا هيه وه هر تهو يشه هه موو تهو
بونه وهره و ده ديه پناوه.

ته مه تهو به لگه يه كه خواى گه وره له قورشانى پيروزدا پيشانى داوه. له يه كه رسته دا، ته مه
موجيزه يه كه له موجيزه كانى به يانى ربه باني كه ليدانتيكى يه كلا كه روه بوو بؤ هه موو تهو موخيدانهى
كه ملكه چى عه قلن و ريز له عه قل ده گرن. هه روه كه چوځ خواى گه وره ده فرموى: (أَمْ خَلَقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْءٍ
أَمْ هُمُ الْخَالِقُونَ)؟! تهو موخيدانهى كه خويان به فيركار داده نا ده يانوت، سروشت، سروشت مرؤځى هيناهه ته
دى، سروشت عه قلى داوه به مرؤځ، كه ئيمه مندال بوين له پوزاننى جديگى جيهانى يه كه م هه ندى له
ماموستاكان تهو شتانه يان پى ده گوتين و هه روه ها هه ندى له ماموستايان بوى شارستانه تى نوځيان كړد بوو
له (تهسته مبول) و هه روه ها له (پاريس)، نهوان و ايانده زانى به مه ده بنه (پهوشنگه ر)، وشهى پهوشنگه رى

له و كاته دا وه كو وشه پيشكه و تنخوازه كان بوو. له هه موو سرده مي كدا كومه ليك چه مك به كارده هينرين تاوه كو پيمان پيښكه نن، هه روه كو چوڼ كاتي خوې به هينديه سوره كاني نه مريكا پيډه كه نين به وهى كه جلى ره نكاوړه نكيان له بهر ده كرد، تاوه كو ولاته كه يان داگير بكهن.

پاشان كه گه وړه بوين، پرسيمان ثايا سروشت چيه؟ له زمانى عه ره بيدا سروشت واته (طبيعة) كه له سر وه زنى (فعيلة) يه و نه مهش به ماناى (مفعولة) ديت، كه واته ده بيتته (مطبوعة) كه ئيسى مفعولة (ناويكه له حالتى بهر كاردا و پيويستى به بكه ريك هه يه) كه واته ليړه دا كي بكه ره؟.

نه وان وتيان سروشت به ريكه وت پيدا بووه ... به پي ياساى گرمانه كان.

وتمان غونه تان چيه بژ نه م قسه يه؟

نه مه وه كه نهو غونه وايه كه دوو كهس له بيا بندا ون بووون، دواتر به لاي كوڅكي كدا تيپه رين، كوڅكي كي گه وړه رازاوه بوو، ديواره كاني هه موو نه قش و زه خره فو بوو، پريسو له رايه خي گرانبه ها و كاژميتر و جوانكاري گرانبه ها.

كه سى يه كه م: كه سيك نه م كوڅكه ي دروست كړدووه رايه خي تيډا راخستوه.

كه سى دووهم: تو كونه په رست و دواكه وتويت، نه مه هه موو كاري سروشته.

كه سى يه كه م: چوڼ نه مه كاري سروشته؟

كه سى دووهم: كومه له بهر ديك به هوې با و بوران و كارتيكه ره سروشتيه كان به سر يه كدا كزيوونه وه و

دواي چهند ساليك هه به ريكه وت گورا بژ نه م كوڅك و ديواره پر له زه خره فانه.

كه سى يه كه م: نهى نهو رايه خانه چوڼ دروست بوون؟

كه سى دووهم: كومه له بهر ديك خوريه كانيان لييووه وه و هه ندي كانزاي رهنكاو رهنگيش هاتن رهنكيان

پي داو، به مهش بوون بهم رايه خه رهنكاوړه نكانه.

كه سى يه كه م: نهى نهو كاژميترانه؟

كه سى دووهم: هه ندي ناسن كه وتنه نزيك يه كترى و به سر يه كدا كزيوونه وه و به هوې كارتيكه ره

سروشتيه كان هه به ريكه وت به شيوه ي باز نه يي پارچه پارچه بوون و چونه ناو يه كترى و پاش چهند

سده يه كه بوو بهم كاژميتره.

ثايا نه مه شيتي نيه؟ ثايا ريكه وت واى له خانه يه كه له خانه كاني جهرگ كړدووه كه هه لېستى به

كومه ليك كردارى كيميائى نالوز كه نه گهر ژوريكى پر له نامرازى بژ بخه ينه گهر، ناتوانى نه م كارانه به

ته وواى نه نجام بدات، له كاتي كدا كه نه م خانه يه به وردبين نه بى نابيندرى؟ نه م خانه يه شه كرى زياد له خوين

دەگۆڕی بۆ (گلایکۆجین) ، ئەمەش بۆ ئەوەی لە کاتی پێویستیدا بەکاربێنیت دواي ئەوەی دەبێتەو (گلوکۆز)، ھەرھەرا پزۆنی زەرداو دەرەدات تاوھەکو پزۆی کۆلستەرۆل جیگیر بکات لە خوێندا، ئەمە سەرەرای دروستکردنی خۆکە سورەکان و چەندین کاری تر.

ئایا پێکەوت بوو کە (۹۰۰۰) گرتی بچوک لە زماندا دروست کرد کە ھەمویان چۆ و تام پێکدەخەن، و لە ھەر کوێچکەیکەشدا (۱۰۰۰) خانە ھەیە بۆ کوێ لیبوون، ھەرھەرا لە ھەر چاویکیشدا (۱۳۰) ملیۆن خانە ھەیە کە ئەرکیان پێکخستن کرداری وەرگرتنی پوناکیە، ئەي زەوی بە ھەموو ئەو نەپنی و سەیر و سەمەرانەي کە تێیدا یە و بەو ھەوایەي کە دەوری داو بە ھەموو ئەو زیندەوەرانی کە ھەستیانی پێ ناکرێ و نابینرێن، ھەرھەرا ئەو شێوازە سەیرانەي گەردەکانی بەفر کە دێکەوێنە سەر زەوی بەو وردیە دروست کراون و ئەو جوانیەیان ھەیە، کە بەراستی تا ئەم سەردەمانە ھیچمان لەمبارەییەو نەدەزانێ.

سەیری ئەو زەویە بکە بەو ھەموو کائزا و ھەموو ئەو نەپنی و سەمەرانەي کە خۆیان تێدا ھەشارداو و ھەرھەرا ھەموو ئەو زیندەوەر و پوھە کە جۆراوجۆرانە و ئەو دەریا فراوانانەو ئەو شاخە سەختانە و ئەو دۆلە قولانە... ئیبنجا بەراوردی بکە لەگەڵ خۆر دەبینی کە چەند بچوکە بەرامبەر بە خۆر و گەورەییەکی، خۆر ملیۆن جار لە زەوی گەورەترە ھەر ھەسارەیک لەو ھەسارانە بە بەراور بە خۆر وە کە دەنکە قومێک وایە لە بیاباندا.

ئەو خۆرەي کە (۱۰۰) ملیۆن (کە) لیمان دوورە، ئەگەر بێت و بە تیشک بپێتوین، کە خێرای تیشک بریتییە لە (۱۰۰۰) (کە) لە چرکەیکەدا، بەمەش دووری خۆر لیمان دەگاتە (۸) خولەک، ئەي چی لەبارەي ئەو ئەستێرەو ھەسارانەي کە ملیۆنان ساڵ لیمان دوورن و پوناکیەکیانمان پێ دەگات. ھەر سالتیکی تیشکی دەکاتە (دە ھزار ملیار کیلۆمەتر) ئەي لە ملیۆن ساڵ دەکاتە چەند کەم؟

لەو ھەسارانە ھەسارەي وای ھەیە لەنێو مەجەرەدا کە زانستی فەلەک ھیچی لینازانیت تەنھا ئەو نەبێت کە ئەو مەجەرەییە ھەسارەي تری تێدان، ئەمەش جگە لە خوا کەسی تر ھیچی لی نازانیت، ئەو ھەسارانە ئەوئەندە گەورە کە مەژۆ ناتوانی بیری لیبکاتەو لەگەڵ ئەمەشدا بە خێرایییە کە دەپۆن کە سنوری ژمارەکان دەشکێنن! ئایا چۆن پێکدادان روونادات؟ .

بابەتێکی زانیەکی گەردونناسم خوێندەو کە دەلی ئەگەری پێکدادانی ئەو ھەسارانە وەکو ئەگەری پێکدادانی شەش مێشەنگوینە کە بە تەنھا لە ئاسمانی زەوی بسوڕێتەو، کەواتە گەورەیی بۆشایی ئاسمان

ههروهه بانگه شهيان ده کرد که جيی گومان نيهه پيروکهي هه بونی خودا و عاتيفه
 ثاينيهه کان پټويستيان به پاقه کردن ههيه و دهبي نهوه بوتري که مروژ بونه وهریکی نیلاهی یه و
 له ناخی خویدا ره گهزی سروشت و خوايه تی هه لگرتووه ههروهه کو چوڼ په گهزه کانی مردن و
 نه مریی له م ژيانه و هی تریشدا ههن، وه دهبي نهوهش بگوتري که خوا و دینداری دوو دیاردهی
 مرویین چونکه ره گهزی خوايه تی داهیتراوی مروژه نهک مروژ داهیتراوی خوا بی.^{۱۸}

کهواته مه بدهئی مارکسیه کان نهوهیه که خودا هیچ سودیکی لیوه دهستگیر نابی و
 ده مه قالی کردن له باره ی بوونه کهی هیچ سودیکی نییه، وه نهوان بیروباوه پریکیان ههیه و ههرگیز
 لیی پاشگهز نابنهوه نهویش نهوهیه که له ویدیو بونی ماددهوه هیچ شتیکی نییه ته نهها وه هم و

بهرامبهر به هه ساره کان که له ژماره نایهن وه کو گه ورهیی و فراوانی هه موو ناسمانی زهویه بهرامبهر به
 شش می شهه نگوین.

له سهیرترینی سه مه ره کان و له ناشکراترینی به لگه کان له سه ره خوی گه ورهوه، نهوهیه که نهو بوشاییه به
 هه موو نهو شتانهی که تییدایه به بچوکراوهیی ههیه، به شیوهیه که که عهقل درک به وردی و بچوکیه کهی
 ناکات ههروهه کو چوڼ درک به فراوانی و گه ورهیه کهی ناکات، نه مهش له گهر دیله دا بهدی ده کرت.

نهو گهر دیله یه که ته نهها به وردی نیی ته لیکترونی ده بینری، نهو گهر دیله یه که زاناو فدیله سوفه
 پیشینه کان به تاکه گه وه ره ناویان بر دووه (نهو به شهی که ههرگیز له ت ناییت)، نهو گهر دیله یه که زانا یان
 له باره یه وه ده لئین، نه گهر (۴۰) ملیون له م گهر دیلانه له ته نیشت یه کتر ریز بکهین که درژییه کهی ده کاته
 درژی (۴۰) ملیون گهر دیله ئینجا قه باره کهی ده بیته یه که سانیته تر. له ناوه پراستی نهو گهر دیله یه بوشایی
 ناوک ههیه، که چهند ته نیکی بچوک به ده وریدا ده سوپینه وه ههروهه سوپانه وهی هه ساره کان له بوشاییدا،
 قه باره ی ناوک بهرامبهر به گهر دیله وه که قه باره ی ده نکه گهغه بهرامبهر به کوشکیک، کیشی ناوک هه به
 ته نهها یه کسانه به کیشی (۱۸۰۰) ته لیکترونی ثایا هه موو نهوه کاری پیکه وته؟

نهوهی که وا ده کات دلای باوه دردار سارد بیته وه، نهو وتاره پوچانه ی سروشت و پیکه وتن، بینگومان نهو
 وتارانه و غونه کان یان له لایهن زاناکانه وه نین، به لکو که سانیکن وه کو خه لکی ناسایی بانگه شهی زانست و
 زانایی ده کهن، کهچی نه زاناو نه فیترخوازن.

نه فسانه نه بڼې. نه وړان سهره پرې دان نانيان به هه بونی هه ست و عاتيفه ی ټايینی و هه بونی ديارده ی ټايینه کان به لآم هه موو نه مانه ده گټړنه وه بۆ وه هم و نه ندیشه به وه ی که گوايه دوو ديارده ی مروین، وه له سهر بنه مای نه م ياسايه ش پټيانوايه که مروڅ داهيڼه رې په گه زې خوداييه نه ک خوا داهيڼه رې مروڅ يټت.

له لای نه وړان سروشت و مادده هه مان مانايان هه يه:

مارکسيه کان سروشت به مانای مادده ده يټن و مادده ش به مانای سروشت ليکده ده نه وه به تاييه تيش کاتي که باسی وه ديهيټن ده کهن، نه نگلز ده لي: "وه سروشتيش سهر به خوڼه و جياوازه له هه موو فله سه فه يه ک، سروشت نه و بنه چه يه که ټيمه هه موومان تييدا گه شه مانکردووه. ټيمه ی خه لکی به ره مې سروشتين، وه له ده ره وه ی سروشت و مروڅيش هيچ شتيکی تر نييه، به لآم نه و بونه وهره بالايانه ی که له فرت و فيلي ساخته ی ټايينه وه سهر يانه له داوه جگه له په نگدانه وه ی خه يال و نه ندیشه مان بۆ گه ردوون هيچی تر نين".

دانه رانی (أسس الماديه الديالکتيکيه) ش ده ليټن: "سروشت نه ک هه ر بهر له مروڅ هه بوه به لکو به گشتی بهر له هه موو زينده وهران بوونی هه بووه له ده رکپيکړدنيش سهر به خوڼه، به وپيښه ش سروشت سهره کی يه و زانين و ده رکپيکړدنيش بهر له سروشت نه يتيوانيوه ببڼ له بهر نه وه لاوه کی يه".^{۱۹}

که واته مادده بۆ هه مېشه ده ميټيټه وه نه مړه، وه له نه بوونيشه وه نه هاتوټه بوون چونکه نه گه ر شتي بونه که ی له ناوونه بری ناشتوانري بهيټريټه بوون. له بهر نه وه بۆ مان نييه پرسياربکه يين له باره ی سهره تاي مادده و کوټاييه که ی چونکه جيپه نجه کانی مادده زۆر به پروونی هه ستيان پي ده کړي. جو له ش به هه مان شيوه ناتوانري وه ديهيټري يا خود بونه که ی لابرې چونکه جو له يه کيکه له خاصيه ته کانی مادده.

ته نگلډ دهلی: "مادده به بی جو له شتیکی نا ماقوله ههروه کو چوډن جو له ش مانای نییه به بی مادده، که واته جو له ناتوانی به یتیرته بوون یا خود بوونه که ی بسپردریتوه ههروه کو چوډن مادده ش وایه."

ئا به مجوره ناکری جو له هه بی به بی بوونی مادده وه مادده ش به هه مان شیوه. ته مه ش له بهرته ویه چونکه په یوه ستبونیکی ته واوله نیوانیاندا هیه، جا ته گهر جو له له نارادا نه ما ته واده ش له نارادا نابی وه پټچه وانه که یشی راسته.

له لای ته واوله هه موو شتیکیا بنه رته که بریتیه له مادده و هیچی تر، مادده ش نه زه لی یه و هه میسه ده مینیتته وه، وه بوونی مادده ش وه پیش هزروبیر کردنه وه که وتوته وه، بویه ته م بنه مایانه ی خواره وه دستگیر ده بن:

ماددیگه رای پیمان دهلی جیهانی مادده به سروشتی خوی و هه موو شتی که له گهر دووندا هیه له سهر هوکاره ماددیگه کان هه ن و به پی ریساکانی مادده گه شه ده که ن و پشده که ون. ماددیگه رای پیمان دهلی مادده راستیه کی باب ته یانه یه که له دهره وه ی هو شتی نیمه دا هیه و لی جیا یه، ههروه ها ته وه شتی که له هو شدا هیه ناکری له مادده دابری پیری به لکو هه رچی به هو شتی مرو قدا دی یا خود رو حی یه به ره می کرداره ماددیگه کانه.

ماددیگه رای پیمان دهلی ده تانین جیهان و ریساکانی بناسین هه رچه نده زور شت هیه له جیهانی مادده و نیمه دهر کی پینا که یه به لام له گه ل ته وه شدا هیچ واقعی که له نارادا نییه که قابیلی زانین نه بی و بکه ویتته دهره وه ی چوارچیوه ی مادده وه.^{۲۰}

به م پتودانگه جیهان له چوارچیوه ی مادده دا قه تیس ماوه و، هیچ شتیکی تری تیدا نییه جگه له مادده، هه رشتی کی شتی تیدا بی ته واوله بهروبومی مادده یه، جا هیچ بوونیک بو روحانییه ت و غه بییات له گوری نییه چونکه بنه چه که یان مادده نییه، ته نانه ت هه رشتی بچیتته دهره وه ی چوارچیوه ی مادده ته نها وه م و خورافیات وه بوونی نییه - وه کو بانگه شه ی بوده که ن -،

هزريش ناگوځي وده پيش مادده بکه ویتسه و چونکه بهرهمی مادده یه، وه هیچ شتيکيش له واقعیدا نییه که نه توانين بيناسين هه چنده زانياريشمان به جيهانی مادده زور تهسک بی، هزريش له ههسته وه سه رچاوه ده گري، کانگای ههسته کانیش بریتیه له مادده که مروژ به هویه وه مه داری ده سازی به کاریگه ربوون بهو پتويستیانه ی که سروشت به سه ریدا ده سه پینی. له مباره یه وه مارکس ده لی:

"هوشی خه لکی نه وشته نییه که بوونه که یان دیاریده کات، به لکو بوونی کو مه لایه تیان هوش و ناگایان دیاریده کات"، به ره چاوکردنی گورانی نهو بارودوخه دهره کیانه ی که لایه نی ماددی ده گرنه خو نهوا هوشیاریش گورانی به سه ردا دیت، پوخته ی مه به سه ته که یان نه وه یه که به دريژایی میژووی دورودريژی مروځایه تی تاکه کان هیچ ده ستيکیان له گورینی ناراسته ی رووداوه کان دا نه بووه به لکو هه رکاتی بارودوخه دهره کیه کانی مادده گورابن نهوا گورانی به سه ر هه موو شتيکدا هیناوه له گه ل خویدا له ناین و ناکارو هزرو به هاو نه ریته کانه وه... به پای نهوان لیره دا گرنگی بیردزی مارکسیت له روانگهی پراکتیکی دهره که وی به وپییه ی که گوايه مادده وه پيش هزرو بیرکردنه وه که وتوته وه.

به مشیوه یه به وجوه ی که خو یان بانگه شه ی بو ده کهن هیچ شتی بونی نییه جگه له جيهانی مادده، بویه گه ران به دوا ی بیروباوهر ته نها کات به فپروځانه چونکه هیچ کاریگه ریه کی له واقعیدا نییه، به لکو هزری توندوتولیش له سه ر بنه مای بارودوخی ماددیگه رایي پيشکه وتوو به رپوه ده چی و هه ر نهو ماددیگه راییه یه توانای گورینی خه لکی هه یه به وپییه ی که مروځی نه مر بوونی نییه.

به پای نهوان خاوه ندریتی تاکه که سی نهو هوکاره یه که وا له مروژ ده کات بیته گورگیک و براکمی بخوات به هوی مملانی له پیناوی ژیان، وه ده لئین گورانی هوشیاری خه لکی له نه نجامی

گډوانی بارودوخی ماددهیه، له بهر نه هم هوکارانه يهک پښگامان له پيشه وه هه رگيز ناتوانين ليی پاکهين نه ویش نه ویه که هه رده بی نه و شیوعیه ته سه ربحی که هه رگيز به رهنکاری ناکری.

جاکاتی شیوعیه کان نه م نه ما جه ده لیان له سه ر گه ر دوون جیه جی ده کن (که له لای نه وان گه ر دوون هه مووی ماددهیه) له دواوهی نه مه وه ناماچیک ده پیکن که بریتیه له ژیربارخستن و ملکه چکردنی ژيانی مروژ بو نه و پيسا جه ده لیان، به پای نه وان تاقه گه ر دوونیکي ماددي هیه که هیچ خوايه ک يان هیچ مروژنيک دروستی نه کردوه.

مروژيش به پي نه وان ماددهیه، هزه که یشی به ره می ماددهیه کی بالایه چونکه به ره می میشکه، میشکیش ماددهیه و به هه مان شیوه پوچیش به ره می کی تری بالای ماددهیه. جاکه وایی هه رشتی بیرکاته وه هوخی هه بی ماددهیه، هه رشتیکیش بناسری و بونه که ی بزانی بوونی هیه، به وپییه ش که خدا هه ستی پیناکری که واته ده که وپته نیو خانه ی نه ناسینه وه، کاتیکیش نه ناسری که واته بوونی نییه. مروژيش ملکه چی نه و پيسا يانه یه که سروشت ملکه چه بو چونکه مروژ به شیکه له سروشت.

پيساکانی مادده:

مادديگه راییه کان ده لئن مادده خاوه نی چند پيسايه کی گشتی نه گوره که پيان ده وتری پيساکانی جه ده ل و نه وایش بریتين له: پیکه وه په یوه سته بوون، جووله، گه شه سندن، دژیه کببون.

یه که م: پیکه وه په یوه سته بوون له سروشتدا:

مادديگه راییه کان ده لئن: سروشت یه که یه کی پیکه وه په یوه سته یه که گرتووه، پروداوه کان و شته جوړ به جوړه کانیش به هو ی له یه کتلا نیان وه هه رگيز له یه کتری جیانابنه وه، ناشکری له هیچ پروداویکی سروشت تی بگه ين نه گه ر به جیا سه رنجی لی بده ين و له و پروداوانه ی ده وروبه ری جیا بکه ینه وه، به لکو به شیوه یه که ده توانين لیی حالی ببين نه گه ر بیتو له و پروداوانه ش بکولینه وه که له ده وروبه ریدا هه ن و چو نایه تی و ناراسته کانی دیاریده که ن.

دوهم: جوړه له سروشتدا:

مادديگه رايبه كان ده لښ: جوړه يه كيځكه له خاسيه ته هه ميشه ييه كانی مادده و لښی جيا نايته وه، مادده ش نه زه لی و هه ميشه یی یه و ناشی پرسيار له وه بکمين مادده جوړه ی له کوټو ه هیناوه چونکه له سروشتدا دؤخی وه ستاو رږلی بالا ناگيری هه رچه نده وه ستاوی له سروشتدا هه يه به لām نه وشته ی که به و رږله هه لده ستی بریتیه له جوړه و گه شه سندن و گوران، ثم جوړه يه هه ميشه له ناخی مادده بونی هه يه و يه كيځكه له خاسيه ته بنه رته ييه كانی و هه رگيز لښی جيانايته وه، وه هه ر نه زه له وه مادده خاوه نی جوړه بووه.

لږه دا مادام باس له سه رچاوه يه ك نه كهن كه مادده جوړه ی لږه و هه رگرتبی، (نه ويستانه) دان به وده ا نه نښن كه خاويه ك هه يه و له ده ره وه ی كيانه مادديه كه دايه و توانای وه ديه ينان و داهينانی هه يه، به لām چونکه مادديگه رايبه كان ته نها به چاوی مادده شته كان ده بينن بږيه پييانوايه له م گه ردونه دا ده ستیك نييه بويته هوکاري جوړه ی مادده و گه شه سندنی.

سپيږم: گه شه سندن له سروشتدا:

مادديگه رايبه كان پييانوايه كه بزوتنه وه ی گه شه سندن بریتیه له پيشكه وتنيك كه له گورانکاری پږه يه کی کم و ساکاره وه ده گورپ بؤ گورانکاری جوړی بنه رته و به رچاو، وه ثم گورانکاریه جوړيه به رپيکه وت له حاله تيکه وه بؤ حاله تيکی تر ده گورپ له رپيگه ی پازدانه وه. ثم گورانکاریانه ش حه قمی و پيويستن و هه رده بی روویدن چونکه فله سه فه ی مارکسيه ت وای بؤ ده چی که هه موشتی ده بی به ره و پوخان بجی و هيچ شتی ناتوانی له م جيهانه دا له پرووی دا بوه ستی ته نها خوراکری نه بی، رپره وی گه شه سندن و گورانیش به رده وامه و له رويشتن ناوه ستی. فله سه فه ی مارکسيزم به وه ده نازی که ده توانی هه موو نه و تيپروانينانه تيکبشکيتنی که پشت به راستی رها و بارودؤخه مرويه رهاکانه وه ده به ستن چونکه ثم فله سه فه يه دان به هيچ شتيکی رها و پيرزدا نانی و، ده بی بزوتنه وه ی گه شه سندنیش به وه ليکبدریته وه که بریتیه له بزوتنه وه ی پيشكه وتن و به رزبون، وه گوران بؤ جوړايه تيه کی نوی، له ساکاریه وه بؤ ئالوژی، له نرميه وه بؤ به رزی.

چوارهم: دژبه کببون له سروشتدا:

مادديگه راييه کان ده لټن هم موو شتيک و هم موو پرووداويک له سروشتدا له ناخي خويدا هه لگري چهند شتيکي دژبه که، چونکه هه ندي په گهزي تيدا همن که هه لده پروکين يان گه شه ده کهن، تيياندا په گهزه کاني ساليب و موجب هديه، يان په گهزي مردن و له دايکبون ده بينرين، هه روه ها تيکوشان و بهرنگاري له نيوان کون و نوي دا هديه، جگه له په گهزه کاني فو تان و گه شه سهندن که ناواخي جولهي گه شه سهندن پيکده هينن، به هه مانشيوه ده بنه ناواخي گويزرانه وهی گوړانکاريه رپژه ييه کان بو گوړانکاريه جوړيه کان.

کاتي مادديگه راييه کان نه م ريسا يانه به سهر ژياني کومه لگاو ميژووه که ي

دا جيبه جي ده کهن، نه م شتانه تيبيني ده کرين:

۱- تويزينه وهی مروژ و کومه لگا که ي ده چي ته ژير باري ريسا کاني سروشت چونکه مروژ بهرهمي سروشته و به شي که لي، هه رشتيک له سهر سروشتدا جيبه جي بکري له سهر مروژ فيش جيبه جي ده کري نه م ش به هو ي پته وي په يوه ندي نيوان به شه کاني سروشته وهيه.

۲- ريسا کاني مادده کاريگه ريبان هديه به سهر ژياني کومه لگا و پيکهي نه ره کاني له سهر بنه ماي نه و بارودوخه تابووريه ي که ژياني مروژ ده سوړيني و واده کات نه و سيستمه ي که له گه لي ده گونجي بيته سيستم يکي پيشکه وتوو و نه و سيستمه ش که له گه لي ريکنه که وي بيته سيستم يکي دواکه وتوو.

۳- هم موو پرووداويک و هم موو شتيک له سروشتدا له جولهدايه و ده گوړي، وه له سهر نه م بنه ما سهر اپاگيره (که مروژ و ژياني کومه لگا ش به شيکن له سروشت) هيچ شتي به هيچ جوړي نه گوړ نييه، بويه ثاينه کان و ئاکارو هزو نه ريت و به هاو که لتوره کان تيکړا به پيي گوړاني بارودوخي تابوري ده گوړين.

۴- هم موو شتي له گوړان دايه، سهرکه وتني نويش به سهر کون دا شتيکي حاشا هه لنه گره، وه هيچ سيستم يکي کومه لايه تي نه گوړ له ئارادا نييه و له سهر نه م بنه مايه ش سيستم ي

سهره تايي ههرده بې لابجې چونكه كوڼه و شويني به شيوعيهت پرده كړتـه وه له بهر نه وه ي شيوعيهت قوناغيكي نوې دهينې و هـر دهـبـې سـهـريـشـبـخـړـې بـوـيـه بهـر بهـره كـانـيـې لهـگـهـلـدا نـاـكـړـې.

۵- ئينكاري له هيزي خوا دهكات، نهو خوايهي كه تواناي به مړوځ به خشيوه ماده بگورې.

۶- هـمـو قـوناغـيـكـي نوـې بهـدنياييـه وه له قوناغه كـهـي رابردووي بالاـتره يـان بهـجـوريـكي تر بلـين هـمـو وهـچـهـيـكـي نوـې لهـهـي كـون بالاـتره. دهره به گايه تي باـشـتره له بهـنـدايـهـتي، شيوعيهت باـشـتره له سـهـرمايـهـداري و بهـوشـيوهـيه...، ثم رايـهـش لهـسـر بنـهـماي گـهـشـهـسـهـنـدنـي سـروـشـت بنـيـاتـنـراوه له قوناغيكه وه دهـگـوازيـته وه بـو قوناغـي دواتر لهـرـيـگـهـي گـواستـنـه وه له گـوړـاني رـيـژهـيـي يـه وه بـو گـوړـاني جـوري له شيـوهـي رـيـكه وـتـدا.

۷- هـمـو كـومـهـلـگـايـهـك له كـومـهـلـگـاـكان جـوريـك له دـزيـهـكـي ناواخني تـيـدايـه، وه نهـم دـزيـهـكه هـرـدهـبـې هـبـې و پـتـويـسـته تـيـشـكي بخـريـتهـسـر بـو نهـوهـي بهـسـهـريـدا زـالـ بـيـن، دـزيـهـكـيـش ياسـاي بنـهـرـهـتي ژيانـه بهـلام به نـيـشـترـاكيـهت چارهـسـر دهـبـې و نهـيارـيـي جـيـي دهـگـريـته وه.

۸- سـيـسـتمـي تـازـه سـيـسـتمـي بهـرلهـخـوي لهـسـهـداسـهـد رـهـت نـاـكـاـتـه وه بهـلـكو لـايـنه پـژـهـتـيـقه كـاني دهـيـلـيـته وه.

په يوه ندي بېر دوزي پهره سندن (گه شه سندن) به ليكدانه وه ي ماددي

بو ميژوو:

بـيـر دـوزـه كـهـي دـاروـين لهـسـر بنـهـماي دورخـسـتنـه وهـي تـوانـسـتي خـوا لهـكـرداري دروسـتبـوني مـروـځ بنـيـاتـنـراوه، وه پـتـي وايـه كه وهـديـهـنـهـر بـريـتيـه له پـهـرـهـسـهـنـدنـي ژيانـي سـروـشـت و بهـم پـتـيـهـش بـيـر دـوزـيـكي مـادـديـگـهـرايـيه، جـا لهـسـر ثم بنـهـما مـادـديـه كه تـوانـسـتي خـوا له وهـديـهـنـيـانـي مـروـځ رـهـتـدهـكـاـتـه وه مـروـځ به بهـرـهـمـي پـهـرـهـسـهـنـدنـي ژيانـي سـروـشـتي دـاـدهـنـي مـارـكـسـيـهـكـان لـيـكـدانه وه مـادـديـگـهـرايـيه كـهـيـان بـو مـيـژوو لـكـاند به بـيـر دـوزـي پـهـرـهـسـهـنـدنـه وه، بـوـيـه مـارـكـسـيـهـكـان پـتـيـان وايـه

كه ماركس ياساى پهره سەندنى مېژووى مروڤايه تى دۆزىو ته وه ههروهك چوډ داروين ياساى پهره سەندنى سروشتى دۆزىه وه.

ماركس هەلسا كوشتارى جه ماوه رى ئەوروپاي بۆ لىكدانه وهى بىردۆزى پهره سەندن قۆسته وه ئەمەى به هه موو شتيكى ترى ژيان وه گریدا، ئىنجا هەلسا په يوه ندييه كى دروست كرد له نيوان بىردۆزى پهره سەندن و بىردۆزه كهى كه برىتى بوو له ململانيى چينه كان و، كردى به بنچينه يهك و پشتى پى به ست له باسكردنى پهره سەندنى كۆمه لگادا. كه واته بىردۆزى پهره سەندن رۆلتيكى بالاى ههيه له سه ره ه لدانى بىردۆزه كهى ماركس دا، وه به لكو يه كيئك به وه لهو كۆله كه سه ره كييانەى كه له لىكدانه وهى ماددى بۆ مېژوو پشتى پى به ستوه.^{۲۲}

ئەو ھۆكارانەى كه بىردۆزه كهى داروينيان گه وره كرد ئەمانه بوون:

۱- ئەو بارودۆخه خراپەى كه بىردۆزه كه تىيدا گەشەى سەند و بلاوبويه وه، به ئەندازە يه كه ئەو كاتەى ئەم بىردۆزه تىيدا سه رى هەلدا پرى بوو له ململانيى توندى نيوان زانست و ئايين. شوڤشى پيشه سازيش تهواو ئەوروپاي داگرتبۆوه ئەوروپاي به بۆياغى رزگار بوون له ئايين و رهوش ت بۆياغ ده كرد.

۲- جوله كه كان به شيويه كى قىزه ون ئەم بىردۆزه يان ئىستىغلا لكرد، ههروه كو روون و ناشكرابه له لاي زۆر تيئ له خەلكى به تاييه تى زانايان كه جوله كه نه تهويه كه خۇيان خۆشده وى و به وه ناسراون كه به هوى فرت و فيل و چاوتى پرين و رق و كينه خۇيان به سه ر ئەوانى تر دا ده سه پىئن، له به ره وه به رد هوام له پلان دان بۆ زال بوون به سه ر مروڤايه تى له رپى روخاندنى بىروباوه ر و رهوش تيان. جا كاتى بىردۆزه كهى داروين له سه ر شانۆ ده ركوت جوله كه كان هەلسان به ئىستىغلا لكردنى بۆ له ناوبردى بىروپاي نه سپانيه تى شيوتىنراو خۆشكردنى ناگرى شوڤش له دژى كلئساي نه فامى سته مكارو دواتریش له ناوبردى ئايينى شيوتىنراوى ئەوروپا.

۳- پشتگوڤخستنى سه راپاي تىۆره لاهوتيه كان.

نېو كارېگه رېپاڼه كې بېر دوزه كې داروين جې هېشتن:

- ۱- پوځاني بيروپاي ناييني.
- ۲- په تكدړنه وهې هېبووني هر مېه بېست و نامانجيك له دروستكراني مروڅ.
- ۳- ناژه لېوونې مروڅ و مادديگه راييه كې.
- ۴- ددان گيركردن له سهر په رېه سېندنې په ها.
- لېوانه ي باسگران نېم تېپينيانه دېر ده كېون:
- ۱- بېر دوزې په رېه سېندن ناژه لېي ژياني مروڅ و مادديگه راييه كې لي كېوته وه.
- ۲- تر سناكي نېم بېر دوزه له بهر لاييه كيدا دېر ده كېوي كې دواتر بوه مايه ي پوځاني نايين و په وشت^{۲۳} به جوړيك كې نامانج و مېه بېستي دروستكراني مروڅ په تكراييه وه و كړداري و ديهيپنانش خرايه پال هېژيكي سروشتي كوي.

۲۳ (كاميل مېخود) له گوډاريكدا له ژيتر ناوېشاني (پيامي ته خلاق له نيوان ناړه زوه كاني غېريزه و پېنمووني يه كاني عه قلدا) هېلېسېنگانديكي په خنېمي بې تيوري "ماركسيزم" كړدوه، ده لي:

... له نيوان سده ي نوزده هم بې دواوه كېمه له بيرو پوچونيكې جياواز سېريان هېلدا كې هېريه كېان له گوډه نيگايه كېه ديارده په وشتيه كان و نامانج و سېرچاوه كانيان و بنېه ما بنچينه كانيان ليكده دايه وه، داروين و فرويد و كارل ماركس بې دېر كېوتن كې هېريه كېان له بېوارې شارېزي لي هېبو هېموو ديارده ئينساني و بارودوخه كاني ژياني ليكده دايه وه و دېكرده سېرچاوه ي گوډتارو په فتارو هېموو چالاكيه كړدېي و دېرونيه كاني تري مروڅ...، ته مانېو كېسانتيكي تريش نامانج و ناړاسته كانيان بې سوكردي په وشت و مروڅ بو، هېريه كېه بې شتوازيك و له پيگاي خستنه پووي بېچونيكې تايېه تي خوي و دوور له سروشتي په سېني ناوه وه و دېر وه ي ناده مېزاده كان.

جاريك بې بهانې (ناژه ليه تي سهره تايي) مروڅ و پابه نديتي بې تايېه تمېنديه ناژه ليه وه په وشت ده كرايه حاله تيكي ناسروشتي و په تده كرايه وه، كې داروين پېشه ننگايه تي نېم بيروپايه ي دېكرده، جاريكي تر بې بيانيو كېه ت نه كړدني ناړه زوه كاني مروڅ و نازا د كړدنيوه فرويد هېرچورالاي مروڅي كړدويي پارچېه كې له سيكس و

له ناوښته دا جی پښه کی بړه وشت نه هڅه کوي، جارېکی تریش مادديت و هوکاره نابوړيه کانی مارکس باز نهی نابلو قه له سره وشت توند کړېو که مه گړ ته نه په سنايه تيه کهی خزی د هروا زه کی بړ کړېته وه و جارېکی تر دهنگی خوی به مرؤفایه تی گه یانديته وه ..

نه مانه گړنگ ترين پښه نه کانی بړو نه خلایاتی کومه لگه یی رڅناوایی هاوچه رخ و سیمای مرؤفی نوی نه وروپښ. به لام نابیت نه و ش له بهر چا و نه گړین که نه خلای ته وروپښ له سره تاوه له نابینه وه سرچاوه یی گړتېو، هیچ سرچاوه یی کیش جگه له و نه ناله ناسمانی یی بوونی نه بو، به لام مرؤف و کومه لگه کاتیک له نابین و عه قیده که لایدا، له گه لیشیدا زوړی به ها نه خلایه کان لاده دن و خویان بزر ده کن، به لام لادانی نه خلای زوړ له سره خویو له نه ویه کدا هستی که متر پی ده کریت، به لکو تاده گاته چه ندین نه وه نه گړ به ناگاهینه وه یه که نه بی لادانه که پانتایه کی گوره له هه لسو که وتی تاکه کانی کومه ل داگیر ده کات ..، هندی وا گومان ده بن که په یوه ندی له نیوان نه خلای و عه قیده دا نی یوه ده کریت مرؤف یان کومه لگه له عه قیده نابین لادات و به ها نه خلایه کان وک خویان بمینه وه، به لام نه م بچونه تا نه دازه یی کی زوړ راست نییو نه گړ نابین و عه قیده له ژیانی کومه لگه و تاکه کانیدا بوونیان نه ما مه گړ نه و نه له قیه مه نه خلایه کان بمینه وه که په یوه ندیان به فیتړه و سروشتی مرؤفایه تی یان مرؤفانه وه هیه، هه رچه نه نابینداری و هوگری نابینش به شیکه له فیتړه و سروشتی ناده میزادو لادان له و فیتړه و سروشته په سته نه له ده ستدانی تاییه تمه ندی په سته نی مرؤفیه نابین و نه خلایش یه که داهاتویان ده بیت.

نه خلای ته وروپښ سره تا له مه سیحیه ته وه سرچاوه یی گړتېو ... له گه ل لادان و تیکدانی نه نابینه و تیکه لا و کړدنی به رڅه ونه ندیه کانی قه شو و پاپاکان به رڼمو ونیه کانی کاریگری له سر نه خلای مرؤفی نه وروپښ دروست کړدو تا کار گه شته گوښه گیر کړدنی یه کجاری نابینی کلیساو دورخستنه وه له ژیانی گشتی خه لک، له گه ل نه م بارودوخه شدا پشکی نه خلای له و گړانکاریه دا به قوناغ ده رکوت و به شیوه یی کیش خیرابو که چاوه یی نه ده کړا. نه خلای له بواره کانی ژیان داپراو به لگه و به هانه یی جوړاوجوړیش له سر نه داپرانانه ده هینرایه وه، بڼونه نه خلای له سیاست داپریتراو (الغایه تبر الوسيله) و میکافیلیه کرایه

تیۆری سەردەم لەو یارەیهوه، بەهەمان شیوە ئەخلاق لە سلوکی ئینسان و جنساویکردنی و لەویشەوه دیسان ئەخاکیات تەنانت لە ئەدەب و ھونەریش دابری.

ئەمانە ھەموو دەرەنجامی کۆمەڵی بۆچون و ئاییدیای جیاوازیبوو کە بیریارو فەیلەسوفەکانی پۆژشاوا دەرپارە ی مەرۆ و ژیان بۆیان دروست بوو بوو، ھەریە کەشیان لێکدانەوه ی حۆی ھەبوو بۆ مەرۆ و ڕەفتارەکانی و ئامانجەکانی لەم ژیانەدا، ئەو ی زیاتر بەھەڵەیدا بردبوون ئەو تیگەیشتنە جابجیانەبوون کە دەرپارە ی ماھییەتی مەرۆ دەیانگستەنەرۆو، ھەریە کەشیان لەو پەرۆو ھەڵدەسەنگاند کە بوا ی کارو پێشەکە ی حۆی بوو.. ھەر لەو گۆشەنیگایەشەو مەرۆ و مەرۆفایەتی دەبینی.

ھەریە کەیان لە گۆشەنیگایەکی تەسکەو سەیری ئادەمیزادیان کردووەو ماھییەتیان لێکداو تەو. (مارکسیزم ژیا نیسان دەگێرێتەو بۆ تاقە عامیلیک کە ئەویش ئابووری یە، بەواتایەکی دی لە گۆشەنیگای گەدە -معدە-یەو ھەڵدەسەنگینی و داروینیزم ئینسان بە ئاژەلێکی پووت سەیردەکات لەگەڵ کەر و گایاندا ھەر دەکات، فرۆدیزم ئینسان لە جلیتاوی جینس ھەڵدەکێشی و جگە لە پالەری جینس ھیچ شتیکی تر لە ئینساندا نابینی و ئەنگریستانسیالیزم -بۆیتی- تەنھا پرۆای بە تاک ھەییو دۆرکایم بە پیچەوانە ی سارتەری -جودی-یەو تەنھا پرۆای بە کۆمەڵ ھەییو نیتشە ی ئەلمانی جگە لە کوتەک و ھێز پرۆای بە ھیچی دی نییە). (۱)

ئەمانە ھەریە کە لە گۆشەنیگای ئەو چەمک و زانستەو ی حۆی پێو خەریک کردووە ئادەمیزادیان نرخان دووەو ئەو یان لەخۆیان شیواندووە کە ئەگەر ھەموو بۆچونەکانیان بەیە کەو تیکەڵ بکریت ئەوکاتە مەگەر مەرۆفێکی نیمچە کامڵ پێناسە بکریت... ئەک ئابووریزانیک لە کەنالی ئابووریەو مەرۆ بناسینی و بەھەمان شیوە دەر و نناس و کۆمەڵناس و عەقڵ میلیتارەکان و... ھتد.

ئەم بیرو بۆچون و لێکدانەو جۆریە جۆرانە تیگەیشتنی سەیر و جیاوازیشی دەرپارە ی ئەخلاق و بەھا جوانەکان ھینایە کایەو سروشتیشە، تیگەیشتنە کالای بالای بۆچوون و را پێشینیەکان بن.

فەوزای عەقڵی و فرەپایی و بیرو بۆچونی جۆراو جۆر زیاتر بەرھەمی شۆرشی گەورە ی فەرەنسایو شۆرشی فەرەنسی کە شۆرشی ھەستی مەرۆفایەتی بوو لەسەدە ی ھەژدەھەمداو سالی ۱۷۸۹ بەرپا بوو، زۆر چەمکی

له ژيانى كۆمەلگه‌ى پوژناوايى گۆږى، چه‌مكى (نازادى فەردى) يەكېك بوو له‌و چه‌مكه به‌رچاوانه‌ى كه زياته‌وه‌په‌ويى تياكراو كەش و هه‌وايه‌كى ناله‌بارى له‌ ژۆر پرووى ژيانه‌وه دروستكرد، چونكه (ناره‌زووى سه‌ربه‌ستى له‌ تاكدا نه‌گه‌ز جله‌وى به‌ته‌واوى بۆ شل كرا له‌ پرووى بېر كرده‌وه‌وه بشپړيه‌كى بى سنوورى فيكرى لى ده‌كه‌ويته‌وه... له‌بوارى سياسه‌تيشدا كۆمه‌لئ پتوه‌رى ناته‌خلاقى و نائينسانى هينايه‌ گۆږى، له‌بوارى نابووريشدا ديكتاتوريه‌تيكى خولقاند كه به‌رژه‌وه‌ندى له‌دواى به‌رژه‌وه‌ندى هيجى تر نه‌بينيت. بۆيه نيوسته به‌ر له‌ هه‌لگيرسانى نه‌و شوږشه‌دا تينه‌په‌رى ژۆر به‌روونى نيشانه‌كانى فەوزاى فيكرى و سياسى و نه‌خلاقى له‌كۆمەلگايى نه‌و روپى دا به‌ديار كه‌وت، ته‌نانه‌ت سه‌ركه‌شى مال و چاوېرسيتى خاوه‌نه‌كانى وا ده‌ستپېځكرد كه ږنگا خوڅكه‌ر بوو بۆته‌وه‌ى سه‌ده‌ى نۆزه‌هم -كه‌سه‌ده‌ى دواى شوږشى فەره‌نسى بوو- بېته سه‌ده‌ى داگيركارى (نيستيعمار) له‌پيتناوى مال و پيشه‌سازى دا، هه‌روه‌ها بېته سه‌ده‌ى كۆيله‌كردنى گه‌لان له‌جياتى نه‌وه‌ى پاريزگارى له‌ نازادى تاكه‌كان بكړى له‌ موماره‌سه‌كردنى سه‌ربه‌ستيه‌كانى خوياندا). (۲)

نه‌وه‌ى شوږشى فەره‌نسى ده‌رباره‌ى نازادى فەرد وه‌ك شيعار به‌رزى كرده‌بوويه‌وه، چونكه پتوه‌ريكى نه‌خلاقى له‌پشتيه‌وه نه‌بوو به‌ره‌مه‌كه‌ى كۆيله‌كردنى تاكه‌كان بوو له‌لايه‌ن كۆمه‌له تاكيكى تروه‌وه، له‌ ده‌ره‌وه‌وه ناوه‌وه نه‌خلاق بوونى بوو به‌ ده‌گمەن، له‌ ناوه‌وه ئامانج به‌رژه‌وه‌ندى يه له‌ ده‌ره‌وه‌ش داگيركارى و نيستيعمار، وه‌ك وتمان گۆږانكارى هه‌موو چه‌مكه‌كانى ژيانى گرته‌وه‌وه هه‌ريه‌كه له‌ژيږ بالئ (اختصاص)ه‌كه‌ى خويه‌وه بۆكيشه‌ى ده‌نواږى و مرؤفيان تيا ده‌نرخاند، كۆمۆنيزم رۆلتيكى زاتى بۆ مرؤڤ نه‌هيشته‌وه‌وه ماركسيه‌كان هۆ نابووريه‌كانيان كرد به‌ كويخوا ده‌مراستى مرؤڤ و هه‌موو جولانه‌ويه‌كى ترى ناو ژيان.

ماركسيزم و تېروانينيان بۆ په‌وشت:

كاتيك له‌ژياندا هه‌موو سه‌روه‌رى و پرپيار به‌ده‌ستى يه‌ك درايه مادده‌و هيج نرخيك بۆ هه‌ست و شعورو هه‌لچونه‌كانى مرؤڤ و پاشان خولقينه‌رى نه‌و مرؤڤه‌ داننه‌را... نه‌وكاته ده‌بيت نه‌خلاق و به‌هاى به‌رز به‌ج شيوه‌يه‌ك له‌ مادده‌ و داس و چه‌كوش و ناشى به‌ردو تراكتۆرو هۆكانى ترى به‌ره‌مه‌پيتان چاوه‌روان بكريت.

مارکسیزم وای بۆ دەچیت ئەخلاق فێلتیکی بۆرژوازیانە یەو پێویستە لەناویری هیچ بایەخێکیان پێ نەدریت، وەك لە مانیفیستی کۆمۆنیستی هەردوو سەرکردە (مارکس و ئەنجلز) دا هاتوووە دەلیت: (تایین و دەستوو ئەخلاق فێلی بۆرژوازیانە).

ئەخلاق لە روانگە ئێوانەو دیاردە یەکی کۆمەڵایەتی داھێنراوە لەلایەن بۆرژوازی سەرمایەدارەکانەو دروستکراو و سەپێنراو بۆ پاراستنی خۆیان و چەواشەکردنی جەماوەرو بەواتاکانی راستگویی و شەرم و بەزەیی و حەق و چاکو پێژ و دەستپاکی و ... هتد پازیان دەکەن. بۆیە تێکشکانی ئەخلاق و سەرکەوتن بەسەریداو لەناوبردنیان یەکیکە لە پێویستەکانی شۆرشی کۆمۆنیستی، چونکە بەلایەو هەموو ئەو دیاردەو حالەتانە یەوێنیان بە چین و پێژمی سەرمایەداریەو هەییو بەرھەمی ئەوان دەبێت لەناویری و مساوەمە لەسەر هیچ یەکیکیان نەکریت... ئەخلاقیش وەك پووغانکردووە فێلتیکی بۆرژوازی یەو دەستکردی چینی سەرمایەدارە بۆ سەپاندنی دەستەلاتی خۆیان، بۆیە لەناوبردنی یەکیکە لە داخوایەکانی سەرکەوتنی شۆرشی کۆمۆنیستی و پوختاندنی دەستەلاتی سەرمایەداری.

بەلای مارکسیەکانەو بەهیچ شێوەیەکی نزیکبوونەو دانوستان لەگەڵ سەرمایەداریدا نی یەو مەملانی لەنیوان چینی پڕۆلیتارو سەرمایەداردا تاکوژایی هەر بەردەوامە... ئەگەر ئایینەکان وای ئەبینن (شەیتان) سەرچاوەی هەموو شەڕیکو پێویستە دژایەتی بکریت، ئەوا بەلای مارکسیزمەو ئەو شەیتانە بریتیە لە پێژمی سەرمایەداری، بگرە بەشێوەیەکی خراپتریش، خۆ ئەگەر ئایین وای پێیاردووە کە دوژمنایەتی کردنی شەیتان لەلایەن باوەردارانەو پێویستە بە لاندان و راستگویی و پاککردنەو پاهێنانی دەروونی مەزۆفایەتی و خێرو چاککردنەو ئەجام بەدریت لەکاتی مامەڵەو پەفتارو هەلوێست نواندنا، ئەوا بەلای مارکسیزمەو هۆکاریکی دیاریکراو نییە بۆ دژایەتیکردنی شەیتانەکی خۆی (سەرمایەداری) بەلکو ئەو ی بەرژووەندی ئەو (واتە مارکسیزم) بەدی ئەهێنێت بەلایەو دروست و گونجاو لەرووی ئەخلاقەو. (۳)

لێرەدا مارکسیزمیش لە گەشت بە مەبەست و ئامانجی خۆیدا وەك زۆر پێژم و بیروباوەری تری زەمینی پێبازی (الغایە تبرر الوسيلة) بەکاردهێنێت و لەم پێناوەدا بەرەوای دەبینێت کە هەموو قیەمە ئەخلاقەکان

ژیر پی بنیت، به لکو شهوش نه بیته هەر له سه ره تاوه باوه پی به نه خلاق نی یه به ده ستکردی بۆ ژوازی ده زانیته.

نهمهش وه نه بیته ته نهها له شهوهی لیدوان و چوارچیوهی تیوری دا وه ستاییت و کۆمۆنیسته کان له سه ره گۆره پانی واقیع په یه وه یان نه کرد بیته، هه موو شه چه ندين ملیۆن قوریانی یه ی ژیر ده سه لاتی هه فتا ساله ی کۆمۆنیسته کانی شه وه ی کۆن پراکتیکی شه گو فتارو تیۆره نا نه خلاق یان نه، شه وان هه موو شه تیک نه که نه و کرد و یانه بۆ گه یشت به ده سه لات و سه پاندين نا یدا ی خۆیان، پی شه وای کۆمۆنیستی (لینین) له م بار یه وه ده لیت: (له سه ره مانه که نا مه ده بین بۆ قبول کردنی هه موو جۆریک له جۆره کانی فیداکاری، نه گهر پی یوستی کرد نیمه هه موو شه تیک نه که نه بۆمان بکریته، بۆ نهمهش فیله و هونه ره کانی مه کرو فیله و هه موو هۆکاره نا مه شه وه کان دروست، هه ره وه ها بی ده نگ ی و به ژیره وه کردنی هه ق و به کورتی هه موو نه ری ته کان له به ره ژه وه ندی جه نگ ی چینه کانه وه وه ره ده گرین). (۴)

هه ره وه ده لیت: (پی یوسته له سه ره تیکۆشه ری شیوعی موماره سه ی هه موو شه یوازیکی چه واشه کاری و غه ش و یله کردن بکات، تیکۆشان له پی ناوی کۆمۆنیزمدا هه موو هۆکاریک به پی رۆز ده زانیته که کۆمۆنیزم به دی به ی نیته ... له به ره شه وه کۆمۆنیزم هه موو هۆکاریکی دژ به نه خلاقیش به پی رۆز ده زانیته نه گهر شه هۆکارانه یار مه تی به دی به ی نانی نا مانجه کۆمۆنیستی یه کافان بدات). (۵)

هه موو شه مانه له ما وه ی فره مان په وایه تی کۆمۆنیسته کاندایه زیاتر شه وه په یه وه کرا وه هه موو ژیان و نازا دیه کی مرۆیانه کرا وه ته قوریانی تیگه یشت و بیرو ی چونه نا نه خلاقیه کانی شه وان، له جیا تی شه وه ی به هه شتی به لێن پی دراوی سه ره وه ی (که به ریا کردنی کۆمۆنیزمه) بۆ خه لک دروست بکه نه شهوش هه یان بوو له ده ستیان چوو، چونکه نا مانج شه گهر پاک و پی رۆز بیته هه ره به هۆکاری پاک و پی رۆزیش به دی دیت.

مارکسیزم له نیوان عه قل و غه ریزه دا:

به پیی میکانیزمه نا نه خلاق یه کانی جیه جیکردن و به نا کام گه یاندين فیکی کۆمۆنیستی له سه ره شه بیرو پیا نه ی رابه ره کانیان به نا شکرا ده یخه نه ره وو، هه وه له کانیان له چوارچیوهی به دی به ی نانی ئاره زو وه کانی غه ریزه دا تینا په ریت، جگه له کار کردن بۆ به ده سه لات گه یشتنی کۆمۆنیزم یا خود کۆمۆنیسته کانی که

نامانجی سەرەکی ئەوانەو هەموو ھۆکارو پێگایەکی بۆ ئەو مەبەستە بەرپەرەو مەشروع دەزانن با دژایەتی لە گەڵ بێما ئەخلاقى یەکان ناکەن و ەك خۆیان دەلێن فێلێکی بۆڕزوازی یە.

لێرەدا دەگەینە ئەو ئەنجامەى کە سروشتى کۆمۆنیزم و کۆمۆنیستەکان ئالۆدەییە بە بەدواداچوونى ئارەزوو غەریزى یەکان و هەموو گوشتارو پەفتاریکیان لەو خولگەیدا دەسورپیتەو. نامانجی گەشتن بە دەستەلات و بالایەتى غەریزەییە کە لە غەریزە فێترى یەکانى مرۆڤ و ئەگەر دوورخایەو لە پێنموونیەکانى عەقڵ و پەرورەدەییەکی شیاوی عەقلائیانه، بەو شێوەیەى لێ دەکەوتیتەو کە کۆمۆنیستەکان دووچارى بوون و هەموو ئەخلاق و قیەمییکی بەرزیان بۆ بەلاو ناو... غەریزەى دەستەلات ئەگەر لە مرۆڤدا مۆتلەق کراو کرایە نامانجێک هەموو شتیکی لەپێناودا بە مەشروع بزانیت و ئەوا داھاتوویەکی ترسانکی لێ دەکەوتیتەو ئەگەر ئەو مرۆڤ گەشت بەو دەستەلاتەو ئاواتەکەى بەدى ھات...

کەواتە ئەو نامانجەى کە کۆمۆنیستەکان بەوشێوەیە دەیانەوێت بەدى بەیئن دوورە لە فێتەرەتى پەسەن و چاک و دوورە لەو تەفاعولە سروشتى یە ئاکام بەخشەى عەقڵ و غەریزەکان بەوشێوەیە پێشتر پەھەندەکانیمان خستەرۆو.

بەھۆى داپرانى ئەخلاق لە تەواوی بواریەکانى تری ژيان لە فیکرى مارکسیزمدا، دووبارە پۆلى مۆتلەقى غەریزەکان ھاتەوێکایە، تەفسیری جنسی بۆ سلوکی ئینسان فەوزایەکی تری لەو بواری ژيانى کۆمەلگەدا دروستکرد، ئەم تەفسیرە جنسی یە ئەگەرچی فرۆید پێشەنگ و تیۆرسازی بوو بەلام مارکس و مارکسیزمەکان پێگە خۆشکەر بوون بۆئەوێ کۆمەلگەى پۆژناوایی و غەیری پۆژناوایی پێو ئالۆدە بکەن. مارکس دەلێت: (پاکیتی جنسی لە نەریتەکانى کۆمەلگەى دەرەبەگایەتى بەسەرچوو). مارکسیەکان جنسگەرایى مۆتلەق و پەھا لە هەموو کەندو کۆتییکی عەقڵ و مەنتیق بە نەریتى کۆمەلگەى کۆمۆنیستى و مۆدیرنى خۆیان دەزانن و لەم پێناویدا هەموو شتی کە دەکەن بۆئەوێ کۆتى ھاوسەرایەتى نێوان ژن و پیاو یاخود چوارچێوەى خێزان ھەلبگرن و غەریزە بێ ئەوێ پێکخەریک پێنموونی بکات حاکمى مۆتلەق بیت لە ژياندا، دەبیت لە وەھا بارودۆخێکدا ئەگەر بپەخسیت چى رۆبیدات و تام و چێزى ژيان لە کام شوێنى دا

بېنېټه... هه چنده هه رگیز بارودوڅټکی بهوشپوه ناژدلیه خواریتیش هه رگیز پوونادات و پرویشی نه داوه.. چونکه نهوه دووره له سروشتی مرؤفایه تی ره سمن و ټیگه یستنه مه نټیقه کانی.

هه لای میژوی مارکسیزم له وه دایه هه میشه له یه ک بانیزه وه له مرؤ و سلوکیاتی دهوانیت و یه ک لایه نی مه سه له یه ک لیکده داته وه بۆ ته فسیر کردنی. ته ماشا کردنی مرؤ وه ک کاینیکی غه ریزی و پاشکوی نهو غه ریزانه، ستم کردنه له سروشتی ره سمنی مرؤ و بچوک کردنه وه قیزه ون کردنی، مرؤ به ده ر له ره هنده عه قلی و رۆحی و غه ریزی و جهسته یی یه کانی تاییه تمه ندی مرؤ فانه ی خوی پی له ده ست ده دات، بۆ نمونه نهوانه ی ده یانه ویت سامانی نابوری به یه کسانی دابه شبکریټ، نایا نهو یه کسانی یه به بی هیچ پیوه رو بنه مایه کی نه خلایقی چۆن جیبه جی ده کریټ.

په روه رده ی نه خلایقی سه رها بریتی یه له چاکسازي، پیش هه موو شتی ک بریتی یه له ریڅک خستنه وه ی کۆمه لگه...، نه مه ش هه مووی له سه ر په روه رده ی نه خلایقی گشتی وه ستاوه (واته نه خلایقی کۆمه لایه تی).

نه خلایق: ناوینه ی یه کسانی و بهرام به ری یه... پیوه ری سۆزو خو شه ویستی و برایه تی یه.. بهرنامه ی زانستیانه ی رۆژانه یه که زنجیره ی ته مهنی مرؤ فایه تی پیکدینیت و مانا ده دات به ژیان. کاتیټک نه خلایق دوور ده خریته وه له ره فتارو کرداری مرؤ فانه و غه ریزه و ناره زوه کانی ده کریټه پیوه ر له ژياندا، نابهرام به ری و بهرزه وه ندچیتی و ناره زووبازی و یه ک نه خویندنه وه و ته نها غه ریزه و بهرزه وه ندی شه خسی ده بیټه هه وینی ژیان..، پاکیتی له ژيانی رؤ فایه تیدا هه لده گیری و پیس و پوخلی ده بیټه جه وه هری کارو هه لویست و مه به سته کافان. جگه له مارکسیزم هه مو بیرو پوچونه یه ک جه مسه ری هه کانی تریش بۆچه نی سه لپی یان هه یه بهرام به ر به نه خلایق و چوارچیوه و پیوه ری کی نه خلایقی بۆ ره فتارو هه لسوکه وتی مرؤ به پیویست نازانن. مه به ست له یه ک جه مسه ریش نهو نهو ناییدا جزواو جزوانه یه له روانگه ی یه ک جه مسه ری مه عریفی به شه ری خو یانه وه له مرؤ ده روانن، فرۆید له و روانگه یه وه ته فسیری ره فتاره کانی مرؤ ده کات که جنس له پشستی هه مویانه وه یه و پیویسته نهو پالنه ره کپ نه کریټ به ناوی نه خلایق و نه ریت و نایینه وه و ریگه ی له به رده مه دا ره ها بکریټ، چونکه نه مه کوشتنی زاتیه تی مرؤ فه، فرۆید ده لئ: (مرؤ واتی خوی به دی ناهینیت تا

حاله تي جنسي تير نه کات، هه موو کوټيکيش — له نابین و نه خلاق و کوټه لگه و نه رسته کان — کوټی باتلن و پروخپنه ری توانا کانی مروژن و خهفه کردنیکی نامه شروعن). (۶)

داروینیش که مروژ وه ناژه لیکي گه شه کردو و پیناسه ده کات و لهو دیدگایه وه سهیری مروژ ده کات که جیانی یه لهو ناژه لانه ی بهرچاومان و بگره پوژیک له پوژان وه که توان بوون و سروشت و بارودوخ و پیویستی گه شه ی پیداون و کردوونی بهم شیوه یی ناوی مروژمان لی ناون و له جه وه دردا نیستاش ناژه لن و ناره زووه ناژه لی یه کان ده یانجولینن.

لهم ناوه نده دا که نه مه تپروانینه کان بیټ بو مروژ ده بیټ کام جیگا مابیتته وه بو شوکره گرتنی نه خلاق و بایه خ پیدانی و جیا کردنه وه ی، دیاره نه خلاق له ناو نهو کوټه لگانه دا که نه م تیگه یشتنه ی تیا دا باویټ وه کوټه لگه ی پوژناوای نه مروژ نه خلاق گو شه گیر کراوه و داپراوه له هه موو بواری هه لسوکه و ته کانی مروژ، نه م داپران و فساد نه خلاق یی ناوی لی نراوه گوژانگاری و پهره سندن و پیشکه وتن و پیویستی حه قی و شتی تر...،.

په راویز:

(۱) پوخته یه که ده رباره ی نیسلام، ماموستا عدلی بایر ل ۲۸۱.

(۲) الفكر الإسلامی والمجتمع المعاصر، د. محمد البهي، ل ۱۶۳.

(۳) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

(۴) جاهلیة القرن العشرين، محمد قطب، ل ۱۵۷.

(۵) هه مان سه رچاوه و هه مان لاپه ره.

(وه رگير)

۳- ههروهه ترسناکيه کهى له حتمى بوون و له پرى دهرچوونه کهشى دا دهرده کهوى که بوه هوى ددان گيرکردن له سهر پهره سهندنى ره ها، بهو گوته يهى که هيچ شتى نه گور نييه و هيچ شتيکيش پيروز نييه، وه هم مو شتيکيش له پهره سندن دايه. بيروباوهر پهره ده سهنى، ره وشت پهره ده سهنى، هزره کان پهره ده سندن و بارودوخى نوئى دواى پهره سندنش باشترو بالاتره له بارودوخه کوته کهى.

۴- بيردوزه کهى داروين بهيه کيک لهو بنچينه گرنگانه داده نرى که مارکس له بيردوزه کهيدا پشتى پى بهست، ههروهه ددان نان به حتميه تى پهره سندن و ليکدانه وهى گواستنه وه له حالتيکه وه بر حالتيكى تر به وهى که له نه غامى گوراني بارودوخى تابوورى يه وه سه ره لده دات، ههروهه ددان نانى به وهى هه مووشتيکى نوئى له هى کون باشترو جيبى پى لهق ده کات.

۵- مادديگه رايبه کان و نه وانه شى که پيچه وانه يانن باس لهو په يوه نديه به هيزه نى نيوان بيردوزى داروين و بيردوزى مارکس ده کهن له گه شه سهندنى کوته لگا و پالپشتى لى ده کهن. ناشکراشه که ههر گهنده ليه که پروو له بنه چه که بکات نه واکار له بناغه و هه يکه له که شى ده کات، جا کاتى بيردوزه کهى داروين پرووى کرده له رزين به دواى خو شى دا بيردوزه کهى مبارکسيس که وته له رزين.^{۲۴}

مه رجه کاني ژيانى مادده گهرى؛

مادديگه رايبه کان ده لئن کارتيکه ره کاني سروشت يه کى له مه رجه هه ميشه ييه کاني ژيانى کوته لگاي ماددى پيکنده يئنن و کاريگه ريبان هه يه به سهر گه شه سهندنيه وه، کوته لگا به شي که له م گهردوونه ماددييه و هه ميشه له پهره سندن و گه شه سهندنى دا کاريگه ريبى له گه ل سروشتدا نالوگورده کات چونکه مه رجيکى پيوستى ژيانى خه لکى و بونى کوته لگايه. بويه زهوى و خورو روباو دهر ياکان و سامانه پهنه گ خواردووه کاني ژيرخاک و مه رجه کاني که ش و هه واک

هه‌موو پێکەوه‌ ئه‌و ناوه‌نده جیۆگرافی یه‌ بۆ کۆمه‌لگای مروّقایه‌تی پێکده‌هێنن، جا ئه‌و ناوه‌نده جیۆگرافی یه‌ کار ده‌کاته‌ سه‌ر گه‌شه‌کردنی کۆمه‌لگا چونکه‌ گه‌شه‌کردن یه‌کیکه‌ له‌ مه‌رجه‌ پێویسته‌کانی ژیا‌نی کۆمه‌لگای ماددی که‌ یان جو‌له‌ی گه‌شه‌کردنی کۆمه‌لگا به‌ره‌وپێشه‌وه‌ ده‌بات یانیش ده‌بی‌تته‌ به‌ربه‌ست له‌به‌رده‌می.

دانه‌رانی په‌رتوکی المادیه‌ التاریخیه‌ ده‌لێن: "مه‌رجه‌کانی ناوه‌ندیکی جیۆگرافی باش پالنه‌رن بۆ گه‌شه‌سەندنی به‌ره‌مه‌مه‌ینان به‌لام مه‌رجه‌ خراپه‌کان ده‌بنه‌ به‌ربه‌ست له‌به‌رده‌م ئه‌م گه‌شه‌سەندنه‌دا".^{۲۵}

ئێشتراکیه‌ت و دیکتاتۆریه‌تی پرۆلیتار:

مارکسیه‌کان می‌ژوو به‌وه‌ ڕافه‌ده‌که‌ن که‌ بریتییه‌ له‌ گه‌شه‌سەندنیکی به‌رده‌وام له‌پێی ئامرازه‌کانی به‌ره‌مه‌مه‌ینان به‌تایبه‌ت دوا‌ی دۆزینه‌وه‌ زانسته‌یه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌م که‌ ته‌کانیکی به‌ ماددیته‌ دا و وای له‌ مارکسیه‌کان کرد که‌ ددان له‌سه‌ر ماددیگه‌راییی می‌ژووی گیربکه‌ن، ئه‌و ماددیگه‌راییه‌ می‌ژوویییه‌ی که‌ به‌پرای خۆیان بریتییه‌ له‌ جێبه‌جێکردنی بنه‌ماکانی ماددیگه‌راییی جەده‌لی له‌ گه‌شه‌سەندنی کۆمه‌لگای مروّقی. مارکسیه‌کان پێیانوایه‌ که‌ ماددیگه‌راییی جەده‌لی و ماددیگه‌راییی می‌ژوویی به‌یه‌که‌وه‌ ده‌بنه‌ بنه‌مای تیۆریی ئێشتراکیه‌تی زانستی که‌ جیاوازه‌ له‌گه‌ڵ ئه‌و ئێشتراکیه‌ته‌ میسالییه‌ی که‌ ئه‌وروپا پێشتر ناسیبوی. له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌مایه‌ پێشکه‌وتنی ئامرازه‌کانی به‌ره‌مه‌مه‌ینان بوه‌هۆی په‌یدا‌بونی چینی بۆرژوازی که‌ ده‌ستی به‌سه‌ر سیستمی رامیاریدا گرت و دواتر شو‌رشه‌ پێشه‌سازیه‌کانی ئینگلته‌راو فه‌رهنساو به‌لجیکاو که‌رته‌کانی راپین ی روسیا سه‌ره‌تا‌کانی ئابووری کۆمه‌لایه‌تییان لێکه‌وته‌وه‌ که‌ دواتر بۆه‌ هۆی سه‌ره‌له‌دانی مارکسیه‌ت.^{۲۶}

۲۵ لینین فی‌ الا‌یدولوجیه‌ والثقافه‌ الإشتراکیه‌، لاپه‌ره‌ ۳-۱۰

۲۶ نشوء الفلسفه‌ المارکسیه‌، دانانی کۆمه‌لێک له‌ زانایانی سو‌فیته‌، وه‌رگیرانی حسان حیدر - دار الفارابی، به‌یروت ۱۹۹۰ لاپه‌ره‌ ۱۷

بەلكو خودى ياساش لەرپى ماددىگەرايى كۆمەلگاۋ ئەۋەيشى كەتپىدا ھەيە دارپىژرا نەك كۆمەلگا لەسەر ياسا رابوھەستى و تەننەت ھەلپژاردنى گشتىش بوھۆى پژاندنى ھۆرمۆنەكانى مەلەلانىي نىۋان چىنەكان و بەرئەنجامەكانى، بەتايەت لەلەى بۆرژۋازىيەكان كە پىيانۋايە ھەلپژاردن يەككە لە چاۋگەكانى ھىزو دەستەلاڭيان.^{۲۷}

بەلام ئىشتراكىيەت بە پىي بۆرژۋازىيەكان قۇناغى بەر لە شىۋەيەتەو بە ھىزى شۆرش دەگاتە چلەپۆيەو قۇناغى پىگەيشتن. ۋە شۆرپىش لەگەل پىشكەۋەتنى پىشەسازى دا رۋودەدات و كۆمەللى ديارەدى ماددى و پاشان كۆمەلەيەتى و رامىيارى بەدۋاي خۇيدا دەھىيى. پىشكەۋەتنى پەيوەندىيە ئابورى و كۆمەلەيەتيەكان بوھۆى گۋاستنەۋى سىستىمى ئابورى و كۆمەلەيەتى لە قۇناغى (لەي گەپى با كارىكات لىي گەپى با پروا) بۆ قۇناغى سىستىمى چاۋدېرى مىرى پاشان بۆ قۇناغى سىستىمى دەۋلەتى خزمەتگوزارىيە كۆمەلەيەتيەكان و ئىنجا لەدۋاي نەمانى خاۋەندارىتى تاكەكەسى و تاييەتى بۆ قۇناغى سىستىمى خاۋەندارىتى دەۋلەت، ئالپەشەۋە سىستىمى ئىشتىراكى سەرھەلدەدات.

بۇچى ھەمىشە شۆرشى ئىشتىراكى بە چەمكى ماركسىيەتەۋە دەبەستىتەۋە؟

چونكە قۇستەۋەدى دەستى كرىكارەكان لەلەين خاۋەنكارە سەرمايەدارەكانەۋە مەل دەنى بۆ سەرھەلدنى شۆرش. ماركسىيەتەش ھەلسا ئەم قۇستەۋەيەي راقەكرد بە پشت بەستن بە تيۋرى "فائىزى نرخ" لە زانستى ئابورىناسى دا، ئەى ئەم تيۋرە چىە؟

ماركس لە كىيى "رأس المال" دا باسى لە فائىزى نرخ كىرەۋە لىنىنىش ئەمەى بە كپۆكى تيۋرى ئابورى ماركسىيەت ناساندوۋە. فائىزى نرخ ئەو نرخە زيادەيە كە كرىكارى بەكرىگىراۋ بەرھەمى دەھىيى و دواترىش بەخۇپايى دەگەپتەۋە بۆ گىرفانى سەرمايەدار يان خاۋەنى كار. ئائەمەيە جىاۋازى نىۋان نرخى ئەو كارەي كرىكار لە بەرھەمەينانى كالاىەكى دىيارىكراۋدا ئەنجامىداۋە لەگەل نرخى ئەو پاداشتەى كە دەستى دەكەۋى لەبەرەمبەر ئەو كۆششەى كە

۲۷ تەۋىر ماركس و انكلز للفهم المادي للتاريخ، دانانى كۆمەلەك لە زانايانى سۆفەت، ۋەرگىپرانى حسان حىدر.

کردو وپه تي. زوربه ي جار وايه كه نهو نرخه ي كه كړي كار له بهرامبهر كاره كهي له ژير ساپه ي
 بړژوازيه تدا ده ستی ده كه وي كه متره لهو نرخه ي كه خودی كاره كه هه يه تي. بونونه كړي كار يك
 پړژانه هه شت سعات كارده كات و به نه ندازه ي كار كړدنی پينج سعات نرخ ودرده گري، نه م
 سی سعات زياده كار كړدنه هيزيكي تر ده داته وه خاوه ن كاره كه و نرځيكي ماددي زياترشي بړ
 ده گه پړنيته وه، ناته مه بريته له فائيزي نرخ: كاتي خاوه ن كار پړه ي كاره كهي زياتر ده كات
 ده يته خاوه ن فائيزي په هاو نه م فائيزه ش بريته له فائيزي نرخ نه گه ر يته و نرځي
 كړي كاره كهي زياد نه كات.

نه م نرخه زياده يه بريته له بنه ماي نيس تغيلال كړدن له سيستمی ثابوري سه رمایه داری و
 له سر نه م بنه مايه ش ماركسيه ت بيردوزه ثابوريه كهي بنياتناوه كه پشت به وروژاندن و
 هاندانی كړي كاره كان ده به ستی بړ هه لگير ساندنی شورشي نيشتيراكي.

زالبونی كړي كاره كان "پړوليتاريا" به سر كارو ياري فه رمانپه وایي و ده ولت ده يته
 زالبونيكی په ها چونكه زورينه ده ستولات ده گريته ده ست هروه كو ماركسيه كان رافه ي
 ده كهن. له راستيدا نه م زالبون و ده ستولات وهر گرنه ش سيستمیكي ديكتاتوري لی ده كه ويته وه
 چونكه بوار بړ هيچ كيپر كي و ناره زاييه ك ناهي ليته وه دژ به و پيرپه كومه لايه تي ه ي كه
 فه رمانپه وایي ده كات هه رچه نده ماركسيه كان بانگه شه ي نه وه ده كهن كه ولاته كه يان
 ديوكراسيه تي پړوليتاريايه چونكه زورينه ده ستولات ده گيرپي، به لام زور يك له زانايان به
 ديكتاتوريه تي پړوليتار و ه سفي ده كهن به تايه ت دواي نه وه ي نه مونه نيشتيراكيه
 جوړه جوړه كانی جيهان تاقيرانه وه هه ر له شورشي ۱۹۱۷ ز ي روسيا وه تا شورشه كانی تري
 هاو شيوه ي.^{۲۸}

شيوعيه ت

الشيوعية

Communism

شیوعیه ت

پیناسه ی شیوعیه ت:

شیوعیه ت بریتیه له ئه وپه پری لوتکه ی هزری مارکسی و به پیی شیکردنه وه ی مارکسیه ت
 حه قیه و ههرده بی پروودات. له شیوعیه تی نزمه وه که به مانای ئیشتیراکیه ت دیت بو
 شیوعیه تی بالا ده چی که به مانای روخانی ده ولت و نه هیشتنی چینه تی له کومه لگا دیت.
 له قوناغیک ی ئاوادا مروژ له چوارچیوه ی ده ولت و چینه تی و ئاین و ئابووری و خیزان
 رزگاری ده بی، بو ئه وه ی بتوانی زال بی به سهر ئه و ریسا گشتیانه ی که له ئاکار و ره وشت
 نزیکترن به جوریک که هه موو تاکه کان ئازاد ده بن و به یه کسان ی ده ژین تاوه کو مه بده ی
 بنه رته ی شیوعیه ت بچه سپی که ده لی: "هه موو که سینک به پیی کارکردنی مافی هه یه و
 هه رکه سه ش ئه و نه ده ی پی ده در ی که پیویستیته ی". له قوناغی شیوعیه تدا مروژ له وه رزگاری
 ده بی که بچیته ژیریاری کو ت و به ندی دابه شکردنی جوری کار له نیوان کاری هزری له گه
 کاری جهسته یی و ده ست و بازوودا. هه موو ئه و گۆراناریانه ی که مارکسیه ت ئاماژه ی
 پیکردوون هه ولده دن ئه و جیاوازیانه نه هیلن که له نیو گه لاند هه ن وه کو نه هیشتنی جیاوازی
 نه ته وه یی به جوریک که کومه لگا ده بیته یه ک کومه لگایه کی گه ردوونی که هیه ج جوړه
 چینه تیته کی تیدا نیه و له سهر بنه مای نه ته وه دابه شه کراوه^۱.

ئه و شیعیه ته ی که کارل مارکس یاسی لیوه کردووه، ئه و شیوعیه ته به ربلآوه نیه که له
 قوناغی پیش میژوودا هه بووه، به لکو شیوعیه تی مارکسی بریتیه له هیئانه دی ئازادکردنی
 مروژ به مانای ئازادی ته واو به جوری که مروژی بوونی خۆی به بی هیه ج به ربه سستیک بیئیه

دی، نا بهمهش شیوعیهت بریتیه له چارهسهر بۆ ټهو ململانی و کیشمه کیشمه ی که له نیوان مروژ و سروشت و مروژ و مروژ و خود و بووندا ههیه. به پپی مارکسیش "شیوعیهت بریتیه له گواستنوهی فرمانپوهایی پیویستی بۆ فرمانپوهایی سهر بهخو".

ټهو هزره بنه پرتیانه ی که له دهوری شیوعیهتی مارکسیهتدا دهخولینهوه له گهل واقیعدا تیگگیران، به تاییهت لهو ولاتانه ی که سیستمی پامیاری مارکسیان تیدا دامه زریتره. بۆ نمونه شیوعیهتی ټهوروپي له حهفتاکانی سده ی بیستدا تهواو له ناوه پوکی مارکسیهت که بریتیه له دیکتاتوریهتی پرولیتاریا خالی کرایهوه و ههولای دا له پښگای پهر له مان واته ریگایه کی ناشیخووازه بگاته دهسته لات نهک له پښگایه کی توندوتیژی وه کو شوپش. ټهمه جگه لهوه ی که شیوعیهتی ټهوروپي دهستی گرت به بهها لیبرالیه پوژناواایه کانهوه (فهره نسا، ئیتالیا، بهلیکا ...) ههروهک چوڼ ناکوکی نیوان ههردوو لایه که ی شیوعیهت (چنی - سوڤیه تی) له شهسته کانی سده ی بیستدا له سهر چه مکه کانی مارکسیهت به چه مکی شیوعیهتیشهوه سهری هه لدا.

سهره پای هه موو ټهمانهش ولاتانی پوژناوا پییان وایه که شیوعیهت بریتیه له مهترسی ژماره یهک له سهر ئاسایش و ژیاړی ټهوروپي، و پپی وایه که بهر هه لستی کردنی شیوعیهت له هه موو شوینیک به ولاته تازه پیگه یشتوه کانیشهوه داخوازیکی پوژناواایه، زوړ جاریش ولاته یه کگرتوه کانی ټهمریکا مکورپوو له سهر ټهوه ی که شیوعیهت مهترسیه کی په تکراره یه و پیوسته بهر هنگاری بکری.

که وه شیوعیهت بیردوژیکی کو مه لایه تی و بزوتنه وه یه کی پامیاریه که ههولای ټهوه ده دا که به سهر کو مه لگا و دامه زراوه کانیدا زال بی، بۆ هیئانه دی یوکسانی تاکه کانی کو مه لگا به شیوه یهک که هیچ تاکیک جیاوکی به سهر تاکیکی تر دا نه بی لهو جیا زکانه ی که له نیو

كۆمه لگادا ههن و فه زلّی به سهردا نه خړی. كارل ماركس به باوكی رڅی بیردۆزی ماركسیهت داده ندری. له گرنګترین ټو كه سانهش كه خوی بهم بیردۆزه سهرقالګرد و له م بارهیه وه چه نډین په رتوکی نوسی بریتیبوو له فلا دیمیر لینین^۲.

به یاننامه ی شیوعی به گرنګترین و بهرچاوترین به لگه نامه ی بزوتنه وه ی شیوعیه تی جیهانی داده ندریت، ههروه ها سهرچاوه ی سهره کی هزری پټبازی شیوعیه ته، ټهم به یاننامه یه پره نسپیه کانی بزوتنه وه ټومه میه ئیشتر اکیه کانی دیاریکړد به شوړشی (۱۹۱۷) ی سوځیه تیشه وه که یه که م ټه زمونی مارکسیهت بوو له سهر ئاستی فه رمان په وایی و ده ولۀ تدا. نه گهرچی مارکس و نه نگلز و ټه وانه شی که به دوا یاندا هاتن هه لسان به دانانی کتیبی تر له باره ی ئابووری و رامیاری و میژوو، که چی به یانی شیوعی ههر به مه رجعه ی یه که م داده ندریت بو هه موو ټو کتیبانه، که واته ټو پره نسپیه هزریه بنه رته یانه ی مارکسیهت و ټه وانه شی که له سهرده می لینیندا به دوا یدا هاتن چین که وایان له شیوعیه تکرر به شیوعیه تی (لینینی-مارکسی) بناسری؟

ټایین له شیوعیه تدا :

شیوعیه کان ټایین به کۆنه په رستی داده نټن و پټیان وایه ټایین له ټه نجامی وه هم و خه یال ه وه په یدابووه و، بریتیه له کاردانه وه ی بارودڅخی ئابووری یاخود پټیان وایه ټایین ټو ئامپارزه یه که چینی قوړخکار هه میسه بو به نجرکړنی جه ماوهری زه همه تکیش به کاری دینن تا کو نه توانن داوای مافه کانیا ن بکه ن، ټو جه ماوهره به نجرکراوه زه همه تکیشه ی که به ده سستی هه ژاریه وه ده نالینن و هه موو هیوایه کی له ده سنداوه و خوی ته سلیمی ویستی خودا کړدووه، بو یه هزره

کونه پهرستيه کان خويان به سهردا سه پاندووه، باباي زه همه تکيش واي ليها تووه به دواي تولهي که پرامه تي خويدا ويله و به ره هلستي نهو که سه ناکات که نيس تيغلالي کردووه، به لکو له پيناوي خوادا نارامگره له سهر نهو به لاو نارچه تي و قورخکاريه ي که به سهر هاتووه و چاوي بريوته نهو به هه شت و به خششي که نايينه کان و پياواني کليسا به لينيان پي به خه لکي داوه، له کاتيکدا که پياواني کليسا خويان خاوه ني پشکيکي بيشوماري زهويه ده ره به گيه کان بوون.

شورپي شيو عيه ت (که به پني بانگه شه ي شيو عيه کان له سهر بنه مايه کي زانستي سه ريه لدا) به سهر هيزي به ره همه مهياندا زالبو له سروشتداو، هزري ناييني له ميشکي خه لکيدا سريه وه، ههروه ها چه مکي (بیرکردنه وه بو خه لک و کاره ل سوراندنيش بو خودا) يان په تکرده وه و جيين به چه مکي "بیرکردنه وه و کاره ل سوراندنيش بو خه لک" پر کرده وه. بويه جيي سه رسورمان نيه کاتي شورپي شيو عي هه لده ستي په تکرده وه ي هه موو په يوه نديه کاني به بيروپا نايينه کانه وه، نهو بيروپا نايينه ي به په يوه نديه کي توندوتول له گه ل خاوه نداريتي نه ريتگري گريدر ابوون، له بهر نه مهش شيو عيه ت به فهرمي دژايه تي کردني نايينه کاني پاگه ياند و هه لسا به داناني وانه کاني مادديگه رايي و ئيلحاد له قوتابخانه کانيدا به و بيانوه ي که بيروپايه کي زانستيه، ههروه کو چوون بروداران نايينه کي يان ده خوينن، شيو عيه کاننيش به هه مانشيپوه هزري ئيلحاديان ده خويند، نهک هه نه مهش به لکو چوندين نامراز و هوکاري جزواو جزو به کاردينن بو بلاو کردنه وه ي پروپاگهنده و بانگه شه پروپوچه کانيان تلوه کو خه لکي له دوور بجه نه وه و په گه کاني نايين له کومه لگادا هه لکيشن، جا به پي نهوان مروقي په سه ني تيکو شهر نهو که سه يه که هه موو توانايه کي بو له ناوبردني نايين و بلاو کردنه وه ي هزري ئيلحادي له پيزه کاني کريکاراندا ده خاته گپر.

بیردوژی شیوعیه ته هه موو بیردوژه ده سترکه ده کانی تر به وه جیاده کریتیه وه که نه که هه ر
 دژایه تی ناین ده کات، به لکو به ئیلحاد له دژی ده وهستی و، ریځایه کی تاییه تیشی هه یه بو
 سه پاندنی هزی ئیلحادی، پیښی وایه نهو جوړه ئیلحاده ئیلحادی کی پوزه تیښه. نه وهی که
 ئیلحادی مارکسی له جوړه کانی تری ئیلحاد جیده کاته وه نه وهیه که مارکس به وه وازی نه هینا
 که بللی ناین فیل له خه لک ده کات و له لایهن سته مکارانه وه داریژراوه یان بللی ناین ته نه ا
 بریتیه له وه هم و خه یال و له نه فامیه وه سه ری گرتووه، به لکو مارکس و نه نگلز هه لسان به
 بانگه شه کردن به وهی که گوايه مروژ هه نديک غه ریزه ی هه یه که ناین چاوبه ستانه و قورخکارانه
 پری ده کاته وه، به وهش نه وهستان به لکو مارکس وتی " ناین په نگدانه وهی په نچ و مهینه تی
 مروژه کانه و ئیدانه کردنی نهو په نچ و ماندووبونه یه "

په وشت له شیوعیه تدا:

ماددیه کان ده لئین په وشتی شیوعیه ت زور جیاوازه لهو په وشته ی که قورخکاره کان هه یانه،
 چونکه شیوعیه کان خاوه ندرایتی گشتی ده پاریزن و به پیروزی راده گرن، له کاتی کدا که
 قورخکاره کان خاوه ندرایتی تاکه که سی به پیروز داده نیین و پاریزگاری لیده کهن و به هه موو
 نامرازی کی ماددی و هزی به رگری لی ده کهن " تاکاری شیوعیه ت ته و او جیا یه له ناماری
 قورخکاره کان و راید هه یه نی که خاوه ندرایتی گشتی پیروزه و ده بی پاریزگاری لی بکری، نهو
 خاوه ندرایه تیه ی که بر وای به خوښگوزهرانی تی کرای کو مه لگا و ته وای زی همه تکی شان
 هه یه " ۳.

رېهوشتي شيوعيهت مرؤفي شيوعي وا پهروهده دهكات كه خوۍ تهواو بو ئهم رېبازە يه كلابكاتوهو نيشتيهمني ئيشتيراكي و ولاته ئيشتيراكيه كانى خوش بو، چونكه ريساي "تاك له پيناوى همومان و همومانيش له پيناوى تاك" بانگه شه بو ئهمه دهكات. ئهو ريسايه وا له مرؤف دهكات خاوهنى ئازادى خوۍ نه بى تنها له چوارچيوه كۆمه له نه بىت، ماركس دهلى: تنها له كۆمه لدا مرؤف ده بىته خاوهنى ئهو ئامرازانهى كه گه شه ده دن به به هره كانى و، ئازادى تاكيش تنها له چوارچيوه كۆمه لدا ده ستگير ده بى."

ههروه ها ماركسيهت ددان گير دهكات له سه ر ئه وهى كه ده بى سيستمى ئيشتراكيهت له سه ر بناغه يه كى بى رېهوشت دا به زرى و، قسه ي ئهو هزريارو كۆمه لئاسه بوژروازيانه ش رېته ده كاته وه كه ده لىن ئيشتراكيهت له سه ر بناغه ي رېهوشتى ساده بنياتنراوه وه كو دادگه رى نه مرو راستى رېه ها...، به بى ئه وهى له م ريسا بابە تيانوه گه شه سه ندنى كۆمه لگا شى بكه نه وه. به پى قسه ي لينينش بى ئهم جوړه ئيشتيراكيه ته مسقاله زه ريه ك رېهوشتى تىدا نادوژرته وه، بو دروستكردنيشى هىچ پىويستيه كى به رېهوشت نيه به لكو پىوستى به بناغه يه كى زانستى هه يه.

ماركسيهت پى وايه كه زوړدارى شتىكى بنه رته ي نيه به لكو به ره نجامى سه رمايه دارى يهو، يه كىك له گرنگترين بنه ماكانى رېهوشتى شيوعيهت كه (به گوته ي شيوعيه كان) پشتى مافخوراوان ده گرى برىته له سه ير كردنى كار وه كو دا هينان، ده بى كابرآى شيوعيش كاربكات بو كۆمه لگا چونكه ويستى ژيان له سه ر حيسابى ئه وانىتر له گه ل رېهوشتى كۆمه لگاى ئيشتيراكى دا تىكه ده گىرى.

شىۋىيەكان ئەۋپەرى ئامادەيى خۇيان دەردەپىن بۇ كىردىنى ھەر كاريك كە دژى پەۋشتە تەنھا بۇ ئەۋەي مەبەست و ئامانجەكانيان پى بەينەندى، كىدارەكانىشان بە گوتەي "ئامانج پەۋايى دەداتە ھۆكار" پەردەپۆش دەكەن. لىنىنىش دەلى: "پىۋىستە باباى شىۋىيە راستەقىنە ھەمو جۆرە فېل و فرت و پىلان و چاۋبەستى و گومراكىدىك بىگىتەبەر، چونكە ھەر ھۆكارىك لەپىناۋى ھىنانەدى شىۋىيەتدا بىت پىرۋزە".

ھەلۋىستى شىۋىيەت بەرامبەر خىزان:

ماددىەكان پىاۋ لەخىزاندا بە چىنى بۆرژۋازى كۆمەلگا دەشۋىيەنن و ئافرەتىش بە پىرۋلىتار. ھەروەھا پىياناۋىيە كە رەھەندى تاكپەۋىش لەسەر بناغەي سىستىمى ئابورى سەرىھەلدا چونكە پىاۋ ھەلگىرسىنەرى شۆرشە، بەلام لىرەدا پىرسىارىك دىتە گۆرى، ئەۋىش ئەۋىيە كە ئەگەر بىتو بە ھۆكارە ئابورىەكان تاكپەۋىي پىاۋ لەخىزاندا دروست بوبى، ئايا بە نەمانى ئەۋ ھۆكارانەش تاكپەۋى لادەچى؟.

ئەنگىلس دەلى: "ئەم تاكپەۋىيە لەبرى ئەۋەي لاجى بەلكو زياتر قول دەبىتەۋە چونكە بە گواستەۋەي ئامپازەكانى بەرھەمەپىنان بۇ خاۋەندارىتى گشتى لەگەلدا بەكىرگىرتنى كارىش نامىنى (پىرۋلىتارىيا)، بەم ھۆيەش ئەۋ بەناچارى كاركىرنەش نامىنى كە زۆرىك لە ئافرەتانى چەۋساندۆتەۋە دەتۋانى سەرمىر بىكىن كە خۇيان تەسلىم كىردۋە لەپىناۋى پارە دا".^۹

ھەروەھا دەلى: "بە گواستەۋەي ئامپازەكانى بەرھەمەپىنان بۇ خاۋەندارىتى گشتى چىتر خىزان نابىتە يەكەي ئابورى كۆمەلگا، ئابورى نىۋخۇي مالىش دەگۆرى بۇ پىشەسازى كۆمەلەيتى و، چاۋدىرى مىندالان و پەروەردەكىردىيان دەبنە كاروبارى گشتى، لەمەشەۋە

كومه لگا چاوديرى سدرجه مندا لان ده كات چ ياساى بن ياخود نياساى، بهمهش چير كچ
توشى دلپراوكى و ترس نابى له وه كه روبه پروى تهو سزايانه نايته وه كه له م پوژگار ه
نيستاماندا بوته جى بايه خى كومه لگاي نابورى و ريگرى ده كهن له وه كه به بى دودلى خوى
پيشكهشى تهو كه سه بكات كه خوشى ده وى. جا تايا ته مه نايته هو كاريك بو په واجدان به
نازادى جوړيك له جوړه كانى به يه كگه يشتنى سيكسى و، فشارخستنه سر راى گشتى تا
نرمى بنوينن له باره ي نابورى كچينى و شهرمى ثافره ت؟".^۶

كاريكه ريه كانى شيوعيه ت به سر خيزانه وه:

شيعيه كان تامانجيان تهويه هردوو كوله گه سره كيه كى خيزان بروخينن، كه ته وانيش
بريتين له هاوسه رگرى و په روه رده كړدى مندا، پيانوايه په يوه ندى نيوان دوو په گزه كه
تايبه تى نيه و تنها دوو لايه نه كى هاوسه رگرى ناگريته وه بهلكو ده بى خاوه نديرتى تايبه تى
هه لېوه شينريته وه په روه رده كړدى منداليش ده كه ويته ته ستوى كومه لگا.

ته وه خودى ته نگلس وتويه تى: "په يوه ندى نيوان دوو په گزه كه بابته يكي تايبه تى يه و
له چنه د كه سينكى دياريكراو به ولاوه كه سى تر ناگريته وه كومه لگا ده ست ناخاته نيويه وه،
ده توانين ته وه بينينه دى كه خاوه نديرتى تايبه تى په تېكه ينه وه په روه رده كړدى منداليش
بخينه ته ستوى كومه لگاوه. له ته نجامى ته مه شدا هر له بنه په تدا په يمانامى هاوسه رگرى
هه لده وه شينريته وه، چير ثافره ت نايته پاشكو مى رده كى و مندا له كانيش له خيزاندا
قه تيس ناكړين، ته م پاشكو بونه ي خيزان هيشتاش به ووى خاوه نديرتى تايبه تى هر هيه".

شيعيه کان گالته يان به وه دى که بؤرژوازيه ت له زورى پيژهى ئافره ت ده ترسى، چونکه بهر بلاوى ئافره ت بهر اى ئه وان بونى هه ر هه بووه، شيعيه کان پييانوايه که بؤرژوازيه کان چيژ وهرده گرن له وه که له گهل ئافره تانى يه کترى دا رابويړن، به بلاوينه وهى له شفرؤشى فه رميش راناوه ستن، ههروه ها به وهش راناوه ستن که به ئاره زوى خويان مامه له به ئافره تان و کچانى پرؤلي تار بکه ن. پيشيانوايه که هاوسه رگيرى بؤرژوازي ده بيته هوى زؤربونى ئافره تانى هاوسه ردار و ناماده شن ئه و تومه تهى که ده خرپته پاليان له باره ي ليک هه لوه شاندى خيزان و نه هيشتنى په يوه ندى خيزانى قبول بکه ن. له هه موشى گرنگر ئه وه يه که شيعيه کان به ئاشکرا بانگه شه بو ئه م بيرو را شيعي يانه ي خويان ده که ن و ده لپن بهر بلاوى ئافره ت به نه هيشتنى په يوه نديه کانى بهر هه مه پنان ناميئى.

مارکس و نه نگلس ده لپن: "شيعيه کان پيويستيان به بهر بلاوى ئافره ت نييه، چونکه بهر بلاوى ئافره ت پيشتر بونى هه ر هه بووه. ههروه ها بؤرژوازيه کان به وه ناوه ستن که ئافره تان و کچانى پرؤلي تار بځه نه ژير چنگى خويان و به ئاره زوى خويان مامه ليه يان پيوه بکه ن — ئه مه جگه له له شفرؤشى ئاشکرا — به لکو چيژيکى تايبه ت وهرده گرن له رابواردن به ئافره تانى يه کترى".

ههروه ها بهر اى ئه وان، هاوسه رگيرى بؤرژوازي له واقيعدا ته نها ده بيته هوى زياد بونى ئافره تانى هاوسه ردار، به م هوپه وه شيعيه کان به وه تومه تبار ده کړين که ده بڼه هوى بهر به ست له بهر ده م بهر بلاوى ئافره ت و نه هيشتنى په يوه ندى هاوسه رگيرى له خيزاندا.

"به لام زور ئاساييه که نه هيشتنى په يوه نديه کانى بهر هه مه پنان له حالى ئيستادا به سروشتى خوى ده بيته هوى رپگرتن له بهر بلاوبونى ئافره ت، واته له شفرؤشى و زينا جا چ به ئاشکرا بى يان به نه پنى بهر وه نه مان ده چي".^۷

شيعيه ت و دژايه تيكردني ئايينه كان:

شيعيه ت همو رپوشوينه زانستي و هزيبه كانى به كارهيئا له دژى ئايينه كان به تاييه تى ئيسلام، به شيويه كه كه شيعيه ت روى له ههر ولايتك كوردبى جهنگيكي بى وينه ي له دژى ئايينه كان (جگه له ئاييني جولە كه) تيدا راگهيانده. ههروه ها شيعيه ت چه ندين هوكارو فشاري هزرى و ماددى به كارهيئا بو دژايه تيكردني ئايينه كان و هيئانه دى ئامانجه كانى، بوغونه هه لسا به داخستنى مزگه وت و كلتيساكان و له سيډاره دانى زانايانى مسولمان و پياوانى كلتيساي مه سيحي، جگه له كوشتنى مليونه ها مسولمان و هى تريس، ههروه ها دورخستنه وه ي مليونه ها مسولمانى تر له مال و حالى خويان...، شيعيه ت هه لسا به راگويزانى چه ندين خيترانى مسولمان و ئاواره كردنيان بو خاكي سيبيريا، ههروه ها بينيمان و بيستان كه چون شيعيه تى درنده هيترشى هيئا سه ر ئه فغانستاني مسولمان و چه نده ها موجاهيدي لى شه هيدكردن هه ر تنها له به رته وه ي به رگرييان له خاك و بيروپاي خويان ده كرد.

جگه له مه ش، روسياي شيعى هه لسا به سه پاندنى ئيلحاد به سه ر گه له كه ي و ئه و گه لانه ي كه له ژير چنگى دا بوون، بوته م مه به سته ش خويندنى تايين له قوتابخانه كان قه ده غه كراو سزاي زيندانيش سه پينرا به سه ر هه ركه سيكدا كه رپنمايه كانى ئاييني بلاوكردياوه وه له نيو ئه وكه سانه ي كه له خوار ته مه نى پيگه يشتندان.

هوكاره كانى دوژمنكارى شيعيه ت به رامبه ر به ئايينه كان:

تويژه ران جه خت له سه ر ئه وه ده كه نه وه ئه وه هوكاره ي واى له شيعيه ت كرد كه دژايه تى ئايينه كان بكات و جهنگى كوشنده له دژيان را بگه يه نى ده گه رپته وه بو سروشتى ده رونه ي جولە كه كه همو هه ول و كوژشيكي بوته وه يه كه دروشمى "گه لى هه لبيژدراوى خوا"

به زړيتته وه، چې سهرسورپمانيش نيه نه گهر بلټين شيعيه ت بهرهمي جوله كه بوو و زوړبه ي سهر كرده كانيشي جوله كه بوون.^٨

جوله كېش گه ليكه ناسراوه به وه ي كه هه ميشه هه لگري رق و كينه يه دژ به نايينه كاني ترو، هه ميشه چاوتېپر و چلېسه و به خوشويستني مال و به دره وشتي دهناسرېته وه... هه رهه ليك له بهر ده مي جوله كه كاندا بي ده يقوزنه وه بو به دره وشت كړدني خه لكې^٩ و دورخستن وه يان له بنه ماكاني نايين تاوه كو بتوانن پلانه گلاوه كانيان جېبه جېكه له روځاندني بيرواوه پري خه لكې و تېكداني رهوشتيان هه روه ها گومان و دوودلې ده خنه دلې خه لكيه وه بهرام بهر به

^٨ دانا عوسمان حسمن، نوسهري كتيبي (جوله كه ، عه قيده و شهريعت و ميژويان) له لاپهړه ١٢٥ ناوي شه كه سايه تيانه ي ريز كړدوون كه له نيو يه كيتي سوقيه تي روسيدا جوله كه بوون: لينين، ستالين، تروتسكي، كامينيف، سوكونلنكوف، زينوفيف. هه روه ها باس له وه ده كات كه زوړبه ي پله و پسته ئيداري و سياسيي گرنگه كاني سوقيه ت له لايه ن جوله كه كانه وه قورغ كرابون:

"له ٢٢ وه زير ٧ كه سيان جوله كه بوون، ده سته ي بهرپوه بردني جهنگ له ٤٣ كه س پېكهاتبو ٣٤ يان جوله كه بوون، ليژنه ي كاروباري ناوه خو ٦٤ كه س بوون ٤٥ يان جوله كه بوون، ليژنه ي كاروباري دهره وه له ١٧ كه س پېكهاتبو ١٣ يان جوله كه بوون، ليژنه ي كاروباري مالي له ٣٠ كه س پېكهاتبو ٢٦ يان جوله كه بوون، ده سته ي كاروباري قه زايي له ١٩ كه س پېكهاتبو ١٨ يان جوله كه بوون، ليژنه ي كاروباري تهن دوستي له ٥ كه س پېكهاتبو ٤ يان جوله كه بوون... هتد". هه روه ها دواتر ناوي شه وانه ريزه كات كه له سهرده مي (ستالين) دا نه دامي مه جليس شيوع ي بوون به جوړيك كه ١٧ كه س بوون و ١٤ يان جوله كه بوون (وهرگيږ)

^٩ دانا عوسمان حسمن، له هه مان كتيبيدا لاپهړه ٢٢٠ ناماژه بو يه كيك له برغه كاني پړتوكوله كانيان ده كات كه ده لي: " (يجب لنعمل لتنه ار الأخلاق في كل مكان فتسهل سيطرتنا، إن فرويد منا وسيظل يعرض العلاقات الجنسية في ضوء الشمس كي لا يتقى في النظر الشباب شيء مقدس، ويصبح همه الأكبر هي إرواء غرائز الجنسية و عندئذ تنهار أخلاقه). واته: پتويسته كار بكهين له پيناو روځاندني رهوش ت له هه مو شوپنيكدا بژنه وه ي بهاساني زالبين، فرويد له ئيمه يه، بهر ده وام په يوه نديه جنسيه كان په خش ده كهين، وه ك تيشكي خوړ، بو شه وه ي شتيك نه مي نيته وه له بيړي گهغه كاندا به ناوي پړوژي يوه، وه بژنه وه ي كه گهغه كان گه وره ترين خهونيان بريتي بيت له تير كړدني غه ريزه جنسيه كانيان، هه ركات نه مه ي نه غامدا رهوش تيش دهر وخيت". (وهرگيږ)

نايينه کەيان، له م سۆنگه يه شه وه شيعو عيه ت يه کيک بوو له گرن گرتين ئه و چه کانه ي که جوله که وه کو پيلان به کار يه يټنا.

که واته شيعو عيه ت وه کو تاين و بېرو يا وه پټک ده رکه وت که ويستی شو يټني نايينه کۆنه کان بگريته وه وه له دژياندا بوه ستی و، به ئيل حدادو ماددي گه را يی که خواو پيغه مېهر به درۆده خه نه وه به ره نگاريان بکات.

به ره نگاری ئه و جه نگه کرده ييه ناکړی که شيعو عيه ت له دژي نايينه کان پايگه يان دوه و ئي ستاشي له گه لدا بې هه ر به ر ده وامه ته نها به وه نه بې که گه لان بگه پښه وه بو نايينه کەيان که ئيسلامه، تا کو له واقيعی ژياندا تاين فەرمان په وایي بکات و ئالای جيهاديش له پي ناوی خوا به ر زبکري ته وه.

شيعو عيه ت جه نگی کی هزري له دژي نايينه کان گي پراو، تا ييني به بي ټه وشکه رو وه هم و خه يالات و خور افيات وه سفکرد، هه روه ها مرؤفی دينداريشي به دوا که وتوو و کۆنه په رست و نه فام له قه له مدا به لام به پي چه وانه وه مرؤفی مولحیدی به ئازاد يخوازو پيشکه وتوو پي ناسه کرد تا وه کو ئه و جه نگه کرده ييه ي که له دژي نايينه کان و شو يټکه وتوانيان پايگه يان دوه په ر ده پو ش بکات.

زايونيزم

الصهيونية

Zionism

زايۇنيزم

پىناسەى زايۇنيزم:

ھىچ كام لەو كىتئبانەى كە لە بارەى پىيازە ھاۋچەرخەكانەوە نوسراون ئاماژەيان بە زايۇنيزم نەكردووە، ھىچ كەسكىشم نەديوہ لەپال پىيازەكانى ترەوہ شتىكى باسكردبى لەبارەى زايۇنيزمەوہ.

زايۇنيزم يەكىكە لە ترسناكتىن بزوتنەوہو پىيازەكان چونكە وايلىھاتوہ بۆتە بىروپراى پانزە مىليۇن جولەكە لە جىھان، وە سى مىليۇن جولەكە كە خاكى فەلەستىنيان داگىر كىردووە، ئەمە جگە لە ھەزارەھا بەكرىگىراو كە لەدەوروہەرماندا دەژىن و ھەموو خەمو ھەولتيكان لەپىناوى ئەو دەولتۆكەى جولەكەدايە كە لەسەر خاكى فەلەستىن دامەزراوہ، ئىستا ئەوانەى كە بروايان بە زايۇنيزم ھەيەو جولەكە نىن مەترسىيان زىاترە لەوانەى كە جولەكەن چونكە ھەولتدەدەن رايىمان بكەن بەوہى كە ئىسرائىل لە نىوخۆماندا قبول بكەين و زايۇنيزم بكەينە يەكىك لەو پىيازەنەى كە لەگەلى دا بسازىن، ھەر بۆ ئەم مەبەستەش چەندىن ھۆكار و ئامراز بەكاردىنن. جا لەبەرئەوہ زايۇنيزم كىردە يەكىك لەو پىيازەنەى كە لەو كىتئبەدا باسكراوہ چونكە ھىچ ھۆكارىك نى يە وامان لىبكات تويزىنەوہ بكەين لە شىوعىيەت و سەرمايەدارى و ماركسىيەت و پراگماتىزم بەلام زايۇنيزمى لى بەيتىنە دەرەوہ، كە لە راستىدا ھزر و بىروپراكان جۆراوجۆرن بەلام سەرەنجامەكەى يەكە.. كە دەبى لە بەرامبەرى دا بوەستىن و لىكۆلئىنەوہى لەسەر بكەين تا تىيىگەين و ھەلۆيىستى گونجاوى لە بەرامبەر دا بنويىن كە عەقيدەى ئىسلامى لەسەرمانى پىتويست كىردووە.

وشەى صەھيۇنيەت (زايۇنيزم) لە (صەھيۇن)وہ ھاتوہ كە شاختىكە يان سەنگەرئىكە يان گىردىكە لە ئۆرشەلىم.

صه هیونیه ت بریتیه له بزوتنه وهیه کی په گه زپه رستی ئیستیعماری که له سهر ئه ساسی مه زه بهیته تی خو به گوره ترین زانین بنیاتنراوه و ئامانجیسی ئه وهیه که به خو به رفراوان کردن و کونترۆل کردن و دوژمنکاری و له پټگای به کارهینانی ئامرازه کانی توندوتیژی هوه بگاته مهبهسته کانی.

بزوتنه وهی زایونیزم له ئه وروپا په یدا بوو له نیوهی دووه می سدهی نۆزده دوور له فلهستین و ئاینی جوله که.. بۆ یه که مجاریش زایونیزم کاری پټکخستنی له کونگره ی زایونی یه کم به خو وه بینی که له سالی ۱۸۹۷ گریدرا، ههر ئه و کونگره یه ش بوو که سه روکی بزوتنه وهی زایونی و دامه زرینه ره که ی (تیوډور هرتزل) ده ولته تی جوله که ی راگه یانده. بزوتنه وهی زایونی ههر له سه ره لدانیه وه تا ئیستا له سهر چند تیوژیکی هه لده بنیاتنراوه وه کو ئه وهی که جوله که ئاین و گه له و، ههر بزیه ش هه ولده دات ئه وهی که پیی دهوتری (نه ته وایه تی جوله که) و (یه کی تی گه لی جوله که) دروست بکات. جا بۆ ئه م مهبهسته تی ده کوشی بۆ داگیرکردنی فلهستین تا وه کو ئامانجه ئیستیعماریه کانی بی نیته دی له دامه زرانندی نیشتیمانی که بۆ جوله که بۆ ئه وهی ئومیدی جوله که بگه رپته وه له دامه زرانندی ده ولته تی جوله که له سهر خاکی فلهستین. هزره سه ره کیه کانی زایونیزم به و شیوه یه ی که سه رکرده کانی دایان پرشتوه له م خالانه دا کورت ده بیته وه:

۱- جوله که گه لی هه لپژیردراوی خوایه.

۲- جوله که گه لی که پاشه پوژیکی میژیوی هدی و تایبه قه نده به هه ندیک خاسیه ت و پیی له گه لانی تر جیا ده کریته وه.

٣- گەلی جولە کە پټویستە ھەول بەدات بۆ ھێنانەو کایە نیشتیماڤە کۆنە کەیان (فەلەستین).^٢

بەنگۆریۆنی سەرۆک وەزیرانی پټشووی زایۆنی دامەزراندی ئەم دەوڵەتە بچوکە جولە کە لە ساڵی ١٩٤٨ بە (مەملەکەتی سییەمی جولە کە) ناو دەنێت. لە کاتی کدا کە مەملەکەتی یەکەمی جولە کە مەملەکەتی داود (سەلامی خۆی لەسەر بێت) بوو و دوو مەیشیان ئەو مەملەکەتە بوو کە لە دای شۆرشێ مەکاییەکان لە ساڵی ١١٦٧ ی پټش مەسیح (سەلامی خۆی لەسەر بێت) دامەزرا.

بیگنی سەرۆک وەزیرانی پټشو ئەو ی پراگەیاندا کە ئەو ھەموو ھەولێک دەدات لە پټناوی ھێنانەدی ئەو ی کە ناوی نا (ئیسرائیلی مەزن)، ھەموو ئەو ناوچانە دەگریتەو کە کاتی خۆی ھەزرتی داود و سولەیمان (کە ھەم پټغەمبەر و ھەم پادشا بوون) ٣٠٠٠ ساڵ بەر لە ئیستا فەرمانەر ھایان تیدا کردوو.

لێرەدا دەبینین کە زایۆنیزم بنیاتنراو لەسەر ئەو بنەمایە کە لە عەھدی کۆن Old Testament دا ھاتوو بەو ی کە جولە کە گەلی خودان و بیانوشیان ئەو یە کە زادەیان دەگریتەو سەر ئیبراھیم (سەلامی خۆی لیبیت) و ئەو کانی کە خوا خاکی کەنعانی بۆ دابین کردبوون، ھەرۆک چۆن لە تەوراتدا ھاتوو^٣ و عەقیدە ی جولە کە ی لەسەر بنیاتنراو، ھەرتزل بروای وابو کە دۆزی نەتەو یی جولە کە بەو کۆتایی دیت کە دەوڵەتێک بۆ جولە کە دامەزریند ریت تاو کو جولە کە بە ئازادی و ئاساییشەو تیدا بژین^٤.

٢ ھەمان سەرچاوە ی پټشو لاپەرە ١١٦

٣ موجز تاریخ الديانتين اليهودية والمسيحية، لاپەرە ٢٩-٣٨ بە دەستکاریەو

٤ أثر الاقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية تجاه فلسطين الدكتور أحمد نوري نعمة، مرکز

الدراسات الفلسطينية، بغداد ١٩٨٢

جوړه كانی زایونیزم؛

ئو زایونیزم دی که باسی لیوه ده کهین دوو جوړه :

۱- زایونیزمی یه هوودی^۵ : که زایونیوم په سده نه کهیه :

بدو واتایه ی که جه مسره ره کانې بریته له یه هوذا و ناماخیشیان بریته له زالبونی جوله که به سر ټیکرای بهرهم و نابووری جیهان، ده ولته خهونی یه ته و پراتیه که یان داده مه زړین له سر خاکی فله ستین که ناماخیان گه راندنه و ی پادشا داووده (سه لامی خوی له سر بی)، ته ناته نه گهر بیته هو ی کاولکردنی ټیکرای جیهانیش، هره و کو پړوتوکوله کانې فرمان په وایانی زایونی دانیان پیدانوه. هه ولده دین باس و خواسه کاغان له سر ئو جوړه ی زایونیزم و په گه کانې و شکل و شیوه بهرچاوه کانې و په یوه ندیشی به تیروری نیوده ولته ی جیهانی یه وه چر بکهینه وه.

دوهم: زایونیزمی جیهانی :

نهمه ش ټیکرای ټیکخواه پامیاری و کومه لایه تی و یانه کولتوری و تهر فیهیه کان ده گریته وه که هزری زایونیزم بلاوه که نه وه به سر کردایه تی جوله که و نندامه کانشیان که سانی جوله که و هره ها ناجوله که شی ټیدایه، نهمه ش بو ئه وه ی بینه پالپشتیه کی جیهانی و پشتگیریان بکن و به تنگیانه وه بچن وه کو ټیکخواه "به هائییه کان" و یانه کانې "پړوتاری" که به ټیکرای گوی زهوی دا بلاو بوونه ته وه.^۶

^۵ سهیری به شی صه هیونیته بکه له نامه ی خویندکار فرحان محمود التیمی الموسومه، په گه ثابینه کانې بزوتنه وه ی زایونی، که له کولیژی شریعه له سالی ۱۹۸۶ پښکشنی کرد بو به ده سته پنانی پروانه ی ماستر.

^۶ مقارنة الأديان بمعنى یتکم، الديانة اليهودية، دانانی د. احمد شلبي که باسی له م جوړه یانه و ټیکخواه کردوه.

حیزب و ڕێکخراوه چهپ و راستهکان که له زۆریک له ناوچهکانی سه‌ر روی زه‌مین بلاو بونه‌ته‌وه بۆ هیچ مه‌به‌ستی‌ک پێکنه‌هی‌نروان ته‌نها بۆ ئه‌وه نه‌بی که مه‌به‌سته‌کانی زایۆنیزی جوله‌که به‌یینه دی له‌ڕیگای راستی یه‌ ئایینییه بریقه‌داره‌کان که به‌ سیاسه‌ته‌وه بۆیاغ کراون و به‌ ناوی (شه‌هود یه‌هوا) وه‌کراون که له‌ راستیدا (شه‌هود یه‌هوا) تاکه‌ ڕێکخراوه که هه‌موو ئەندامه‌کانی مه‌سیحین و زۆریک له‌ که‌سایه‌تیه‌ ڕامیاری و هزریه جیهانیه‌کانی گرتونه‌ته‌خۆ. عه‌قیده‌ی ئایینی جوله‌که پشت به‌وه ده‌به‌ستی که له‌ ته‌ورات و ته‌لمود و په‌رتوکه‌ یه‌هودیه‌کانی تره‌وه هاتوون که پریه‌تی له‌ پټنمایی و ئه‌وه ده‌قانه‌ی که وا نیشان ده‌ده‌ن جوله‌که مافی خۆیه‌تی فه‌له‌ستین بکاته ده‌وله‌تی خۆی و (ده‌وله‌تی جوله‌که‌) ی تێدا دا‌به‌زری‌نێ به‌و بیانوه‌ی که خاکی (میعاده)، ئه‌وه خاکی که خوای گه‌وره به‌لێنی به‌ ئیبراهیم و نه‌وه‌کانی دابوو تا ببنه‌ خاوه‌نی. له‌ کتێبه‌ ئایینییه پیرۆزه‌کانی خۆیا‌نه‌وه ئه‌وه به‌ ده‌یان جار دووپات‌کراوه‌ته‌وه که خوای گه‌وره به‌لێنی پێداون له‌ هێنا‌نه‌دی ئه‌مه، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌شه جوله‌که‌کان پێیان وایه که کۆچکردن بۆ فه‌له‌ستین ئه‌رکیکی ئایینییه و ده‌بی جێبه‌جێ‌بکری‌ت، به‌مه‌ش ئه‌وه به‌لێنه‌ی که خوای گه‌وره پێی دا‌ون دێ‌ته‌دی، ئه‌مه‌یه کړۆکی گه‌لی هه‌لبژێ‌ردرا‌وی خوا^۷.

له‌ ته‌لمود دا فه‌له‌ستین بۆته خالی چ‌رپو‌ونه‌وه‌ی هی‌ز و ده‌سته‌لاتی جوله‌که به‌سه‌ر جیهاندا به‌و پێیه‌ی که دنیا به‌ته‌وا‌وی مو‌لکی ئی‌س‌ر‌ائیل‌ه‌و به‌و پێیه‌ش که هه‌مان شکۆمه‌ندی خ‌وا‌یان هه‌یه و به‌شیک‌ن لێی فه‌له‌ستین بریتیه له‌ جه‌مه‌سه‌ری جیهان که پێ‌ویسته (ده‌وله‌تی جوله‌که‌) تێدا دا‌به‌زری‌، چونکه به‌ رای ئه‌وان ئه‌م خا‌که ته‌نها شی‌ا‌وی جوله‌که‌یه و هیچ تاکێک بۆی نیه

^۷ عبدالحمید رشوان، الإدعاءات الصهيونية والرد عليها، الهيئة المصرية العامة لكتاب، القاهرة، ۱۹۷۷ - ۵۳۷

خواه نډاری بکات و دهسه لاتی تیدا بگریته دهست^۸، ټایینی جوله که به ته وای به خاکی جوله که وه په یوه ست کراوه وایان لیکردوه که ټهو په یوه نډیه به په یوه نډی نیوان ټایین و خاک دابنریت. ټهوان وای داده نین که بابای جوله که کات و شوینی بو نیه و خواشیان هر له خویندا کورته لټناوه به بی ټهوهی حیساب بو هیچ که سیکی تر بکن چونکه "خوای ټیسراڼیل" به سهدان جار له ته وراتدا دوباره بوته وه، ټه مهش ټه وه ده گه یه نی که "خوای ټیسراڼیل" هیچ په یوه نډیه کی به نه ته وه کانی تره وه نی یه به مهش جوله که خوین به نه ته وه یه کی قهومی پیروز هه ژمار ده کهن، نه ته وه یه که له کاهین و قدیسه کان که به رده وام له په یوه نډیدان له گهل خودایه که و هه رگیز لیک جیا نابنه وه، ټهم په یوه ست بون و توندوتولیه وای کردوه که ټایینی جوله که کار له عقل و ناخی جوله که کان بکات و قه ناعه تیان پی بپنیت و رایسان بکات به وهی که خاکی میعاد ته نها بو ټهو نه ته وه یه دروست کراوه که له نیو هه موو نه ته وه کانی تردا هه لټیر دراوه تا له سهر ټهم خاکه پیروزه دا نیشته جی بن^۹. هه لټیستی جوله که به رامبر بهم خاکه په نگدانه وهی هزر و رینماکانی جوله که یه که له کتیبه ټایینی جوره و جوړره کانیا نه وه هاتون، به مه زایونیزم توانی ټیستیغلالی هزری ټایینی جوله که بکات که کاریگری زور کارای له سهر ناخی جوله که کان هه بوو هه روه که بلټی ټهو هزره دریو کراوه یه کی ټایینی جوله که یه. جگه له مه زایونیزم به رده وام له هه ولدا بوو تا کو وا له جه ماوه ری جوله که بکات ټهو هزره هه لټمژن و له ناخیاندا جیگی ری. پاش ټه وهی ټیکه لکردنی ټایین و رامیاری توانی هزرو

۵۸. محمد طلعت النیمی، دعوی الصهيونیه فی حکم القانون الدولی، چاپخانه ی زانکوی الاسکندریه -

مصر ۱۹۷۰ - لا ۳ - ۴

۵۹. عبدالوهاب المسیری، اليهودیه والصهیونیه و اسرائیل، دهستی عره بی بو لیکولینه وه و

بلاوکردنه وه - بیروت ۱۹۷۵ لا ۹ - ۱۳

سومبوله ئايينيه كانى جولہ كه بگورې بۆ هزر و سومبولى نه ته وهى دواى نه وهى له كړوكى دينى و نه خلاقى دايمالين، ئا بهم جوړه زايونيزم گرځتى نه وهى وهرگرت كه جه ماوهرى بهر فراوانى جولہ كه، به تاييه تى جولہ كهى نه وروپا كه خاوهى بنه چى جوړاو جوړ بوون بنه ماكانى زايونيزم وهر بگرن نه مه له كاتيكدا كه پټويستيه كى زورى بهم جه ماوهره هه بوو.^{١٠}

زايونيزم نه وهى كه له كتيبې ئايينيه شيوتيراوه كانى جولہ كه دا هاتبوو قوسته وه بۆ رهواج پيدانى هزره كانى و پلاندانان له پيناوى بويه پشتى به ست به ته وړات و زوهاړ و كتيبې سوفيه گريه كانى ترى جولہ كه و تهى حاخام و پياوانى ئايينى تاوه كو شه رعيه تيكي ئايينى بداته ئامانج و مهبهسته كانى زايونيزم، كه دواتریش بووه بناغيه ك بۆ روانگه راميارى و عه قليه زايونيزميه كان به بانگه شه كردن بۆ هه بوونى مافيكي خوايى له خاكى فهلهستين دا (خاكى ميعاد)، نهو بانگه شانه گرن گترين هوكار بوون بۆ نه وهى زايونيزم پريره وى خوى پى وهر گريت و خهونه كانى بهيئته دى له زالبوون و بهر فراوانبوون و نيشته جي كردنى زوره ملي و خواردنى بهو بوومى فهلهستين و هيئانه دى شكومه ندى ته واو له سهر حيسابى فهلهستين پاش نه وهى دانىشتوانه په سهنه كانى فهلهستين و ده درنران له رينگاي داگيركارى سهر بازى و به كار هيئانى هيژ و توندو تيژى له دژيان و ناچاركران به قبول كردنى سياسه تى نه مري واقع.

زايونيزم هه موو نامراره جوړاو جوړه كانى به كار هيئانه تا پاريزگارى لهو خاكه بكات و زورى له دانىشتوانى نهو خاكه بكن نهو بارودوخه زوره ملييه ك به سهر ياندا ده سپين قبول بكن. زايونيزم تيكوشا بۆ نه وهى كه يارمه تى و پالپشتى ده ولته ئيستيماره كان به ده ست بينى و ههروه ها هيمدادى نابورى و داراي نه وان فه راهم بهيئى و جگه له مەش مولكى ولا تانى

١٠ د. عبدالوهاب المسيرى، موسوعة المفاهيم المصطلحات الصهيونية الأيدولوجية الصهيونية، بهشى

بێگانه و به رههینانی ده ره کی بخته کار تا بناغه جیوگرانی و جیولۆجیه کانی ماددی قهواره ی
 رامیاری و نابووری ده ولته تی جوله که دابه زینیت. ئه مه به پشت به ستن به نامرازه کانی
 پروپاگهنده و پاگه یاندنی جوله که و به کارهینانی کاریگهریه بهرچاوه کانی له سه ر پای گشتی
 جیهانی به مه به ستی راکیشانی سۆزی زۆریک له ده ولت و نه ته وه کانی جیهان و چنگ که و تنی
 ده ست له پشت دانی ئه وان بۆ زایۆنیزم له پێناو دامه زرانندی نیشتمانیکی جوله که له فه لسه ستین
 ۱۱. زایۆنیزم توانی ئیستیغلالی هه ستی سۆزداری تیکرپای جوله که کانی جیهان بکات، و له
 پێناوی چاوتیهره رامیاریه کانی خۆی بیه خاته گهر، و خاکی واده پیدراو بوو به گرنگترین
 کۆله که کانی زایۆنیزم و په ههنده کانی دوی ئه وه ی په لی کیشا به نیو بیر و پای ئایینی
 جوله که دا، ئالیه دا زایۆنیزم هه موو هه ولته کانی خۆی چر کرده وه به به کارهینان تیکرپای
 نامرازه کانی له پێناوی بلاوکرنه وه ی مه بده نه کانی خۆی له ناوهندو کۆمه لگا جیاوازه کانه وه، ئا
 به مه زایۆنیزم توانی فه لسه فه تایبه تیه که ی خۆی بۆ فه لسه فه یه کی نیو ده ولته تی بگۆریت که
 ده ست به سه ر تیکرپای کۆمه لگای نیوده ولته تی دا ده گری و پۆلی کارا بگێری له دیاریکردنی
 ئاراسته و هه لویسته نیوده ولته تیه کاند ۱۲

زایۆنیزم ده ستی به به ئینه ته وراتیه کانه وه گرت له باره ی زه وی میعادو له م سۆنگه یه شه وه
 قه باره یه کیان پیداو کردیانه بناغه ی جیه جیکردنی پلانه به رفراوانه کیان له ناوچه عه ره بیه کان.
 ئه مه ش به پشت به ست به ئیستیعمار که زایۆنیزمی کرده گرنگترین بنکه ی خۆی له ناوچه که دا

۱۱. أمین الغفوری، توازن القوى بین العرب و إسرائيل، لیکۆلینه وه یه کی شیکاری ستراتیجیه بۆ شه ری
 حزیرانی ۱۹۷۶ - خانه ی الإعتال بۆ چاپ و بلاوکرنه وه، دمشق. چاپی ۱ سالی ۱۹۶۸

۱۲. إسماعیل الفاروقی، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لا ۶-۷ (قاهرة ۱۹۶۸) ههروه ها بپروانه
 حسن الجلبی، قضية فلسطين في ضوء القانون الدولي - لاپه ره ۱۲ په یانگای تووینیه وه و لیکلینه وه ی
 عه ره بی - بغداد ۱۹۶۹

بۆ ئه وهى بتوانى دهسه لاتی بسه پيښى به سهر سه رچاوه كانى وزه و ئابوورى دا كه ناوچه
عه ره بيه كان به كوگايه كى ده وله مهندي تهو سه رچاوانه داده نرين.^{١٣}

سنورى خاكى به لښپښدراو (خاكى ميعاد):

ههروهك چۆن له كتيبه پيرۆزه كانى جوله كه دا ده بيندرى، خاكى به لښپښدراو سنورى نيه و
بۆى ههيه فراوان ييت، ته مەش له كاتيكدايه كه تهو په يمانه خوا يمانه له تهوراتدا هاتوون بۆ
پيغه مبه رانى ئيسرائيل جياوازن، سه ره راي ته مانهش سنورى خاكى به لښپښدراو ده خه ملى نرى
بهو خاكه كى كه له نيوانى نيل و فوراتدا ههيه، ته م دوور يهش له سهر ده رگاي كلښ ساكانى
ته مپرويان تو مار كراوه، ههروهها له زور ده قى تهوراتدا ئاماژه به وه ده كرى كه سنورى ته م خاكه
سور ياش ده گرځي ته وه به سنوره كانى پيشووتريشى، به مەش زايونيزم بنچينه كى فراوان كړدى
قوسته وه بۆ تير كړدى چاوتير پرينه كانى خوى به بى ته وهى هيج حيسابىك بۆ راميارى نښوده ولى
بكات. هيج كاتى زايونيزم دريغى نه كړد وه له فراوان كړدى سنوره كانى و بۆ ته م مبه ستهش
هه موو شيوازيكى به كار هښاوه بۆ ده سته راگرتنى ناوچه عه ره بيه كان، ههروهها هه مېشه هانى
كوچ كړدى جوله كه كانى داوه بۆ فه له ستين، ته مەش بۆ فراوان كړدى كيانى زايونيزم...
بيگومان ته ورات ده رگاي فراوان كړدى بۆ جوله كه والا كړد وهو زايونيزميش ته مەى كړده
بنه ماي راميارى ئيسرائيل و واى ليتهات فراوان كړدى و داگير كارى به رده وام بيته پيوستيه كى
حه قى بۆ بوونى ئيسرائيل له فه له ستين.^{١٤}

١٣. د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والإنجيل، په يمانگاي ليكولښه وه عه ره بيه جيهانيه كان، خانه كى
المعرفه له قاهره - چاپى دوهم ١٩٦٧ - لاپه ره ٤-٦٣-٦٤.
١٤. د. محمد كامل الدسوقي و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان - ئيسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها -
خانه كى المعارف بمصر - قاهره - ١٩٦٨ - لاپه ره ١٢٥

هندی دهقی تملود ئاماژه به وه دهکمن که بابلیش سهر به دهولته تی جول که یه، نه مه سهره پای هم موو نهو شوینانه ی که جول که تییدا نیشته جییه، ههروه ها باشوری عیراق (شاره کانی عه زرا یان عزیز و کفل) و مه دینه ی مونه وهره و ده وره بهری له خه بیهر و به نوقه ریزه و به نو قینقاع ده که ونه چوارچیوه ی نه خشی نهینی ئیسرائیل. سهر کرده کانی زایونیزم هه میسه جه ختیان له سهرئوه کردوته وه که پتویسته په له بکری له فراوانکردنی سنوری خاکه که ی له دوا ی راگه یاندنی قهواره ی ئیسرائیل له ۱۵ ی مایسی سالی ۱۹۴۸ ز. بنگوریون له کتیبی سالانه کهیدا بو سالی ۱۹۵۱ ز ده لی (ئیستا تنها حه فتا سال له دوا ی هه ولی پیشه نگه کافان توانیمان بگهینه یه کهم سهر به خوییمان له نیشتیمانی خۆشه ویستمان). بنگوریون به یه کیك له گه وره ترین فراواغوازه کانی ئیسرائیل داده ندریت، ههروه ها به یه کیك لهو سهرانه ی زایونیزم داده ندری که هه میسه بانگاشه ی فراوانکردن ده کات له ریگی داگیرکردنی خاکی ولاتیانی عه ره بی هاوسی به بیانوی دابینکردنی سنوریکی ئاسایش بو ئیسرائیل، نهو ولاته هاوسنوو ریانه ی که قابیلیه تی گه شه سه ندنی ئابوریان هه یه و ده شتوان بینه په رژین بو ی.

بنگوریون و زایونیه کانی تر پشت بهو ده قه ته وراتیانه ده به ستن که پیمان ده لی (ههر شوینی که ده توان به پییه کانتان به سهری دا برۆن نهوا ده بیته هی ئیوه...).

هزریاره زایونیه کان نهو ده قانه ی ته وراتیان وه رگرت که هانی فراوانکردن و ده سته به سهر دراگرتنی ناوچه هاوسی کانیان ده دات، حاخام سامویل پیشنیاری سنوریکی ئاسایش ده کات به سود وه رگرتن لهو سنوره ی که له ته وراتدا هاتوه له سفری ژماره (۲۴: ۱-۱۲) وه له کتیه که ی خوی (سنوری راسته قینه ی زهوی پیروژ) که له شیکاگو له سالی ۱۹۱۷ دا ده رچوه نهو سنوره ی گۆری که هرتزل پیشنیاری کرد بو له سالی ۱۹۰۴، ههروه ها له سالی ۱۹۱۹ کونفرانسی فرسای سنوریکی تری هیئایه کایه وه که (بیرنشتین) ی وه زیری

بازرگاني و پيشه سازي پيشوو ناماده ي كړدبوو كه ده لى (پيويسته گه لى ئيسراييل پيژهي به كارهيئانه كانيان كه مېكه نه وه له دهوړي سر كړده كانيان كو بښه وه و ناماده سازين بو شه ساته ي كه ولاتاني عه ره بې بونيان له سر نه خشه ده سپينه وه)^{۱۵}.

ليفى ئه شكولى سهرؤك وه يراني ئيسراييلي پيشوو ده لى (هيشتا بيست هزار كيلومتر له خاكى فله ستيني كؤن هيه كه دهستان به سهريدا نه گرتوه)^{۱۶}. (تھريك رؤلؤ)ى نوسهړى راميارى له رؤژنامه ي لومؤندى فهرنسى له يه كيك له ژماره كانيدا به ماويه كي كم پيش شهړى حوزه يراني سالى ۱۹۶۷ دا وته كي (ليفى ئه شكول)ى ليكداوه ته وه به وهى كهوا شه مهبه ستى پيى به شيكى عيلاق و به شيكى سوريا و تهواوى ناوچه ي رؤژئاواو رؤژه لاتى ئه ردهن بووه چونكه ئه وانه به شه كاني فله ستيني كؤن بوون و ئه شكول خه ونى دهسته به سه راگرتنيان ده بينى).

له دواى دروست بوونى قهواره ي زايؤنى له سالى ۱۹۴۸، ئيسراييل ده ستى كړد به زنجيره يه ك كردارى فراوانخوازي و هه روه ها هه موو هه ليكى ده قؤسته وه بو راگه ياندى شهړ له دژى ولاتاني دراوسى له وانه شهړى سالى ۱۹۵۶ و شهړى سالى ۱۹۶۷، ئه مهش بو ته واو كړدى قؤناغى دووه مى پلانه كاني زايؤنى له بنياتناني (دهولته تى جوله كه) له فله ستين، به مهش توانى ده ست به سر زؤريك له ناوچه عه ره بيه كاندا بگريت له وانهش ناوچه كاني خؤرئاواى ده رىاي ئه ردهن و سيناو به رزاييه كاني جؤلان. هه روه ها شهړى ئيسراييل دژى لوبنان له سالى ۱۹۸۲ قؤناغيكى نوى بوو له پلانه كاني فراوانكارى زايؤنى.

۱۵. د محمد كمال الدسوقي، هه مان سه رچاوه ي پيشوو- لاپهړه ۱۲۰

۱۶. عرفات حجازى، العبور الى القدس چاپى يه كم، سالى ۱۹۷۴ (شوئنى چاپ كړدن ناماژه ي پي

ئو پشتگيريكردنې رڼاوا كه ئيسرائيل وه دهستي هيناوه له دامه زړاندني قهواره زايوني خوي له دوزيكي ثابينيده دېنيته وه، نه مه سهرباري ئو خه ونه ستراتيږي و پاميارپانه رڼاوا كه قهواره زايوني كړدو ته بنكه يه كي سهربازي و پامباري رڼاوا له سهر خاكي عه رېدا.

چه مكي ثابيني بو "گه لي هه لېږدراوي خوا"؛

نه گهر بېتو بچينه سهر لايه ني ثابيني ئو ده توانين به وه پوختي بكه ينه وه كه عه هدي كون و ته وړات پرې له ده قي وا كه به لېږن ده دهنه جوله كه به خاكي فله ستين و جوله كه كانيش به هه موو شيوه و رېگايه كه هه ولي وه ده سته يناني ده دهن ۱۷، و نه م كتي به ش به شيكه له كتي بي پېرؤز.... له كاتي كدا مه سيحه كان پيان وايه گه لي هه لېږدراوي خوا جوله كه كان نين،

۱۷ شهست سال بهر له ئيستا، هر له دواي داننان به ئيسرائيل، نوينه ري ئيسرائيل له نه ته وه يه كگرتوه كان وه ستا، تاوه كو سهرؤكي ئو وكتاي جوله كه (بنگورين) بېرو پاي جوله كو پېرؤه كه يان بو فله ستين به گوږي جيهاندا رايگه يه نيت، و گوږي (فله ستين وه كو مافيكي پامباري و ياسايي نابيته هي ئيمه، به لكو نه مه مافيكي ثابيني ئيمه، نه وه ئو خاكه يه كه خوا به لېږني پي داوين، كه بريتيه له نيواني نيل و فورات، هر بوي ش له سهر هه موو جوله كه يه ك واجبه كه كوچ بكات بو فله ستين، هر جوله كه يه كيش دواي دامه زړاندني ئيسرائيل له دهره وه ئيسرائيل بمينته وه ئو به لادان له ته عاليمه كان ته ورات داده ندرت، به لكو ته نانه ت نه م جوله كه يه له گومراييدايه) سه يري العرب واليهود في التاريخ بكه، د. احمد سوسه - لا ۳۷۱.

هه روه ها بېگال آلون جېگري سهرؤكوه زيراني پيشوي ئيسرائيل له ليدوانيكيدا ده لي (جوله كه كان هاتنه خاكې كه پيان وايه خاكي باب و باپيرانانه، ئو خاكه ي كه بهر له هه زاران سال خوا به لېږني پيداوون له عه هدي كون، نه مه ش ته نها له نيوان ئيبراهيم و خودا بووه (ايسرائيل في كتاب المقدس/ ۹). بگه پتوه بو ناميلكه ي ماموستا عابد توفيق هاشمي كه پيشكه شي وه زاپه تي په روه ده ي كړد (۱۹۷۸).

به لکو ته وانه، نه وانهی که پروایان به "مسیح" هدیہ ههروه ها به لای مهسیحیه کانه وه
 هه موو تهو به لینهی که به جوله که دراون له تهو پراتدا به تالبوونه ته وه، چونکه جوله که کان
 له سهر پږپړه وی باوانیان و پیغه مبه رانیان لایاندا وه و نکولیان کردوه له په یامه کی مهسیح،
 هه ر بویه ش تهو میراته ی جوله که په سنده کان ده بیته مافی مهسیحیه کان له دامه زرانندی
 پادشانشینیکی روحی که هه موو په گزی به شهریه ت بگریته خو. له م سونگه یه وه گردبوونه وه ی
 مه سکونی که له قاتیکان گریدره به یانیکی فهرمی دهر کرد که تییدا بانگاشی زایونیه کانی به
 دروخته وه له داگیر کردنی فله ستین به ناوی (خاکی میعاد) که گوايه گه لی هه لبرژیردراوی
 خوان و به لینیان پی درابوو بهم خاکه، له کونوسی کویوونه وه که ناماژه به وه ده کات که به لینی
 خاکی میعاد هاتوته دی له دوا ی هاتنی مهسیح و دروست کردنی کلنسا تییدا، به ممش جوله که
 هه موو مافیکی میراتگرتنی له به لینه خوایه کان له ده ست ددهات که به ئیبراهیم (علیه
 السلام) و نه وه کانی دراوه، به لکو له سهرده می نویدا مهسیحیه کان بوون به میراتگری نه م
 به لینه. ۱۸

که واته جیاوازی نیوان مهسیحی و جوله که کان له سهر دروست کردنی تهو کیانه
 سهیروسه مهریه نیه، به لکو له سهر تهو یه که کامیان خاوهی تهو کیانه ده بی، نه مه سهره پای
 تهو ی که ئاینپه روه رانی هه ردوو ئاین هه مان په رتوکی پیروزیان هدیہ.

به م شیویه بومان دهرده که ویت که زایونیزم بریتیه له پروو خساری رامیاری ئاینی
 جوله کهو، تهو هه راس ت نیه گهر بلین زایونیزم بزوتنه وه یه کی رامیاریه و له هزری ئاینی
 جوله که جیاکراوه ته وه، به لکو ده بینین که ده قه کانیان و نه ده بیاته کانیان و پږتوکولی
 فهرانپه واکانیان مۆرکی یه هودییه تی به سهره وه یه و ده ستپوه گرتنی تهواوی پیوه دیاره به

مايینی جوله که. نه گهر باسی نهو شیوازانه بکهین که له هردوو زایونیزم و جوله که دا هاوېه شن :هبینین که زایونیزم تیرکراوه به رق و کینه ی جوله که بهرامبهر به مرؤځ. له کاتیځدا که جوله که نهرمانی کوشتن و سوتاندنی هممو نهوانه ی دا که له نه ته وه کانی تر بوون و ملی په پړاندن، له بهرامبهریشدا جوله که ی کرده سهر کرده و پیښه پوی گهر دوون له سهر بنه مای په رتوکه کانیان و سه باره ت به په رتوکی گهلانی تریش نه فسانه یه و شایانی ژیان نین. نه و نه ده به سه ناماژه ی پی بکهین که شوینکه وتوانی یوشه عی کورپی نون چیان کرد: ههر له گهل چونه ژوره و هیان بو ناو خاکی کنعان، ته و پاته ده ستکاریکراوه که یان له سهر زاری یه هوا فهرمانی پیکردن به سوتاندنی ماله کان و کوشتنی بی تاوانه کان له ئافره ت و مندال و پیرو ته نانه ت فهرمانی کوشتنی ناژه له کان و له ناو بردنی داره کانیسی پیکردن، تا وای لیتهات که سیځ به زیندوویی نه مایه وه له خاکی که کنعان دا. ههروه ها نه و نه ده ش به سه ناماژه یه که به و تیر ژوره بکهین که جوله که کان کردیان دهره هق به نه سرپانیه کان له کاتی دهر که وتنی مه سیح (علیه السلام) ههروه ها له دواي نه ویش، به سه دان که سیان به زیندوویی سوتاند، نه مه جگه له کوشتنیان و له خاچدانیان و ههروه ها دیاغخستنه به رده می ناژه لی درنده و ته نانه ت هانی حکومه ته بته پرسته کانیسیان ده دا تا له ره گوه دهریان بیتن.

نه و نه ده ش به سه ناماژه به وته ی خواي گه وره بکهین که ده فهرموي (قَتَلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ)^{۱۹} کاتی هورزی جوله که نه سرپانیه کانیان خسته ناو کهنده لانیځ که بویان ناماده کردبوون و دواتر ههر به زیندوویی سوتاندنیان. نه گهر بیتو چاوځ به جوله که کانی دورگی عهره بیدا بخشینین ده بینین که کوره کانی یه هودا هه میسه به خراپه کارترین شیوه ژیاون له و ناوچه یه و هوز و تیره کانیان له دژی یه کتری هانده دا و پارهیان سهر ف ده کرد له پیناوی

به رده و اميدان بهم ناشوب و نازاوانه، تاوه كو خويان بكن به سهر كرده، ههروه ها ههولئ پراگرتني به رده و پيشچووني ئيسلامياندا، كاتئ كه پيغه مبر (صلى الله عليه وسلم) دهري كړدن له دورگه ي عمره بى و خليفه كانى راشيدنيش دورگه كهيان له ناموسولمانان پاك كړده وه، هه نديك له و جوله كانه چوونه ناو ئيسلام به مبه ستى تيوه ئالاندنى ئيسرائيليات به ميژوو و پوخسارى ئيسلام له پيناوئ شيواندنى. شوينپيئ ته حباره كانيش زوره له ميژووه كه مان^{۲۰}، چيرؤكى عبدالله ي كورپ سبأ ئاشكراتره له و مەشخه لئى كه له سهر به رزاييه كانه وه غمايشى ئاوايى ده كړئ^{۲۱} و تا ته مړپوش كاريگه ريه كانى ماوه، ته وه بوو كه به خواوهند ناسيني مړوځه كانى بنياتنا له جيهانى ئيمه، هه لسا به ناساندنى ته ميرى موسولمانان على (ره زاي خواى له سهر بى) وهك خوا، نهك له بهر خوښه ويستى، بهلكو بو ته وهى موسولمانان پارچه پارچه بكات و بيو باوه ريان دابروخيئيت، كه هه تا ئيستاش چهندين تاقمه هه ن له سهر ته م بيو باوه رپن و له م گومراييه نه گريسه دا ده زين!

ته گهر ئاورپك له خهلكى تر بدهينه وه ده بينين كه جوله كه كان هه مان شتيان كړدووه ده رحهق به مەسيحيه كان، ته مەش كاتئ كه مەسيحيه كان هه موو كاسوليكى بوون و شوينكه وتهى پاپاي رؤما بوون كه ته وان جوله كه يان به كوشتنى مەسيح (د.خ) تاوانبار ده كړد.

^{۲۰} أسرار الماسونية، هه مان سهرچاوه ي پيشوو - پيشه كى.

^{۲۱} عبدالله ي كورپ سبأ - كه سيكى يه مهنى بوو له سهرده مى حوكمى راشيدينه كان موسولمانبوو، به لام به دوپوويى، سهر كړدايه تى ئاشوبيكى كړد دژى خليفه عثمان ي كورپ عفان - خواى ئى پازى بيت - ، ههروه ها كورپ سبأ به رده وام بوو له فرتوفيل دژى ئيسلام تاوه كو على كړده خواو سهر كړدايه تى ئاشوبيكى ترى گه ورده شى كړد كه ته نجامه كه ي بريتى بوو له سهره لدانى چهندين تاقم و پيتر له ئيسلامدا.

شۆرشی پیشه سازی هه لیکی زیرین بوو بۆ جوله که تا پۆلی خۆیان بگێڕین له سه رقاکردنی نه لکی به (ماده) و رابواردن و دورخستنه وه یان له (تایین) به پیتی توانا. قه ده ری مرۆفایه تی ابو که بیرمه ندانی وه کو (کارل مارکس) و (فرۆید) به خۆیه وه ببینی، ئه و بیرمه ندانه هزی و بیا بنیاتنا و مرۆفایان له تاین دامالی، ههروه ها جوله دهستی گرت به سه ر کاروباری ولاته گه و ره کان و پاشانیش هه ر له ژیر په رده ی ئه م هزرانه په لی هاویشت بۆ ولاتانی جیهانی سییه م . هه ره پۆژناوایه کانیا ن تیدا بلاو کرده وه که مرۆڤ له له که لتووو بنچینه کانی داده مالیت و له په گه وه ده ریاندینی، تا وای لیهات گه لیک نه ما که خاوه نی بنه ما و بنچینه ی په سه نی خۆی بی. وه کو گه لی کوپانی ئیسپرائیل - ههروه ک بانگاشه ی بۆ ده که ن - .

له چله کانی ئه م سه ده یه شدا جوله که له ترس و چهوساندنه وه دا ده ژیا ن له هه موو جیهاندا، ئه م چهوساندنه وه یه وای لیکردن رابکه ن به ره و فه له ستین، دواتر ئاشکرا بوو که بزوتنه وه ی زایۆنی له دوا وه ی ئه م کاره وه بوو، به شیوه یه ک که پارهیه کی زۆرو زه وه ندی دابوو تا وه کو جوله که کان بچه وسیننه وه و ناچاریا ن بکه ن که رابکه ن به ره و فه له ستین، هه ر به م شیوه یه حکومه ته لاوازه کانیا ن کپیه وه، ئه وانه ی که له دهستی ئیستیعماردا بوون، تا وه کو ئه و جوله کانه به ره و فه له ستین راوینیت، ئه مه ش دوا ی ده رکردنی یاسایه کی شه رعی که رینگایا ن پێ ده دات تا کوچ بکه ن^{٢٢}.

کاتی که له ناوه پۆکی بزوتنه وه رامیاری و ئابوریه جیهانیه کان ده کو ئینه وه له راسه تیه و و چه پره وه کان، کاریگه ری جوله که زۆر به پرونی له ناو هه موویاندا ده بینین، شیوعیه کان به سه رکرا دیه تی جوله که به ڕیوه ده چن و کو نه په رسته کانی ش به فرمانی ئه وان ده جو لیت،

زايۇنيزمى جيهانى ۋەكو سەرکردەيەكى ئاراستەكەرە بۇ زۆربەى ئەو جۆرە بزوتنەوانە، خاكىش بەسەر ئەو كەسەى كە لە دژى ئەو بزوتنەوانە دەۋەستى، چونكە زۆربەى ئەندامانى ئەو پىكخراوانە راھىننانيان پىكراۋە لەسەر بەكارھىنناني چەك و چۆنيەتى غافلکوشتن و پىكخستنى تەقەمەنى، جا چ تەقاندنەۋەى چەكە لەناوبەرەكان بىت يان تەقاندنەۋەى ئەو جياۋازيانە بىت كە سەر دەكىشى بۇ نانەۋەى ئاشوب. زۆرىك لە گەلانمان لە ژىر كاريگەرى ئەم جۆرە ئاشوبانە ژيان و ئازاريان تىادا چەشتوۋە.

لېرەدا دەمەۋى ئامازە بەو زايۇنيزستانە بكم كە خۇيان لە پەناى ولاتە زھىزەكانى تردا شاردۆتەۋە، ئەوانە بەشىۋەيەك پى دادەگرن لەسەر زايۇنيزم كە سەرنجى مەرۋفە بەلاى خۇيانەۋە رادەكىشن، (فېرىنچىسكى) زايۇنيزستى بەناۋبانگ و راپوژىكارى پىشكەوتوۋى سەرۋكى ئەمريكاي پىشو بۇ ئاسايشى نەتەۋەى، ھەرۋەھا خاۋەنى گەرەترىن قوتابخانەى ئاسايش لە جيهاندا كە چەندىن پىتۋلى رامىيارى جيهان لە خۆدەگرى. ئەم زايۇنيزستە لە كىتبە بەناۋبانگەكى بە ناۋى (ئەمريكاي چاخى تەكنوترونى) جيهان دابەشەكەتە سەر دوو بەش، جيهانى پاىەبەرەكان و جيهانى ۋەژىركەوتەۋەكان، جيهانى پاىەبەرەكان ئەوانەن كە بانگەشەى جيهانى شارستانىەت دەكەن و ئەمريكا و ئەۋروپا و روسيا و قەۋارەى زايۇنى دەخاتە پىزى ئەم چىنە و ھەموو ولاتانى ترى جيهان دەخاتە پىزى چىنە نزمەكەۋە. ئەم نوسەرە داۋا دەكات كە ھىچ ھەلىك نەدرىت بە ولاتانى چىنى نزم تا بە شارستانىەتەكەيانەۋە بگەنە چىنى بەرز بە بيانۋى ئەۋەى ئەوان تواناى ۋەرگرتنى شارستانىەتيان نىە، ھەرۋەھا داۋا لە ولاتانى چىنى بەرز دەكات كە گەلانى جيهانى سىيەم سەرکوتكەن و ژىرپىياخەن تاۋەكو پالەپەستۆيان لەسەر دروست بكمەن و ھەمىشە ۋەك شوپىنكەوتەى خۇيان بىناھىلنەۋە.

کاتې زايونېسته کان فله سستينيان داگيرکړد، هه لسان به ئي باده کړدنې گه ليکي بيديفاع، به به ندين شيوازي درېدانه و نامرؤثانه. بؤ نمونه کوشتارگه ي ديرياسين، له رؤژاني "بيگن" که به ساوه يه کي که م گوستارگه کاني شاتيلو و صبرا دووباره بوونه وه و تييدا به ده يه ها که سيان سهربري لهو سهر بازگه و زيندانيانه ي که دواي داگير کړدنې لوبنان دروستيان کړدبون.

له کاتي شهرې سالي ۱۹۶۷ دا قوبه له ي ناپالم و چه کي کيمياوي سوتينه ريان له دژي عمر به بيديفاعه مده دنيه کان به کاره ينا هه روه ها به قيژه و نترين شيواز خه لکيان له ماله کانيان هينايه دهره وه و خانوه کانيان دارماندن و کورپه کانيان له بهرچاويان سهربري، ميژوو چون خوي دووباره ده کاته وه؛ زايونيه کان ته وه دوباره ده که نه وه که يوشه عي کورې نون نه نجامي دا کاتي که کورپه کاني که نعاني سهربري و ويستي ئي باده يان بکات^{۲۳}.

نامانجي ده زگاي زايوني بريتيبوو له پيداني شهرعيه تيکي ثابيني به و ته وژمه ثابيني به که نوسهراني ته ورات دروستيان کړدبوو، له مه شدا ئيستي عماري نوي به خوي کړد تاوه کو خاكي فله سستين بيته بنکه يه کي هه ميشه يي بويان له رؤژه لاتي عه ربه دا.

^{۲۳} يوشه عي کورې نون جنيبه جيکاري راسته وخوي ياداشته کاني خوايه له ته وړاتدا، که چي له سفرې يوشه عدا ده بينين که وه صفيکي زور ترسيته ري کړدوه بؤ ياداشته کاني خوا، به سوتاندني (ته ريحا) يه که م شار بوو که کوراني ئيسراييل چونه ناوي له خاكي (ميعاد)، که خه لک و ناژه له کاني هه موو سوتاند. (هر له گه ل گرتني شاره که، شاره که ناگرده ن و خواي چي پي گوتوون بيکه ن، سه يرکه ن رينمايم کړدوون، شاره که به ناگر بسوتينن و لييانده ن تاوه کو که سي و نه ميئي که به تواني هه لبي و بيته ناويه وه يان قورتاريبي) ته سني ۱۶/۲۰ - ۱۷، (که له که به ره و شاره که هه لکشان، هر که سه و خوي، شاره که يان گرت و هر که سيک له و شاره بوو له پياو و ثافرت و مندا ل و پير و ته نانه ت چيل و ولاغ و گويدريژ و مه رومالات به زه بري شمشير، هه روه ها شاره که يان و هه موو نه وه ي تييدا بوو ه ناگر سوتانديان) ته وړات / هه فنيا / ۱-۴.

داواکردنی مافی میژوی بوونی جوله که له خاکی فله ستین ناماژیه که بۆ به درونوسینه وهی میژوو، نهو ولاتهی که کتیبی پیروز به (خاکی که نعان) ناوی ده بات و له داگیرکرنی له لایهن روماو پتی ده لیت فله ستین یان (خاکی فله ستینیه کان) که ده که ویتته (هیلالی خه صیب^{۲۴}) که عه ربه که نه کان له هه موو کۆچکردنه کان یان تییدا نیشته جی ده بوون. کاتی له سه دهی هه ژدهی پیش زابین ئیبراهیم (علیه السلام) له خاکی (نور) وه که بریتیه له خاکی نیو دوو تاوه کان هاته خاکی که نعان تاوه کو تییدا نیشته جی بییت، نهو یه کهم کهس نه بوو که لهو خاکه دا بزییت، نوموویه کان له پیش نهودا گه یشتبوون وهه روه ها دواي نه وانیش نارامیه کان له سه دهی دوانزهی پیش زابین هاتبوونه نهو خاکه، دواي ماویه کی کهم فله ستینیه کان هاتنه خواره وه بۆ ناوچه که ناراویه کان، له دواي نه مه له سه دهی هه ژدهی پیش زابین نهو خاکه بووه هه ریتمکی ناشوری و رومانه کان و هه روه ها فارسه کانیش داگیریان کرد به لام دواتر له سه رده می فتوحاتی ئیسلامیدا گه راپه وه دهستی عه رب و تا سالی ۱۹۴۸ بهم شیویه مایه وه نه مهش کاتی قه واره ی ئیسرائیل راگه یه نرا، نه مه سه ره پای نه وهی که ابراهیم (ره زای خواي له سه ر بی) له ره چه له کدا هه ر جوله که نه بووه!

تیگه یشتنی ئایینی بۆ گه لی خواي هه لبژیردراو که بنچینه ی دروشمه کانی زایونیزمه له بنه ره تدا لاواز و دژی میژووه. بۆ نمونه، (خاکی بی گه ل بۆ گه لیکی بی خاک) دیاره وایان داناوه که خاکی فله ستین هیچ گه لیکی لی ناژی و پیویسته هه موو جوله که بی خاکه کانی دونیای تییدا کۆبکریته وه، نه مهش خۆگیلکردنیکی ته واره له گه لی فله ستینی عه ره بی که ژماره یان ده گاته شهش ملیۆن کهس، ژماره یه کی زۆریان په راگه نده ی شوینی تر کردو زۆریشیان

۲۴ ناوچه یه که ده که ویتته نیوان پوباری فورات و نیل (عیراق و لاتانی شام و به شیک کی که می باشوری تورکیا و به شیک کی پۆژه لاتی میسر) ده گرته وه. (وه رگین)

ی کوشتن. (هرتزل) ی دامه زرينه زری هزری زايونيزم له کتیبه کېدا (ده ولته تی جول که) هیچ
 ناماژه یه کی به بوونی عه رب نه کردووه له فله ستین، هر خوشی جه ختی له سهر نه وه
 کردو ته وه که پرژهی زايونيزم ته واو پوون و ئاشکرایه و ئاسانیشه بۆ جیبه جی کردن (به خشی نی
 خاکینکی بی گهل به گهلینکی بی خاک)^{۲۵}، نه مه له کاتیکدا که نهو نهوکاته له سالی ۱۸۸۲ له
 فله ستین بوو، کاتی ۲۵۰۰۰ جول که کۆچیان کرد به رهو فله ستین، دانیش تونه که ی بریتیبوو له
 نیو ملیون کهس، نهوکاته نهو (لا هوتی خاکی پیروزی) دروست کرد تا وه کو پدیوه نديان به
 (خاکه) وه بگورې بۆ پدیوه نديه کی لا هوتی ساف، تا وایلېهات لایه نگیری بۆ هزری ئایینی
 زايونی پدیدابوو، له مه شهوه روحی دوژمنکارانه ی نیشته جی کردنی زايونی پیاده کرا که به
 په تکر دنه وهی ماف و که لتور و ته نانه ت بوونی نه وانی تر دنه ناسریتته وه. نه م روچه
 دوژمنکارانه یه که پرپوهی قهواره ی زايونی دیاریده کات له پوانگهی بهرام بهر عه رب و
 ههروه ها له سیاسه ته ناوخیی و دهره کیه کانیشیان دا.

چه مکی نه ته وهی جول که :

چه مکی (نه ته وهی جول که) له خاکی داگیر کراو بوته ناماژه یه کی به کارهاتوو بۆ
 زايونیه کانی هه موو جیهان. نه مه ش واته پیویستی دوستانه تیکردنی جول که چ له خاکی
 داگیر کراودا بن یان له دهره وهی خاکی داگیر کراودا بن. سهر کرده ی زايونی (وايزمان) به م شیوه یه
 دهریبرپوه: به پروای من هه موو جول که یه ک به زايونی داده ندریت، به لام نهو جول که کانه ی که
 خوش هه یه له نه ته وایه تیاندا یان نه وتا وه لائی نه ته وه ییان نیه نه و ده بی به چاوی رقه وه
 سهیر بکرین چونکه نه وانه خیانه تکارن و خیانه تیان له نیشتمان و له خوا کردووه.

زايونيزم دژزی جوله کې وای نيشاندا که بريته له چهوسانده وې جوله کې، به چاودا خستن له پیکهاته کومه لايه تی و رامياريه کان، هه روه ها وای نيشاندا که هيچ رېگايه ک نيه بو پراگرتنی تهو چهوسانده وې تهو کو جوله کې له و بارودوخه دهرنه هينرين که پهرش و بلاون به بې تهو هیچ ناسنامه يه کی نه تهو ه بيان ه بېت و ته مهش ته نها به دروستکردنی دهوله تیک چاره سر ده بېت^{۲۶}.

ناشکرايه که په يوه ندي ميژووي و ثاينی تاکه په يوه ندي نييه که زايونيه کان بهو خاکه وه ده به ستیته وه، به لکو تهو چا وچنوکي زايونيزمه له ده سته سهراگرتنی سه رمایه و هزی داگيرکاری تهو کو فله ستين له دهستی عه رب دوور بخاته وه، بو تهو هی بېته بنکيه کی سه ربازی هه ميشه يی بويان — هه روه ک باسما نکر د — هه روه ک چون زايونيه کان دوژمانايه تی هه ندي له تهو روپيه کانيان بو جوله کې کان به کارهينا که جوله کې کرده تاکه ره گزی هه لېژيردراو، ته مهش به پي تهو خورافياتانه ی که حاخامه جوله کې کان له عه هدی کون (تهورات) و تلمود و زوهار نوسيبويانه وه.

چه مکی (گه لی هه لېژيردراو) پشت به وه ده به ستی که له تهوراتدا هاتوه، هه روه ها زايونيزم هه ولې تهو ده دا که ثاينی جوله کې بېته ثاينی کی نه تهو هی^{۲۷}، ثیستا ثاينی جوله کې بريته له زايونيزم به هه موو ره هه نده کانيه وه.

چه مکی گه لی هه لېژيردراو لای تهو ان ناوه پوکيکی رامياری و نه تهو هی وهرگرت، وه هه روه ها باوه ری جوله کې به گه لی خوی هه لېژيردراو له لای زايونيه کان واته باوه رپوون به بوونی نه تهو هی جوله کې، که جوله کې جيهانی بوی دروست کردوون.

^{۲۶} بگه پړوه بق الموسوعة الفلسطينية — لاپره ۱۰۵ و لاپره کانی دواتری، به ده سته کاريه وه

^{۲۷} تاريخ الصهيونية به رگی ۱ لاپره ۱۳-۹۹ به ده سته کاريه وه

زايونيزمى جيهانى پټى وايه ژيان له ژير چه تری کومه لگا جياوازه کان بوى هيه له ناو بچيت. بويه زايونيزم برياريدا مېدهئى ليکترازانى په گه زېرستى به کاربښئ وه کو مېده ئيکى بنچينه يى بو هزرى زايونيزم وه که بهرهميکى لوژيکى ، عه ربه کان بوونه قوربانى هم په گه زېرستيه زايونى. زايونيه کان پوداوه کهى نازيان قوسته وه بو پاکيښانى سوزى پاى گشتى جيهان بو نه وهى مافى خاوه نداريکړدى فله ستين وه کو نيشتيمانى نه ته وه بيان وه برگرن.

عه ربه کان و فله ستينيه کان پيش هم به هيچ شيوه يک دژايه تى جوله کهيان نه کړدوه وه هه ول هيچ شتيکيښان نه داوه بو په شکر د نه وهى ناسنامه يان، وه که نه وهى که نازيه کان نه غامياندا^{۲۸}. چونکه مسولانه کان له ناوې شياندا عه ربه کان له پوانگه ي ئايينى ئيسلام سديرى جوله که کانين ده کړد که خاوه ن پديامى ئاسمانين (أهل الكتاب)، و هه روه ها له هه موو سدرده مه کان دا جوله که کان به نازادى هه لساون به نه غامدانى رپوړه سمه ئايينيه کانين. به لام زايونيزم به پېچه وانه وه هزره کهى له ته ورات و ته لمودى ده ستکاريکراودا هه لينجيتراوه له داگيرکړدى فله ستين، يان له و تيرواينانه ي که و تيده گن که جوله که له عه ربه به رزترو شايانتره. راوه دونانى گه لى فله ستين و نيشته جيکړدى جوله که کانى جيهانى ئيستيعمار تييدا و هه مووى له نه غامى نه و پوانگه په گه زېرستيه بوو که هزريکى دوژمنکارانه يان هه بوو دژى عه ربه فله ستينيه په سه نه کان و هه روه ها پشتگوښختنى چاره نوسيان و ته نانه ت بانگاشه کړد بو له ناوېرديان و ده کړديان له ولاتدا^{۲۹}. کړداره کانين چنده له هى باپيرانيان ده چي له روژانى يوشه عى کورى نون کاتى خه لکى که نعانين ده کړد و کوشتنيان- نه مه به پټى ته وړات-.

۲۸ بگه پټوه بق الموسوعة الفلسطينية - لاپه په ۱۴۳، ۱۴۱

۲۹ بگه پټوه به شى هه شتمى مفصل العرب واليهود فى التاريخ - لاپه په ۷۱۳-۵۱، هه روه ها به شه کانى هه شت و نو و ده له کتبي اليهودى والصهيونية واسرائيل - لاپه په ۱۶۸-۱۲۱

کوټایي

وېنەدى ھەندى ئەو كەسايەتچىلەرنى كە ئەم ئىنسانىكلۇپىدىيەدا

ناويان ھاتوھ:

ئەسكەندەرى مەقدونى

ژان ژاك رۇسۇ

سەلاھەددىنى ئەيوبى

ئەدولف ھىتلەر

ستالېن

ناپلىيۇن پۇنپارت

بەنگورىيۇن

گۇرباچوۋ

مۇسۇلۇنى

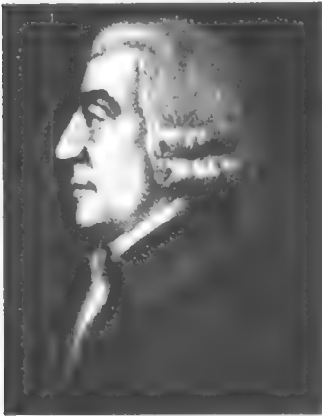
ساموئل زوهيمير

رؤجه ربيکون

نهمهد عدرابي

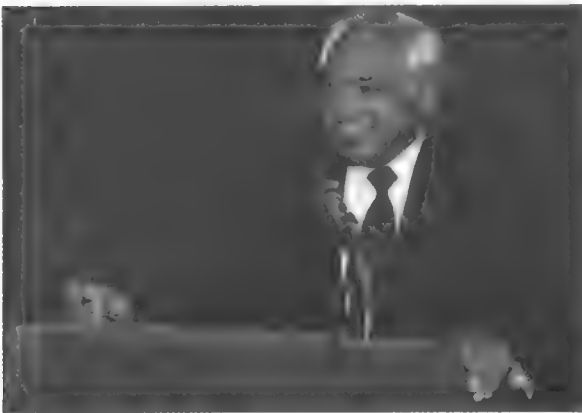
نادهم سميس

ئيبين خهلدون

جهيمس وات

جاك مهنډلسون

ابوالاعلى المودودي

نهبولشهعلاي مهودودي

زۆمبارت

دۆركايم

نيچه

لينين

ژان پۆل سارتر

ئەنگلس

كارل ماركس

فروید

داروين

کیر کجارد

میشیل فوکو

هیگل

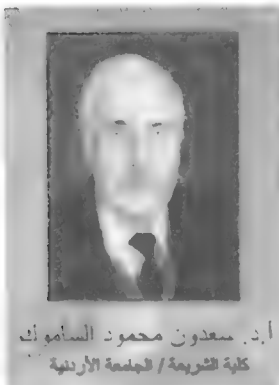
سیمون نوکلی

هیدگر

شتراوس

نوسه: د. سعدون ساموك

ئیدوارد سهعید

عهلی تهنتاوی

وايزمان

ديکارت

تيودور هرتزل

پولان بارت

نهوهر سادات

لوگووی که ی بی جی

لوگووی جه ستابو

سهرچاوه كان

- ١- ابن منظور، لسان العرب، مطبعة دار صادر- بيروت - ١٩٥٥م.
- ٢- ابن تيمية، منهاج السنة النبوية. مطبعة الكبرى الأميرية- مصر - ط ١ - ١٣٢١هـ.
- ٣- ابن تيمية، السياسة الشرعية. مطبعة دار الكتب العربية - بيروت - ١٣٨٦هـ.
- ٤- ابن تيمية، فتاوى ابن تيمية. مطبعة الكردي - قاهرة - ١٣٢٨هـ.
- ٥- الإمام مسلم، جامع الصحيح. دار إحياء التراث العربي .
- ٦- الإمام النووي، منهاج شرح صحيح مسلم مطبعة الأزهرية - ط ١ - ١٣٧٤هـ.
- ٧- الإمام الترمذي، الجامع الصحيح - تحقيق أحمد محمد شاكر.
- ٨- حكام السلطانية، ١٣٥٦هـ - ١٩٣٧م.
- ٩- ابن خلدون، مقدمة. دار إحياء تراث العربي- بيروت (د.ت) - ط ٣ .
- ١٠- د. روشدي عليان، الإسلام والخلافة، بغداد - ط ١ - ١٩٧٧م.
- ١١- ابن قدامة، مغنى. دار المعارف - مصر (د.ت). ط ١.
- ١٢- محمد عمارة، معتزلة و أصول الحكم. بيروت - ط ١، ١٩١٧م.
- ١٣- د. عبدالكريم زيدان، أصول الدعوة - بغداد - ط ١ - ١٩٧٠م.
- ١٤- ابن حجر العسقلاني، فتح الباري في شرح صحيح بخارى. دار المعرفة - بيروت (د.ت) .
- ١٥- الحاكم النيسابوري، مستدرک على الصحيحين. مكتب مطبوعات الإسلامية - بيروت (د.ت).
- ١٦- السهرستاني عبدالكريم أحمد، الملل والنحل، مؤسسة الحلبي و شركاه، القاهرة ١٩٦٨م، تحقيق د. عبدالله عزيز محمد وكيل.
- ١٧- د. عدنان سيد حسين - تطور الفكر السياسى، من الاشتراكية الى الليبرالية الجديدة. دار الأمواج - بيروت، ط ١، ٢٠٠٣م.

- ١٨- د. عصام حسين دليمي - فلسفة المنهج الدراسي. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ١٩- أ.د. عزمى سيد طه - الفلسفة مدخل حديث. دار المناهج - عمان، ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٠- د. مصطفى النشار - فلاسفة أيقظوا العالم، دار القباء للطباعة والنشر والتوزيع - القاهرة - ط٣ - ١٩٩٨م.
- ٢١- عدنان بن ذريل - ظواهرية وجود الجدلي، دراسة وجودية فى النقيض. دار الأجيال - دمشق - ١٩٧٢م.
- ٢٢- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز في النظم الاسلامية. دار المناهج - عمان - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٢٣- أ.د. سعدون محمود ساموك - الوجيز في علم الاستشراق، دار المناهج - عمان - ١٤٢٣هـ - ٢٠٠٣م.
- ٢٤- أ.د. سعدون محمود ساموك و د. عبدالقاهر العانى - مناهج المستشرقين. وزارة التعليم العالى والبحث العلمى، دار الحكمة - بغداد - ١٩٨٩م.
- ٢٥- د. عرفان عبدالحميد، المستشرقون والاسلام. بغداد - ١٩٦٩م.
- ٢٦- د. عبدالجبار ناجى، تطور الاستشراق في دراسة التراث العربى. بغداد - ١٩٨١م.
- ٢٧- إبراهيم خليل احمد، الاستشراق والتبشير و صلتها بالامبريالية العالمية. القاهرة.
- ٢٨- محمد قطب، مذاهب فكرية معاصرة. دار الشروق - القاهرة / بيروت - ط٨ - ١٤١٤هـ - ١٩٩٣م.
- ٢٩- ا.د. شرف القضاة و آخرون، محاضرات في الثقافة الاسلامية. كلية الشريعة - الجامعة الاردنية - ط٢ - ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٣٠- د. احمد العوايشة - موقف الاسلام من نظرية الماركسية للتفسير المادي للتاريخ. المكتبة الاسلامية - عمان - الاردن ، ط٢ - ١٤٠٤هـ - ١٩٨٤م.

- ٣١- د. ا. بدرى محمد فهد، محاضرات في الفكر والحضارة. دار المناهج - عمان ، ط ١ - ١٤٢٢هـ - ٢٠٠٢م.
- ٣٢- يعقوب فام - البراكما تيزم او مذهب الذرائع. مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر. القاهرة - ١٣٥٤هـ - ١٩٣٦م.
- ٣٣- وليام جيمس، البراجماتية. ترجمة د. محمد على عريان و د. زكى نجيب محمود، دار النهضة العربية - القاهرة - ١٩٦٥.
- ٣٤- ديفيد د. مارسيل - فلسفة التقدم (جيمس. ديوى. بيرد) و فكرة التقدم الامريكية. ترجمة د. خالد المنصوري- مكتبة الانجلو المصرية - القاهرة ١٩٧٨م.
- ٣٥- جاك مندلسن، الرب والله و جوجو، ترجمة أبراهيم سعد القاهرة.
- ٣٦- ضياء الدين الرئيس النظريات السياسية الاسلامية - ط ٢ . دار المعارف - مصر ١٩٦٧م.
- ٣٧- نبيل بيهيم، الاستشراق علم موضوعى أم سياسة مقنعة؟ مجلة الطريق - العدد الخامس - تشرين أول - بيروت ١٩٨١م.
- ٣٨- د. أحمد غراب، رؤية اسلامية للاستشراق. لندن- ١٤١١هـ .
- ٣٩- د. على جلايشة و محمد شريف الزريق، أساليب الغزو الثقافي للعالم الاسلامى. دار الاعتصام .
- ٤٠- أنور الجندى، التراث الاسلامى والمستشرقون. مجلة الهلال- العدد الاول - السنة الرابعة والثمانون- يناير - القاهرة ١٩٨١م.
- ٤١- تطوير ماركس و انجلس للفهم المادى للتاريخ، تأليف جماعة من علماء سوفيت، ترجمة حسان حيدر. دار الفارابى (د.ت) .
- ٤٢- عبدالرزاق محمد أسود- الموسوعة الفلسطينية. الدار العربية للموسوعات - بيروت - ١٩٧٨م.
- ٤٣- د. محمد فاروق النبهان، الاتجاه الجماعى فى التشريع الاقتصاد الاسلامى.

- ۴۴- محمد باقر الصدر، اقتصادنا. دار الفكر.
- ۴۵- د. مصطفى الرافعي، الاسيلا و مشكلات العصر. دار الكتاب اللبنانية، ط ۱.
- ۴۶- ليستر ثرو، مستقبل الرأسمالية - ترجمة عبدالقادر الحلبي.
- ۴۷- د. سعدون محمود ساموك، موج التأريخ ديانتين اليهودية والمسيحية، محاضرات أُلقيت على طلبة الصف الرابع - كلية الشريعة - جامع بغداد ۱۹۸۵م.
- ۴۸- د. أحمد نوري نعمة، آثار العقلية اليهودية في سياسة الدولة العثمانية مركز الدراسات الفلسطينية - بغداد - ۱۹۸۲م.
- ۴۹- فرحان محمود التميمي، الجذور الدينية للحركة الصهيونية. رسالة ماجستية - كلية سريعة - جامعة بغداد - ۱۹۸۶م.
- ۵۰- أحمد شبلي، مقارنة الاديان - قسم الاول، الديانة اليهودية القاهرة ۱۹۷۳م.
- ۵۱- عبدالحميد رشوان، الادعاءات الصهيونية و الرد عليها. الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة ۱۹۷۷م.
- ۵۲- أريك موريس و آلان هو، الارهاب... التهديد والرد عليه، محاضرات في الثقافي الاسلامية، ط ۲ - عمان - ۱۴۲۵ - ۲۰۰۴م.
- ۵۳- جان بول سارتر، دفاعا عن المثقفين - ترجمة دندشلي (غير منشور) (عن تطور الفكر السياسي - د. عدنان السيد حسين).
- ۵۴- د. أحمد العوايشة، موقف الاسلام من نظرية ماركس المكتبة الاشلامية - ط ۲ ۱۹۸۲ - ۱۹۸۴م.
- ۵۵- ف. كيلي م. كوخالزون، المادية التأريخية - ترجمة أحمد داود - مراجعة بدرالدين السباعي دار الجماهير - دمشق - ۱۹۷۰م.
- ۵۶- كاريوهنت، الشيوعية نظريا و عمليا، دار الكتاب المصري - القاهرة.
- ۵۷- جورج بولتيزر و رفيقاه، أصول الفلسفة الماركسية (نقلا عن دراسات فلسفية) - تعريب شعبان بركات المكتبة العصرية - بيروت (د.ت) .

- ٥٨- ستالين، المادة الديالكتيكية والمادة التاريخية، دار دمشق للطباعة والنشر (د.ت).
- ٥٩- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الايدولوجية والثقافة الاشتراكية - ترجمة إلياس شاهين دار التقدم - موسكو.
- ٦٠- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الامية والبروليتارية - ترجمة الياس شاهين، دار التقدم موسكو.
- ٦١- لينين الدفاتر الفلسفية - ترجمة إلياس مرقص، دار الحقيقة بيروت ١٩٧٤م.
- ٦٢- سبركين و يافوت، أسس المادية الديالكتيكية والمادية التاريخية - ترجمة محمد الجندي دار التقدم - موسكو.
- ٦٣- كارل ماركس، بؤس الفلسفة - ترجمة اندرية يازجي ط ٢ دار اليقظة العربية و مكتبة الحياة سوريا - لبنان ١٩٦٧.
- ٦٤- موريس كور نفورت، مدخل الى المادية الجدلية- ترجمة محمد مستدير. دار الفارابي - بيروت - ١٩٧٥م.
- ٦٥- قيس القرطاس، نظرية داروين بين مؤيدها و معارضيهها، بيروت، ١٣٩١هـ.
- ٦٦- نشوء الفلسفة الماركسية- تأليف جماعة من علماء سوفيت - ترجمة حسان حيدر دار فارابي - بيروت ١٩٩٠م.
- ٦٧- أحمد عبدالغفور عطار، الشيوعية وليدة الصهيونية المكتبة العصرية - بيروت ١٣٩٤م.
- ٦٨- (مؤلفات ماركس و أنجلز و لينين)، لينين في الأخلاق الاشتراكية، ترجمة إلياس شاهين، دار التقدم - موسكو.
- ٦٩- فريدريك أنجلز، أصل الأسرة والملكية الخاصة والدولة - ترجمة أديب يوسف دار الفارابي والكتاب العربي.
- ٧٠- كارل ماركس فريدريك أنجلز، البيان الشيوعي. الشريكة اللبنانية للكتاب - بيروت.

- ٧١- محمود مراد، الظاهرة الإرهابية. محاضرات في الثقافى الإسلامية ط٢ - عمان ١٤٢٥هـ - ٢٠٠٤م.
- ٧٢- د.أحمد جامع، الرأسمالية الناشئة. دار المعارف - مصر .
- ٧٣- أبو الأعلى المودودى، أس الأقتصاد بين الاسلام والنظم المعاصرة.
- ٧٤- جون ستروك، البنيوية وما بعدها. من ليفى شتراوس الى دريدا - ترجمة محمد عصفور. عالم المعرفة - الكويت ١٩٩٦م.
- ٧٥- الندوة العالمية للشباب الاسلامى، الموسوعة الميسرة فى الاديان والمذاهب المعاصرة، السعودية - رياض ، ط٢ - ١٤٠٩هـ - ١٩٨٩م.
- ٧٦- د. محمد طلعت الغنيمى، دعوى الصهيونية فى الحكم القانون الدولى، مطبعة جامعة الاسكندرية - مصر - ١٩٧٠.
- ٧٧- د. عبدالوهاب المسيرى، اليهودية والصهيونية و إسرائيل. الهيئة العربية للدراسات والنشر - بيروت - ١٩٧٥.
- ٧٨- د. عبدالوهاب المسيرى، موسوعة المفاهيم والمصطلحات الصهيونية الأيدولوجية الصهيونية - القسم الثانى - مطبعة الأهرام - القاهرة.
- ٧٩- أمين الغفورى، توازن القوى بين العرب و إسرائيل، دراسة تحليلية استراتيجية لعدوان ١٩٦٧ دار الأعتدال للطباعة والنشر، دمشق، ط١، ١٩٦٨.
- ٨٠- إسماعيل الفاروقى، قضية فلسطين فى ضوء القانون الدولى القاهرة - ١٩٦٨.
- ٨١- حسن الجلبى، قضية فلسطين فى ضوء قانون الدولى معهد البحوث والدراسات العربية - بغداد ١٩٦٩.
- ٨٢- د. مراد كامل، اسرائيل فى التوراة والانجيل، معهد الدراسات العربية العالمية ، دار المعرفة - قاهرة - ط٢ - سنة ١٩٦٧.
- ٨٣- د. محمد كاكل الدسوقى و عبدالوهاب عبدالرزاق سليمان، اسرائيل، قيامها، واقيعها، مصيرها دار المعارف بمصر - القاهرة - ١٩٦٨.

- ٨٤- د. عمر الخطيب، الجذور الايدولوجية لاسرائيلية حول الحدود.
- ٨٥- عابد توفيق الهاشمي، عقيدة تملك الصهاينة لفلسطين من خلال كتابهم المقدس، كراس أصدره الأستاذ الهاشمي الى وزارة التربية ١٩٧٨.
- ٨٦- صادق حسن السوداني، النشاط الصهيوني في العراق - بغداد - ١٩٨٠.
- ٨٧- عرفات حجازي، العبور الى القدس، ط ١ سنة ١٩٧٤ (دون ذكر مكان الطبع).
- ٨٨- د. أحمد سوسة، مفصل العرب واليهود في التاريخ. بغداد - ١٩٨١.

ناوئەرۆک

بابەت	لەپەرە
پێشەکی وەرگیران.....	۷
پێشەکی.....	۱۱
دیموکراسی، الديمقراطية، Democracy.....	۱۵
دیموکراسی.....	۱۶
تۆتالیتاری (شمولیت):.....	۱۶
هۆکارە بنەرەتیەکانی دیموکراسی.....	۱۷
بەروردیک لە نیوان سیستمی دیموکراسی و سیستمی تۆتالیتاری:.....	۲۰
دیموکراسیەت و نوینەرایەتی کردن.....	۲۱
سیستمی پەرلەمانی :.....	۲۳
حکومەتی تیکەل:.....	۲۳
ئەوروپا لە چاخیەکانی خاچیەریستی دا:.....	۲۶
سیستمی دیموکراسی نوێ لە ئەوروپا:.....	۲۹
هەلۆیستی ئیسلام بەرامبەر دیموکراسیەت :.....	۳۰
سیستمی فەرمانڕەوایی لە ئیسلامدا:.....	۳۴
ئەهلی "حەل و عەقد" :.....	۳۷
مەرجەکانی جێنشین یان پێشەوا:.....	۳۹
شورا:.....	۴۱
مەبەستەکانی فەرمانڕەوایی لە ئیسلامدا:.....	۴۴

- ۴۷Orientalism، الإستشراق، رۆژھەلاتناسى،
- ۴۸(Orientalism) رۆژھەلاتناسى
- ۵۱پىناسەى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۳مىژووى رۆژھەلاتناسى:
- ۵۷۱- تەبشیر :
- ۶۰ئامانجەكانى تەبشیری:
- ۶۱ئامرازەكانى تەبشیری:
- ۶۵۲- ئىستىعمار:
- ۶۷۳- بەرۋژئاوايىکردن:
- ۶۸تیرۆر:
- ۷۰مىژووى تیرۆر:
- ۷۲پالئەرەكانى تیرۆر:
- ۷۵ھەئۆیستى ئىسلام بەرامبەر تیرۆر:
- ۷۸ئامرازەكانى تیرۆر:
- ۷۹شۆپنەوارەكانى تیرۆر:
- ۸۰چارەسەرى تیرۆر:
- ۸۱Secularism، العلمانية، سىكۇلارىزم
- ۸۲پىناسەى سىكۇلارىزم
- ۸۹ئىسلام و مەسىحىيەت:
- ۹۱بوارەكانى سىكۇلارىزم:

- ۹۷ سيکولاريزم و ئيسلام:
- ۹۹ جيهانگيرى، العولمة، Globalization
- ۱۰۰ جيهانگيرى
- ۱۰۰ پټناسهى جيهانگيرى: Globalization
- ۱۰۸ قوټاغه کانى جيهانگيرى:
- ۱۰۹ شوپنه وارده کانى جيهانگيرى
- ۱۱۷ نامانجه کانى جيهانگيرى
- ۱۱۷ بهرهنکار بوونه وهى جيهانگيرى:
- ۱۱۹ وجوديهت، الوجودية، Existentialism
- ۱۲۰ فهلسه فه کانى پټش وجوديهت و کاریگه ريان له سهرى
- ۱۳۱ له گرنگترين بيرو را و هزرده کانى وجوديهت:
- ۱۳۲ که سايه تيه وجوديه کان:
- ۱۳۷ فهلسه فه کانى دواى وجوديهت و نه وانهى پټيه وه کاریگه رن:
- ۱۴۵ پراگماتيزم، البراجماتية، Pragmatism
- ۱۴۶ پراگماتيزم
- ۱۴۶ پټناسهى پراگماتيزم:
- ۱۵۲ ديموگراسيهت لای پراگماتيه کان:
- ۱۵۵ سهرمایه دارى، الرأسمالية، Capitalism
- ۱۵۶ پټناسهى (زومبارت) بو سهرمایه دارى:
- ۱۵۶ پټناسهى مارکس بو سهرمایه دارى:

- پېناسه ۱۵۵ ھۆپسۆن:
- پېناسه ۱۵۷ ئه بوئنه علاي مهودودي بو سهرمايه دارى:
- سهره تاي سيستمى سهرمايه دارى: ۱۵۸
- كارتېكهره ميژوييه كانى دواوهى سيستمى سهرمايه دارى: ۱۵۸
- سيستمى دهره به گى: ۱۵۸
- بزوتنه وهى ژيانه وه (renaissance): ۱۵۹
- رهموتى نازادى "سروشته گه راويه كان" ۱۶۰
- كوډه تاي پيشه سازى: ۱۶۰
- رهموتى نازادى و نوښته گه رى له چه رځى نوښدا: ۱۶۱
- نهركى دموكراټ به پيى نهم پښانه: ۱۶۲
- بنه ماكانى نابوورى نازادى هاوچه رځ: ۱۶۳
- بنه ماكانى سهرمايه دارى: ۱۶۴
- شيوازه كانى سهرمايه دارى: ۱۶۵
- كيشه نابوريه كان له روانگه ي سهرمايه داريه وه: ۱۶۶
- خاله لاوازه كانى سهرمايه دارى: ۱۶۸
- ماركسيهت، الماركسيه، Marxism ۱۷۱
- ماركسيهت ۱۷۲
- په يوه ندى مادديگه راى ميژويى به مادديگه راى جهدهلى: ۱۷۶
- مادديگه راى جهدهلى: ۱۷۶
- ديالېكتيك چيه؟ ۱۷۸

- ۱۸۴ بوونی ماددە وەپېش بوونی ھزر كەوتۆتەو:د
- ۱۸۵ ماددە ئەزەلى يەو ھەمىشە دەمىنیتەو:د
- ۱۹۸ رېساكانى ماددە:
- كاتى ماددىگەرايىەكان ئەم رېسايانە بەسەر ژيانى كۆمەلگاو مېژوووەكەى دا
- جىبەجى دەكەن، ئەم شتانە تىبىنى دەكرىن: ۲۰۰
- پەيوەندى بىردۆزى پەرەسەندەن (گەشەسەندەن) بە لىكدانەوہى ماددى بۆ
- مېژوو: ۲۰۱
- ئەو ھۆكارانەى كە بىردۆزەكەى داروينيان گەورەكرد ئەمانە بوون: ۲۰۲
- ئەو كاريگەرييانەى كە بىردۆزەكەى داروين جىي ھىشتن: ۲۰۳
- مەرجهكانى ژيانى ماددەگەرى: ۲۱۲
- ئىشتراكىيەت و دىكتاتورىيەتى پرۆلىتار: ۲۱۳
- بۆجى ھەمىشە شوپشى ئىشتراكى بە چەمكى ماركسىيەتەو دەبەستىتەو؟ ۲۱۴
- شىوعىيەت، الشيوعية، Communism ۲۱۷
- شىوعىيەت ۲۱۸
- پېناسەى شىوعىيەت: ۲۱۸
- ئايىن لە شىوعىيەتدا: ۲۲۰
- رەوشت لە شىوعىيەتدا: ۲۲۲
- ھەلۆستى شىوعىيەت بەرامبەر خىزان: ۲۲۴
- كاريگەرەيەكانى شىوعىيەت بەسەر خىزانەو: ۲۲۵
- شىوعىيەت و دزايەتلىكردنى ئايىنەكان: ۲۲۷
- ھۆكارەكانى دوژمنكارى شىوعىيەت بەرامبەر بە ئايىنەكان: ۲۲۷

- ۲۳۱ Zionism، الصهيونية، زايۇنىزم
- ۲۳۲ زايۇنىزم
- ۲۳۲ پىناسەى زايۇنىزم:
- ۲۳۵ جۆرەكانى زايۇنىزم:
- ۲۴۰ سنورى خاكى بەئىنپىدراۋ (خاكى ميعاد):
- ۲۴۳ چەمكى ئايىنى بۇ "گەلى ھەئىزىدراۋى خوا":
- ۲۵۱ چەمكى نەتەۋمىي جۈلەكە:
- ۲۵۵ ۋىنەى ھەندىك لەۋ كەسايەتianeى كە لەم ئىنساىكلۆپىدىيەدا ناۋيان ھاتوۋە.....
- ۲۶۰ سەرچاۋەكان.....
- ۲۶۷ ناۋمۈۆك.....